

НАУКОВІ ПРАЦІ

**НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛОТЕКИ УКРАЇНИ
імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Видання індексується Index Copernicus, Directory of Open Access Journals (DOAJ), Scientific Indexing Services (SIS), Academic Resource Index (ResearchBib), WorldCat, CrossRef, Google Scholar, Open Access Infrastructure for Research in Europe (OpenAIRE), BASE, EBSCO, Наукова періодика України, Україніка наукова.

Збірник включено до Переліку наукових фахових видань України у галузях історичні науки (наказ МОН України № 1188 від 24 вересня 2020 р.) та соціальні комунікації (наказ МОН України № 1188 від 24 вересня 2020 р.) (Категорія "Б").

Наукові праці НБУВ мають DOI 10.15407/np

Редакційна колегія:

Н. Кунанець, доктор наук із соціальних комунікацій (головний редактор)

В. Горовий, доктор історичних наук (заступник головного редактора)

В. Струнгар, кандидат наук із соціальних комунікацій (відповідальний секретар)

В. Бабік, доктор гуманітарних наук (Польща)

Л. Буряк, доктор історичних наук

О. Василенко, кандидат історичних наук

Т. Добко, доктор наук із соціальних комунікацій

В. Добровольська, кандидат наук із соціальних комунікацій

О. Заваліна, доктор філософії

М. Закіров, доктор політичних наук

О. Збанацька, доктор наук із соціальних комунікацій

Н. Іванова, кандидат історичних наук

Н. Кушнарєнко, доктор педагогічних наук

Л. Литвинова, кандидат наук із соціальних комунікацій

К. Лобузїна, доктор наук із соціальних комунікацій

С. Ляшко, кандидат історичних наук

Е. Мацевічуте, доктор філософії (Швеція)

І. Мищак, доктор історичних наук

О. Онищенко, академік НАН України, доктор філософських наук

Ю. Половинчак, доктор наук із соціальних комунікацій

В. Попик, доктор історичних наук, член-кореспондент НАН України

А. Ржеуський, кандидат наук із соціальних комунікацій

О. Тур, доктор наук із соціальних комунікацій

Л. Шаріпова, доктор філософії (Велика Британія)

Л. Яременко, кандидат історичних наук

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО
АСОЦІАЦІЯ БІБЛІОТЕК УКРАЇНИ

НАУКОВІ ПРАЦІ

НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ
імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

Збірник засновано в 1998 р.

Випуск 60

Київ 2020

УДК 02(477)(06)

Затверджено до друку вченою радою
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
(протокол № 7 від 16.11.2020)

Відповідальний редактор
С. Закірова, кандидат історичних наук, доцент

Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського /
редкол.: Н. Кунанець (голов. ред.), В. Горовий (заст. голов. ред.), В. Струнгар (відп.
секр.) [та ін.] ; відп. ред. С. Закірова ; НАН України, Нац. б-ка України
ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України. – Київ, 2020. – Вип. 60. – 348 с.

У збірнику наукових праць представлено матеріали, у яких висвітлюються актуальні питання сучасних моделей діяльності бібліотек як наукових і соціокультурних центрів. Репрезентовано дослідження окремих колекцій з рукописних, книжкових та архівних фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, присвячених введенню їх у науковий обіг. Розглянуто особливості інформаційно-комунікаційних аспектів діяльності бібліотек; проаналізовано специфіку віддзеркалення політичних, соціально-економічних і культурних процесів у глобальному та українському медіапросторі. Значну увагу приділено впливу цифрових технологій на сучасні форми бібліотечної діяльності.

Матеріали збірника мають наукове і прикладне значення з огляду на актуальність проблем багатofункціональності бібліотечного простору та сучасних практик комунікаційних процесів у бібліотеках.

Видання орієнтоване на широке коло працівників бібліотечно-інформаційної сфери, науковців і практиків у сфері соціальних комунікацій та інформаційно-комунікаційних технологій.

Збірник наукових праць виконано за кошти бюджетної програми «Підтримка розвитку пріоритетних напрямів наукових досліджень» (КПКВК 6541230).

© Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського, НАН України, 2020

ЗМІСТ

Розділ I. СУЧАСНІ МОДЕЛІ ДІЯЛЬНОСТІ БІБЛІОТЕК ЯК НАУКОВИХ І СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ЦЕНТРІВ

Ковальчук Г. З досвіду атрибуції друкованих книжкових пам'яток у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського.....	9
Добко Т., Шкаріна В. Джерельна база українознавчих досліджень у покажчиках змісту періодичних видань	31
Клименко О., Сокур О. Кодифікація вивчення бібліотеки як об'єкта бібліотекознавства в системі наукових комунікацій.....	49
Удовик В. Президентські бібліотеки США: історичні дискусії та тенденції розвитку	62
Мяскова Т. Бібліотека Волинської православної духовної семінарії: історія заснування, функціонування.....	75
Чернявська Л. Бібліотечні установи США як центри жіночих і гендерних досліджень та гендерної освіти.....	96
Булгаков Ю. Збірник наукових праць «Тепловые напряжения в элементах турбомашин» (засновник – академік А. Д. Коваленко) – період становлення (1961–1962).....	113
Коломієць М. Діяльність вченого-педіатра, члена-кореспондента НАН України Б. Я. Резніка у світлі архівних документів.....	126
Скрипник П. Плакати як джерело дослідження соціально-політичних процесів в Україні у 20-х роках ХХ ст.....	137
Гуржій І. Книжкові видання з бібліотеки Маріупольської жіночої гімназії у фондах НБУВ.....	158

Розділ II. ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ БІБЛІОТЕК У СУЧАСНОМУ МЕДІАПРОСТОРІ

Кухарчук Є., Копанєва В. Поглиблення взаємодії бібліотеки з цифровою наукою: організаційно-методичні засади	177
Веремчук О., Трачук Л. Електронні каталоги у світлі вимог до сервісів нового покоління.....	188

Жабін О. Консолідація показників українських учених, представлених у міжнародних наукометричних системах	200
Потіха А. Засоби масової комунікації політичних партій як складова відображення політичного процесу в Україні в умовах світових глобальних процесів.....	212
Кушнарєва М., Бойко О. Політичний рейтинг: особливості функціонування в українському медіапросторі.....	227
Беззуб І. Медіаосвіта батьків як складова медіаосвітнього простору.....	242
Гах І. Моделі мереж для передачі мультимедійної та комунікаційної інформації в інформаційно-бібліотечному середовищі.....	259
Сісіна Л. Комунікативний простір бібліотеки початку ХХІ ст.....	276
Шлапак Ю. Е-посібник (е-підручник): аналіз проблематики в працях науковців.....	295
Тимошенко І. Сучасні електронні ресурси як фактор інтеграції в системі наукових комунікацій медичної галузі	310
Земляна О. Конференція директорів європейських національних бібліотек (CENL) та Міжнародна федерація бібліотечних асоціацій (IFLA): напрями стратегічних планів у галузі розвитку співпраці національних бібліотек (2018–2022)	324
Вакульчук О. Багатотиражні газети у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського	337

Розділ I

**СУЧАСНІ МОДЕЛІ ДІЯЛЬНОСТІ
БІБЛІОТЕК ЯК НАУКОВИХ
І СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ЦЕНТРІВ**

Галина Ковальчук,

доктор історичних наук, професор,
директор Інституту книгознавства,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: kovalchuk@nbuv.gov.ua
<https://orcid.org/0000-0001-8843-9584>

3 ДОСВІДУ АТРИБУЦІЇ ДРУКОВАНИХ КНИЖКОВИХ ПАМ'ЯТОК У НАЦІОНАЛЬНІЙ БІБЛІОТЕЦІ УКРАЇНИ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

У статті представлено згруповані за різними напрямками певні результати атрибуції стародруків та рідкісних видань, які були оприлюднені в публікаціях науковців Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського за останні роки. Під атрибуцією книжкових пам'яток розуміється встановлення вихідних відомостей (автора, назви, місця й часу видання) дефектних (неповних, пошкоджених) примірників, анонімних видань або видань, що мають неправдиві вихідні дані. Доводиться, що книгознавча школа Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського має значний досвід у галузі атрибуції книжкових та інших пам'яток історії та культури, які зберігаються в бібліотечних фондах, високий рівень відповідних студій, напрацьовану методику їх проведення, а атрибуція є важливою складовою дослідження книжкових пам'яток.

Ключові слова: атрибуція, книжкові пам'ятки, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Інститут книгознавства.

Постановка проблеми. Атрибуція стародруків та рідкісних видань є важливою ланкою історико-книгознавчих досліджень. Слід визнати, що серед різних книгознавчих досліджень історико-книгознавчі, насамперед у великих бібліотеках, є потужним напрямом наукових студій. Сьогодні в українських бібліотеках (національних, обласних наукових, бібліотеках класичних університетів), де є історико-культурні фонди, працюють спеціалісти, які мають значний досвід роботи з книжковими пам'ятками, високу кваліфікацію. Саме завдяки цьому вони здатні виявляти помилково описані колись у каталогах книжкові пам'ятки, чи визначити не ідентифіковані досі примірники, що втратили свого часу

титультні сторінки. Таким чином до наукового обігу вводиться нова інформація про наявність у державі національної культурної спадщини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ґрунтовні дослідження в галузі атрибуції рукописних книжкових пам'яток здійснили останнім часом науковці Інституту рукопису НБУВ Л. А. Гнатенко, О. А. Іванова, О. М. Гальченко, Т. А. Добрянська, проте, при всій близькості проблем, рукописні книги не є предметом нашого дослідження. В Інтернеті можна знайти безліч публікацій щодо антикварних книжок, але вони мають переважно рекламний характер. Цікаві моменти з атрибуції контрафактних стародруків містять публікації колеги з Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка І. Б. Качур. Значну увагу проблемам атрибуції стародруків, а також інших видів видань, зосереджених у спеціалізованих історико-культурних фондах НБУВ, приділяють і науковці всіх відділів Інституту книгознавства, що, власне, і буде продемонстровано у статті.

Отже, *метою* статті є виявлення, дослідження, групування за окремими напрямками наукових студій, присвячених атрибуції книжкових та інших пам'яток у бібліотечних фондах, що опубліковані впродовж останніх десятиріч співробітниками Інституту книгознавства НБУВ. Привертання уваги до цього напрямку досліджень є не випадковим, адже атрибуція пам'яток, як галузь діяльності та комплекс наукових досліджень, є актуальною для різних видів пам'яток і досить швидко розвивається, що демонструють, наприклад, численні конференції чи семінари. Невипадково проблема атрибуції та експертизи пам'яток затверджена як відомча наукова тема Інституту книгознавства НБУВ на 2019–2021 рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під атрибуцією книжкових пам'яток ми розуміємо встановлення вихідних відомостей (автора, назви, місця й часу видання) дефектних (неповних, пошкоджених) примірників або видань, що мають неправдиві вихідні дані. З цим може бути пов'язане визначення автентичності твору чи його фальсифікату та встановлення справжнього автора чи місця й часу виходу книжки. Це стосується також встановлення автора анонімного твору або твору, опублікованого під нерозкритим псевдонімом. У переважній більшості атрибуція проводиться до за давнених видань, адже сьогодні відповідно до чинних стандартів на виданні мають бути зазначені всі основні відомості про видання.

Випадки, коли потрібна чи проведена атрибуція різних видів бібліотечних документів з історико-культурних фондів – книжок, гравюр, нот, грамплатівок – можуть бути абсолютно різні. Методика атрибуції теж буде змінюватися залежно від видів документів. Спробуємо згрупувати

напрями атрибуції різних документів, проведеної співробітниками Інституту книгознавства НБУВ.

Найбільше серед публікацій науковців Інституту книгознавства на названу тему представлені статті, присвячені атрибуції стародруків, насамперед кириличних, тобто стародруків, надрукованих старослов'янським кириличним шрифтом. Так, завідувачка відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ Н. П. Бондар, яка є одним із провідних спеціалістів в Україні з дослідження кириличних стародруків, активно використовувала комплексну методику атрибуції таких видань для укладання друкованих наукових каталогів [1]. При підготовці зведеного по НБУВ каталогу кириличних стародруків автором атрибутовано чи переатрибутовано десятки примірників і фрагментів видань, які свого часу за браком відповідних наукових і довідкових джерел були описані помилково чи взагалі не атрибутовані: у картковому каталозі, наприклад, було зазначено: «Свангеліє приблизно XVII ст.». Прикладами вдалої ідентифікації та наукової атрибуції нею рідкісних видань можна вважати острозький Часослов 1602 р. (другий відомий у світі примірник, був описаний раніше як віленський Часовник кінця XVI – початку XVII ст.); київський Октоїх 1628 р. (теж другий відомий примірник у світі) та ін. Ретельні попримірникові дослідження інших стародруків дали змогу виявити ряд варіантів у наборі, друці, художньому оформленні, у філігранях паперу низки видань, невідомих до того в бібліографії, у т. ч. у виданнях Івана Федорова та Петра Мстиславця. Автором було виправлено також помилки в легендах походження примірників із певних історичних бібліотечних зібрань.

Багато публікацій і кандидатська дисертація Н. П. Бондар присвячені методиці філігранологічних досліджень стародруків, тобто визначення та ідентифікації водяних знаків на папері, що теж допомагає в атрибуції давніх видань. Крім того, низка її статей безпосередньо розкриває проведену атрибуцію різних стародруків, власницьких записів у них [2].

Значення атрибуції кириличних стародруків продемонструвала також старший науковий співробітник відділу стародруків та рідкісних видань Н. В. Заболотна. Її увага була зосереджена насамперед на атрибуції почаївських стародруків невеликого обсягу, примірники яких з різних причин взагалі не мають титульних аркушів [3]. Більшість подібних видань не знайшли свого відображення в сучасній бібліографії або через засади, прийняті укладачами конкретного каталогу, або через те, що ці видання не завжди вдавалося виявити й виокремити, наприклад, у складі конволютів. Крім того, окреме невелике видання без титулу могло сприйматися як фрагмент якогось більшого видання. Автор детально

розкрила методику визначення назв або умовних назв видань, місце їх друкування (за елементами художнього оформлення, шрифтами, у т. ч. курсивним шрифтом, який уперше був використаний саме в Почаївській друкарні в 50-х роках XVIII ст., і це може допомогти в умовному датуванні видань – у межах кількох років, одного чи кількох десятиліть, половини чи чверті століття. Для датування можуть бути використані й відомості про водяні знаки на папері, і датовані покрайні записи, проте зазвичай використовується комплекс критеріїв для датування, що допомагає максимально звузити приблизний період виходу). Нею також розглянуті варіанти почаївських стародруків як свідчення тогочасної коректорської діяльності [4]. У кількох публікаціях Н. В. Заболотна проаналізувала варіанти унівських Службників 1740 р., невідоме унівське видання Требника. Спільно з О. О. Железняк вона дослідила старообрядницькі почаївські видання, особливості їхніх примірників у НБУВ – самобутнє явище в історії друкарства України кінця XVIII – початку XIX ст.

Атрибуції іноземних стародруків або вітчизняних стародруків, надрукованих латинським шрифтом, присвячені дослідження й інших співробітників відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ. Зокрема, старший науковий співробітник Ю. К. Рудакова оприлюднила апробовану нею методику атрибуції латиношрифтих видань, виділила елементи книжок, найбільш результативні при проведенні атрибуції: підзаголовки, підписи в присвятах і передмовах, колофони (заклучні слова тексту в стародруках), колонтитули, дозволи на друк; подала приклади атрибуції за змістом творів [5], провела відповідне заняття. Вона наголосила на тих можливостях, які надає сьогодні Інтернет для атрибуції стародруків, і продемонструвала це на прикладі ідентифікації дефектного примірника палеотипу, а також підкреслила важливість використання друкованого репертуару українських стародруків для атрибуції дефектних примірників латиношрифтих видань [6]. Ще один цікавий напрям атрибуції – за художнім оформленням – дослідниця проаналізувала на прикладі видання 1508 р. – твору асирійського лікаря Юханни ібн Масавайха [7]. У її публікаціях міститься також інформація про виявлені нові, невідомі в бібліографії видання, що доводиться завдяки атрибуції.

Певною мірою новаторськими для вітчизняного книгознавства можна вважати виступи на конференціях і публікації наукового співробітника відділу стародруків та рідкісних видань О. Ю. Курганової, присвячені застосуванню ідентифікатора LOC-фінгерпринт для атрибуції іноземних стародруків, що тепер активно використовується в НБУВ, як і в більшості країн Європи, для формального розпізнавання старод-

руків. Фінгерпринт – це усталена послідовність знаків, виділених із певних сторінок видання. Цей ідентифікатор стародрукованих видань широко використовується як еквівалент міжнародного стандартного номера книги (ISBN). Дослідниця не тільки обґрунтувала доцільність введення ідентифікатора фінгерпринт у бібліографічний опис іноземних стародруків НБУВ і запровадила цю діяльність у відділі стародруків та рідкісних видань, а й переконливо продемонструвала можливості ідентифікатора на прикладі розрізнення варіантів трьох видань серії «Республіки» з колекції ельзевірів (видань всесвітньо відомої голландської фірми Ельзевірів XVII ст.) НБУВ [8].

При вивченні історії та друкарської продукції римо-католицьких друкарень на території України старшому науковому співробітнику відділу стародруків та рідкісних видань І. О. Римарович вдалося атрибутувати контрафактні стародруки – дуже цікаве і малодосліджене явище вітчизняної історії книговидавництва, і на конкретних примірниках довести існування видавничих підробок у XVIII ст. Видання з фальшивими вихідними даними, що в книгознавстві визначаються терміном «контрафактні видання», здійснені з порушенням авторського права (незважаючи на те, чи існувало певне законодавство в той час у конкретному регіоні), шляхом відтворення і розповсюдження чужого твору з метою отримання комерційної вигоди без згоди правовласників. До них належать і передруки видань. Як зазначила дослідниця [9], контрафактні видання для видавців мали певні переваги: по-перше, друкар позбавляв себе клопоту і відповідальності, пов'язаних із отриманням привілею на видання та виплати авторського гонорару; по-друге, оминалося «підводне каміння» цензури; по-третє, процес друкування був набагато легшим і швидшим, оскільки друкар користувався чітким друкованим, а не рукописним текстом, з яким важче було працювати. Видавничі фальсифікати виявлені І. О. Ціборовською-Римарович серед видань друкарень Бердичівського монастиря босих кармелітів (працювала у 1760–1844 рр.) [9] та Луцького домініканського монастиря (1787–1836) [10].

Взагалі тема видавничих підробок, фальсифікатів є надзвичайно цікавою, і, як підтвердили в т. ч. дослідження співробітників Інституту книгознавства, що ґрунтуються безпосередньо на фондах НБУВ, це – непоодинокі явище. Різні проблеми, пов'язані з фальсифікатами, псевдовиданнями, їх розпізнаванням та доведенням контрафактності викладені в публікації Г. І. Ковальчук [11]. Авторка зазначила, що фальсифікати, підробки, контрафакції чи контрафактні, піратські видання, псевдовидання – це все свого роду синоніми, хоча відмінності в дефініціях

цих термінів є. Скажімо, бібліотеки і раніше копіювали відсутні у книзі аркуші для повноти примірника, але вони не видавали цей доповнений примірник за оригінал, і в цьому основна відмінність від комерційних підробок, що набирає популярності останнім часом. По суті, мова йде про автентичне видання, або примірник, що має автентичний вигляд: за допомогою сучасної техніки копіюється титульний аркуш (чи навіть багато аркушів, відсутніх у примірнику), роздруковується на папері ручного виробництва з вержерами (сьогодні такий папір теж виготовляється на замовлення), і ця копія вшивається в блок книги, тобто видається за оригінал. Інша справа – так звані псевдовидання, які мають на титулі завідомо неправдиві відомості. Зразком псевдовидань можуть бути старообрядницькі стародруки, які передруковані наприкінці XVIII – на початку XIX ст. або на замовлення старообрядців у легальних друкарнях, або надруковані в старообрядницьких друкарнях, зокрема в Клинцях Чернігівської губернії, слово в слово, як це було в московських оригіналах до церковної реформи патріарха Никона, тобто місцем видання зазначено Москву, а часом видання – певний рік першої половини XVII ст. У кращому випадку, наприкінці книги можуть бути надруковані певні справжні вихідні відомості, але якщо уважно не перевіряти книгу, то старообрядницький пізніший передрук можна прийняти за оригінал.

Конкретні фальсифікати XIX ст. розглянула А. В. Бондарчук, яка підкреслила проблему правильного бібліографічного опису псевдовидань. Помилковий у будь-якій позиції бібліографічний опис у каталогах та базах даних призводить до викривлення бібліографічної інформації про видання та ускладнює пошук книги. Як відомо, основним джерелом інформації для бібліографічного опису є титульний аркуш, але у випадку з псевдовиданнями інформація на ньому часто не відповідає дійсності. Потрібно з'ясувати реальні вихідні відомості видання. Авторка довела це на прикладі примірників двох німецьких псевдовидань XIX ст. Карла Марії Зейппеля (Carl Maria Seyppel; 28 липня 1847 р. – 20 листопада 1919 р.) з фондів відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ: підробки «Щоденника Колумба» та книги кумедних історій начебто з життя давніх єгиптян доби Раннього царства [12].

Закордонні політичні підробки видань радянського часу представила Т. Д. Антонюк [13]. Дослідниця проаналізувала примірники видань відділу зарубіжної україніки НБУВ, у яких за ідеологічно лояльними для цензури обкладинкою, титульним аркушем, анотацією та першими й останніми сторінками книги замасковано основний текст, спрямований пробудити у громадян УРСР 1960–1980 рр. інтерес до національного

питання і спонукати критично мислити щодо радянської дійсності. Ці рідкісні видання є справжніми книжковими пам'ятками своєї епохи, вони були заборонені цензурою і в радянський час одиничні примірники їх перебували у спецховищі.

Ще один напрям атрибуції видань становить їх дослідження за способом поліграфічного відтворення інформації. Наприкінці XIX – на початку XX ст., наприклад, крім традиційної технології друкарства, використовували мімеограф, гектограф (переважно для розповсюдження нелегальних чи заборонених видань); засобами склографії, літографії могли друкувати не лише зображення, а й певні, щоправда, невеликі за обсягом тексти, ноти. У XX ст. засобами так званої малої поліграфії тиражували лекції у вищих навчальних закладах, невеликі брошури тощо. Незначна кількість таких видань збереглася в державних бібліотечних фондах; це теж пам'ятки культури свого часу, на яких нерідко не зазначено місця та часу появи. Датувати такі видання без вихідних відомостей, не відображені, як правило, в бібліографії, може інколи допомогти визначення поліграфічного способу друку, яким здійснено тиражування. Про такі видання зарубіжної українки писала старший науковий співробітник цього відділу Н. Г. Солонська, а про нотні видання, розмножені фотомеханічним способом, – науковий співробітник відділу музичних фондів І. В. Савченко [14].

Що до музичних пам'яток, дуже цікавим є досвід інших науковців відділу музичних фондів НБУВ. Зокрема, молодший науковий співробітник О. А. Цибульська розкрила особливості атрибуції платівок раннього періоду звукозапису на прикладі раритетної грамплатівки 1906 р., як встановила дослідниця, із записом голосу Адама Дідура (1873–1946) [15]. Вона переконливо довела, що бібліографічна робота зі старовинними грамплатівками вимагає від каталогізатора додаткових знань з історії звукозапису, творчого підходу до справи, адже необхідно продумати і забезпечити користувачів специфічними характеристиками і додатковими точками доступу для пошуку. Для атрибуції давніх грамплатівок, на етикетці яких обмаль інформації, використовуються різні спеціалізовані правила та інструкції опису нот і звукозаписів; досліджено досвід колег-бібліографів з різних країн, розроблено схему, за якою ведеться науковий опис грамплатівок раннього періоду звукозапису у відділі музичних фондів НБУВ.

Надзвичайно цікавим є також досвід спеціалістів музичного відділу у визначенні авторства музичних творів. Так, О. А. Цибульська звернула увагу на складності та особливості ідентифікації авторів-однофамільців на прикладі музикантів Штраусів, серед яких найвідоміші: родичі Йоганн

Штраус (батько), його сини Йоганн, Йозеф, Едуард, онуки Йоганн і Едуард. Усі вони жили в XIX ст. у Відні, всі писали танцювальну музику. Зрозуміло, потрібно в описах додавати ідентифікуючі ознаки, щоб розрізнити композиторів. Крім того, існували композитори-однофамільці: Ріхард Штраус, Оскар Штраус. Отже, як підкреслила авторка дослідження, для здійснення атрибуції нотних видань сучасний бібліограф-музикознавець має володіти інформацією про історичний контент музичних пам'яток та вміти розшукувати біографічні відомості про авторів-композиторів і їхню творчість [16].

Інший приклад ідентифікації композитора, музичні твори якого публікувалися в Києві, Ялті, Москві, Санкт-Петербурзі, Варшаві, Парижі на початку XX ст. лише з його ініціалами, продемонстрували Л. В. Івченко та Є. В. Кожушко. За нотними виданнями з відділу музичних фондів НБУВ, видавничими каталогами, рекламою, проспектами серій, інформацією з електронних каталогів бібліотек, листуванням та мемуарами їм вдалося визначити, що Семен Харитонович Векслер і «французький» Серж Векслер – одна особа; уперше складено перелік його творів [17]. Молодший науковий співробітник С. А. Літвінова розкрила складність проведення атрибуції літературних текстів симфонічних та кантатно-ораторіальних жанрів із колекції «Музичний фонд України», що була передана до НБУВ у 1994 р. Такі твори, зазначила авторка, мають лібрето, основою якого є від одного до п'ятнадцяти різних літературних джерел, можливі найрізноманітніші комбінації текстів, може бути використано вірші різних поетів, тексти з Біблії, українські народні пісні тощо [18].

Проблема визначення авторства, як бачимо, має свою специфіку, що залежить від певної епохи, історичних реалій та певних традицій зазначення авторства, а також, безперечно, – від жанрів творів і відповідних видань. Так, вивчаючи стиль бароко в українських стародруках, О. Ю. Курганова порушила проблему визначення авторів епіграм та віршів в українській книжковій культурі XVII ст. через текстологічну атрибуцію [19].

Крім книжкових і нотних пам'яток, атрибуції потребують і аркушеві видання – політичні історичні листівки, поштівки, портрети, що теж зберігаються у різновидових фондах підрозділів Інституту книгознавства НБУВ. Зокрема, аркушеві видання доби української революції 1917–1918 рр. атрибутували науковці К. Ю. Жбанова та О. Ф. Шорсткіна [20]. У публікаціях співробітників відділу образотворчих мистецтв розкривається специфіка атрибуції видових поштових листівок кінця

XIX – першої третини XX ст. і гравірованих портретів XVI–XVIII ст. [21, 22]. Атрибуції екслібрисів і автографів на примірниках відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій присвятила низку публікацій науковий співробітник Т. А. Якубова.

І в процесі практичної роботи з ретроспективними фондами, займаючись реконструкцією історико-культурних зібрань, і під час відповідних досліджень, співробітники Інституту книгознавства НБУВ звертали увагу і вивчали питання, звідки, з яких давніх бібліотек походять ті чи інші примірники, як атрибутувати книги певної колекції, відновити пам'ять про історію книжкової культури і бібліотечної спадщини України. Серед таких тем можемо виділити дослідження старших наукових співробітників Т. Є. Мяскової та Н. Г. Солонської, молодших наукових співробітників А. В. Шпаргало та І. О. Гуржій тощо [23–25].

Інститут книгознавства двічі проводив засідання секцій, присвячені різним проблемам атрибуції бібліотечних пам'яток на міжнародних конференціях [26, 27], де відбувся обмін досвідом, апробовано серед спеціалістів інформацію про цікаві здобутки в цій ділянці, висловлено гіпотези з історії книги та книжкової культури. Головний результат таких заходів – спонукати колег до подібних досліджень ретроспективних фондів з метою створення достовірної історії книги та книговидання. Такі науково-прикладні історико-книгознавчі дослідження дають ґрунт для теоретичних узагальнень, одне з яких – доведення, що атрибуція книжкових та інших бібліотечних пам'яток, рідкісних і цінних видань є актуальним напрямом книгознавчих досліджень, що ґрунтується на реальних джерелах – ретроспективних історико-культурних фондах великих бібліотек [28].

Висновки. Проведене дослідження демонструє наявність значного досвіду і пріоритет книгознавчої школи Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського в галузі атрибуції книжкових та інших пам'яток історії та культури як за кількістю відповідних публікацій, так і за рівнем наукових студій, методикою проведення. Розглянутий напрям діяльності та наукових студій є актуальним і важливим.

Список бібліографічних посилань

1. Кириличні стародруки 15–17 ст. у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського : каталог / уклад. Н. П. Бондар, Р. Є. Кисельов, за участю Т. М. Росовецької. Київ, 2008. 232 с., 44 арк., іл.; Бондар Н. П. Видання Івана Федорова та Петра Мстиславця з фондів Національної

бібліотеки України імені В. І. Вернадського: дослідження, попримірниковий опис. Київ, 2012. 311 с., іл.

2. Бондар Н. П. З досвіду атрибуції кириличних видань НБУВ: міфічне львівське Євангеліє 1683 р. друкарні Львівського братства. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2002. Вип. 7. С. 42–51; Ї ж. До атрибуції стародруків: псевдоунікальний київський примірник видання «Символу віри» Афанасія Александрійського 1717 р. друкарні Києво-Печерської лаври. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2012. Вип. 16. С. 3–8; Ї ж. Деякі зауваження до бібліографії українських кириличних стародруків XVIII ст. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2013. Вип. 17. С. 472–479; Ї ж. Уточнення атрибуції власницьких та вкладних записів Йоаникія Галятовського. *Бібліотека. Наука. Комунікація. Стратегічні завдання розвитку наукових бібліотек : матеріали Міжнарод. наук. конф. (Київ, 3–5 жовт. 2017 р.)*. Київ : НБУВ, 2017. С. 110–113.

3. Заболотна Н. В. Особливості атрибуції окремих кириличних видань без титульних аркушів. *Бібліотека. Наука. Комунікація. Стратегічні завдання розвитку наукових бібліотек : матеріали Міжнарод. наук. конф. (Київ, 3–5 жовт. 2017 р.)*. Київ : НБУВ, 2017. С. 134–137.

4. Заболотная Н. В. Варианты изданий и типографские дополнения как свидетельство корректорской работы в типографии Почаевского Успенского монастыря XVIII ст. (на материалах фондов отдела старопечатных и редких книг Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского). *Федоровские чтения – 2009*. М., 2010. С. 108–118.

5. Рудакова Ю. К. Методика атрибуції дефектних видань, надрукованих латинським шрифтом. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2017. Вип. 21. С. 107–117.

6. Рудакова Ю. К. Використання ресурсів Internet для атрибуції стародруків (на прикладі атрибуції палеотипу). *Адаптація завдань і функцій наукової бібліотеки до вимог розвитку цифрових інформаційних ресурсів : матеріали Міжнарод. наук. конф. (Київ, 8–10 жовт. 2013 р.)*. Київ : НБУВ, 2013. С. 289–291; Ї ж. Каталог українських стародруків Я. Запасака і Я. Ісаєвича як джерело атрибуції дефектних примірників латиношрифтих стародруків. *Бібліотека. Наука. Комунікація. Стратегічні завдання розвитку наукових бібліотек : матеріали Міжнарод. наук. конф. (Київ, 3–5 жовт. 2017 р.)*. Київ : НБУВ, 2017. С. 156–160.

7. Рудакова Ю. К. Встановлення вихідних відомостей видання за художнім оформленням як один із шляхів атрибуції (на прикладі палеотипа). *Бібліотека. Наука. Комунікація: актуальні тенденції у цифрову*

epochu : матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 8–10 жовт. 2019 р.). Київ : НБУВ, 2019. Т. 1. С. 209–213.

8. Курганова О. Ю. Ідентифікатор «фінгерпринт» як елемент бібліографічного опису колекції Ельзевірів в електронному каталозі відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ. *Бібл. вісн.* 2015. № 2. С. 14–18; Її ж. Перспективність застосування ідентифікатора фінгерпринт при атрибуції латиношрифтних стародруків. *Бібліотека. Наука. Комунікація. Стратегічні завдання розвитку наукових бібліотек : матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 3–5 жовт. 2017)*. Київ : НБУВ, 2017. С. 144–147.

9. Ціборовська-Римарович І. О. Видання роману Ж. Ф. Мармонтеля «Інки, або Знищення держави Перу» з фальшивими вихідними даними: факти, гіпотези, аналіз друкарських особливостей примірників. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2017. Вип. 47. С. 231–244.

10. Ціборовська-Римарович І. О. Контрафактні видання і видання без вихідних даних Луцької домініканської друкарні. *Острозький краєзнавчий збірник*. Острог, 2018. Вип. 10. С. 220–232; Її ж. Контрафактні політичні видання друкарні Луцького домініканського монастиря (1787–1836): друкарське виконання, атрибуція, суспільна потреба. *Видавничий рух в Україні: середовища, артефакти : доп. і повідомл. Міжнар. наук. конф., Львів, 24–25 жовт. 2019 р.* Львів, 2019. С. 33–35; Її ж. Контрафактне видання Луцької домініканської друкарні «Myśli polityczne dla Polski» (1790): історико-книгознавчий та друкарський аналіз. *Бібліотека. Наука. Комунікація : 100-річчя Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 6–8 листоп. 2018 р.)*. Київ, 2018. С. 227–230.

11. Ковальчук Г. І. Специфіка атрибуції та експертизи рідкісних книг. *Наукова атрибуція творів мистецтва, експертиза та оцінка культурних цінностей : матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 24 жовт. 2019 р.)*. Київ : НАКККіМ, 2019. С. 67–71.

12. Бондарчук А. В. Рідкісні видання-підробки Карла Марії Зейпеля: проблеми атрибуції та збереження. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2012. Вип. 15. С. 172–182.

13. Антонюк Т. Д. Атрибуція замаскованих видань українського зарубіжжя. *Бібліотека, наука, комунікація. Актуальні тенденції у цифрову епоху : матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 8–10 жовт. 2019 р.)*. Київ : НБУВ, 2019. Т. 1. С. 138–142.

14. Солонська Н. Г. Атрибуція видань української діаспори за способом поліграфічного виробництва: проблеми дефініцій та бібліографічного опису. *Бібліотека. Наука. Комунікація. Стратегічні завдання розвитку*

наукових бібліотек : матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 3–5 жовт. 2017 р.). Київ : НБУВ, 2017. С. 173–176; Савченко І. В. Особливості атрибуції нотних видань, надрукованих фотомеханічним способом у 20-х роках ХХ ст. *Там само*, С. 163–166.

15. Цибульська О. А. Колекція раритетних грамплатівок з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: особливості атрибуції та каталогізації. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2016. Вип. 44. С. 344–355.

16. Цибульська О. А. Композитори-однофамільці: з практики музичної бібліографії та атрибуції творів Штраусів. *Бібліотека. Наука. Комунікація: актуальні тенденції у цифрову епоху : матеріали Міжнар. наук. конф. (8–10 жовтня 2019 р.)*. Київ : НБУВ, 2019. Т. 1. С. 239–242.

17. Івченко Л. В., Кожушко Є. В. Встановлення авторства музичних творів «безіменного» Векслера. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2019. Вип. 23. С. 36–55. <https://doi.org/10.15407/rksu.23.036>.

18. Літвінова С. А. Атрибуція літературних текстів у колекції «Музичний фонд України» Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. *Бібліотека. Наука. Комунікація: актуальні тенденції у цифрову епоху : матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 8–10 жовт. 2019 р.)*. Київ : НБУВ, 2019. Т. 1. С. 178–181.

19. Курганова О. Ю. Цикл епіграм «Святому Дамаскіну вірши» в українській книжковій культурі XVII ст.: проблема атрибуції. *Бібліотека. Наука. Комунікація: актуальні тенденції у цифрову епоху : матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 8–10 жовт. 2019 р.)*. Київ : НБУВ, 2019. Т. 1. С. 174–178.

20. Жбанова К. Ю. Особливості атрибуції аркушевих видань української революційної доби 1917 р. з колекції листівок НБУВ. *Бібліотека. Наука. Комунікація. Стратегічні завдання розвитку наукових бібліотек : матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 3–5 жовт. 2017 р.)*. Київ : НБУВ, 2017. С. 130–133; Шорсткіна О. Ф. Аркушеві видання доби Директорії УНР Кам'янець-Подільського періоду з колекції листівок Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: атрибуція та дослідження. *Там само*, С. 186–189; Лук'янець К. Ю., Шорсткіна О. Ф. Методологічні аспекти каталогізації аркушевих видань доби Української революції 1917–1921 рр. (на основі колекції листівок Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського). *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2018. Вип. 22. С. 581–590. <https://doi.org/10.15407/rksu.22.581>.

21. Гутник Л. М., Галькевич Т. А. Українська видова поштова листівка кінця ХІХ – першої третини ХХ ст. з фондів НБУВ: атрибуція та науковий

опис. *Бібліотека. Наука. Комунікація: актуальні тенденції у цифрову епоху : матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 8–10 жовт. 2019 р.)*. Київ : НБУВ, 2019. Т. 1. С. 152–156.

22. Юхимець Г. М., Цинковська І. І. Іконографічні дослідження як інструмент атрибуції гравірованих портретів XVI–XVIII ст. зібрання Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. *Бібліотека. Наука. Комунікація: актуальні тенденції у цифрову епоху : матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 8–10 жовт. 2019 р.)*. С. 257–261.

23. Мяскова Т. Є. Особливості атрибуції документів з історично сформованих зібрань та колекцій. *Бібліотека. Наука. Комунікація. Стратегічні завдання розвитку наукових бібліотек : матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 3–5 жовт. 2017 р.)*. Київ : НБУВ, 2017. С. 150–153.

24. Шпаргало А. В. Книги з бібліотеки Павла Білецького-Носенка у фондах відділу стародруків та рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського та їх ідентифікація. *Бібліотека. Наука. Комунікація. Стратегічні завдання розвитку наукових бібліотек : матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 3–5 жовт. 2017 р.)*. Київ : НБУВ, 2017. С. 189–192.

25. Солонська Н. Г. Атрибуція історичних бібліотек української спільноти Канади як фактор національної ідентичності. *Бібліотека, наука, комунікація: актуальні тенденції у цифрову епоху : матеріали Міжнар. наук. конф. (8–10 жовтня 2019 р., м. Київ)*. Київ : НБУВ, 2019. Т. 1. С. 226–230.

26. Ковальчук Г. І., Мяскова Т. Є. Атрибуція та експертиза рукописної та книжкової спадщини. *Бібл. вісн.* 2017. № 6. С. 44–45. 23.

27. Ковальчук Г. І., Мяскова Т. Є. Атрибуція й опис книжкових та інших документних пам'яток як складова наукових досліджень. *Бібл. вісн.* 2019. № 6. С. 56–57.

28. Ковальчук Г. И. Атрибуция и экспертиза редких книг как актуальное направление книговедческих исследований. *Берковские чтения – 2019. Книжная культура в контексте международных контактов : материалы V Междунар. науч. конф. (Пинск, 29–30 мая 2019 г.)*. Минск : ЦНБ НАН Беларуси; М. : ФГБУН НИЦ «Наука» РАН, 2019. С. 195–200.

References

1. Bondar, N. P., Kyselov, R. Ye. (Comp.). (2008). *Kyrylychni starodruky 15–17 st. u Natsionalnii bibliotetsi Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho* [Cyrillic old printed books of the 15 th-17 th centuries of V. I. Vernadsky National

Library of Ukraine]. Kyiv [in Ukrainian]; Bondar, N. P. (2012). Vydannia Ivana Fedorova ta Petra Mstyslavtsia z fondiv Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [Edition of Ivan Fedorov and Pyotr Mstislavets from the depository of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Kyiv [in Ukrainian].

2. Bondar, N. P. (2002). Z dosvidu atrybutsii kyrylychnykh vydan NBUV: mifichne lvivske Yevanheliie 1683 r. drukarni Lvivskoho bratstva [From the experience of attribution of Cyrillic editions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine: mythical Lviv Gospel 1683 printing house of the Lviv Brotherhood]. *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy – Manuscript and Book Heritage of Ukraine*, 7, 42–51 [in Ukrainian]; Idem. (2012). Do atrybutsii starodrukiv: psevdounikalnyi kyivskyi prymirnyk vydannia «Symvolu viry» Afanasiia Aleksandriiskoho 1717 r. drukarni Kyievo-Pecherskoi lavry [To the attribution of old printed books: a pseudo-unique Kiev copy of the edition A Creed of Athanasius of Alexandria 1717 Printing House of the Kiev Pechersk Lavra]. *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy – Manuscript and Book Heritage of Ukraine*, 16, 3–8 [in Ukrainian]; Idem. (2013). Deiaki zauvazhennia do bibliohrafiy ukrainskykh kyrylychnykh starodrukiv XVIII st. [Some remarks to the bibliography of Ukrainian Cyrillic old printed books of the 18 th century]. *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy – Manuscript and Book Heritage of Ukraine*, 17, 472–479 [in Ukrainian]; Idem. (2017). Utochnennia atrybutsii vlasnytskykh ta vkladnykh zapysiv Yoanykiia Haliatovskoho [The amendment of Ioanykiy Galiatovsky's ownership and donation notes attribution]. *Biblioteka. Nauka. Komunikatsiia. Stratehichni zavdannia rozvytku naukovykh bibliotek: materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii (3–5 zhovtnia 2017, m. Kyiv) – Library. Science. Communications. Strategic Tasks of Scientific Libraries Development: materials of the international scientific conference (October 3–5, 2017, Kyiv)*. (pp. 110–113). Kyiv [in Ukrainian].

3. Zabolotna, N. V. (2017). Osoblyvosti atrybutsii okremykh kyrylychnykh vydan bez tytulnykh arkushiv [Specificity of the attribution of the separate cyrillic editions without title sheets]. *Biblioteka. Nauka. Komunikatsiia. Stratehichni zavdannia rozvytku naukovykh bibliotek: materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii (3–5 zhovtnia 2017, m. Kyiv) – Library. Science. Communications. Strategic Tasks of Scientific Libraries Development: materials of the international scientific conference (October 3–5, 2017, Kyiv)*. (pp. 134–137). Kyiv [in Ukrainian].

4. Zabolotnaia, N. V. (2010). Varianty izdaniï i tipografskie dopolneniia kak svidetelstvo korrekterskoi raboty v tipografii Pochaevskogo Uspenskogo

monastery XVIII st. (na materialakh fondov otdela staropechatnykh i redkikh knig Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskogo [Editions and typographic additions as evidence of corrective work in the printing house of the Pochayiv Dormition Monastery (based on the materials from the depository of the department of ancient printed books and rare editions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine)]. *Fedorovskie chteniia 2009 – Fedorov Readings 2009*, 108–118 [in Russian].

5. Rudakova, Yu. K. (2017). Metodyka atrybutsii defektnykh vydan, nadrukovanykh latynskym shryftom [Methods of attribution of defective copies printed with Roman type]. *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy – Manuscript and Book Heritage of Ukraine*, 21, 107–117. <https://doi.org/10.15407/rksu.21.107> [in Ukrainian].

6. Rudakova, Yu. K. (2013). Vykorystannia resursiv Internet dlia atrybutsii starodrukiv (na prykladi atrybutsii paleotypu) [Use of the Internet resources for attribution of ancient printed books (based on the example of a paleotype attribution)]. *Adaptatsiia zavdan I funktsii naukovoï biblioteki do vymoh rozvytku tsyfrovyykh informatsiinykh resursiv: materialy Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii* (Kyiv, 8–10 zhovtnia 2013 r.) – *Adaptation of Tasks and Functions of Scientific Library to the Demands of Digital Informational Resources Development: materials of the international scientific conference* (Kyiv, October 8–10, 2013). (pp. 289–291). Kyiv [in Ukrainian]; Idem. (2017). Katalog ukrainskykh starodrukiv Ya. Zapaska i Ya. Isaievycha yak dzherelo atrybutsii defektnykh prymirnykiv latynoshryftnykh starodrukiv [Catalogue of Ukrainian old printed books Ya. Zapaska and Ya. Isaievycha as a source of attribution of defective copies of old printed books with Latin fonts]. *Biblioteka. Nauka. Komunikatsiia. Stratehichni zavdannia rozvytku naukovykh bibliotek: materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii* (3–5 zhovtnia 2017, m. Kyiv) – *Library. Science. Communications. Strategic Tasks of Scientific Libraries Development: materials of the international scientific conference* (October 3–5, 2017, Kyiv). (pp. 156–160). Kyiv [in Ukrainian].

7. Rudakova, Yu. K. (2019). Vstanovlennia vykhidnykh vidomostei vydannia za khudozhnim oformlenniam yak odyn iz shliakhiv atrybutsii (na prykladi paleotypa) [Establishment of date-line of the publication through artistic design as one of the primary ways of attribution (based on an example of a paleotype)]. *Biblioteka. Nauka. Komunikatsiia: aktualni tendentsii u tsyfrovu epokhu: materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii* (Kyiv, 8–10 zhovtnia 2019 r.) – *Library. Science. Communication: Relevant Tendencies in the Digital Era: materials of the international scientific conference* (Kyiv, October 8–10, 2019). (pp. 209–213). Kyiv, 1 [in Ukrainian].

8. Kurhanova, O. Yu. (2015). Identyfikator «finherprynt» yak element bibliografichnoho opysu kolektsii Elseviriv v elektronnomu katalogi viddilu starodrukiv ta ridkisnykh vydan NBUV [«Fingerprint» identifier as the element of bibliographic description of Elseviers' collection in the electronic catalogue of the department of ancient printed books and rare editions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. *Bibliotechnyi visnyk – Library Bulletin*, 2, 14–18 [in Ukrainian]; Idem. (2017). Perspektyvnist zastosuvannya identyfikatora finherprynt pry atrybutsii latynoshryftnykh starodrukiv [Perspectives of using fingerprint identifier when attributing old printed books with Latin fonts]. *Biblioteka. Nauka. Komunikatsiia. Stratehichni zavdannia rozvytku naukovykh bibliotek: materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii (3–5 zhovtnia 2017, m. Kyiv) – Library. Science. Communication. Strategic Tasks of Scientific Libraries Development: materials of the international scientific conference (October 3–5, 2017, Kyiv)*. (pp. 144–147). Kyiv [in Ukrainian].

9. TsiBOROVska-Rymarovych, I. O. (2017). Vydannia romanu Zh. F. Marmontelia «Inky, abo Znyshchennia derzhavy Peru» z falshyvymy vykhidnymy danymy: fakty, hipotezy, analiz drukarskykh osoblyvostei prymirnykiv [Publication of J. F. Marmontel «Incas or destruction of the Peru state» with counterfeit date-line: facts, hypotheses, analysis of printed peculiarities of the copies]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 47, 231–244. <https://doi.org/10.15407/np.47.231> [in Ukrainian].

10. TsiBOROVska-Rymarovych, I. O. (2018). Kontrafaktni vydannia i vydannia bez vykhidnykh danykh Lutskoi dominikanskoï drukarni [Counterfeit publications and publications without initial data of the printing house of the Lutsk Dominican]. *Ostrozkyi kraieznavchyi zbirnyk – Ostrog Local History Readings*, 10, 220–232 [in Ukrainian]; Idem. (2019). Kontrafaktni politychni vydannia drukarni Lutskoho dominikanskoho monastyrnia (1787–1836): drukarske vykonannia, atrybutsiia, suspilna potreba [Counterfeit political publications of Lutsk Dominican monastery printing house (1787–1836): printing execution, attribution, social need]. *Vydavnychyi rukh v Ukraini: seredovyshcha, artefakty: dopovidi i povidomlennia Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii (Lviv, 24–25 zhovtnia 2019 r.) – Publication Movement in Ukraine: Environments, Artefacts: reports and messages of the International scientific conference (October 24–25, 2019, Lviv)*. (pp. 33–35). Lviv [in Ukrainian]; Idem. (2018). Kontrafaktne vydannia Lutskoi Dominikanskoï drukarni «Mysli polityczine dla Polski» (1790): istoryko-knyhoznavchyi ta drukarskyi analiz [Pirated edition «mysli polityczne dla polski» (1790) from the lutsk dominican printing-house: historical book-science and typographical

analysis]. *Biblioteka. Nauka. Komunikatsiia: 100-richchia Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho: materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii* (6–8 lystopada 2018, m. Kyiv) – *Library. Science. Communication: 100 th Anniversary of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine: materials of the international scientific conference* (November 6–8, 2018, Kyiv). (pp. 227–230). Kyiv [in Ukrainian].

11. Kovalchuk, H. I. (2019). Spetsyfika atrybutsii ta ekspertyzy ridkisnykh knyh [Specifics of attribution and examination of rare books]. *Naukova atrybutsiia tvoriv mystetstva, ekspertyza ta otsinka kulturnykh tsinnosti: materialy naukovo-praktychnoi konferentsii* (24 zhovtnia, 2019, Kyiv) – *Scientific Attribution of Works of Art, Examination and Evaluation of Cultural Values: materials of the scientific and practical conference* (October 24, 2019, Kyiv). (pp. 67–71). Kyiv [in Ukrainian].

12. Bondarchuk, A. V. (2012). Ridkisini vydannia-pidrobky Karla Marii Zeippelia: problemy atrybutsii ta zberezhennia [Rare editions-forgeries of Karl Maria Zeippel: problems of attribution and preservation]. *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy – Manuscript and Book Heritage of Ukraine*, 15, 172–182 [in Ukrainian].

13. Antoniuk, T. D. (2019). Atrybutsiia zamaskovanykh vydan ukrainskoho zarubizhzhia [Attribution of disguised editions of ukrainian foreigners]. *Biblioteka. Nauka. Komunikatsiia: aktualni tendentsii u tsyfrovu epokhu: materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii* (Kyiv, 8–10 zhovtnia 2019 r.) – *Library. Science. Communication: Relevant Tendencies in the Digital Era: materials of the international scientific conference* (Kyiv, October 8–10, 2019). (pp. 138–142). Kyiv, 1 [in Ukrainian].

14. Solonska, N. H. (2017). Atrybutsiia vydan ukrainskoi diaspory za sposobom polihrafichnogo vyrobnytstva: problemy definitsii ta bibliohrafichnogo opysu [Attribution of Ukrainian diaspora publications according to the method of printing production: problems of definitions and bibliographic description]. *Biblioteka. Nauka. Komunikatsiia. Stratehichni zavdannia rozvytku naukovykh bibliotek: materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii* (3–5 zhovtnia 2017, m. Kyiv) – *Library. Science. Communications. Strategic Tasks of Scientific Libraries Development: materials of the international scientific conference* (October 3–5, 2017, Kyiv). (pp. 173–176). Kyiv [in Ukrainian]; Savchenko, I. V. Osoblyvosti atrybutsii notnykh vydan, nadrukovanykh fotomekhanichnym sposobom u 20-kh rokakh XX st. [Features of attribution of musical editions printed by the photomechanical method in the 1920 s.]. *Biblioteka. Nauka. Komunikatsiia. Stratehichni zavdannia rozvytku naukovykh bibliotek: materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii* (3–5 zhovtnia 2017, m. Kyiv) – *Library. Science. Commu-*

nications. Strategic Tasks of Sientific Libraries Development: materials of the international scientific conference (October 3–5, 2017, Kyiv). (pp. 163–166). Kyiv [in Ukrainian].

15. Tsybul'ska, O. A. (2016). Kolektsiia raryetnykh hramplativok z fondiv Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho: osoblyvosti atrybutsii ta katalohizatsii [The collection of rare records from funds of Vernadsky National Library of Ukraine: specific methods of attribution and the bibliographic description]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, 44, 344–355 [in Ukrainian].*

16. Tsybul'ska, O. A. (2019). Kompozytory-odnofamiltsi: z praktyky muzychnoi bibliohrafii ta atrybutsii tvoriv Shtrausiv [Composers-namesake: from practice of musical bibliography and attribution musical works of strauss]. *Biblioteka. Nauka. Komunikatsiia: aktualni tendentsii u tsyfrovu epokhu: materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii (Kyiv, 8–10 zhovtnia 2019 r.) – Library. Science. Communication: Relevant Tendencies in the Digital Era: materials of the international scientific conference (Kyiv, October 8–10, 2019). (pp. 239–242). Kyiv, 1 [in Ukrainian].*

17. Ivchenko, L. V., Kozhushko, Ye. V. (2019). Vstanovlennia avtorstva muzychnykh tvoriv «bezimennoho» Vekslera [Authorship of musical works («nameless Weksler»)]. *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy – Manuscript and Book Heritage of Ukraine, 23, 36–55. <https://doi.org/10.15407/rksu.23.036> [in Ukrainian].*

18. Litvinova, S. A. (2019). Atrybutsiia literaturnykh tekstiv u kolektsii «Muzychnyi fond Ukrainy» Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [Attribution of literary texts in the collection «music fund of ukraine» of VNLU]. *Biblioteka. Nauka. Komunikatsiia: aktualni tendentsii u tsyfrovu epokhu: materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii (Kyiv, 8–10 zhovtnia 2019 r.) – Library. Science. Communication: Relevant Tendencies in the Digital Era: materials of the international scientific conference (Kyiv, October 8–10, 2019). (pp. 178–181). Kyiv, 1 [in Ukrainian].*

19. Kurhanova, O. Yu. (2019). Tsykl epigram «Sviatomu Damaskinu virshy» v ukrainskii knyzhkovii kulturi XVII st.: problema atrybutsii [The epigram cycle «to saint damascene verses» in ukrainian book culture of 17 th c.: the issue of attribution]. *Biblioteka. Nauka. Komunikatsiia: aktualni tendentsii u tsyfrovu epokhu: materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii (Kyiv, 8–10 zhovtnia 2019 r.) – Library. Science. Communication: Relevant Tendencies in the Digital Era: materials of the international scientific conference (Kyiv, October 8–10, 2019). (pp. 174–178). Kyiv, 1 [in Ukrainian].*

20. Zhbanova, K. Yu. (2017). Osoblyvosti atrybutsii arkushevykh vydan ukrainskoi revoliutsiinoi doby 1917 r. z kolektsii lystivok NBUV [Features of attribution of one-sheet editions of Ukrainian Revolution of 1917 from the leaflets collection of Vernadsky National Library of Ukraine]. *Biblioteka. Nauka. Komunikatsiia. Stratehichni zavdannia rozvytku naukovykh bibliotek: materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii (3–5 zhovtnia 2017, m. Kyiv) – Library. Science. Communications. Strategic Tasks of Scientific Libraries Development: materials of the international scientific conference (October 3–5, 2017, Kyiv).* (pp. 130–133). Kyiv [in Ukrainian]; Shorstkina, O. F. (2017). Arkushevi vydannia doby Dyrektorii UNR Kamianets-Podil'skoho periodu z kolektsii lystivok Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho: atrybutsiia ta doslidzhennia [One-sheet editions of the Directory of the Ukrainian National Republic Kamianets-Podil'skyi period from the leaflets collection of Vernadsky National Library of Ukraine: attribution and research]. *Biblioteka. Nauka. Komunikatsiia. Stratehichni zavdannia rozvytku naukovykh bibliotek: materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii (3–5 zhovtnia 2017, m. Kyiv) – Library. Science. Communications. Strategic Tasks of Scientific Libraries Development: materials of the international scientific conference (October 3–5, 2017, Kyiv).* (pp. 186–189). Kyiv [in Ukrainian]; Lukianets, K. Yu., Shorstkina, O. F. (2018). Metodolohichni aspekty katalohizatsii arkushevykh vydan doby Ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rr. (na osnovi kolektsii lystivok Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho) [Methodological aspects of cataloging of one-sheet editions of the period of Ukrainian Revolution of 1917–1921 (by the leaflets collection of Vernadsky National Library of Ukraine)]. *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy – Manuscript and Book Heritage of Ukraine*, 22, 581–590. <https://doi.org/10.15407/rksu.22.581> [in Ukrainian].

21. Hutnyk, L. M., Halkevych, T. A. (2019). Ukrainska vydova poshtova lystivka kintsia XIX – pershoi tretyny XX st. z fondiv NBUV: atrybutsiia ta naukovyi opys [Ukrainian postcards views the end of the 19 of the first 20 th century from V. I. Vernadsky National Library of Ukraine: attribution and scientific description]. *Biblioteka. Nauka. Komunikatsiia: aktualni tendentsii u tsyfrovu epokhu: materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii (Kyiv, 8–10 zhovtnia 2019 r.) – Library. Science. Communication: Relevant Tendencies in the Digital Era: materials of the international scientific conference (Kyiv, October 8–10, 2019).* (pp. 152–156). Kyiv, 1 [in Ukrainian].

22. Yuhymets, H. M., Tsynkovska, I. I. (2019). Ikonohrafichni doslidzhennia yak instrument atrybutsii hravirovanykh portretiv XVI–XVIII st. zibrannia Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [Icono-

graphic researches as an attribution tool graved portraits XVI–XVIII Art. meetings V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. *Biblioteka. Nauka. Komunikatsiia: aktualni tendentsii u tsyfrovu epokhu: materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii* (Kyiv, 8–10 zhovtnia 2019 r.) – *Library. Science. Communication: Relevant Tendencies in the Digital Era: materials of the international scientific conference* (Kyiv, October 8–10, 2019). (pp. 257–261). Kyiv, 1 [in Ukrainian].

23. Miaskova, T. Ye. (2017). Osoblyvosti atrybutsii dokumentiv z istorychno sformovanykh zibran ta kolektsii [Attribution features for documents from historically formed gatherings and collections]. *Biblioteka. Nauka. Komunikatsiia. Stratehichni zavdannia rozvytku naukovykh bibliotek: materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii* (3–5 zhovtnia 2017, m. Kyiv) – *Library. Science. Communications. Strategic Tasks of Scientific Libraries Development: materials of the international scientific conference* (October 3–5, 2017, Kyiv). (pp. 150–153). Kyiv [in Ukrainian].

24. Shparhalo, A. V. Knyhy z biblioteky Pavla Biletskoho-Nosenka u fondakh viddilu starodrukiv ta ridkisykh vydan Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho ta yikh identyfikatsiia [The books of Pavlo Biletsky-Nosenko's collection in the funds of the old–printed books and rare editions department Vernadsky National Library of Ukraine and their identification]. *Biblioteka. Nauka. Komunikatsiia. Stratehichni zavdannia rozvytku naukovykh bibliotek: materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii* (3–5 zhovtnia 2017, m. Kyiv) – *Library. Science. Communications. Strategic Tasks of Scientific Libraries Development: materials of the international scientific conference* (October 3–5, 2017, Kyiv). (pp. 189–192). Kyiv [in Ukrainian].

25. Solonska, N. H. (2019). Atrybutsiia istorychnykh bibliotek ukrainskoi spilnoty Kanady yak faktor natsionalnoi identychnosti [Attribution of historical library of the ukrainian canada community as a factor of national identity]. *Biblioteka. Nauka. Komunikatsiia: aktualni tendentsii u tsyfrovu epokhu: materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii* (Kyiv, 8–10 zhovtnia 2019 r.) – *Library. Science. Communication: Relevant Tendencies in the Digital Era: materials of the international scientific conference* (Kyiv, October 8–10, 2019)]. (pp. 226–230). Kyiv, 1 [in Ukrainian].

26. Kovalchuk, H. I., Miaskova, T. Ye. (2017). Atrybutsiia ta ekspertyza rukopysnoi ta knyzhkovoï spadshchyny [Attribution and examination of manuscript and book heritage]. *Bibliotechnyi visnyk – Library Bulletin*, 6, 44–45 [in Ukrainian].

27. Kovalchuk, H. I., Miaskova, T. Ye. (2019). Atrybutsiia y opys knyzh-

kovykh ta inshykh dokumentnykh pamiatok yak skladova naukovykh doslidzhen [Attribution and description of book and other documentary artifacts as a component of scientific research]. *Bibliotechnyi visnyk – Library Bulletin*, 6, 56–57 [in Ukrainian].

28.Kovalchuk, H. I. (2019). Atributciia i ekspertiza redkikh knig kak aktualnoe napravlenie knigovedcheskikh issledovaniï [Attribution and examination of rare books as the current direction of bibliological research]. *Berkovskie chteniia – 2019. Knizhnaia kultura v kontekste mezhdunarodnykh kontaktov: materialy V mezhdunarodnoi nauchnoi konferentsii – Berkovskye Chteniya – 2019. Book Culture in the Context of International Contacts: materials of the V international scientific conference.* (pp. 195–200). Minsk [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 06.11.2020.

Halyna Kovalchuk,

Dr. Sci. (History), Professor,

Director, Institute of Book Studies,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: kovalchuk@nbuv.gov.ua

<https://orcid.org/0000-0001-8843-584>

Attribution of Rare Printed Books

at V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

The article presents some results of activity in attributions of printed ancient and different kinds of rare books that had been considered in publications by researchers of the Institute of Book Studies at V. I. Vernadsky National Library of Ukraine in recent years. By attributions of rare printed books we mean discerning of original information (author, title, place and time of publications) on defect (partial, incomplete, damaged) issues and editions without proper original data. The publications had been structured according to different kinds of editions, profiles of activities of the Institute of Book Studies departments and also according to styles of attribution: identification of authorship and time of the publication, discovering false copies have also been taken into consideration; the importance of watermark researches, Internet resources, identification of ownership marks for clarification of the origins of issues from certain historical collections. As an example we have considered the attribution of old printed books in Cyrillic and Latin scripts, the role of fingerprint identification for old printed books attribution, contrafacting Berdychiv and Lutsk printed books of the 18th century within V. I. Vernadsky National Library of Ukraine collection; attribution of editions of printed reproductions; problems of attribution of rare records, authorship of music

works; attribution of sheet documents – political proclamations, postcards, engraving portraits of the 17–19th centuries. The research exposes considerable experience and priority of research school which formed in the Institute of Book Studies at V. I. Vernadsky National Library of Ukraine in the field of attribution of rare printed books and other documents of history and culture. This is evidenced either by the number of publications or by the very level of scholars' studies and methods of attribution they use. The importance of the above mentioned methods are proved.

Keywords: attribution, rare printed books, V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, Institute of Book Studies.

Тетяна Добко,

доктор наук із соціальних комунікацій, старший науковий співробітник,
завідувачка відділу науково-бібліографічної інформації,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: dobko@bigmir.net
<https://orcid.org/0000-0002-5993-7856>,

Віталіна Шкаріна,

науковий співробітник,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: shkarina@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-9840-7869>

ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА УКРАЇНОЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У ПОКАЖЧИКАХ ЗМІСТУ ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ

Розглядаються бібліографічні покажчики змісту періодичних та продовжуваних видань, які є різновидом допоміжного покажчика до видання. Здійснено історико-бібліографічне узагальнення та визначено роль і місце покажчиків змісту часописів як важливої джерельної бази українознавчих досліджень; висвітлено історіографію та проблематику специфічного жанру бібліографічного посібника. Вперше системно досліджено друковані та електронні ретроспективні покажчики змісту періодичних видань, які відображають публікації в українських часописах, що виходили українською та російською мовами на території України і поза її межами упродовж 1844–2018 рр.

Ключові слова: покажчики змісту періодичних видань, бібліографічні посібники, метабібліографічні посібники, періодичні видання.

Періодичні та продовжувані видання є одними з найважливіших джерел інформації. Саме часописи здатні якнайшвидше відгукуватися на актуальні суспільно-політичні проблеми, доносити до читачів новини наукового, громадського та культурного життя. На їхніх сторінках вміщуються фахові рецензії на нові видання, які формують наукову та суспільну думку щодо конкретних досягнень, літературних та мистецьких подій і явищ, певним чином спрямовують читацьку аудиторію. Домінує © Т. Добко, В. Шкаріна, 2020

місце, яке періодичні видання займають у системі документальних комунікацій, посилює необхідність розкриття їхнього інформаційного потенціалу. Важливу роль у цьому відіграють бібліографічні показники змісту журналів, газет, збірників.

Метою публікації є історико-бібліографічне узагальнення та визначення ролі й місця показників змісту часописів як важливої джерельної бази українознавчих досліджень. Для досягнення цієї мети: висвітлено історіографію та проблематику специфічного жанру бібліографічного посібника; вперше системно досліджено друковані та електронні ретроспективні показники змісту періодичних видань, які відображають публікації в українських часописах, що виходили українською та російською мовами на території України і поза її межами упродовж 1844–2018 рр. Застосовано, перш за все, бібліографічний метод пізнання наукового об'єкта, а також інші загальнонаукові методи: системного та історичного підходів, емпіричні методи опису та моделювання; аналітико-тематичний метод; джерелознавчий аналіз. Враховано комунікаційно-інформаційний та документаційний принципи методології бібліографознавства.

Виклад основного матеріалу. Перебування України тривалий час у складі Російської та Австро-Угорської імперій, пізніше – Польщі наклало свій відбиток відповідно й на бібліографічне відображення друкованої продукції, що виходила на її території. Відомості про показники змісту українських періодичних видань знайдено в розвідці відомого російського бібліографа М. М. Лісовського «Список показників до російських періодичних видань XVIII–XIX ст.» («Список указателей к русским периодическим изданиям XVIII–XIX ст.») [13]. У ньому подано відомості про показники «Киевлянин» (Київ, 1880), «Двадцятиріччя журналу «Труди Київської духовної академії (1860–1879 рр.)» («Двадцатилетие журнала «Труды Киевской духовной академии» (1860–1879 гг.)» (Київ, 1883), «Показчик змісту неофіційної частини Волинських єпархіальних відомостей: за перші двадцять років їх існування (вересень 1867 – вересень 1887)» (Почаїв, 1888) («Указатель содержания неофициальной части Волынских епархиальных ведомостей: за первые двадцать лет их существования (сентябрь 1867 – сентябрь 1887)» (Почаев, 1888) та ін. На жаль, не всі із зазначених М. М. Лісовським показників нам вдалося виявити у фондах Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (НБУВ) та серед вже оцифрованих і представлених на сайтах національних бібліотек. Відображено як окремо видані показники, так і ті, що були опубліковані на сторінках часописів, зокрема «Довідковий показник статей і заміток, поміщених

у журналі «Кіевская старина» за 1882–1887 рр.» («Справочный указатель статей и заметокъ, помещенныхъ в журнале «Кіевская старина» за 1882–1887 г.г.» (Кіевская старина. 1888. Т. XX) та ін. Окремі відомості про покажчики змісту українських часописів подано також у доповненнях до покажчика М. М. Лісовського, опублікованих на сторінках «Літературного вісника» («Літературного вестника») П. О. Ділакторським, М. К. Піксановим і К. П. Альбіцьким (Літературный вестник. СПб. 1903. Т. 6, кн. 7/8. С. 290–296).

У чотири томному виданні «Бібліографія періодичних видань Росії, 1901–1916» («Библиография периодических изданий России, 1901–1916») (Ленинград, 1958–1961), укладеному співробітниками Державної публічної бібліотеки імені М. Є. Салтикова-Щедріна (нині Російська національна бібліотека) Л. Н. Беляєвою, М. К. Зінов'євою і М. М. Никифоровим, обліковано й періодичні видання, що видавалися російською мовою на території України, яка тоді входила до складу Російської імперії. Важливим для нашого дослідження було те, що після детального бібліографічного опису, зазначення номерів виходу, в окремій рубриці наведено відомості про покажчики змісту (річні, піврічні і зведені).

Покажчик Н. О. Вукотич «Матеріали для списку покажчиків російської періодичної преси» («Материалы для списка указателей русской периодической печати») (Ленинград, 1928) подає відомості про 953 покажчики до 639 періодичних видань, проте, як зазначала Л. Б. Хавкіна, має численні пропуски. Укладений він на основі фондів бібліотеки Академії наук СРСР. Автор намагалася включити до покажчика відомості про всі види посібників: покажчики, списки, розписи статей, розписи змісту, реєстри, каталоги та ін. (за винятком річних покажчиків). Видання Н. О. Вукотич містить відомості і про покажчики змісту українських часописів, але лише тих, що видавалися російською мовою. Серед них: «Систематичний покажчик статей, заміток, протоколів, звітів та ін., поміщених у «Листках» і «Записках» Імператорського Товариства Сільського Господарства Південної Росії з 1830 по 1894 р. / уклад. А. С. Бориневич» (Одеса, 1895) («Систематический указатель статей, заметок, протоколов, отчетов и проч., помещенных в «Листках» и «Записках» Императорского Общества Сельского Хозяйства Южной России с 1830 по 1894 г. / сост. А. С. Бориневич» (Одесса, 1895), «Киевлянин» (Київ, 1880), «Бібліографічний покажчик «Кіевской старины» за перше десятиліття (1882–1891 рр.)» («Библиографический указатель «Кіевской старины» за первое десятилетие (1882–1891 г.г.)» (Київ, 1893), «Систематичний покажчик журналу «Кіевская

старина» (1882–1906 р.)» («Систематический указатель журнала «Киевская старина» (1882–1906 г.)» (Киев, 1880) та ін. Підкреслюючи нагальну необхідність такого типу покажчиків, М. К. Азадовський водночас зауважував у своїй рецензії на численних пропусках у «Матеріалах» Н. О. Вукотич (Бібліографія. 1929. № 2/3. С. 72–73).

У розробленій Ю. О. Меженком, який після розгрому Українського наукового інституту книгознавства з 1934 р. працював у Державній публічній бібліотеці в Ленінграді, багатотомній серії «Бібліографії російської бібліографії» («Библиографии русской библиографии») було передбачено окремий том, присвячений покажчикам періодичних видань. Робота з підготовки цього тому велася М. В. Сокуровою і Г. О. Озеровою і на початок 1950-х років нараховувала близько 1500 бібліографічних записів. Створена картотека та матеріали, зібрані з цього питання упродовж багатьох років Ю. І. Масановим, і склали основу метабібліографічного покажчика, доповненого Н. В. Ніткіною і З. Д. Тітовою «Покажчики змісту російських журналів і видань, що продовжуються, 1755–1970 рр.» («Указатели содержания русских журналов и продолжающихся изданий 1755–1970 гг.») (Москва, 1975). До нього включено відомості про понад 2800 покажчиків до журналів та продовжуваних видань, крім газет. Продовженням його є покажчик з розширенням початкових і кінцевих хронологічних меж «Російська періодична преса. Покажчики змісту, 1728–1995» («Русская периодическая печать. Указатели содержания, 1728–1995» (СПб., 1998), укладений Н. К. Ніткіною. У цих виданнях відображено також, хоча й вибірково, покажчики українських часописів, що видавалися в імперській Росії, а згодом у СРСР російською мовою.

Бібліографічний покажчик «Покажчики змісту російських дореволюційних газет» («Указатели содержания русских дореволюционных газет» (Ленінград, 1986), укладений фахівцями Бібліотеки АН СРСР, відображає також бібліографічні покажчики змісту газет, що видавалися в Києві, Одесі, Полтаві, Харкові, Херсоні. Включено відомості про покажчики змісту газет, які були видані російською мовою окремо, а також вміщені в книгах, журналах і безпосередньо в газетах. Так, користуючись ним, можна встановити, що покажчик В. М. Ястребова «Херсонські губернські відомості» (1839–1888)» («Херсонские губернские ведомости» (1839–1888)» був надрукований на сторінках часопису «Кієвская старина» («Кієвская старина» (1892. Т. 36, № 3. С. 516–534), а покажчик Г. О. Милорадовича до «Чернігівських губернських відомостей» («Черниговских губернских ведомостей») за 1838–1858 рр. на сторінках цієї ж газети (1857. № 52, дод.).

Питання структури бібліографічного посібника розглядав ще в 1900 р. М. М. Лісовський: «Розташування бібліографічного матеріалу робиться в порядку хронологічному, алфавітному або систематичному; іноді застосовуються два або всі три порядки, при чому один вибирається, як основний, а інші, як допоміжні [переклад наш. – Ред.]» [1, с. 1–2]. Методику укладання покажчиків змісту періодичних видань викладає Л. Б. Хавкіна в посібнику «Складання покажчиків до змісту книг і періодичних видань» («Составление указателей к содержанию книг и периодических изданий») [14]. У ньому вміщено окремий розділ про підготовку покажчиків до періодичних видань, у якому автор розглядає типи і види покажчиків статей, анотування і питання планування, бібліографічного опису, скорочень тощо. Перш за все, Л. Б. Хавкіна зауважує, що покажчики до змісту періодики та бібліографічні покажчики книг є аналогічними за своєю будовою, а саме: має бути один основний покажчик і до нього – допоміжні. Вона вважає неправомірним застосовувати «прийом дублювання або тріплірування всього матеріалу замість того, щоб скласти один основний покажчик і до нього допоміжні ключі [переклад наш. – Ред.]» [14, с. 93].

Залежно від того, яку мету має покажчик, укладач може приймати рішення про включення до нього тих чи інших матеріалів, хроніки тощо. Критикуючи елементарний підхід до укладання покажчиків періодичних видань, коли подаються підряд просто оглави усіх випусків періодичного видання, Л. Б. Хавкіна наголошує, що для доцільності користування покажчик має бути не хронологічним переліком оглавів, а перегрупуванням усього матеріалу, що давало б змогу оглянути увесь зміст часопису з певного питання [14, с. 88–89].

З відновленням незалежності України у 1991 р. посилювався інтерес суспільства до своєї історії, культури. Вихід українських вчених у світовий інформаційний простір істотним чином вплинув на розвиток соціо-гуманітарних наук, зокрема бібліотекознавства і бібліографознавства. Були переглянуті напрями і проблематика наукових досліджень, переосмислені завдання бібліографічної науки і практики, методологічні основи бібліографознавства позбулись ідеологічних догм, партійного диктату. Розпочався новий етап розвитку історико-бібліографічних досліджень, відродження національної бібліографії. Науково-бібліографічні дослідження в бібліотеках, заповнення «білих плям» українського книговидання та історії української бібліографії, визначення методологічних основ національної бібліографії сприяли активному розвитку бібліографії українознавства.

У 1994 р. Науково-дослідний центр періодики Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника (ЛННБУ) розробив єдину «Схему повного бібліографічного опису періодичного видання» та у співпраці з корпоративними партнерами розпочав бібліографування української преси. Це дало змогу на єдиних методичних засадах готувати анотовані каталоги, бібліографічні покажчики, історико-бібліографічні дослідження, покажчики змісту періодичних видань, формувати електронні бази даних.

У 1960–1970-ті роки науковцями ЛННБУ було підготовлено покажчики змісту часописів «Вікна», «Громадський друг», «Дзвін», «Молот», «Друг», «Житє і слово», «Життя й революція», «Зоря», «Хлібороб». У 1990–2000-ні ця робота значно активізувалася, підвищився науковий рівень підготовки бібліографічних праць. На високому професійному рівні було створено бібліографічні покажчики, що розкривають зміст часописів «Дзвони», «Діло», «Життя і право» та ін. Готуються вони на новій інформаційній основі, зі створенням баз даних.

Фундаментальні наукові праці є вагомим підґрунтям для фахового укладання покажчиків змісту. За редакцією М. М. Романюка видано ґрунтовне чотиритомне видання «Періодика Західної України 20–30-х рр. ХХ ст.» (Львів, 1998–2001). Започатковано унікальне 20-томне історико-бібліографічне дослідження «Українська преса в Україні та світі ХІХ–ХХ ст.» (вже видано 4 томи; укладачі М. В. Галушко, М. М. Романюк [керівник проєкту], Л. В. Сніцарчук. Т. 1: 1812–1890 рр.; Т. 2: 1891–1905 рр.; Т. 3: 1906–1910 рр.; Т. 4: 1911–1916 рр. Львів, 2007–2014). Підсумком теоретичних досліджень і науково-бібліографічних напрацювань є покажчик «Видання Івана Тиктора та концерну «Українська преса»: бібліогр. покажч. (1923–1977)» В. Г. Денисюк (Львів, 2000); «Українські періодичні видання Західної України, країн Центральної та Західної Європи (1914–1939)» М. Мартинюка (Львів, 1998), історико-бібліографічне дослідження М. М. Романюка і М. В. Галушко «Українські часописи Коломиї (1865–1994)» (Львів, 1996); «Українські часописи Північної Буковини (1870–1940)» (Львів, 1999), анотований каталог В. А. Передирій «Українські періодичні видання для жінок в Галичині, 1853–1939 рр.» (Львів, 1996) та ін.

Важливою метабібліографічною працею став покажчик «Джерела українознавства. Вип. 2. Бібліографія бібліографічних посібників українських періодичних видань», укладений науковими співробітниками НБУВ Н. М. Погребецькою та Л. М. Ковінченко (Київ, 1998) [5]. У ньому подано в систематичному порядку інформацію про 541 назву окремо

виданих, внутрішньокнижкових та внутрішньожурнальних бібліографічних посібників, опублікованих упродовж XIX–XX ст. українською, російською, англійською, польською мовами. Видання складається з двох основних розділів: «Бібліографічні посібники періодичних видань у цілому» (з поділом на «Загальні ретроспективні посібники» і «Поточний бібліографічний облік») та «Бібліографічні посібники періодичних видань галузевого характеру». В останньому у межах галузевого поділу рубриками виділено інформацію про покажчики до окремих періодичних видань. Позитивно, що більшість представлених джерел проанотовано, а за неможливості переглянути видання *de visu* вказано посилання на джерело, звідки взято відомості. Допоміжні покажчики (іменний, назв посібників, видавничих організацій, назв періодичних видань та географічний) доповнюють основну частину, сприяють інформаційному пошуку. У вступній статті Н. Г. Солонської наголошено на головних моментах з історії дослідження української періодичної преси, звернено увагу на необхідність розробки у вітчизняному книгознавстві нового концептуального підходу до теорії та методології преси, необхідність об'єктивного дослідження журналістської діяльності визначних діячів української науки і культури.

Дослідженням української періодики та укладанню покажчиків змісту часописів були присвячені бібліографічні студії, організовані Національною парламентською бібліотекою України (НПБУ, нині Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого (НБУ ім. Ярослава Мудрого) 15 грудня 2005 р. «Покажчики змісту часописів – важлива складова національної бібліографії України» [10]. На жаль, історико-бібліографічні розвідки в цьому напрямі подекуди зіштовхуються з недостатньою наявністю у бібліотеках України не лише покажчиків змісту періодичних видань, а й самих часописів XIX – початку XX ст., видань української діаспори. У зв'язку з цим наголошувалося на важливості роботи з розкриття змісту малодоступних журналів, які стали бібліографічною рідкістю.

Суттєвим для відображення історії часописів, кращого розкриття змісту періодичних видань, розуміння епохи, у якій вони творилися, має наявність у покажчиках змісту передмов, вступних статей. У систематичному покажчику «Журнал «Книгарь»: літопис українського письменства (1917–1920)» (Львів, 2016), укладеному дослідницями ЛННБУ Л. Ільницькою і О. Хміль, подано передмову Я. Дашкевича «Книгарь – журнал епохи революцій і контрреволюцій», у якій висвітлено історію створення та діяльності часопису «Книгарь», розкрито характер

публікацій цього рідкісного видання, його важливість для подальшого дослідження історії української культури, української книги періоду революції 1917–1920 рр. У ґрунтовній статті Л. Ільницької «Показчики змісту журналів: принципи структури», вміщеній у цьому показчику, проаналізовано методичні засади укладання показчиків змісту періодичних видань, наголошено, що вони укладаються рідко, тому є цінним джерелом для дослідників проблематики, яку висвітлює той чи інший часопис [8].

На великій копіткій дослідницькій роботі з уточнення (ідентифікації) прізвищ, псевдонімів і криптонімів наголошує у рецензії на показчик Т. Гришина. На її думку, завдяки сумлінній праці Л. Ільницької, О. Хміль «маємо ґрунтовну, логічно структуровану працю, яка наближає до нас події Української революції (1917–1920 рр.). Мовою бібліографії посібник відображає і вводить у науковий обіг значний фактичний матеріал про суспільно-політичне і культурне життя того часу» [3, с. 42]. Ця бібліографічна праця є, безперечно, прикладом вдумливої і ретельної підготовки бібліографічного показчика і заслуговує високої оцінки.

Серед періодичних видань, що відіграють важливу роль у розвитку української культури, особливе місце належить «Літературно-науковому віснику» (ЛНВ), заснованому у 1898 р. (з 1898 по 1906 р. виходив у Львові, з 1907 по 1914 р. – у Києві і Львові, з 1917 по 1919 р. – у Києві, з 1922 по 1932 р. – у Львові). Ідея створення ЛНВ належить М. Грушевському, видавало його Наукове товариство імені Шевченка (НТШ). Редакторами видання крім М. Грушевського були І. Франко, В. Гнатюк, з 1922 р. – Д. Донцов. За задумом М. Грушевського місячник мав сприяти об'єднанню Східної і Західної України і сконцентрувати в одному центрі інтелектуальні і патріотичні сили, які б слугували цьому. Навколо місячника об'єднувалися прогресивно, патріотично налаштовані науковці, письменники, літератори з усієї України. Основними критеріями відбору матеріалу до журналу були: актуальність теми, об'єктивність, талановитість, достовірність викладеного. На його сторінках друкувалися твори як вітчизняних українських, так й іноземних поетів, прозаїків, критиків, науковців, політиків. Редакція прагнула не лише ознайомити українських читачів з літературним процесом у світі і, насамперед, у Європі, з культурними надбаннями різних народів, але й представити духовні здобутки української культури широкому загалу, світовій спільноті. У багатьох публікаціях, авторами яких були М. Грушевський, І. Франко, С. Єфремов та ін., науково обґрунтовувались питання самостійності українського народу, єдності його земель і культури. Це сприяло формуванню

в українських читачів громадянської свідомості, утвердженню національної ідеї. ЛНВ протягом усього періоду його виходу у світ сповідував самобутність і єдність українського народу, цілісність його території, прагнення до самостійного державного утворення. Тому не випадково він став улюбленим виданням багатьох поколінь українців.

Покажчик змісту перших двадцяти томів «Літературно-наукового вістника» (ЛНВ) за 1898–1902 рр., укладений В. Доманицьким, побачив світ 1903 р. у Львові з передмовою І. Франка. У ній письменник підсумовує: «Редакція зі спокійним сумлінням може сказати, що сповняла свій обов'язок чесно, як уміла й могла, що всі її вислови й поступки були продиктовані щирою любов'ю до рідного слова і горячим бажанням його розвою, та zarazом щирою любов'ю до тих високих ідеалів свободи і справедливости, з яких ступневим здійсненем по нашому глибокому переконанню звязана нерозривно справа піднесеня й розвою нашої нації» [12, с. XXXVI].

Новий бібліографічний покажчик змісту ста дев'яти томів ЛНВ за 1898–1932 рр. (Київ; Нью-Йорк, 2000) уклав Богдан Дмитрович Ясінський, уродженець України з міста Станіслава (нині Івано-Франківськ), який, опинившись у післявоєнні роки в США, працював у Бібліотечі Конгресу. Основна частина видання містить 9409 бібліографічних записів. Крім того, подано низку допоміжних покажчиків, які сприяють розриттю змісту часопису та підвищують його інформаційну цінність: покажчики рецензій, перекладів, перекладачів, некрологів, криптонімів і псевдонімів, предметних рубрик. Передмова Д. Штогрини і наведена в додатку наукова розвідка В. Дорошенка розкривають історію часопису і збагачують видання, яке побачило світ за фінансової підтримки НТШ Америки [6]. Поява покажчика викликала широку увагу громадськості в Україні та світі, фахові рецензії на видання і схвальні відгуки.

Покажчик змісту часопису «Вістник», який хронологічно й ідейно є продовженням «Літературно-наукового вістника», Б. Д. Ясінський уклав разом з київським бібліографом Т. В. Добко: «Добко Т., Ясінський Б. Вістник: місячник літератури, мистецтва, науки й громадського життя, 1933–1939» (Київ; Вашингтон; Нью-Йорк, 2002). Це дало змогу спільно виробити методику опрацювання матеріалів журналу, у стислі терміни підготувати систематичний покажчик, що розкриває зміст місячника літератури, мистецтва, науки й громадського життя, що виходив у Львові за редакцією Д. Донцова упродовж 1933–1939 рр. Адже «Вістник» відіграв значну роль у формуванні ідеології цілого покоління українців, світогляду українського громадянства, особливо молоді, на західно-

українських землях, сприяв вихованню патріотизму, утвердженню національної ідеї, і, безумовно, заслуговував на об'єктивний історіографічний аналіз та всебічне вивчення.

Слід зазначити, що такі часописи, як «Літературно-науковий вістник», «Вістник» не лише унікальні, а й рідкісні, за радянських часів не були доступні читачам в Україні, зберігалися у спецфондах. Нині повний комплект «Вістника» (частково у копіях, зроблених добродієм Б. Ясінським) зберігається у відділі зарубіжної україніки НБУВ. Повний комплект ЛНВ є у Науковій бібліотеці Інституту літератури НАН України, ЛННБУ та ін. Тому розкриття змісту таких часописів є надзвичайно важливим з огляду на необхідність доступності, введення до наукового і суспільного обігу нашої історичної і культурної спадщини.

Відомий історик С. Білокінь, аналізуючи публікації щорічника «Наука і культура» [2], звертає увагу на оновлення тематики суспільно-політичних та літературно-художніх періодичних видань у другій половині 1980-х років. На сторінках щорічника друкувалися статті про поетів Євгена Маланюка і Василя Симоненка, письменників Григорія Косинку, Наталену Королеву, Миколу Хвильового, митців Олександра Архипенка, Михайла Бойчука, Григорія Гавриленка, Івана Гончара, Опанаса Заливаха, Георгія Нарбути та ін. Як зазначав один з фундаторів щорічника А. Шевченко, на його сторінках «намагалися дати найцікавіше з усього, що робиться в кожній науці, й популярно викласти населенню» [2, с. 143]. Неодноразово авторами щорічника були Б. Патон, І. Дзюба, Я. Дашкевич. Видання розповідало про наукові досягнення і відкриття українських вчених, порушувало болючі проблеми, представляло особистостей, які робили суттєвий внесок у науку і культуру, відкривало маловідомі широкому загалу імена. Тож цілком логічним є те, що для привернення уваги суспільства до видання, яке не відображалось в державних літописах друку, і було створено Євдокією Бабич систематичний показчик змісту щорічника: «Наука і культура. Україна». Вип. 1–31 (1966–2002)» (Київ, 2003).

На інформаційному просторі України почали активно з'являтися нові науково-теоретичні, соціально-політичні, літературознавчі і художні періодичні видання, які завоювали популярність і користуються стійким читацьким попитом. Прикладами показчиків змісту таких видань є «Хроніка – 2000», «Кур'єр Кривбасу», «KINO-КОЛО», підготовлені фахівцями Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого. Бібліографи цієї ж книгозбірні також упорядкували систематичні показчики змісту міжвідомчого наукового збірника «Українське літерату-

рознавство» (1966–1994), українських журналів «Червоний шлях» (1923–1936), «Слово і час» (1990–1999), «Всесвіт» (1925–2000); часописів української діаспори, які тривалий час виходили за кордоном, – «Листи до Приятелів» (книжки 1–176; 1953–1968) та «Визвольний шлях» (1948–1997); рекомендаційного бібліографічного довідника «Календар знаменних і пам'ятних дат» (1957–2006), довідкового видання «Знаменні дати. Календар» (2000–2009) та ін. Щоправда, ретельно підготовлений покажчик змісту журналу «Визвольний шлях» (10930 записів, укладачі: Є. К. Бабич, Г. І. Гамалій, К. В. Камінська, В. О. Кононенко, В. М. Лой, В. В. Патока) з передмовою Ф. П. Погребенника досі не виданий. Однак його рукописом мають змогу послуговуватися читачі у читальному залі довідково-бібліографічних видань НБУВ. Частково розкриває зміст зазначеного часопису покажчик «Українська революція 1917–1921 рр. на сторінках журналів «Визвольний шлях» та «Український історичний журнал» (1991–2016)» (Київ, 2018).

Авторами бібліографічних покажчиків є не лише бібліографи наукових і публічних бібліотек, а й працівники редакцій часописів. Низка покажчиків змісту часописів стали результатами наукових досліджень, підготовки дисертаційних праць або створені за ініціативою окремих вчених для забезпечення їхніх наукових досліджень. До прикладу, автор ґрунтовного науково-бібліографічного дослідження часопису «Кіевская старина», виданого трьома окремими книгами, – доктор історичних наук М. Г. Палієнко. Одна з книг – пресознавча монографія «Кіевская старина» у громадському та науковому житті України (кінець ХІХ – початок ХХ ст.)» (Київ, 2005), дві інші – систематичний і хронологічний покажчики змісту часопису «Кіевская старина» (1882–1906)» (Київ, 2005). Покажчик журналу «Бібліологічні вісті, 1923–1930» (Київ, 1996) підготовлений відомим книгознавцем Г. І. Ковальчук по завершенню дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Бібліографував зміст еміграційного журналу «Україна. Українознавство і французьке культурне життя» (Київ, 2003) правознавець, нині доктор юридичних наук О. В. Кресін.

Зміст рідкісних часописів у покажчиках «Книголюб (Прага, 1927–1932 рр.)» (Київ, 1996) і «Українська книга (Львів, 1937–1939; Краків; Львів, 1942, 1943)» (Київ, 1998) розкрили лікар, кандидат медичних наук, бібліофіл М. Грузов і літературознавець, лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка М. Шудря. Вийшли покажчики у приватному видавництві М. Грузова «МАГ» (від абревіатури Михайло Андрійович Грузов), фактично самвидавном, мізерним тиражем.

Вагомий внесок у дослідження і розкриття змісту періодичних видань української діаспори зробив відомий літературознавець, журналіст і бібліограф С. Козак, який упродовж останнього десятиліття уклав низку бібліографічних покажчиків [9]. У чотиритомному виданні С. Козака «Раритети української діаспори» (Київ, 2016–2017) подано хронологічні та систематичні покажчики змісту українських часописів, що видавалися в Австрії, Аргентині, Канаді, Німеччині, США («Арка», «Вежі», «Заграва», «Звено», «Керма», «Київ», «Літаври», «Літературний зошит», «Літературно-науковий вісник», «МУР», «Нові дні», «Орлик», «Пороги», «Ранок», «Рідне слово», «Світання», «Сучасник», «Українські вісті», «Хорс»). Усі вони супроводжуються іменними покажчиками, вміщеними у кожному томі. Автор опрацював їх в архівах і бібліотеках Австрії, Німеччини, США та Канади. Безперечно, віднайдений і впорядкований С. Козаком матеріал є цінним джерелом для вивчення громадсько-політичних, наукових, освітніх, мистецьких, церковних, а також літературних організацій української еміграції, зокрема Мистецького українського руху (МУРу) та Об'єднання українських письменників «Слово», хроніки різноманітних подій і змісту книжкових та періодичних видань. Невипадково у 2017 р. видавництво «Ярославів Вал» отримало Гран-прі всеукраїнського конкурсу «Краща книга України» за чотиритомник С. Козака «Раритети української діаспори», адже в ньому розкрито зміст часописів, що створюють літопис багатолітнього буття українців поза Україною, надають широке уявлення про їхнє громадсько-політичне й літературно-мистецьке життя, є частиною боротьби за українську незалежну державу, за національну ідею. Слід зазначити, що деякі з представлених тут покажчиків змісту часописів виходили раніше окремими виданнями («Українські вісті», «Пороги», «Нові дні»), а включення їх до чотиритомника свідчить про затребуваність бібліографічної продукції.

Нещодавно в електронному вигляді з'явився у світ каталог «Періодичні видання 1917–1945 рр. у фонді Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського» (Київ, 2019), укладений фахівцями Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського (ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського). До каталогу увійшли українські психолого-педагогічні часописи 1917–1945 рр. видання з фонду ДНПБ (11 назв). Проте упорядники не обмежилися лише фіксацією наявних часописів у фондах книгозбірні. Так, у каталозі розкрито зміст періодичних видань, що виходили на теренах України у різних суспільно-політичних, історичних, культурологічних умовах у контексті розвитку освіти, педагогічної думки. На жаль, зміст окремих випусків, яких немає у фондах

ДНПБ, не розкрито. Було б доцільно відшукати їх у фондах інших бібліотек та опрацювати для наступного видання.

Цілісне бібліографознавче дослідження показників змісту українських періодичних видань здійснювалося в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського у межах наукової теми «Концептуальні та методичні засади у формуванні національної книжкової колекції «Україніка» (керівник доктор історичних наук В. Ю. Омельчук) за розділом «Бібліографічні посібники періодичних видань у фондах відділу науково-бібліографічної інформації НБУВ» (керівник заввідділу, доктор наук із соціальних комунікацій, старший науковий співробітник Т. В. Добко), над якою упродовж 2016–2018 рр. працював відділ науково-бібліографічної інформації (ВНБІ) НБУВ. Його базою слугували перш за все фонди, каталоги та інтегровані ресурси НБУВ, бази даних спеціалізованих фондів бібліотеки та наукові каталоги, що розкривають багатющі унікальні зібрання (рукописів, стародруків, нотних і образотворчих видань, газет, зарубіжної україніки, картографічних видань тощо). Здійснювався також пошук ресурсів віддаленого доступу. Було переглянуто державний бібліографічний показник України «Літопис книг» за 1924–2018 рр., галузеві ретроспективні показники, метабібліографічні посібники. Відображено друковані та електронні джерела, документи на правах рукопису.

Одним з результатів історико-бібліографознавчого дослідження показників змісту українських періодичних видань, проведеного в НБУВ, став метабібліографічний посібник «Показники змісту українських часописів у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського» (укладачі Т. В. Добко, В. А. Шкаріна, В. Ю. Радченко), який готується до друку. Описано друковані та електронні ретроспективні показники змісту періодичних видань, які відображають публікації в українських часописах, що виходили українською та російською мовами на території України і поза її межами упродовж 1844–2018 рр. У низці публікацій за темою дослідження порушено окремі питання методики, структури, інформаційного наповнення та досвіду створення показників змісту українських часописів. О. Я. Дуднік вивчав відображення теми Української революції 1917–1921 рр. у показниках змісту періодичних видань [7]. Показники змісту журналів книгознавчого циклу у фондах НБУВ розглядала Т. А. Гришина [3]. П. М. Штих проаналізував показники змісту українських часописів як джерело дослідження життя української еміграції [16]. Ретроспективні показники змісту економічного спрямування розглядала А. М. Головачук [3]. Л. П. Пасічник

досліджувала видання в Україні бібліографічних показників змісту літературних журналів та альманахів у 1991–2005 рр. [11]. В. А. Шкаріною проаналізовано особливості відображення показників змісту в системі бібліотечних каталогів та у метабібліографічних посібниках [15].

Наукові розвідки у галузі бібліографії періодичних видань та підготовлені бібліографічні праці засвідчують, що професійно укладені показники змісту часописів і нині не втрачають свого значення, допомагають науковцям досягнути межі українознавчих публікацій в усьому їхньому різноманітті та багатстві. Це важливе та змістовне джерело інформації є літописом української періодики і бібліографії, а через їхнє посередництво – часткою самобутньої історії та культури української нації. Показники змісту часописів сприяють популяризації та наближенню до читача кращої українознавчої періодики.

Список бібліографічних посилань

1. Библиография: обзор трудов библиографического содержания / сост. Н. М. Лисовский. СПб., 1900. VI, 50 с.
2. Білокінь С. На марґінесі бібліографічного показника. *Кур'єр Кривбасу*. 2004. Червень, № 175. С. 142–148.
3. Головашук А. Бібліографічне відображення банківської справи в Україні. *Вісн. Книжк. палати*. 2018. № 2. С. 25–27.
4. Гришина Т. Перший український бібліографічний часопис. *Бібл. вісн.* 2018. № 3. С. 41–42.
5. Джерела українознавства. Вип. 2. Бібліографія бібліографічних посібників українських періодичних видань / уклад.: Н. М. Погребецька, Л. М. Ковінченко ; відп. ред. В. Ю. Омельчук ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 1998. 131 с.
6. Добко Т. Презентація видання «Літературно-науковий вістник: показник змісту». *Бібл. вісн.* 2001. № 2. С. 47–49.
7. Дуднік О. Українська революція 1917–1921 рр. у показниках змісту періодичних видань. *Бібліотека. Наука. Комунікація. 100-річчя Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського* : матеріали міжнар. наук. конф. (Київ, 6–8 листоп. 2018 р.). Київ, 2018. С. 566–570.
8. Ільницька Л. Показники змісту журналів: принципи структури. Ільницька Л., Хміль О. *Журнал «Книгарь»: літопис українського письменства (1917–1920)* : сист. показч. змісту / НАН України, Львів. нац. наук. б-ка України ім. В. Стефаніка. Львів, 2016. С. 35–42.
9. Козак С. Бібліографічні показники періодичних видань української

діаспори. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2016. Вип. 44. С. 573–580.

10. Лой В. Бібліографічні студії «Покажчики змісту часописів – важлива складова національної бібліографії України». *Бібл. планета*. 2006. № 1. С. 29–30.

11. Пасичник Л. П. Издание в Украине библиографических указателей содержания литературных журналов и альманахов в 1991–2005 гг. *Культура. Наука. Творчество : XI Междунар. науч.-практ. конф. (Минск, 4 мая 2017 г.)* : сб. науч. ст. / М-во культуры Республики Беларусь [и др.]. Минск : БГУКИ, 2017. С. 430–434.

12. Покажчик змісту Літературно-наукового вістника, томів I–XX (1898–1902) / зладив В. Доманицький ; з передм. І. Франка. У Львові : З друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1903.

13. Список указателей к русским периодическим изданиям XVIII–XIX столетий / сост. Н. М. Лисовский. СПб., 1903. 64 с. Отт. из: Лит. вестн. 1903. Т. 5, кн. 2. С. 177–194.

14. Хавкина Л. Б. Составление указателей к содержанию книг и периодических изданий : опыт практ. пособия с примерами и рис. в тексте. 2-е пересм. и доп. изд. М. ; Л. : Гос. соц.-экон. изд-во, 1931. 144 с.

15. Шкаріна В. А. Покажчики змісту серіальних видань у фондах Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. *Бібліотека. Наука. Комунікація* : матеріали Міжнар. наук. конф. (м. Київ, НБУВ, 6–8 жовт. 2015 р.). Київ, 2015. Ч. 2. С. 270–271.

16. Штих П. Покажчики змісту українських часописів як джерело дослідження життя української еміграції. *Бібліотека. Наука. Комунікація. 100-річчя Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського* : матеріали міжнар. наук. конф. (Київ, 6–8 листоп. 2018 р.). Київ, 2018. С. 586–591.

References

1. Lisovskii, N. M. (Comp.). (1900). Bibliografiia: obzor trudov bibliograficheskogo soderzhaniia [Bibliography: A Review of Bibliographic Works]. Saint Petersburg [in Russian].

2. Bilokin, S. (2004). Na marhinesi bibliografichnoho pokazhchyka [In the Margins of the Bibliographic Index]. *Kurier Kryvbasu – Kryvbas Courier*, 175, 142–148 [in Ukrainian]. [https://doi.org/10.1016/S0009-2797\(04\)00073-0](https://doi.org/10.1016/S0009-2797(04)00073-0).

3. Holovashchuk, A. (2018). Bibliografichne vidobrazhennia bankivskoi

sprawy v Ukraini [A Bibliographic Reflection of Banking in Ukraine]. *Visnyk Knyzhkovoї palaty – Bulletin of the Book Chamber*, 2, 25–27 [in Ukrainian].

4. Hryshyna, T. (2018). Pershyi ukrainskyi bibliografichnyi chasopys [The First Ukrainian Bibliographic Magazine]. *Bibliotechnyi visnyk – Library Bulletin*, 3, 41–42 [in Ukrainian].

5. Pohrebetska, N. M., Kovinchenko, L. M. (1998). Dzherela ukraїnoznavstva. Vyp. 2. Bibliohrafiia bibliografichnykh posibnykiv ukrainskykh periodychnykh vydan [Sources of the Ukrainian Studies. Vol. 2. Bibliography of Bibliographic Aids of Periodicals]. Kyiv [in Ukrainian].

6. Dobko, T. (2001). Prezentatsiia vydannia «Literaturno-naukovyi vistnyk: pokazhchyk zmistu» [Presentation of the Edition «Literary-Research Bulletin: Contents Index»]. *Bibliotechnyi visnyk – Library Bulletin*, 2, 47–49 [in Ukrainian].

7. Dudnik, O. (2018). Ukrainska revoliutsiia 1917–1921 rr. u pokazhchykakh zmistu periodychnykh vydan [The Ukrainian Revolution of 1917–1921 in the Periodicals Contents Indexes] *Biblioteka. Nauka. Komunikatsiia. 100-richchia Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho: materialy mizhnar. nauk. konf. (Kyiv, 6–8 lystop. 2018 r.)*. (pp. 566–570). Kyiv [in Ukrainian].

8. Ilynska, L. (2016). Pokazhchyky zmistu zhurnaliv: pryntsyipy struktury [Contents Indexes of Magazines: principles of structure]. Ilynska, L., Khmil, O. *Zhurnal «Knyhar»: litopys ukrainskoho pysmenstva (1917–1920): systematychnyi pokazhchyk zmistu*. (pp. 35–42). Lviv [in Ukrainian].

9. Kozak, S. (2016). Bibliografichni pokazhchyky periodychnykh vydan ukrainskoi diaspory [Bibliographic Indexes of Periodicals of the Ukrainian Diaspora]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 44, 573–580 [in Ukrainian].

10. Loi, V. (2006). Bibliografichni studii «Pokazhchyky zmistu chasopysiv – vazhlyva skladova natsionalnoi bibliohrafiї Ukrainy» [Bibliographic Studies: «Contents Indexes of Magazines – An important Component of the National Bibliographic System of Ukraine»]. *Bibliotechna planeta – Library Planets*, 1, 29–30 [in Ukrainian].

11. Pasichnik, L. P. (2017). Izdaniye v Ukraine bibliograficheskikh ukazateley soderzhaniya literaturnykh zhurnalov i almanakhov v 1991–2005 gg. [Publication of Bibliographic Contents Indexes of Literary Magazines and Almanacs in Ukraine: 1991–2005]. *Kultura. Nauka. Tvorchestvo: XI Mezhdunar. nauch.-prakt. konf. (Minsk. 4 maya 2017 g.): sb. nauch. st.* (pp. 430–434). Minsk [in Russian].

12. Domanytskyi, V. (1903). Pokazhchyk zmistu Literaturno-naukovoho vistnyka, tomiv I–XX (1898–1902) [Contents Indexes of «Literaturno-naukovyi visnyk», volumes I–XX (1898–1902)]. V. Domanytskyi (Comp.). I. Franco (Preface)]. Lviv [in Ukrainian].

13. Lisovskii, N. M. (Comp.). (1903). Spisok ukazatelei k russkim periodicheskim izdaniiam XVIII–XIX stoletii [List of indexes to the Russian periodicals of the 18 th–19 th centuries]. Saint Petersburg [in Russian].

14. Khavkina, L. B. (1931). Sostavlenie ukazatelei k soderzhaniiu knig i periodicheskikh izdaniia : opyt prakt. posobiia s primerami i ris. v tekste [Compiling Contents Indexes to Books and Periodicals: Experience of Practical Manual with Examples and Pictures in the Text]. 2-e peresm. i dop. izd. Moscow; Leningrad [in Russian].

15. Shkarina, V. A. (2015). Pokazhchyky zmistu serialnykh vydan u fondakh Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho [Contents Indexes to the Periodicals in the Funds of the Vernadsky National Library of Ukraine]. *Biblioteka. Nauka. Komunikatsiia: materialy Mizhnar. nauk. konf. (m. Kyiv, NBUV, 6–8 zhovt. 2015 r.)*. (Ch. 2, pp. 270–271). Kyiv [in Ukrainian].

16. Shtykh, P. (2018). Pokazhchyky zmistu ukrainskykh chasopysiv yak dzherelo doslidzhennia zhyttia ukrainskoi emihratsii [Contents Indexes of Ukrainian Magazines as a Source of Research into the Life of Ukrainian Emigrants]. *Biblioteka. Nauka. Komunikatsiia. 100-richchia Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho: materialy mizhnar. nauk. konf. (Kyiv, 6–8 lystop. 2018 r.)*. (pp. 586–591). Kyiv [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 30.01.2020.

Tetiana Dobko,

Dr. Sci. (Social Communications),
Head of the Department of Scientific and Bibliographic Information,
V. I. Vernadsky National Library of Ukraine
3 Holiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine
e-mail: dobko@bigmir.net,
<https://orcid.org/0000-0002-5993-7856>

Vitalina Shkarina,

Research Associate,
V. I. Vernadsky National Library of Ukraine
3 Holiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine
e-mail: shkarina@ukr.net,
<https://orcid.org/0000-0001-9840-7869>

Source Base of Ukrainian Studies in the Contents Indexes of Periodicals

The bibliographic indexes of the contents of periodicals (magazines, newspapers, collections) which are the form of support index to edition, are examined in the article. The research is aimed at historical and bibliographical generalization and determination of the role and place of magazines contents indexes as an important source base of Ukrainian studies; review of the historiography, problems and source base of the study of the specific genre of bibliographic manuals. Both printed and electronic retrospective indexes of the periodicals contents that reflect publications in Ukrainian magazines in Ukrainian and Russian languages on the territory of Ukraine and abroad during 1844–2018 have been systematically investigated. The metabibliographic manual Contents Indexes of the Ukrainian Magazines in the Collection of the V. I. Vernadsky National Library of Ukraine (compilers T. Dobko, V. Shkarina, V. Radchenko) is among the results of historical-bibliographic research of contents indexes of Ukrainian periodicals, conducted in V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, and is prepared for publishing. The bibliographic and other scientific methods are applied: system and historical approaches; empiric methods of description and design; thematic analysis method, source analysis. It has been proved that, bibliographers focus their attention at the periodicals which are public sources of information, reflect certain historic epoch, describe social, political, and cultural life in Ukraine, and the most important issues in various areas of science. With the development of new information technologies, ways of access to information are changed, its formats become various, and part of periodicals available in the electronic form is growing. Nowadays, modern means of navigation and integration of information resources with access to different text documents, give users opportunity to find necessary information quickly with the searching instruments of the Internet. But indexes of periodicals content didn't lose their value. Professionally arranged, such an indexes are important and informative bibliographic researches, chronicle of Ukrainian periodicals and bibliography, part of Ukrainian nation history and culture.

Keywords: contents indexes of periodicals, bibliographic aids, metabibliographic aids, periodicals.

Оксана Клименко,

кандидат історичних наук, доцент, старший науковий співробітник,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: klimenko_oz@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-4821-8503>

Олена Сокур,

молодший науковий співробітник,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: sokuro1@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-9861-3283>

КОДИФІКАЦІЯ ВИВЧЕННЯ БІБЛІОТЕКИ ЯК ОБ'ЄКТА БІБЛІОТЕКОЗНАВСТВА В СИСТЕМІ НАУКОВИХ КОМУНІКАЦІЙ

У статті репрезентовано кодифікацію актуальних підходів до вивчення бібліотеки як об'єкта бібліотекознавства, які утвердилися на сучасному етапі розвитку бібліотечної науки. Аргументовано тезу, що представлені напрацювання у світлі проблеми, винесеної в заголовок, з одного боку, фактично не враховують взаємодії бібліотек як фундаменту реалізації їхньої місії, з іншого – представляють різноплановість еволюції бібліотеки як об'єкта бібліотекознавства в часі й просторі в контексті суспільних трансформацій.

Ключові слова: бібліотекознавство, об'єкт бібліотекознавства, бібліотека, функція, модель, система.

Постановка проблеми. Динамічний вплив інформаційно-комунікативних технологій, коли нове знання фактично одномоментно стає надбанням усієї світової наукової спільноти, беззаперечно виявляється на сучасному етапі розвитку бібліотекознавства, яке базується на загальнолюдських цінностях. Уведення бібліотекознавства в комплекс наук про соціальні комунікації ставить перед науковцями цієї галузі нові завдання щодо вироблення певної методологічної парадигми проведення досліджень [8].

«Під соціальними комунікаціями необхідно розуміти таку систему суспільної взаємодії, яка включає визначені шляхи, способи, засоби,

принципи встановлення і підтримання контактів на основі професійно-технологічної діяльності, що спрямована на розроблення, провадження, організацію, удосконалення, модернізацію відносин у суспільстві, які складаються між різними соціальними інститутами, де, з одного боку, у ролі ініціаторів спілкування найчастіше виступають соціально-комунікативні інститути, служби, а з іншого – організовані спільноти (соціум, соціальні групи) як повноправні учасники соціальної взаємодії» [10].

Актуальність дослідження. Генезі бібліотекознавства як наукової дисципліни документно-комунікаційного циклу притаманний прогрес як загально-теоретичного, так і теоретико-прикладного рівнів, що зумовлено зміною парадигми до вивчення його об'єкта. Сьогодні в науковому дискурсі бібліотечної науки (library science) як типового наукового феномену опанування функцій сучасної наукової бібліотеки є однією з найбільш складних та обговорюваних проблем. Від розроблення науково обґрунтованої та адекватної практики кодифікації багато в чому залежать правильність стратегій діяльності бібліотек, чіткість у визначенні вмотивованих завдань, формування правомірних напрямів роботи, модифікація зв'язків, оптимальна побудова їхньої внутрішньосистемної взаємодії.

Формат наукової праці дає змогу лише репрезентувати наукові підходи до вивчення бібліотеки як об'єкта бібліотекознавства, які поділяють автори. Одразу зазначимо, що під кодифікацією, яка вирішує два взаємопов'язаних завдання – удосконалення змісту та форми, розуміємо офіційне визнання, опис і систематизацію основних напрямів сучасної бібліотечної науки задля її розвитку та відповідності найважливішим потребам сучасності.

Аналіз останніх досліджень. Теоретико-методологічні засади розвитку бібліотекознавства постійно перебувають у центрі уваги науковців. Вважаємо за доцільне виокремити напрацювання таких авторитетних теоретиків і практиків, як О. Воскобойнікова-Гузєва, І. Давидова, Л. Дубровіна, В. Ільганаєва, М. Карташов, Ю. Мелентьєва, О. Онищенко, В. Попик, М. Слободяник, Ю. Столяров, А. Черняк, Я. Шрайберг. Так, модельний підхід до дослідження бібліотечної взаємодії, як складної відкритої динамічної системи та окремих її підсистем, застосовували як вітчизняні, так і зарубіжні вчені. Серед них вирізняються дослідження Ю. Арського, Ю. Артемова, О. Артем'євої, М. Васильченка, С. Гарагулі, Л. Госіної, Т. Добко, Н. Зайченко, А. Карауш, Д. Коготкова, Т. Колеснікової, Л. Костенка, П. Рогової, А. Соколова, А. Стукалової.

Мета статті – кодифікувати актуальні підходи до вивчення бібліотеки як об'єкта бібліотекознавства.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити завдання виявлення, аналізу та систематизації актуальних підходів до вивчення бібліотеки як об'єкта бібліотекознавства.

Методи дослідження. Методологія статті базується на загальнонаукових принципах історизму, системності, комплексності, об'єктивності, всебічності пізнання. Використання загальнонаукових (аналізу, синтезу, узагальнення) та спеціальних методів дослідження (порівняльно-історичного, формально-логічного, проблемно-хронологічного) сприяло досягненню поставленої мети.

Виклад основного матеріалу дослідження. Прогрес наукового знання щодо ідей, концепцій, моделей та загалом збагачення поняттєво-категорійного апарату привів до урізноманітнення інноваційних підходів і методів фундаментальних та прикладних досліджень. Так, аргументоване застосування системного підходу сприяло обґрунтуванню вивчення бібліотеки як системного об'єкта бібліотекознавства, невід'ємними складовими якого є взаємозалежні та взаємообумовлені елементи.

Системний підхід – загальнонаукова методологічна концепція, особлива стратегія наукового пізнання й практичної діяльності, орієнтована на розгляд складних об'єктів як деяких систем [14, с. 584]. Системний підхід є найперспективнішим для бібліотекознавчих розвідок у царині опанування теоретичного відтворення бібліотеки як наукового поняття й об'єкта реальності у всіх її зв'язках та опосередкуваннях [3].

Як справедливо наголошує О. Бруй, у сучасному бібліотекознавстві активно застосовуються соціокомунікаційний, системний і процесний підходи до управління бібліотекою та різних його підсистем й аспектів упровадження, зокрема до стратегічного управління; значна кількість бібліотекознавчих досліджень стосується теоретичних і практичних аспектів застосування в бібліотеках збалансованої системи показників та інших спеціальних управлінських стратегічних інструментів [3, с. 27].

Система (гр. σύστημα – поєднання, утворення) визначається як сукупність визначених елементів, між якими існує закономірний зв'язок чи взаємодія [14, с. 583]. Системний підхід орієнтує дослідників на розкриття цілісності об'єкта, виявлення різноманітних зв'язків і зведення їх у теоретичну єдність. У вітчизняному бібліотекознавстві важливість цього методу було осмислено наприкінці 1970-х років. Системний підхід дає змогу виокремити найбільш загальні та стійкі елементи у взаємодії бібліотек, ґрунтується на виборі найраціональнішого шляху вивчення складних явищ через послідовне розчленування їх до тієї межі, за якою вони втрачають свою якість.

Як уточнює М. Карташов [7, с. 1–2], розвиток наукових бібліотек як системи, якій притаманно посилення єдності та взаємозалежності всіх її елементів, потребує вивчення з позицій системного підходу.

Розрізняють прості та складні системи. Проста система – це сукупність однорідних елементів (наукові бібліотеки, бібліотеки наукових установ НАН України), що виконують необхідні для її існування функції. Якщо ж у системі є кілька таких сукупностей (бібліотеки наукових установ відділень НАН України), то кожна з них набуває ролі підсистеми, а вся вона стає складною. Поняття системи так само відносно, як і поняття елемента, оскільки кожна система одночасно є підсистемою (елементом) системи більш високого порядку (метасистеми) й одночасно виступає як метасистема для систем більш низького порядку (мікросистем).

Граничною одиницею поділу є окрема бібліотека як елемент. Неподільність елемента відносна, неподільним він вважається лише на тому рівні аналізу, який прийнятий у цьому дослідженні. Розглянутий на іншому рівні – не як окремий елемент, а самостійна система (діяльність бібліотек) зі своїми елементами і зв'язками – він також характеризується складністю та передбачає ретельний розгляд. Сукупність елементів (у нашому дослідженні – наукових бібліотек) утворюють систему (тобто мережу бібліотек наукових установ НАН України).

Для налагодження мережевої взаємодії бібліотек наукових установ Всеукраїнської академії наук першим директором Всенародної бібліотеки України С. Постернаком у 1929 р. було ініційовано створення Бібліотечної комісії, коли постала потреба планово організувати й координувати бібліотечну справу всієї Всеукраїнської академії наук як цілісної системи. У 1946 р. задля активізації співробітництва бібліотек наукових установ Ю. Меженко запропонував створити при бібліотеці Академії наук Керівний центр мережі бібліотек системи АН УРСР, було підготовлено проект положення про мережу бібліотек, що мало б забезпечити якісно новий рівень роботи бібліотек інститутів, розвиток їх як єдиної інформаційно-бібліотечної системи з уніфікованою організацією основних бібліотечно-виробничих процесів. Тобто було запропоновано науково-організаційне забезпечення взаємодії бібліотек.

Сучасне бібліотекознавство характеризується різними науковими підходами до аналізу бібліотеки як системи. На наше переконання, найоптимальнішими з них є виділені та охарактеризовані Ю. Артемовим [2, с. 66]. Так, автор виокремлює структурно-функціональний, соціально-функціональний, діяльнісний, маркетинговий та технологічний підходи.

Одним з найважливіших якісних критеріїв оцінювання наукової праці є актуальність. Отже, перспективним для аналізу бібліотеки є моделювання, тобто вивчення її як об'єкта бібліотекознавства за допомогою моделей. Структурно-функціональний підхід, запропонований Л. Хавкіною в 1920-х роках, базувався на тричленній моделі бібліотеки, складовими якої є «читач» – «бібліотекар» – «книга» [15].

Вихідним (аксіоматичним) для вивчення структури бібліотеки є положення про те, що бібліотека як соціальний інститут створена суспільством для розповсюдження в просторово-часовому континуумі документів з метою формування та задоволення інформаційних потреб. Базуючись на цьому твердженні, Ю. Столяров побудував багаторівневу (багатоконтурну) модель бібліотеки [13]. Відповідно до його теорії, бібліотеку як систему утворюють такі чотири елементи – бібліотечний фонд, контингент користувачів бібліотеки, бібліотечний персонал і матеріально-технічна база бібліотеки. Єдність названих елементів становить перший контур системи. Другий її контур представлено моделями елементів першого контуру та складається з таких елементів, як модель бібліотечного фонду бібліотеки, модель контингенту користувачів бібліотеки, модель бібліотечного персоналу, модель матеріально-технічної бази бібліотеки. Наступний рівень системи представлено моделями елементів другого контуру й т. д.

Найпростіші, родові елементи властиві кожній бібліотеці без винятку, обов'язково й постійно присутні в ній; за відсутності хоча б одного з них система функціонувати не може; їхні характеристики дають змогу чітко їх розрізнити. Серед них виділяють «документ» і «користувач», які є першоосновою появи інших елементів, але їх наявність ще недостатня для утворення бібліотеки.

Кожна підсистема і її модель не тільки впливає на інші, але й сама залежить від них не менше, ніж вони від неї, не даючи змоги жодній з них бути центральною або єдиною. Тому ні бібліотечний фонд, ні користувачі, ні персонал, ні матеріально-технічна база, ні тим більше їхні моделі на другому й наступних контурах самі по собі, ні навіть їхні взаємодії, що розглядаються ізольовано одне від одного, ще не утворюють бібліотеку як цілісну систему. За твердженням Ю. Столярова, органічне ціле утворюється лише тоді, коли між цими підсистемами виникають стійкі внутрішні зв'язки, унаслідок чого система набуває інтегративні якості.

Ми поділяємо думку науковця, що бібліотека не є сукупністю механічно з'єднаних компонентів – ідеться саме про цілісність, розчленовування якої на частини можливо лише в абстракції. Кожна підсистема – рівноп-

равна з іншими, виконує свою власну, якісно відокремлену внутрішньою зовнішньосистемну функцію, без якої система була б недієздатна. Сукупність цих функцій надає системі «бібліотека» стійкості та закінченості. Ці підсистеми і зв'язки між ними притаманні будь-якій бібліотеці доти, доки вона існує у своїй власній якості.

А. Ванєєв констатує, що попри збереження багатьох соціальних функцій їхній зміст змінюється в часі та просторі під впливом соціальної ролі, яку соціум покладає на бібліотеку [4, с. 126]. Тобто породжена суспільством і задля суспільного розвитку бібліотека емпатично реагує на його запити, намагаючись їх спрогнозувати та, відповідно, випередити.

Модель бібліотеки, розроблена А. Соколовим, базується вже не на документі, а на інформації як предметі діяльності бібліотеки [12]. Така модель пропонує дослідження стратегічних змін у діяльності бібліотек, що зумовлені глобальними процесами переходу від інформаційного суспільства до суспільства знань. Системно-функціональній та діяльній моделі бібліотеки М. Слободяника притаманні такі елементи, як інформаційний потенціал, інформаційна діяльність, комунікаційний процес, управління [11].

Сутність модифікованих змін полягає в переорієнтації пріоритетів – знання стають ключовим елементом сучасного суспільного й економічного життя. Під впливом цих трансформацій розширюються функції та ускладнюються завдання, які постають перед бібліотеками, що потребує постійного вдосконалення структури, ресурсів і технологічного забезпечення. Саме тому існує необхідність теоретичного осмислення змін у структурі бібліотек, які були зумовлені процесами у світовому співтоваристві та виникли у зв'язку з переходом на вищий рівень розвитку.

За Я. Шрайбергом, системно-структурна модель бібліотеки – це п'яти-компонентна система, яку утворюють документи, користувачі, персонал, інформаційна компонента та інфраструктура [16]. На його переконання, така модель якнайповніше відображає зміни, що відбулися під впливом інформаційно-комунікаційних технологій.

Представлені моделі, на наше переконання, фактично не враховують взаємодії бібліотек як важливого чинника формування інформаційного простору. Так, місія Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського сконцентрована на науково-інформаційному забезпеченні розвитку суспільства та збереженні документальної спадщини України, що спонукає до розширення функціонально-змістового діапазону бібліотечної діяльності. НБУВ є науково-методичним центром для

бібліотек і бібліотечно-інформаційних підрозділів наукових установ Національної академії наук України, інформаційно-комунікаційну діяльність яких зосереджено на реалізації спільних проєктів задля обслуговування вчених та фахівців. Тому її діяльність зорієнтовано на постійний моніторинг соціальних пріоритетів, змісту та структури інформаційних запитів соціуму з метою поступового входження України у європейський і світовий науково-інформаційний простір.

Концептуальна модель гібридної бібліотеки, представлена у колективній монографії фахівців Київського національного університету ім. Т. Шевченка [1, с. 38–41], ґрунтується на поєднанні інформаційного та діяльнісного підходів. Запропонована модель інтегрує чотири необхідні та достатні, на думку авторів, елементи: інформаційний потенціал, оброблення інформації, представлення інформації, забезпечення комунікації через електронну доставку документів. На нашу думку, така модель представляє бібліотечну взаємодію лише в напрямі задоволення інформаційних потреб користувача.

Перспективну модернізаційну модель сучасної вітчизняної бібліотеки в дослідженнях О. Воскобойнікової-Гузєвої репрезентовано вже як трирівневу та семиелементну: ідеологічна, інноваційна, інвестиційна складові передбачають технологічну, соціальну, інституційну модернізацію, що, у свою чергу, приведе до результативної складової так званого світового стандарту [5].

Актуальною щодо нинішнього етапу розвитку бібліотечної науки (library science), на наше переконання, є концептуальна модель Ю. Артемова, де книгозбірня – це система із внутрішніми й зовнішніми взаємодіями та зв'язками між ними, яку зорієнтовано на зовнішній запит, організацію бібліотечно-інформаційного ресурсу, бібліотечні послуги та продукти [2]. Представлена діяльнісна модель враховує індивідуальні характеристики бібліотек, їхню здатність відповідати сучасним уявленням про бібліотеку суспільства знань. Автор стверджує, що «у відповідь на зовнішні запити в бібліотеці ініціюються процеси, що визначаються технологічними інструкціями, нормами, структурою й методами керівництва бібліотекою» [2, с. 67]. Для реалізації цих процесів залучаються всі наявні бібліотечні ресурси: кадрові, інтелектуальні, бібліотечно-інформаційні, інформаційно-комунікаційні, матеріально-технічні, фінансові. У результаті користувач одержує якісні бібліотечні послуги та продукти.

Бібліотечно-інформаційний продукт є результатом когнітивної діяльності бібліотек, який представлено бібліографічними показниками різних типів і видів, реферативною та аналітичною інформацією, біблі-

ометричною, наукометричною й прогностичною діяльністю. Згідно з моделлю Ю. Артемова, задля формування власних ресурсів бібліотеки звертаються із запитами до інших установ і навчальних закладів тощо, тобто активно співпрацюють [2, с. 68].

У запропонованій моделі бібліотечно-інформаційний ресурс виходить за межі окремої бібліотеки. Сучасні бібліотеки, за твердженням Ю. Артемова, повинні об'єднуватися в корпоративні бібліотечні мережі, надавати своїм користувачам доступ до інформації в регіональному, галузевому і світовому інформаційному просторі, що стає визначальною рисою бібліотеки суспільства знань.

Нова модель бібліотечної діяльності – корпоративна, організаційне становлення якої розпочалося наприкінці 1990-х років, означає розширення комунікаційних зв'язків між учасниками системи, постачальниками та споживачами. Її підґрунтям став активний розвиток інформаційних технологій, телекомунікаційного середовища та насамперед мережі Інтернет, які змінили традиційні уявлення щодо обмеженості бібліотек, зруйнували їхню замкненість. І. Давидова уточнює, що зміна організаційних форм функціонування бібліотек в інформаційному суспільстві відбувається і в напрямі створення нових організаційних форм – електронних та цифрових бібліотек, які функціонують у глобальному розподіленому інформаційному просторі. Вона вважає трансформацію еволюційним процесом бібліотечної системи [6, с. 80–81].

Взаємодія є об'єктивною та універсальною формою руху, розвитку, що визначає існування та структурну організацію будь-якої матеріальної системи [9, с. 82]. Багатоаспектна взаємодія є базовою засадою ефективного існування суспільства загалом, що виявляється в інноваційних взаємозв'язках його соціальних інститутів, одним з найважливіших з яких є бібліотека, і, відповідно, різнопланових взаємовпливів її користувачів як породження конкретної культури у єдиному універсальному світі.

Висновки та практичне значення. Прогрес бібліотекознавчого дискурсу зумовлює виникнення наукових концептуальних підходів, які інтегрують легалізовані знання та містять коректні пояснення нових ідей щодо дослідження бібліотеки як об'єкта бібліотекознавства, розширюючи верифікованість пізнавальних меж. У рамках актуальних підходів, які утвердилися на сучасному етапі розвитку бібліотечної науки, представлені напрацювання, на наше переконання, з одного боку, фактично не враховують взаємодії бібліотек як фундаменту реалізації її місії, з іншого – представляють різноплановість еволюції бібліотеки як об'єкта бібліотекознавства в часі та просторі в контексті суспільних трансформацій.

Таким чином, опанування проблемного поля дало змогу диференціювати істотні властивості сучасних бібліотек як сукупність базових пізнаних ознак і відносини між ними, які мають свій власний потенціал змісту й сутності значення. Особливо важливим у світлі проблеми, винесеної в заголовок статті, є питання про переосмислення інтерпретації змісту наявних багатовимірних підходів вивчення бібліотеки як об'єкта бібліотекознавства, які передають базові концептуальні ознаки, але не в повному обсязі, насамперед у системі наукових комунікацій. Розглянуті тлумачення не тільки не суперечать один одному, але є взаємопов'язаними, їхня незамінна стрижнева особливість полягає у взаємодоповненні та варіативності; вони вирізняються якісною новизною й утворюють концептуальну конститутивну схему, що дає змогу стверджувати про комплексний характер здійснених досліджень і їхньої інтегруючої ролі в бібліотечній науці.

Список бібліографічних посилань

1. Антонов В. М., Нестеренко В. Г., Антонова-Рафі Ю. В. Гібридні акмеологічні бібліотеки в Україні (інноваційні технології та застосування) : монографія. Київ : Видав.-поліграф. центр «Київський університет», 2013. 207 с.

2. Артемов Ю. І. Концептуальна модель бібліотеки суспільства знань. *Наук. пр. Держ. наук.-пед. б-ки України ім. В. О. Сухомлинського*. Київ, 2010. Вип. 2. С. 66–71.

3. Бруй О. М. Збалансована система показників у стратегічному управлінні бібліотекою : дис. ... канд. наук із соц. комунікацій : спец. 27.00.03. Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2018. 283 с. URL: https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/28644/1/Brui_diss.pdf (дата звернення: 18.01.2020).

4. Ванев А. Н. Библиотечное дело. Теория. Методика. Практика. СПб : Профессия, 2004. 368 с.

5. Воскобойнікова-Гузєва О. В. Стратегії розвитку бібліотечно-інформаційної сфери України: генезис, концепції, модернізація : монографія / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; наук. ред. Г. І. Ковальчук. Київ : Академперіодика, 2014. 362 с.

6. Давидова І. О. Управління системними трансформаціями бібліотек: до питання наукової організації управління. *Вісн. Харк. держ. акад. культури*. 2014. Вип. 45. С. 78–84.

7. Карташов Н. С. Взаимодействие научных библиотек как фактор

наиболее полного удовлетворения информационных потребностей ученых и специалистов : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : спец. 05.25.03. Гос. ордена Ленина б-ка СССР им. В. И. Ленина. М., 1978. 33 с.

8. Кунанець Н. Соціокомунікативний підхід у дослідженні історії бібліотечної справи західноукраїнського регіону. *Вісн. КНУКіМ. Сер.: Соціальні комунікації*. 2013. Вип. 1. С. 114–119. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vknukim_sk_2013_1_19 (дата звернення: 21.01.2020).

9. Педагогічний словник / за ред. М. Д. Ярмаченка. Київ : Пед. думка, 2001. 516 с.

10. Різун В. Начерки до методології досліджень соціальних комунікацій. *Психолінгвістика*. 2012. Вип. 10. С. 305–314. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/psling_2012_10_44 (дата звернення: 21.01.2020).

11. Слободяник М. С. Системно-функциональная модель библиотеки. Библиотеки и ассоциации в меняющемся мире: новые технологии и новые формы сотрудничества. Тема 2003 года: *Библиотека и доступность информации в современном мире: электронные ресурсы науке, культуре и образованию* : труды конф. 10-я юбилейн. Междунар. конф. «Крым 2003» (Судак, 7–15 июня 2003 г.). М. : ГПНТБ России, 2003. Т. 2. С. 759–760.

12. Соколов А. В. Информационный подход к документальной коммуникации. Л. : ЛГИК, 1988. 85 с.

13. Столяров Ю. Н. Библиотека – двухконтурная система. *Науч. и техн. б-ки*. 2002. № 11. С. 5–24.

14. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди ; голов. ред. В. І. Шинкарук та ін. Київ : Абрис, 2002. 742 с.

15. Хавкина Л. Б. Научная разработка вопросов библиотековедения. *Труды первой конференции научных библиотек*. М., 1926. С. 29–33.

16. Шрайберг Я. Л. Современные тенденции развития библиотечно-информационных технологий : ежегодный доклад. *Науч. и техн. б-ки*. 2002. № 1. С. 25–47.

References

1. Antonov, V. M., Nesterenko, V. H., Antonova-Rafi, Yu. V. (2013). *Hibrydni akmeolohichni biblioteky v Ukraini (innovatsiini tekhnolohii ta zastosuvannia)* [Hybrid Acmeological Libraries in Ukraine (Innovative Technologies and Applications)]. Kyiv, Ukraine: Publishing and printing center «Kyiv University» [in Ukrainian].

2. Artemov, Yu. I. (2010). Kontseptualna model biblioteky suspilstva znan [Conceptual model of the knowledge society library]. *Naukovi pratsi Derzhavnoi naukovo-pedahohichnoi bibileoteky Ukrainy im. V. O. Sukhomlynskoho – Transactions of V. Suchomlynsky State Scientific and Pedagogical library of Ukraine*, 2, 66–71 [in Ukrainian].
3. Brui, O. M. (2018). Zbalansovana systema pokaznykiv u stratehichnomu upravlinni bibliotekoju [Brui O. M. Balanced Scorecard in Strategic Management of Library]. *Candidate's thesis*. V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, Kyiv, Ukraine. Retrieved January 18, 2020, from https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/28644/1/Bruj_diss.pdf. [in Ukrainian].
4. Vaneev, A. N. (2004). Byblyotechnoe delo. Teoriia. Metodika. Praktika [Librarianship. Theory. Methodology. Practice]. St. Petersburg: Professiiia [in Russian].
5. Voskoboinikova-Huzieva, O. V. (2014). Stratehii rozvytku bibliotechno-informatsiinoi sfery Ukrainy: henezys, kontseptsii, modernizatsiia [Strategies of library-informative sphere of Ukraine: genesis, conceptions, modernization]. Kyiv: Akadempriodyka [in Ukrainian].
6. Davydova, I. O. (2014). Upravlinnia systemnymy transformatsiiami bibliotek: do pytannia naukovoï orhanizatsii upravlinnia [Management of systemic transformations of the library: on the issue of science-based organization of management]. *Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii kultury – Visnyk of Kharkiv State Academy of Culture*, 45, 78–84 [in Ukrainian].
7. Kartashov, N. S. (1978). Vzaimodeistvie nauchnykh bibliotek kak faktor naibolee polnogo udovletvoreniia informatsionnykh potrebnosti uchenykh i spetsialistov [Interaction of scientific libraries as a factor of the most complete satisfaction of scientists' and specialists' information needs]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. State Order of Lenin Library of the USSR, Moscow [in Russian].
8. Kunanets, N. (2013). Sotsiokomunikatyvnyi pidkhid u doslidzhenni istorii bibliotechnoi spravy zakhidnoukrainskoho rehionu [Socio-communicative approach in the study of the history of librarianship in the Western Ukrainian region]. *Visnyk KNUKiM. Ser.: Sotsialni komunikatsii – Bulletin of Kyiv National University of Culture and Arts. Series: Social Communications*, 1, 114–119. Retrieved January 21, 2020, from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vknukim_sk_2013_1_19 [in Ukrainian].
9. Yarmachenko, M. D. (Ed.). (2001). Pedahohichni slovnyk [Pedagogical dictionary]. Kyiv: Pedahohichna dumka [in Ukrainian].
10. Rizun, V. (2012). Nacherky do metodolohii doslidzhen sotsialnykh komunikatsii [Outlines for the methodology of social communication research].

Psykholinhvistyka – Psycholinguistics, 10, 305–314. Retrieved January 21, 2020, from http://nbuv.gov.ua/UJRN/psling_2012_10_44 [in Ukrainian].

11. Slobodianik, M. S. (2003). Sistemno-funkcionalnaia model biblioteki [System-functional model of the library]. In *Libraries and Associations in a Changing World: New Technologies and New Forms of Collaboration. Library and information accessibility in the modern world: electronic resources for science, culture and education. Proceedings of the International Scientific Conference «Crimea 2003»* (Ch. 2, pp. 759–760), Russian National Public Library for Science and Technology, Moscow [in Russian].

12. Sokolov, A. V. (1988). Informacionnyi podkhod k dokumentalnoi kommunikatsii [Information approach to documentary communication]. Leningrad: LGIC [in Russian].

13. Stoliarov, Ju. N. (2002). Biblioteka – dvukhkonturnaia sistema [The library is a dual-circuit system]. *Nauchnye i tekhnicheskie biblioteki – Scientific and Technical Libraries*, 11, 5–24 [in Russian].

14. Shynkaruk, V. I. (at al.) (Ed.). (2002). Filosofskiy entsyklopedychnyi slovnyk [Encyclopedic Dictionary of Philosophy]. Kyiv: Abrys [in Ukrainian].

15. Havkina, L. B. (1926). Nauchnaia razrabotka voprosov bibliotekovedeniia [Scientific development of library science]. In *Trudy pervoi konferentsii nauchnykh bibliotek – Proceedings of the First Conference of Scientific Libraries*. (pp. 29–33). Moscow [in Russian].

16. Shraiberg, Ja. L. (2002). Sovremennye tendentsii razvitiia bibliotechno-informacionnykh tehnologij: ezhegodnyj doklad [Current Trends in the Development of Library and Information Technologies: Annual Report]. *Nauchnye i tekhnicheskie biblioteki – Scientific and Technical Libraries*, 1, 25–47 [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 19.02.2020.

Oksana Klymenko,

PhD (History), Associate Professor, Senior Researcher,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskiy Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: klimenko_oz@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-4821-8503>

Olena Sokur,

Junior Researcher,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskiy Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: sokuro1@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-9861-3283>

Codification of Library Study as an Object of Library Science

The article presents the codification of current approaches to the study of the library as an object of library science. Codification solves two interrelated tasks – the refinement of content and form, means the official recognition, description and systematization of the basic directions of modern library science for its development and meets the most important needs of today.

Within the current approaches, a systematic approach has been elaborated, which helped to substantiate the study of the library as a systematic object of library science, whose integral components are interdependent elements, and a model approach to the study of library interaction, as a complex open dynamic system and its separate sub-systems.

The development of scientific libraries as a system, which is inherent in enhancing the unity and interdependence of all its elements, needs to be studied from the standpoint of a systematic approach. Neither library fund, nor users, nor staff, nor material and technical facilities in its own, nor even their interactions, viewed in isolation from one another, yet form the library as a coherent system. An organic whole is formed only when there are stable interconnections between these subsystems, which gives the system integrative qualities.

A modern library is a system with internal and external interactions and connections between them, which is focused on external query, organization of library information resource, library services and products. The presented business model takes into account the individual characteristics of libraries, their ability to correspond to modern ideas about the library of the knowledge society.

The argument is made that the works presented in the light of the problem presented in the headline, on the one hand, do not actually consider the interaction of libraries as the basis of its mission, and, on the other, represent library multifaceted evolution as an object of librarianship in time and space in context of social transformations.

Keywords: library science, object of library science, library, function, model, system.

Володимир Удовик,

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна

e-mail: udovik@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-7749-8095>

**ПРЕЗИДЕНТСЬКІ БІБЛІОТЕКИ США:
ІСТОРИЧНІ ДИСКУСІЇ ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ**

Дослідження пов'язане з вивченням форм організації, формування та збереження документальної спадщини президентів США. Розглянуто історичні дискусії та сучасні погляди на перспективи організації діяльності президентських бібліотек, зокрема зміну сталої моделі, сформованої наприкінці 30-х років ХХ ст. Наукова новизна роботи полягає у висвітленні різних підходів до організації, збереження та популяризації документальної спадщини президентської влади. Завдяки розвитку інформаційних технологій, у США формується нова модель президентської бібліотеки, що забезпечує збереження документальних інформаційних ресурсів інституту президентства США в одному місці та надання цифрового доступу до них через світову мережу, а крім того – знижує витрати федерального бюджету на утримання окремої президентської бібліотеки. Сьогодні в багатьох країнах світу організуються президентські бібліотеки, музеї, фонди, що займаються як збереженням документальної спадщини глави держави, так і сприянням її дослідженню та популяризації, а отже, американський досвід є цінним для цих країн.

Ключові слова: президентська бібліотека; США; інститут президентства.

Інститут президента як політичний інститут з'явився наприкінці ХVІІІ ст. у США, який об'єднав посади глави держави та уряду. За більш як двісті років подібна інституція зі своїми особливостями виникла майже на всіх континентах та в понад двохсот країнах світу. На сьогодні інститут президентства став одним з найголовніших інституцій у багатьох країнах. Президенти впливають не лише на всі сфери внутрішнього життя країни, але й на глобальні цивілізаційні зміни, що відбуваються в сучасному суспільстві. Документальна спадщина президентської діяльності репрезентована великою кількістю різноманітних документів, які розподіляються як за видовою ознакою, так і за місцем зберігання.

Проте формування та збереження документальних ресурсів інституту президентства розпочалося лише на початку ХХ ст., і знову ж таки в США. Саме традицію створення окремих спеціалізованих фондів, інтегрованих в одне ціле архівних, бібліотечних, музейних матеріалів, заклали США. Хоча на початок ХХ ст. питаннями збору та збереження документальних ресурсів президентів зайнялася Бібліотека Конгресу США, однак остаточно оформилася ця традиція наприкінці 30-х років зі створенням Президентської бібліотеки Ф. Рузвельта. Ініціатива Ф. Рузвельта була закріплена Законом про президентські бібліотеки від 1955 р.

Проте за понад 80-річну історію президентських бібліотек у США не вшухають дискусії з приводу доцільності існування саме такої системи президентських бібліотек – децентралізоване зберігання в одному місці архівних, бібліотечних та музейних фондів. Це й визначило мету цієї статті – висвітлити історичну дискусію щодо організації системи президентських бібліотек та намітити тенденції розвитку її трансформації у ХХІ ст. Цими питаннями займаються в основному американські дослідники президентських бібліотек [5, 6, 10], співробітники архівної системи США [9], а також вітчизняні вчені, які досліджували американську архівну систему [2] та правове забезпечення функціонування президентських бібліотек [4]. Проте комплексного дослідження з цієї проблематики, зокрема висвітлення сучасного стану системи президентських бібліотек, враховуючи розвиток інформаційних технологій, ще немає.

У традиційної системи президентських бібліотек США є свої прихильники та критики. Приклад Президентської бібліотеки Б. Обама свідчить про пошуки оптимальної моделі функціонування для спрощення доступу до інформаційних ресурсів президентства для дослідників. Для вітчизняних учених у сфері документознавства та інформаційної справи буде корисним досвід американської системи президентських бібліотек та тенденції її розвитку на сучасному етапі.

Система президентських бібліотек США на сьогодні складається з 14 президентських бібліотек, які об'єднані в Президентську бібліотечну систему й адмініструються Національним архівом та Адміністрацією документації США (далі – NARA). Крім них, функціонують ще понад десяток президентських бібліотек і музеїв, але їхня діяльність спрямовується приватними фондами, університетами або історичними асоціаціями. За традицією, заснованою Ф. Рузвельтом, будівництво та облаштування президентських бібліотек здійснюється за рахунок приватних коштів з благодійного фонду, що починає формуватися більше ніж за рік

до закінчення президентського терміну. Після спорудження приміщень та відкриття бібліотеки і музею, управління ними передається NARA, проте власність на землю, будівлі та бібліотечно-музейні фонди залишаються за президентським благодійним фондом, а власність на архівні документи – за урядом США згідно з законом від 1978 р. [4, с. 143].

Сьогодні президентські бібліотеки збирають велику кількість відвідувачів музейних колекцій з усього світу, зокрема їхня діяльність спрямована на молоде покоління з метою виховання патріотизму та популяризації історії США. Проте все ж головна мета створення – це доступ дослідників до інформаційних ресурсів для вивчення періоду правління того чи іншого президента. Так, завдяки дослідженню істориками стенограм засідань у Білому домі, вдалося спростувати поширені в суспільній думці міфи про президента Д. Ейзенхауера, як невливого політика та відкрити політичну дискусію щодо війни у В'єтнамі під час президентства Л. Джонсона [14].

Отже, у президентських бібліотеках і музеях США зберігається, опрацьовується та популяризується весь масив документів, що надходить з Білого дому і який пов'язаний з політичною діяльністю президентів, з використанням ними своїх конституційних обов'язків, а також матеріали з особистих архівів президентів і членів їхніх родин, найчастіше дружин, та найближчих офіційних осіб, друзів, соратників. До музейних фондів, які є неодмінною складовою частиною президентської бібліотеки, окрім документів, фотографій, відеофільмів, звукозаписів та особистих речей, входять численні подарунки, одержані президентом і членами його родини за час перебування в Білому домі. Книжковий фонд, як правило, невеликий за обсягом, складається з літератури, присвяченої питанням інституту президентства, міжнародним відносинам, історичному періоду президентського правління. Водночас президентська бібліотека є і науково-дослідним центром, зосередженим на вивченні діяльності президентів, зокрема на формуванні матеріалів «усної історії» тощо. Культурно-просвітницька, освітня та інформаційна діяльність цих установ спрямовується на виховання поваги до історії, державної символіки, демократичних цінностей, насамперед у молодого покоління.

Заклавши основи майбутньої системи президентських бібліотек, президент США Ф. Рузвельт хотів бачити нові установи відкритими для дослідників і громадян, тому й назву було обрано саме «бібліотека», а не «архів», адже основу фондів склали саме архівні матеріали. Однак різниця між архівними та бібліотечними установами полягає в більш мобільному доступі в бібліотеці до документів і матеріалів.

Президента США підтримав Архівіст США Р. Коннор, який у своїй статті «Бібліотека Франкліна Д. Рузвельта» (The Franklin D. Roosevelt Library) (1940) продовжив ідею Ф. Рузвельта про переведення президентської документації під федеральний контроль та про децентралізоване її зберігання в окремі інституції [2, с. 499].

Згодом фахівці визначили переваги існуючої системи президентських бібліотек. Так, у 1973 р. Дж. О'Ніл, колишній директор Президентської бібліотеки Ф. Рузвельта, вважав, що попри деякі недоліки (обмеження доступу та малий темп опрацювання документів співробітниками), документальна спадщина президентів, як єдиний консолідований ресурс, збиралася в одному місці при мінімальних втратах; цей комплекс документів ставав юридичною власністю уряду США з відкритим доступом для всіх дослідників на однакових умовах, і, нарешті, наявність музейної експозиції стала необхідною умовою для популяризації ідеї президентства серед населення [2, с. 501].

На початку 90-х років ХХ ст. архіваріус США Д. Вілсон визначив роль президентських бібліотек як швидкий доступ до президентської документації та поширення позитивного іміджу президентської влади серед широких мас суспільства. На виховній та освітній функціях цих установ робить наголос і професор Р. Кох, дослідник архівної та бібліотечної справи США [6, с. 46].

На початку ХХІ ст. знову активізується проблематика президентських бібліотек, пов'язана з рядом скандалів щодо розсекречення документів президентів Р. Рейгана та Дж. Буша-старшого [2, с. 505–506]. Журнал «Публічний історик» у 2006 р. розпочав дискусію про перспективи функціонування системи президентських бібліотек, присвятивши декілька номерів цій темі. В одній з публікацій Ш. Фосетт, помічник Архівіста США з президентських бібліотек, наголосила на розвитку музейної та освітніх функцій у підвищенні історичної грамотності населення, проведення науково-популярних заходів у приміщеннях бібліотек [9].

Ю. Фрінк у своєму дисертаційному дослідженні, присвяченому Президентській бібліотеці Дж. Буша-старшого, наголошує на перевазі системи президентських бібліотек для дослідників, вказує на спеціалізацію співробітників президентської бібліотеки на періоді правління президента Дж. Буша-старшого, що було б неможливо при централізованому зберіганні всіх президентських архівів в одному місці. Крім того, вона вказує на географічну єдність музейно-архівної та бібліотечної колекції з пам'ятними місцями президентської особистості, що полегшує роботу дослідників та зменшує їхні витрати [10, с. 256, 281].

Про переваги просвітницької діяльності президентських бібліотек і музеїв говорить статистика відвідування. Так, серед всіх заходів, проведених у системі NARA за 2010 р., виставки та освітні програми 13 президентських бібліотек відвідало 61% та 82% (відповідно) громадян й іноземних туристів [15]. Загальна кількість відвідувачів усіх президентських бібліотек у системі NARA у 2012 р. досягла близько 2 млн на рік, тоді як сам Національний архів та Адміністрацію документації відвідують близько 1 млн дослідників [16].

Під час світової економічної кризи 2009 р., пошуку шляхів оптимізації федеральних видатків в американському суспільстві знову було порушено питання про перспективи президентських бібліотек та доцільність існування цієї системи в сучасному вигляді. На виконання доручення парламенту NARA розробив проєкт вдосконалення системи президентських бібліотек, запропонувавши п'ять альтернативних моделей:

- 1) сучасна децентралізована модель ПБ з оптимізацією видатків;
- 2) розподіл сфери управління: NARA відповідає за архівні фонди, а президентські приватні фонди за музейні та бібліотечні колекції;
- 3) розділення президентської бібліотеки на архів і музей із підпорядкуванням відповідно NARA та президентським приватним фондам;
- 4) створення централізованого президентського архівного депозитарію під управлінням і на утриманні NARA, а музеї залишаються в регіонах у власності президентських фондів;
- 5) створення централізованого президентського архівного депозитарію та єдиного музею президентства під управлінням і на утриманні NARA [11, с. 238].

Проте необхідно зауважити, що Д. Ферреро, Архівіст США, який робив доповідь перед Конгресом у вересні 2009 р., не виділив найбільш прийнятний варіант для архівної системи, залишивши право вибору парламентаріям.

Згодом, у 2011 р., у доповіді перед Конгресом Д. Ферреро визначив, крім названих вище, ще й такі позитивні сторони нинішньої системи:

- недержавне фінансування будівництва та оснащення установ;
- фінансування інформаційної, просвітницької та дослідницької діяльності приватними ресурсами;
- розвиток інфраструктури регіонів, зокрема вливання коштів у місцеву економіку за рахунок притоку туристів [15].

Ефективність системи президентських бібліотек, розвиток приватно-державного партнерства, співпраця з місцевими університетами сприяли досягненню значних результатів. Так, президентські бібліотеки одні

з перших серед публічних архівних і бібліотечних установ почали створювати інтернет-портали та наповнювати їх інформаційними ресурсами. Президентська бібліотека Г. Трумена вперше залучила молодь до своїх навчальних заходів, створивши освітні програми на постійній основі, що послужило взірцем для інших закладів. Президентські бібліотеки Дж. Кеннеді, Ф. Рузвельта та Дж. Форда започаткували дистанційний доступ до цифрових та електронних колекцій [15].

Водночас критики традиційної системи президентських бібліотек мають свої аргументи. Наприклад, дослідник правової інформації з Університету Північної Кароліни Т. Галліна вважає, що найкращим варіантом могла бути модель, що передбачає централізоване зберігання архівного депозитарію. Він вважає, що децентралізована мережа президентських бібліотек додає складнощі для дослідників через неможливість переглядати одразу документи кількох президентів та необхідність долати великі відстані для ознайомлення з архівними матеріалами [11, с. 248].

На початку XXI ст. головна дискусія з приводу президентських бібліотек зосередилася в парламентських комітетах Конгресу США з активною підтримкою громадських активістів та журналістів. Зокрема, посилювався наголос на прозорості пожертв донорів на будівництво та обслуговування президентських бібліотек і музеїв, що знаходяться в підпорядкуванні NARA. Починаючи з 1999 р., це питання обговорювалося в Палаті представників, але й дотепер Сенат не підтримав жодну редакцію Закону «Про реформу донорства Президентської бібліотеки» (Presidential Library Donation Reform Act), проголосовану неодноразово нижньою палатою парламенту.

Першим законопроект представив конгресмен Д. Дункан у 1999 р., коли з'явилася інформація про закордонні пожертви у Фонд Президентської бібліотеки Б. Клінтона. Це викликало занепокоєння про вплив закордонних урядів на Адміністрацію Б. Клінтона, оскільки кошти для бібліотеки починають збирати за рік до закінчення терміну президентства. Крім того, Б. Клінтона, а пізніше й Дж. Буша-молодшого звинувачували в зловживанні владними повноваженнями, коли вони оголошували помилування звинуваченим у корупції особам після перерахування ними фінансів у фонди відповідних президентських бібліотек [7].

Останній проект Закону 2019 р., поданий конгресменом І. Каммінгсом, пропонує забезпечити прозорість фінансування президентських бібліотек через обов'язкове розкриття інформації про всіх донорів, починаючи від внесків більше ніж 200 дол., а також шокквартильну публі-

кацію фінансових надходжень до фондів президентських бібліотек [13]. Актуальність питання прозорості президентських пожертв підняв Фонд Президентської бібліотеки Б. Обама, який задекларував, що 68 донорів пожертвували понад мільйон доларів, при цьому не розкрив їхні дані. Журналіст К. Еверс-Хілструм також зазначив, що серед донорів є й благодійні фонди, а отже, справжнє джерело внеску невідоме [7].

Законодавці вимагали не лише розкриття сум пожертв до президентських фондів, але й обмеження їх кількості, оскільки бібліотеки стають все фінансово затратнішими для федерального бюджету. Ще Закон «Про президентські бібліотеки» 1986 р. увів обов'язкову частку компенсації NARA від фондів президентських бібліотек у розмірі 20% від суми будівництва та оснащення приміщень на збереження та використання бібліотечно-архівних фондів. Пізніше, у 2008 р., згідно з Законом «Про збереження президентських історичних документів» частку компенсації збільшили до 60%, але вона повинна почати діяти з президентства Б. Обама [16]. Крім того, з 1986 р. вводилося також обмеження на приміщення до 70 тис. кв. футів, що передавалося під управління NARA. Проте Дж. Буш-старший вже зміг обійти ці обмеження й побудував бібліотеку, що перевищувала законодавчі норми, однак передав під управління NARA лише 69,99 кв. футів [5].

Історик А. Кларк зазначає, що з часом (після зниження уваги до постаті експрезидента) великі площі президентських бібліотек перетворюються на «пусті гробниці», на утримання яких потрібні федеральні кошти, але використовуються ці приміщення президентськими приватними фондами для популяризації відповідного президента, при чому не завжди об'єктивно щодо історичної дійсності. Згідно зі статистичними даними аналітичних служб Конгресу, в перший рік роботи президентської бібліотеки її в середньому відвідують близько 300 тис. відвідувачів, проте за наступні п'ять років ця кількість зменшується більш ніж на 36% [16]. Отже, утримання громіздких приміщень лягає на плечі американських платників податків, при цьому вони не можуть впливати на внутрішню політику президентських бібліотек, а також на музейну та просвітницьку діяльність, що проводиться в інтересах певних політиків.

А. Кларк також зазначає, що за останнє десятиліття фонди президентських бібліотек, використовуючи політичну вагу експрезидентів, впливали на слухання в Конгресі по президентських бібліотеках, а також на призначення посадовців від NARA та терміни надання відкритого доступу до президентських документів [5]. Тому система президентських бібліотек США до останнього часу залишалася незмінною.

Дискусії щодо функціонування президентських бібліотек у США вийшли на новий рівень після оприлюднення інформації про те, що Президентська бібліотека Б. Обама матиме лише цифровий контент та не планується зберігання оригіналів архівних та музейних ресурсів. Б. Обама вирішив створити нову модель президентської бібліотеки та не передавати її під управління NARA, тобто його бібліотека повинна бути лише власністю Фонду Б. Обама. Проте, як пише журналіст М. Гленнон, громадяни все одно заплатили не менше 174 млн дол. своїх податків за реконструкцію парку в Чикаго, де було побудовано Президентський центр Б. Обама, та створення необхідної інфраструктури. Невдоволення місцевих активістів викликала головна мета створення цього закладу, яку Б. Обама визначив як виховання молодих політиків та нових лідерів, а не як публічний заклад, який би міг залучати туристів та дослідників [12].

Журналіст видання «Нью Йорк Таймс» Дж. Шусслер вказує на застереження деяких дослідників, що президентські документальні ресурси можуть бути розпорочені між різними установами, а без допомоги професійних архівістів систематизація цифрового контенту може призвести до складнощів пошуку та досліджень. У той же час історик Е. Кларк назвав ідею Б. Обама «благом для американського платника податків, оскільки NARA не буде обтяжена видатками та звинуваченням у політизації під час проведення виставок та культурно-просвітницьких заходів» [14].

Дослідник Д. Коен зазначає, що дискусія з приводу Президентської бібліотеки Б. Обама пішла не в тому руслі, оскільки архів Б. Обама вже є цифровим. Його президентство відзначилося переходом на електронний документообіг, тож проблема залишається в ефективному використанні цього ресурсу. Наприклад, Президентська бібліотека Ліндона Б. Джонсона нараховує близько 45 млн паперових аркушів, а вже ресурс Бібліотеки Б. Обама близько 1,5 млрд сторінок, 95% з яких створенні в електронному вигляді (електронні записи, таблиці, файли з вебсайту та соціальних мереж). Одна лише електронна пошта нараховує понад 1 млрд сторінок [3]. Якщо ж звернутися до попередників Б. Обама, то Президентська бібліотека Дж. Буша-молодшого нараховує вже понад 600 млн сторінок електронних записів його адміністрації за вісім років, що вже перевищувала весь документальний масив 12 президентських бібліотек в системі NARA, який за різними оцінками становив на 2008 р. – 550–580 млн сторінок [1].

Хоча загалом документальний ресурс Адміністрації Б. Обама створений у цифровому вигляді, але паперові матеріали, а це близько 30 млн аркушів, зберігатимуться в центральному архівосховищі NARA

у Вашингтоні. Фонд Б. Обама профінансує їх сканування та систематизацію [8].

Виконавчий директор Фонду Б. Обама Р. Коен відзначила фактори, що вплинули на рішення створити приватну цифрову президентську бібліотеку: збільшення частки компенсації NARA від Президентського фонду до 60% згідно з законом від 2008 р., а також правилами доступу до архівних документів від NARA. Скажімо, дослідники не мають доступу до оригіналів документів, якщо є цифрова копія. Отже, як зазначає Р. Коен, навіть як би в Президентській бібліотеці Б. Обама зберігалися паперові оригінали, після їх оцифрування – доступ до них все одно залишався цифровим [14].

Таким чином, за довгу історію системи президентських бібліотек у США та постійні дискусії з приводу моделі її функціонування, NARA, завдяки розвитку інформаційних технологій, знайшла найоптимальнішу модель президентської бібліотеки у вигляді майбутньої Президентської бібліотеки Б. Обама. Нова модель забезпечує збереження документальних інформаційних ресурсів інституту президентства в одному місці та надання цифрового доступу до них через світову мережу, а крім того – знижує витрати федерального бюджету на утримання будівлі окремої президентської бібліотеки та обслуговування її фондами, адже приміщення нової Президентської бібліотеки або Президентського центру буде повністю власністю Фонду експрезидента. Проте в нових умовах NARA, навіть формально, не може впливати на політику нової президентської бібліотеки, її культурно-просвітницьку діяльність і висвітлення постаті президента США та періоду його правління. Сьогодні в багатьох країнах світу організовуються президентські бібліотеки, музеї, фонди, які займаються як збереженням документальної спадщини глави держави, так і сприянням її дослідженню та популяризації, а отже, американський досвід є цінним для дослідників та співробітників цих установ.

Список бібліографічних посилань

1. Библиотеки мира: в США формируется электронный архив Джорджа Буша-младшего. URL: <https://www.prlib.ru/events/661686>.
2. Левченко Л. Архіви і архівна справа Сполучених Штатів Америки: історія та організація : монографія. Миколаїв : Іліон, 2013. 1204 с.
3. Президентская библиотека Барака Обамы уже стала цифровой. URL: <https://novostiliteratury.ru/2019/04/novosti/prezidentskaya-biblioteka-baraka-obamy-uzhe-stala-cifrovoj>.

4. Чепуренко Я. О. Правове забезпечення формування фондів та використання інформаційних ресурсів президентських бібліотек США. *Архіву України*. 2001. № 4–5. С. 136–149.

5. Clark A. What you don't know about presidential libraries – and the scandalous way in which they are operated. URL: <https://historynewsnetwork.org/article/161804>.

6. Cox R. J. America's pyramids: Presidents and their libraries. *Government Information Quarterly*. 2002. Vol. 19, no. 1. pp. 45–75. [https://doi.org/10.1016/S0740-624X\(01\)00094-6](https://doi.org/10.1016/S0740-624X(01)00094-6).

7. Evers-Hillstrom K. Shining a light on presidential libraries – the unrenowned pay-to-play. URL: <https://www.opensecrets.org/news/2019/03/shining-a-light-on-presidential-libraries-the-unrenowned-pay-to-play-scandal>.

8. Fact Sheet: The Obama Presidential Archives. URL: <https://www.obama.org/updates/obama-presidential-archives-fact-sheet>.

9. Fawcett S. K. Presidential Libraries: A View from the Center. *The Public Historian*. 2006. Vol. 28, no. 3, pp. 13–36. <https://doi.org/10.1525/tph.2006.28.3.13>.

10. Frink J. S. The George Bush Presidential library center at Texas A and M University. URL: <https://oaktrust.library.tamu.edu/bitstream/handle/1969.1/ETD-TAMU-2009-08-7026/FRINK-DISSERTATION.pdf?sequence=3&isAllowed=y>.

11. Gallina T. J. The Future of Presidential Libraries: Assessing Alternative Models from a Legal Research Perspective. *Legal Reference Services Quarterly*. 2010. Vol. 29, no. 4. pp. 229–254. <https://doi.org/10.1080/0270319X.2010.527780>.

12. Glennon M. The Obama Center Can Afford More Than \$1 Rent. URL: <https://historynewsnetwork.org/article/169772>.

13. H. R. 1063–Presidential Library Donation Reform Act of 2019. URL: <https://www.congress.gov/bill/116th-congress/house-bill/1063>.

14. Schuessler J. The Obama Presidential Library That Isn't. URL: <https://www.nytimes.com/2019/02/20/arts/obama-presidential-center-library-national-archives-and-records-administration.html>.

15. Testimony of David S. Ferriero Archivist of the United States before the House Committee on Transportation and Infrastructure and the House Committee on oversight and government reform on «Presidential libraries: their missions and future direction». URL: <http://www.archives.gov/congress/testimonies/house-transportation-oversight-pres-lib-hearing-archivist-testimony-02-28-2011.pdf>.

16. The Presidential Libraries Act and the Establishment of Presidential

Libraries (CRS Report No. R41513). URL: <https://fas.org/sgp/crs/secrecy/R41513.pdf>.

References

1. Biblioteki mira: v SShA formiruetsia elektronnyi arkhiv Dzhordzha Busha-mladshogo [Libraries of the world: in the USA, the electronic archive of George W. Bush is formed]. (2010). *prlib.ru*. Retrieved from <https://www.prlib.ru/events/661686> [in Russian].
2. Levchenko, L. (2013). Arkhivy i arkhivna sprava Spoluchenykh Shtativ Ameryky: istoriia ta orhanizatsiia [Archives and archival management in the United States of America: history and organization]. Mykolaiv: Ilion [in Ukrainian].
3. Prezidentskaia biblioteka Baraka Obamy uzhe stala tcfirovoi [The Presidential Library of Barack Obama has already become digital]. (2019). *novostiliteratury.ru*. Retrieved from <https://novostiliteratury.ru/2019/04/novosti/prezidentskaya-biblioteka-baraka-obamy-uzhe-stala-cifrovaj> [in Russian].
4. Chepurenko, Ya. O. (2001). Pravove zabezpechennia formuvannia fondiv ta vykorystannia informatsiinykh resursiv prezydentskykh bibliotek SShA [Legal Basis for Collection Development and Use of Information Resources by US Presidential Libraries]. *Arkhivy Ukrainy – Archives of Ukraine*, 4–5, 136–149 [in Ukrainian].
5. Clark, A. (2016). What you don't know about presidential libraries – and the scandalous way in which they are operated. historynewsnetwork.org. Retrieved from <https://historynewsnetwork.org/article/161804> [in English].
6. Cox, R. J. (2002). America's pyramids: Presidents and their libraries. *The Government Information Quarterly*, 19(1), 45–75 [in English]. [https://doi.org/10.1016/S0740-624X\(01\)00094-6](https://doi.org/10.1016/S0740-624X(01)00094-6).
7. Evers-Hillstrom, K. (2019). Shining a light on presidential libraries – the unrenowned pay-to-play scandal. opensecrets.org. Retrieved March 13, 2019 from <https://www.opensecrets.org/news/2019/03/shining-a-light-on-presidential-libraries-the-unrenowned-pay-to-play-scandal> [in English].
8. Fact Sheet: The Obama Presidential Archives (2019). obama.org. Retrieved from <https://www.obama.org/updates/obama-presidential-archives-fact-sheet> [in English].
9. Fawcett, S. K. (2006). Presidential libraries: A view from the center. *The Public Historian*, 28(3), 13–36 [in English]. <https://doi.org/10.1525/tp.2006.28.3.13>.
10. Frink, J. S. (2010). The George Bush Presidential Library Center at Texas A and M University (Doctoral dissertation, Texas A & M University).

Retrieved from <https://oaktrust.library.tamu.edu/bitstream/handle/1969.1/ETD-TAMU-2009-08-7026/FRINK-DISSERTATIONpdf?sequence=3&isAllowed=y> [in English].

11. Gallina, T. J. (2010). The Future of Presidential Libraries: Assessing Alternative Models from a Legal Research Perspective. *Legal Reference Services Quarterly*, 29(4), 229–254 [in English]. <https://doi.org/10.1080/0270319X.2010.527780>.

12. Glennon, M. (2018). The Obama Center can afford more than \$1 rent. historynewsnetwork.org. Retrieved from <https://historynewsnetwork.org/article/169772> [in English].

13. H.R.1063–Presidential Library Donation Reform Act of 2019. (2019). [congress.gov](https://www.congress.gov): official website. Retrieved from <https://www.congress.gov/bill/116th-congress/house-bill/1063> [in English].

14. Schuessler, J. (2019). The Obama Presidential Library That Isn't. [nytimes.com](https://www.nytimes.com). Retrieved from <https://www.nytimes.com/2019/02/20/arts/obama-presidential-center-library-national-archives-and-records-administration.html> [in English].

15. Testimony of David S. Ferriero Archivist of the United States before the House Committee on Transportation and Infrastructure and the House Committee on oversight and government reform on «Presidential libraries: their missions and future direction». (2011). [archives.gov](https://www.archives.gov): official website. Retrieved from <http://www.archives.gov/congress/testimonies/house-transportation-oversight-pres-lib-hearing-archivist-testimony-02-28-2011.pdf> [in English].

16. The Presidential Libraries Act and the Establishment of Presidential Libraries (CRS Report No. R41513). (2015). fas.org. Retrieved from <https://fas.org/sgp/crs/secrecy/R41513.pdf> [in English].

Стаття надійшла до редакції 30.01.2020.

Volodymyr Udovik,

PhD (History), Senior Researcher,
V. I. Vernadsky National Library of Ukraine
3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine
e-mail: udovik@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-7749-8095>

Presidential Libraries of the USA: Historical Discussions and Trends

The study is related to the study of the forms of organization of the formation and preservation of the documentary heritage of the US presidents, and examines historical discussions and modern views on the prospects of organizing the activities of presidential libraries, including the change of a sustainable model, formed in the late 1930 s.

Today the US Presidential Library System consists of 14 Presidential libraries that are integrated into the Presidential Library System and administered by The U. S. National Archives and Records Administration. The scientific novelty of the work is the coverage of discussions among American archivists, librarians and politicians which touched various approaches to organization preservation and popularization of the documentary heritage of the presidential power. The article discusses the idea of introducing a new type of presidential library in digital format. Researchers note that presidential library collections lobby parliamentary committees to preserve the traditional system of presidential libraries and prevent its reform. But with the development of information technologies, in the United States a new model of the Presidential Library is emerging, in the form of the forthcoming Obama Presidential Library, ensuring that the documentary information resources of presidency are stored in one place and provided digital access to them through Internet. And also new model reduces the federal budget's costs for maintaining a separate presidential library, since the new building of the new Presidential Library will be fully owned by the Obama Foundation and maintain at its expenses. Today, many countries establish presidential libraries and museums that are intended to preserve Presidents documentary legacies and enable its promotion and research, therefore the American experience is valuable to these countries.

Keywords: USA; the presidency; presidential library; Obama presidential library.

Тетяна Мяскова,

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
вул. Володимирська, 62, Київ, 01601, Україна
e-mail: myaskova@nbuv.gov.ua
<https://orcid.org/0000-0001-6682-5046>

**БІБЛІОТЕКА ВОЛИНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ
ДУХОВНОЇ СЕМІНАРІЇ:
ІСТОРІЯ ЗАСНУВАННЯ, ФУНКЦІОНУВАННЯ**

У статті розкрито історію створення та діяльність бібліотеки Волинської православної духовної семінарії в контексті історії існування безпосередньо духовного навчального закладу та в безпосередньому взаємозв'язку з історичними подіями кінця XVIII – початку XX ст.

Подано огляд попередніх наукових доробок з історії бібліотеки семінарії та залучення нової джерельної бази дослідження, зокрема введення в науковий обіг інформації про бібліотечні каталоги, що розкривають склад фондів семінарської бібліотеки. Історію побутування книжкових фондів бібліотеки Волинської православної духовної семінарії розглянуто в контексті історичних подій минулого. Подано нову інформацію про тематичний склад і наявність періодичних видань у фондах бібліотеки духовної семінарії. Простежено долю основного фонду семінарської бібліотеки.

Ключові слова: Волинська православна духовна семінарія, бібліотека, Острог, Кременець, Житомир.

У фонді відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі – НБУВ) зберігається більша частина бібліотеки колишньої Волинської православної духовної семінарії у вигляді єдиного масиву документів. Це книжкове зібрання тривалий час зберігалось в резервних книгосховищах НБУВ, інформацію про нього не було введено в науковий обіг через ідеологічні перестороги радянського періоду.

Метою праці є вивчення історії створення та функціонування бібліотеки Волинської духовної православної семінарії (далі – ВДПС) відповідно до етапів функціонування семінарії, які залежали від історичних подій кінця XVIII – початку XX ст. Також проаналізувати науковий доробок

дослідників з цього питання та зробити характеристику джерельної бази дослідження, особливо каталогів.

Волинська православна духовна семінарія посідала значне місце в культурній спадщині Волині. Першим дослідником, який звернув увагу на її книжкові та архівні сховища, був М. Петров, який після закінчення Київської духовної академії викладав у Волинській семінарії словесність й очолив редакцію часопису «Волинські єпархіальні відомості» («Волынские епархиальные ведомости») [1]. М. Петров першим опублікував історію функціонування православної академії на Волині із часу заснування в Острозі православного училища до перетворення його на вищу школу та до перенесення семінарії до Кременця. Крім того, М. Петров подав періодичність функціонування семінарії в Острозі, поділивши її на два періоди: перший – від заснування семінарії в 1797 р. до прийняття нового статуту в 1817 р.; другий – з 1817 р. до перевезення семінарії у Кременець у 1835 р. У науковій розвідці М. Петров згадав і про бібліотеку при семінарії, джерельною базою якої стала бібліотека єзуїтів, яку згодом було доповнено купівлею та передачею в семінарію деяких монастирських бібліотек Волині [2, с. 201]. Як приклад ученим було наведено книги, отримані від штаб-лікаря Надтоки із Загаєцького св. Іоанна Милостивого православного монастиря, а також з дубенської Спасо-Преображенської церкви та Гоцанського василіанського монастиря.

Інший дослідник Волині, церковний історик-краєзнавець, автор п'яти-томного цінного джерела з історії Острога й населених пунктів навколо нього, що мав назву «Історико-статистичний опис церков і парафій Волинської єпархії», М. Теодорович подав історію Волинської духовної семінарії, починаючи з моменту її заснування й до сторічного ювілею [12]. У цій науковій розвідці теж побіжно розглянуто й деякі аспекти функціонування бібліотеки. Коротко торкалися історії бібліотеки у своїх наукових розвідках про Волинську духовну семінарію Д. Полянський [12] та Ф. Четиркін [13]. Побіжно розглянув роботу бібліотеки в праці, присвяченій історії ВПДС, К. Храевич [14].

І. Тихомиров був першим з дослідників, який здійснив бібліографічний опис книжкових фондів ВПДС: уклав систематичний каталог книг фундаментальної бібліотеки церковнослов'янською та російською мовами. І хоча цей каталог заслуговує на критичне ставлення з приводу неточного бібліографічного опису стародруків, на сьогодні це фактично єдине історичне джерело до розкриття складу фондів семінарії [22].

Учений-літературознавець професор В. Перетц у звіті про екскурсії до семінарії в жовтні 1910 р. подав відомості про склад та зміст рукописних

фондів семінарії, зокрема він виокремив і зробив опис найбільш цінних кириличних стародруків, таких як Острозька Біблія (1581 р.), Віленське Євангеліє (1575 р.) та ін. Учений звернув увагу на те, що в бібліотеці семінарії було багато документів стосовно встановлення Церковної унії на Волині [3].

В. Камінський, дослідник, етнограф, діалектолог, правознавець, який ще в 1910–1913 рр. за дорученням Санкт-Петербурзької АН досліджував книги та рукописи з ВПДС, оцінив стан зберігання документів як незадовільний та підкреслив, що більшість із документів ще не введено до наукового обігу [4, арк. 51–51 зв.].

Вивченням фондів Волинської православної духовної семінарії займався український філолог-славіст, провідний фахівець (завідувач відділу рукописів у 1929–1934 рр.) ВБУ П. Попов, який під час відрядження до Житомира атрибутував та описав рукописи Волинського державного краєзнавчого музею, у складі якого певний час зберігалися документи з ВДПС. Також учений склав бібліографію, присвячену дослідженням науковців ХІХ–ХХ ст. стосовно матеріалів житомирських збірок. Під час майже річного відрядження П. Попов відокремив найбільш цінні складові бібліотеки місцевого музею: бібліотеки Шодуарів, Товариства дослідників Волині, Волинського римо-католицького капітула, житомирських біскупів, Житомирської центральної міської бібліотеки, а також рукописи, стародруки, збірку пам'яток публіцистичної літератури ХVІ–ХVІІ ст. В Інституті рукопису НБУВ зберігається документ «Попов П. М. Житомирські фонди рукописів і стародруків Державної публічної бібліотеки АН УРСР як джерела для історії літератури феодальної доби. Повідомлення про наукове відрядження в травні 1931 р., прочитане на засіданні Комісії української літератури доби феодалізму у ВУАН 24 листопада 1931 р.» [5].

Дослідник А. Климчук у праці «Волинський краєзнавчий музей у Житомирі» [9] підкреслював активну участь у процесі дослідження та передачі колекційних фондів з Житомира до Києва П. Попова та співробітників ВБУ М. Гешпенера, О. Дзбанівського. Інформація про перевезення книг з Волинського музею до ВБУ міститься також у документах архіву НБУВ, що хронологічно охоплюють період від квітня до грудня 1932 р. Серед документів є протокол наради бібліотечних працівників, які займалися вивченням фонду та підготовкою його до перевезення, декілька актів про видовий склад фонду, кошторис на перевезення книг, звіти про роботу, у тому числі О. Дзбанівського, листування щодо передачі книжок [4]. У наведених документах зазначено, що, для того щоб виконати поста-

нови сектора науки НКО УСРР від 10 квітня 1931 р. та 29 травня 1932 р. про книжковий фонд Волинського краєзнавчого музею, 13 червня 1932 р. до Житомира виїхала комісія в складі представника сектора науки НКО УСРР Кубланівського, заступника директора ВБУ А. Яременка та наукового співробітника Ф. Максименка. Комісія мала на місці узгодити з музеєм питання розподілу зазначеного книжкового фонду, організувати конкретні робочі процеси приймання, пакування, переміщення книжок до ВБУ. Після ознайомлення з книжковою збіркою музею один із членів комісії Ф. Максименко був залишений у Житомирі з конкретним завданням контролювати процес виконання ухвал зазначеної комісії. З метою прискорення процесу опрацювання та підготовки до перевезення книжок у червні 1932 р. до Житомира прибули також науковий співробітник М. Гепшенер і бібліотекар Гречин. Цей процес здійснювався в умовах протистояння з працівниками музею, які, природно, не хотіли втрачати «Волиніку». Саме тому частина колекційних фондів залишилася у фондах музею.

Завершилася передача фондів до ВБУ 9 жовтня 1932 р. Про це свідчить акт передачі, підписаний заступником директора Волинського краєзнавчого музею Д. Антоновим і завідувачем бібліотеки музею М. Кудрицьким, з одного боку, та уповноваженим ВБУ О. Дзбанівським – з іншого.

Після проголошення незалежності України активізувалися розвідки щодо її історичної та культурної спадщини. Так, історії бібліотеки Волинської духовної православної семінарії присвячені праці І. Мілясевич [16], яка додала до вже двох поділених М. Петровим історичних періодів побутування бібліотеки ВДПС Острозького (1796–1836 рр.) і Кременецького (1836–1901 рр.) Житомирський (з 1901 р. та, імовірно, до часу надходження бібліотеки в Житомирі й до передачі її в ВБУ. – Прим. авт.) та розглянула діяльність бібліотеки Волинської православної духовної семінарії в перші два періоди її функціонування.

В останні десятиріччя дослідження книжкової спадщини Волині проводилося С. Ліщуком, який аналізував історичні джерела, що розкривають історію функціонування Волинської духовної семінарії в 1796–1825 рр. Подав класифікацію цих документів, розкрив їхній інформаційний потенціал (зокрема, навів такі документи, як рапорт учителя поезії та за сумісництвом бібліотекаря І. Цихоцького, у якому було описано наслідки пожежі 1809 р., а також подано реєстр втрачених після цього книг). Зазначений реєстр складається з трьох колонок: у першій – зазначалися номери з журналу, де числилися книги, що втрачені; у другій – вказувалися самі

назви цих книг. Перелік назв поділявся на латиномовні видання, польські; із книг, закуплених у 1805 р.; із книг, отриманих від штаб-лікаря; книг, що були закуплені із сум архієрейського дому. Ще одним документом, віднайденим автором, є акт передавання, датований 16 червня 1824 р., про передання бібліотеки в 1823 р. А. Лотоцькому від його попередника [21, с. 176]. Дослідником підкреслено, що досліджені історичні джерела, що стосуються семінарської бібліотеки, дали змогу встановити потенціал і цінність бібліотечних фондів, адже безпосередньо про бібліотеку, яка розташована була в Острозі, залишилося досить мало відомостей.

Український науковець С. Міщук у монографії «Рукописні та книжкові зібрання Волині у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: історія, склад, наукове дослідження» (Київ, 2007) [22] розглянув бібліотечні колекції та архіви численних духовних і світських установ, приватних осіб та громадських організацій Волині ХІХ – початку ХХ ст., які зберігалися в 1900–1932 рр. у Волинському дослідному краєзнавчому музеї. Серед об'єктів дослідження науковця книжкові та рукописні фонди Волинської православної духовної семінарії. Каталог, що розкривають склад фондів бібліотеки ВПДС у Кременецький період, зберігаються в ІР НБУВ та у Ф. 2227 «Волинський музей. Колекція документів до історії церкви» Державного історичного архіву України у Києві.

Повернімося до історії бібліотеки ВДПС, яка невід'ємно пов'язана із славним українським містом Острог (нині Рівненської області), с. Аннополем (нині с. Аннополь Тульчинського району Вінницької області), м. Кременцем (нині Рівненської області) та м. Житомир. Досліджуючи побутування Волинської духовної семінарії, не можна оминати історії відомого ще з Іпатіївського літопису м. Острога [6]. Міста, де існувала перша на території України вища школа – Острозька академія, одна з перших друкарень в Україні, з якої вийшло відоме творіння І. Федорова Острозька Біблія. Острозька слов'яно-греко-латинська академія, як і кожний навчальний заклад того часу, мала бібліотеку, інформація про яку досить обмежена на відміну від друкарні. Зокрема, є лише припущення, що богословська література грецького походження надходила до академічної бібліотеки з Близького Сходу, світські видання – із Західної Європи [7].

Після 1612 р. в Острозі з'являються єзуїти (члени найбільш впливового чернечого ордену «Societas Jesu» – «Товариство Ісуса» католицької церкви), які прикладали значні зусилля для залучення князів Острозьких в Церковну унію. Після смерті чоловічих нащадків

з роду Острозьких дідична неординаторська частина майна князів перейшла до Анни-Алоїзи Острозької-Ходкевич, онуки великого князя Костянтина Васильовича, дочки його молодшого сина Олександра та Ганни Костчанки (з родини Штенбергів). Саме вона виділила гроші на заснування та побудову в Острозі єзуїтського колегіуму та костьолу при ньому [8]. Острозький єзуїтський колегіум відчинився в 30–40 роках XVII ст. сучасний історик – дослідник С. Серяков подає більш точну дату відкриття функціонування колегіуму – 1626 р. [10]. Для забезпечення навчального процесу при колегіумі діяла велика різномовна бібліотека та обсерваторія. Є припущення, що бібліотеку заснувала сама княгиня Анна-Алоїза, а в подальшому ця установа поповнювалася шляхом дарування. Деякі автори припускають, що до колегіуму перейшла бібліотека Острозької академії [7; 13, с. 226], саме на це вказано в енциклопедичному виданні, присвяченому Острозькій академії [11]. Т. Шевченко стверджує, щонайпізніше від 1628 р. при колегіумі існувала бібліотека, основою якої були книги, які Острозькому колегіуму заповів острозький парох, офіціал і луцький канонік М. Рамулт [11]. За її даними, у 1637 р. ректор П. Рудницький виділив на бібліотеку 1 тис. флоренів [23].

Єзуїтський колегіум неодноразово зазнавав розорення. Так, у 1648 р. козаки підпалили недобудоване приміщення колегіуму; 1650 р. – нове розорення Острога, після якого колегіум майже півстоліття перебував у руїнах. Частину книг було знищено, частину сховано, а згодом повернуто.

Після того як у 1773 р. папа Климент XVI видав буллу, яка ліквідувала єзуїтський орден, Острозький колегіум перейшов до іншого чернечого ордену – василіан, які, проте, не дуже опікувалися поповненням фонду бібліотеки. Після третього поділу Польщі, що остаточно завершив ліквідацію Речі Посполитої, а на більшій частині Східної Європи запанувала Російська імперія, російське православне духовництво починає поступово витіснити греко-католиків. На Волині, яка була повністю приєднана до Російської імперії, було засновано Житомирсько-Волинську кафедру зі штатом єпархії третього класу, правлячим архієреєм новоутвореної єпархії призначили В. Шишацького (1750–1821). Місцем перебування преосвященного Варлаама стало славнозвісне м. Острог, де в будівлях давнього постезуїтського монастиря розмістилися перший поунійний Волинський єпископ Варлаам (Шишацький) та консисторія. Владикою Варлаамом 14 травня 1796 р. у цих же будівлях було розпочато навчальний процес в Острозькій єпархії (єпархіальній) семінарії. Назву «Волинська духовна семінарія» цей навчальний заклад

отримав у 1814 р. У семінарію приймалися діти православного віросповідання від 7 до 15 років, які навчалися у василіанських і єзуїтських школах Овруча, Межиріччя та Острога. При семінарії діяла школа, яка мала на меті підготовку кандидатів у священство вільних парафій, які перейшли з унії в православ'я. У семінарії викладання проводилося латинською мовою, а в школі – російською. Оскільки семінарія розміщувалася в приміщеннях колишнього єзуїтського монастиря, його бібліотека автоматично перейшла під юрисдикцію духовної семінарії. І. Мілясевич [16, с. 20], посилаючись на відому працю російського дослідника М. Теодоровича, стверджує, що у двох підсобних кімнатах зберігалися єзуїтські книги, призначені для вузького користування та продажу. Будівлю семінарії декілька разів охоплювали пожежі (1797, 1809, 1810, 1812 р.). Найбільш руйнівною була пожежа в 1821 р. Але завдяки зусиллям працівників бібліотеки та студентів унікальну бібліотеку вдалося врятувати. Під час війни в 1812 р., побоюючись появи наполеонівських військ, Волинську духовну православну семінарію разом з бібліотекою, архівом, речами з архієрейського дому було евакуйовано в м. Кобеляки Полтавської губернії. Під час зворотної подорожі на р. Псьол паром з п'ятьома підводами перевернувся – було втрачено частину книг з бібліотеки й частину архівних справ. У 1825 р. семінарію з усіма навчально-допоміжними закладами було переведено в м. Аннопіль, у маєток князя Яблоновського. У новому приміщенні семінарська бібліотека займала лише дві маленькі кімнати. Бібліотекарем був протоієрей А. Лотоцький (у подальшому архімандрит Амвросій). Він привів у порядок семінарську бібліотеку, серед якої була й постезуїтська література, систематизував її за новою класифікацією за галузями знань, формами та мовою книг. На книгах, що перебувають у НБУВ, збереглися ці позначки у вигляді латинських літер і чисел. Саме в середині 20-х років XIX ст. А. Лотоцьким було створено систематичний каталог книг фундаментальної бібліотеки Волинської духовної семінарії, що на сьогодні зберігається в Інституті рукопису НБУВ [15]. Каталог поділено за мовною ознакою. Книги стародавніми мовами (2 тис. 604 назв); бібліотеку російську (537 назв); французьку (57 назв); німецьку (10 назв); польську (513 назв); італійську (71 назва); богемську (одна назва); англійську (одна назва). Усередині мовних розділів розміщувалися підрозділи (розряди) за галузями знань. Так, підрозділ «Богослов'я» складається із симфоній, творів отців Східної та Західної церкви, тлумачників Святого письма, систем наук богословських та ін.; підрозділ «Філософія» поділено на науки: філософські, фізику, філософську

історію та ін.; підрозділ «Словесність» ділиться на твори новітніх риторів і книг з естетики тощо; підрозділ «Математика» складається з праць із стародавньої математики, праць сучасних математиків, різне; «Історичні науки» містить праці стародавніх істориків та географів, книги із хронології, старожитностей святих і церковних, із загальної географії, історії, хронології та ін.; «Мовознавство»: книги з граматики, лексики, філології, палеографії. Усередині перерахованих підрозділів існує більш детальний поділ за форматом книг. Цікаво, що наприкінці каталогу подано перелік інших навчальних посібників (географія: атласи, фізичний кабінет та ін.), а також розпочато перелік заборонених книг, до якого першим увійшло повне зібрання творів Вольтера. На жаль, у каталозі відсутня вказівка на джерела надходження книг.

У квітні 1836 р., після ліквідації наслідків польського повстання 1830–1831 рр., Волинська духовна семінарія знаходить притулок у Кременці, на місці ліквідованого й перевезеного до Києва Кременецького ліцею. Перебування бібліотеки Волинської духовної семінарії в Кременці було одним з найсприятливіших часів за всю історію бібліотеки. Тому вперше за всю історію існування фонд бібліотеки Волинської духовної семінарії вже не зазнавав поневірянь, характерних для Острозького періоду, тому був детально опрацьований, систематизований і висвітлений у друкованих та рукописних каталогах. Склад фонду фундаментальної семінарської бібліотеки розкривають такі рукописні екземпляри, складені в другій половині XIX ст.: «Каталог книг фундаментальной библиотеки Волынской духовной семинарии на языках французском, немецком, английском, немецком, английском, еврейском, польском и других», «Каталог книг фундаментальной библиотеки Волынской духовной семинарии», а також «Хронологический каталог ученической библиотеки, состоящей при Волынской духовной семинарии» [20]. Ці каталоги нині зберігаються в Центральному державному історичному архіві Києва. До єдиного друкованого каталогу книг церковнослов'янською та російською мовою, складеного І. Тихомировим [16], є рукописне двотомне продовження «Систематический каталог книг фундаментальной библиотеки Волынской Духовной семинарии, служащий продолжением печатного каталога той же библиотеки. 1889 г.» [17]. Цей каталог складається з таких розділів: I. «Священное Писание» (82 назви); II. «Патрология» (22 назви, одну викреслено); III. «Основное Богословие» (25 назв); IV. «Догматическое Богословие» (п'ять назв); V. «Обличительное Богословие» (19 назв); VI. «Нравственное Богословие» (23 назви, одну викреслено); VII. «Литургия и Церковное

право» (48 назв); VIII. «Гомилетика» (33 назви); IX. «Пасторское Богословие» (одна назва); X. «Психология и антропология» (85 назв); XI. «Логика и метафизика» (10 назв); XII. «Философия» (46 назв, дві викреслено); XIII. «Педагогика и дидактика» (23 назви); XIV. «Словесность» (98 назв; 2 викреслено); XV. «Библейская и церковная история» (213 назв) (із 158-ї позиції зшито неправильно, одну закреслено. – Прим. авт.); XVI. «История русского раскола» (67 назв, одну викреслено); XVII. «Общая гражданская история» (25 назв, одну викреслено); XVIII. «Русская гражданская история» (77 назв); XIX. «Русский язык» (14 назв); XX. «Латинский язык» (5 назв, одну викреслено); XXI. «Греческий язык» (19 назв, одну викреслено); XXII. «Немецкий язык» (5 назв); XXIII. «Французский язык» (6 назв); XXIV. «Разные языки» (6 назв); XXV. «Физико-математические науки» (8); XXVI. «Политическая экономия» (1 назва); XXVII. «Медицина» (6 назв); XXVIII. «География» (6 назв); XXIX. «Законоведение» (нічого немає); XXX. «Церковное пение» (46 назв); XXXI. «Ремесла» (6 назв); XXXII. «Смесь» (11 назв, зшито неправильно); XXXIII. «Энциклопедии. Словари» (1 назва, зшито неправильно – перед XXXI. «Ремесла»). Наприкінці цього каталогу розміщено перелік російськомовних журналів за 1889–1898 рр. Другий том каталогу містить перелік книг латиною, грецькою та частково єврейською мовами [18]. У цьому томі разом з бібліографічним описом книг подано також джерела їх надходження. Усього в каталозі 214 назв книг, що належали бібліотеці Острозького єзуїтського колегіуму, які розподілено за такими галузями знань: «Словесність» (10 назв); «Риторика. Красномовство світське та духовне» (20 назв); «Теорія словесності, історія літератури, ораторські промови, листи, лірична і драматична поезія, панегірики, священні гімни, різне» (44 назви); «Цивільна історія, історія окремих країн та народів, географія та подорожі» (2 назви); «Цивільне право» (38 назв); «Мовознавство» (12 назв); «Фізико-математичні науки: арифметика, алгебра, геометрія, тригонометрія, математика взагалі, астрономія, географія, фізика і математика, космографія» (25 назв); «Природнича історія» (12 назв); «Механіка. Військове мистецтво» (2); «Медицина» (37 назв); «Законовзнавство» (12 назв). Серед книг, вказаних в каталозі, є праці італійського гуманіста Л. Валли (Valla), італійського історика П. Джовіо (Giovio), знаменитого італійського поета-гуманіста Ф. Петрарки, письменника та державного діяча Остготського королівства, історика, автора 12-томної історії готів Кассіодора (Magnus Aurelius Cassiodorus), іспанського поета, засновника особливого сатиричного іспанського роману де Мендози (Don Diego Hurtado

de Mendoza), письменника, філолога, оратора Ф. Н. Фрішліна (Frischlin), «Панегірики» німецького письменника Й. Паулі (Pauli). Книги із цивільної історії представлено творами середньовічного французького хроніста, історика Ф. Коміна (Philippe de Comines sive d'Argenton), богослова-полеміста, єзуїта Р. Беларміна (Bellarmina), італійського богослова-проповідника М. Рікарді. Розділ фізико-математичні науки включає книги видатних учених середньовіччя – німецького математика К. Христовора (Hristophorus Clavius) (того самого, якому було доручено папою Григорієм XIII перероблення календаря), знаменитого астронома Т. Браге, шотландського математика єзуїта Семпіе (або Семпіліуса) Гуго, німецького вченого єзуїта (займався фізикою, теологією, математикою, природничими науками, лінгвістикою) А. Кірхера (Athanasius Kircher). Є також ряд підручників із предметів, що викладалися в колегіумі. Крім того, каталог семінарської бібліотеки містить перелік книг, отриманих з інших джерел, таких як Почаївський монастир, Ярославський, Гоцанський, Сандомирський колегіуми, Кременецький василіанський колегіум, Кременецький василіанський монастир, Львівський василіанський монастир св. Георгія, Луцький братський монастир, Острозький василіанський монастир, бібліотеки Білостоцького, Загаєцького монастирів, приватні бібліотеки А. Артемовича та преосвященного Ієреня. Крім того, в Інституті рукописі НБУВ зберігається каталог журналів із фундаментальної бібліотеки [19], який містить перелік журналів, отриманих семінарською бібліотекою до 1917 р. Судячи зі змісту цього довідкового видання, його складання розпочато в 1907 р., укладачем є тодішній завідувач семінарської бібліотеки, викладач історії, знавець російського розколу та порівняльного богослов'я В. Малахов, що викладав у семінарії в 1899–1919 рр. У каталозі вказано журнали, які були в бібліотеці семінарії до 1907 р. Каталог складається із чотирьох частин: 1. «Духовні журнали»; 2. «Світські журнали»; 3. «Перелік журналів, занесених в каталог, в алфавітному порядку»; 4. «Рахунок для щорічного звіту...».

Розділ 1 «Духовні журнали» включає: «Богословский вестник (1892–1917); «Божья Нива» (1892, 1902, 1913–1914)»; «Братское слово» (1875, 1876, 1891–1899); «Волынские епархиальные ведомости» (1867–1917); «Воскресное чтение» (1837–1898), «Воскресный день» (1888); «Весник Српске Цркве» (1913–1914); «Вера и Разум» (1889–1917); «Вера и церковь» (1900–1907); «Голос церкви» (1913–1916); «Духовная беседа» (1858–1862, 1916); «Церковная летопись «Духовной беседы»» (1860–1861); «Душеполезное чтение» (1884–1887, 1890–1916);

«Законоучитель» (1913–1917); «Известия братства Православной церкви в Китае» (1904–1907); «Истина» (противораскольнический журнал) (1871–1886, 1887); «Китайский Благовестник» (1909); «Киевские епархиальные ведомости» (1861, 1863–1870, 1913–1914); «Миссионерское обозрение» (1896–1916); «Духовная беседа» (1915–1916); «Миссионерский сборник» (1893–1896, 1904–1905, 1908, 1910–1911, 1915, 1916); «Отдых христианина» (1902, 1905, 1908, 1914–1917); «Пастирская Реч» (1913); «Почаевский листок» (1887–1914); «Православное русское слово» (1902–1905); «Православный благовестник» (1893–1910); «Православная мысль» (1913–1914); «Православное обозрение» (1860–1891); «Православный путеводитель» (1903–1906); «Православный собеседник» (1855–1917); «Прибавление к изданиям творений святых отцов» (1843–1891); «Приходская жизнь» (1916); «Просвет» (1889–1890, 1892–1901); «Протоколы заседаний Совета Казанской духовной академии» (1877–1910, 1878–1913); «Журналы Совета Московской духовной академии» (1870, 1872–1913); «Журналы заседаний Совета Санкт-Петербургской духовной академии» (1869–1913); «Радость христианина» (1891–1896, 1898, 1900–1901); «Руководство для сельских пастырей» (1860–1917); «Русский паломник (1886–1914); «Сообщения Императорского Православного Палестинского общества» (1891–1892, 1894–1903, 1906); «Отчеты Императорского православного палестинского общества» (1883–1889); «Слова Церкви: старообрядческий церковно-общественный журнал» (1916); «Странник» (1860–1915); «С.-Петербургский духовный вестник» (1895, 1898, 1900–1901); «Труды Киевской духовной академии» (1860–1916); «Христианское чтение» (1821–1915); «Церковные ведомости» (1888–1917); «Церковный вестник» (1872, 1875–1881, 1883–1905, 1910–1915); «Чтения в Обществе любителей духовного Просвещения» (1865, 1872–1894, 1913); «Церковный голос» (1906, 1910, 1914–1916); «Христианин» (1907–1909, 1911–1914, 1916); «Хриштанин» (1913); «Христианская мысль» (1916).

Світські журнали: «Библиограф» (1890); «Византийский временник» (1894); «Вестник естественных наук» (1854–1860); «Возрождение» (1906–1907); «Бюллетень литературы и жизни» (1912–1917); «Вопросы философии и психологии» (1892–1917); «Вестник воспитания» (1893–1917); «Вестник Европы» (1914); «Вестник опытной физики» (1916–1917); «Вестник школы» (1914); «Вестник народных образов» (1914–1915); «Вестник образования и воспитания» (1914–1915); «Вестник Оренбургского ученого округа» (1913); «Для народного учителя» (1916); «Дом отчества» (1913, 1916); «Вестник Западной

и Юго-Западной России» (1862–1868, 1870); «Гимназия» (1888–1895); «Деятель» (1913, 1914, 1916); «Журнал Министерства народного просвещения» (1841–1842, 1844–1885, 1893–1900, 1907, 1913–1916); «Живая старина» (1916–1917); «Гермес» (1915–1917); «Западно-русская начальная школа» (1908, 1916); «Известия историко-филологического института кн. Безбородько в Нежине» (1877); «Известия Славянского Благотворительного общества» (1885–1888); «Наука» (1877, 1878); «Отечественные записки» (1867); «Нива» (1913), «Исторический вестник» (1887–1917); «Исторические известия» (1917); «Летопись войны» (1914–1916); «Киевская старина» (1882–1906); «Мирный труд» (1908–1912); «Музыка и пение» (1913–1916); «Народное образование» (1896–1916); «Начальное обучение» (1914); «Психо-неврологический институт.» (1913–1934), «Педагогический вестник Московского ученого округа» (1913–1916); «Педагогический сборник» (1915–1916); «Русский архив» (1877–1914, 1916); «Родная жизнь» (1916); «Русская старина» (1871–1917); «Северные записки» (1915); «Психология и дети» (1917); «Русский филологический вестник» (1889–1890, 1916–1917); «Сын отчества» (1812–1813, 1815–1817, 1819, 1820–1821, 1833); «Русская школа» (1892, 1899, 1900–1901, 1904–1906, 1910–1917); «Филологические записки» (1879–1887, 1914); «Физик-любитель» (1914–1917); «Церковно-приходская школа» (1887–1906); «Чтение в императорском обществе истории и давностей Российских при Московском университете» (1846–1848); «Славянский век»; «Психологическое обозрение» (1917); «Известия книжного магазина Вольфа» (1897–1911, 1913–1914); «Американский православный вестник» (1897–1909); «Школа и жизнь» (1914, 1916); «Циркуляр Киевского учебного округа» (1912–1915); «Циркуляр Варшавского учебного округа» (1912); «Циркуляр Казанского учебного округа» (1913–1915); «Циркуляр Киевского учебного округа» (1912–1915); «Циркуляр Рижского учебного округа» (1912–1915); «Сборник распоряжений по Рижскому ученому округу» (1910); «Педагогический сборник» (1871); «Учитель» (1865, 1870); «Вестник Оренбургского учебного округа» (1913–1915); «Циркуляр Виленского учебного округа» (1914–1915); «Циркуляр Западно-Сибирского учебного округа» (1913–1915); «Циркуляр Харьковского учебного округа» (1915–1916); «Педагогический вестник Московского учебного округа» (1913).

Іноземні періодичні видання з фонду фундаментальної семінарської бібліотеки «Revue Internationale de Théologie» та «L'Union Chrétienne». У каталозі розміщено [19, арк. 93] прохання І. Каманіна надати йому книги та рукописи з метою представити історію розвитку в Південно-Західному

краю живопису, письменності та друкарської справи для XI російського Археологічного з'їзду в Києві та [19, арк. 95]; незакінчений акт за підписами завідувача бібліотеки М. Крупського та члена правління М. Писарева про відсутність деяких книг у каталозі І. Тихомирова, що було виявлено при звірванні фонду, проведеному в березні 1892 р., коли опрацьовували іноземний відділ фундаментальної бібліотеки.

Каталоги, що зберігаються в Центральному державному історичному архіві, імовірно, було передано в 1979 р. до архіву з НБУВ (тоді ЦНБ АН УРСР) на підставі розпорядження Державного архівного управління при Раді Міністрів УРСР за № 41 від 22 червня 1979 р. у вигляді поаркушевого й компактного розсипу в кількості 121 од. зб. та 6 тис. од. різних документів [23]. Із цих документів після впорядкування та систематизації за предметно-тематичним принципом було створено архівний фонд 2227, що має назву «Колекція документів Волинського музею (1400–1932 рр.)» і містить 992 справи.

Серед бібліотекарів, силами яких зберігалися і впорядковувалися книги Волинської духовної семінарії, були Г. Собонович, І. Мусаковський, П. Тихомиров, А. Бороцький, І. Тихомиров, М. Крупський, М. Івановський.

Наказ Святійшого синоду, згідно з яким Волинська духовна семінарія переводилася (що й було зроблено в 1902 р.) у єпархіальне місто Житомир під безпосереднє керівництво єпархіального архієпископа, вийшов 29 січня 1997 р.

У Житомирі бібліотека була більше чверті століття. У 1919 р. радянською владою було ліквідовано всі установи попередньої, серед яких була і Волинська духовна семінарія, видаються декрети про націоналізацію історико-культурних фондів минулого, організацію їх централізації, обліку, охорони та зберігання. Згідно з розпорядженнями нової влади фонди бібліотеки Волинської духовної семінарії, серед яких була бібліотека колишнього Єзуїтського колегіуму, було передано до Житомирського інституту народної освіти. У 1925 р. бібліотека Волинського музею в Житомирі офіційно набула статусу наукової, до якої було передано всі зібрання Житомирського інституту народної освіти, серед яких були документи з православних і католицьких духовних закладів. Детально історію створення та функціонування Волинського музею описано в дисертаційному дослідженні С. Міщука [24].

Цілеспрямована переорієнтація діяльності бібліотек на потреби масового читача спричинила перебудову бібліотечної системи та її спрямування на завдання соціалістичного будівництва. Це виявилось в розпо-

рядженнях концентрувати всі ідейно застарілі фонди у двох головних містах України – Києві та Харкові. Згідно з постановою президії Укрнауки від 2 червня 1926 р. і колегії Народного комісаріату освіти (НКО) від 2 липня 1928 р. фонди Волинського науково-дослідного інституту передано до Всенародної бібліотеки України (далі – ВБУ). З 1929 по 1932 р. політика радянської влади щодо концентрації універсальних книжкових фондів в окремих бібліотеках посилювалася. На початку 1930-х років до Житомира виїжджала комісія в складі представника сектора науки Ю. Куликовського, заступника директора ВБУ А. Яременка та наукового співробітника Ф. Максименка. Виконуючи наказ Народного комісаріату освіти від 10 квітня 1931 р., Сектор науки розпорядився передати до ВБУ з Волинського державного музею всі без винятку рукописні матеріали та стародруки до 1800 р.; усі книжки східними мовами, карти, ноти й дублети гравюр; усі без винятку книжки, журнали, газети, листівки польською мовою XIX ст.; збірки бібліотек колишньої православної духовної семінарії, римсько-католицького капітулу, римсько-католицьких біскупів, православного Тригорського монастиря, особисту збірку барона Шодуара [25]. Загалом із державного книгосховища Житомира в 30-х роках. XX ст. було передано до ВБУ 90 тис. 178 од. зб., серед яких 9 тис. 176 книг із Православної духовної семінарії (разом із зібранням Острозького єзуїтського колегіуму) [26].

Більшість книг із цих колекцій тривалий час були в резервних книгосховищах НБУВ, тому інформацію про їхній тематичний склад, у тому числі шляхом складання бібліографічних описів в електронному каталозі тільки розпочато. У відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства книги з бібліотеки Волинської духовної семінарії перебувають на стадії опрацювання. Загалом 1 тис. 220 од. зб. (разом з учнівською бібліотекою). Тематичний склад книг у переважній більшості релігійна література, але є також книги з філології та історичної тематики, навіть підручник з фізики.

Отже, автором було проведено історіографічний аналіз наукового доробку дослідників Волині, зокрема того, що стосувалося Волинської духовної православної семінарії, а також здійснено аналіз першоджерел, зокрема каталогів, що допомагають розкрити тематичний склад фонду семінарської бібліотеки, джерел надходження книг. Найявність у складі бібліотеки семінарії книг з інших закладів, зокрема католицьких чернечих орденів, робить цю бібліотеку ціннішою вдвічі. До вже виокремлених трьох періодів побутування семінарської книго-

збірні можна додати «радянський», коли фонди бібліотеки Волинської духовної православної семінарії були фактично «законсервовані», фактично випали з бібліотечного та наукового життя. Наразі книги з бібліотеки Волинської семінарії зберігаються у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства НБУВ, у перспективі – введення інформації про них шляхом складання бібліографічних описів в електронному каталозі.

Список бібліографічних посилань

1. Манько М. П. Православна церква і становлення історико-краєзнавчих досліджень на Волині. Духовне відродження культури України: традиції, сучасність : матеріали і тези наук.-практ. конф. (Рівне, 1994). С. 200–202.

2. Петров Н. И. Очерк истории православной духовной школы Волини. *Труды Киев. духовн. акад.* Киев, 1867. Т. 1. С. 180–242.

3. Перетц В. Н. Отчет об экскурсии семинария русской филологии в Житомир 21–26 октября 1910 года. Киев : Типография императорского университета Св. Владимира, 1911. 141 с.

4. Вінницька філія НБУВ. 1923–1928 рр. *Архів ІР НБУВ*, оп. 1, спр. 18, арк. 49–51.

5. Попов Павло Миколайович «Житомирські фонди рукописів і стародруків Державної публічної бібліотеки АН УРСР як джерела для історії літератури феодальної доби» : повідомлення про наукове відрядження в травні 1931 р., прочитане на засіданні Комісії української літератури доби феодалізму у ВУАН 24 липня 1931 р. Машинопис з додатками. *ІР НБУВ*, ф. 285, од. зб. 516. 99 арк.

6. Равчук Г Р., Ткач І. О. Острог: краєзнавчий нарис. Львів : Каменяр, 1987. 47 с.

7. Сотниченко П. А. К истории библиотеки Острожской школы. *Федоровские чтения*, 1981. М., 1981. С. 148–149.

8. Левицкий О. Анна-Алоиза, княжна Острожская. *Киев. старина*. 1883. Т. VII. ноябрь. С. 345.

9. Климчук А. Волинський краєзнавчий музей у Житомирі (1900–1932). *Музеї України*. Ч. 4(16). С. 26–29.

10. Серяков С. Події першого року Хмельниччини та єзуїтське шкільництво в Україні. *Наук. зап. Нац. ун-ту «Острозька академія»*. Сер. «Історичні науки». Острог, 2003. Вип. 3. С. 29; Він же. Розвиток Освітньої системи ордену єзуїтів на українських землях Речі Посполитої

у 1608–1648 рр. *Зб. наук. пр. Харк. пед. ун-ту ім. Г. С. Сковороди. Сер. «Історія та географія»*. Харків, 1999. Вип. 3. С. 45.

11. Мяскова Т. Є. Бібліотека Острозького єзуїтського колегіуму: історія виникнення, функціонування та сучасний стан. *Рукописна та книжкова спадщина України*. Київ, 2007. Вип. 11. С. 122–135. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3818226>.

12. Полянский Д. Материалы для истории Волынской духовной семинарии. *Волыньские епархиальные ведомости*. 1882. ч. неофиц. № 10–11. С. 275–294.

13. Четыркин Ф. Исторический очерк Волынской духовной семинарии. *Волыньские епархиальные ведомости*. 1878. ч. неофиц. № 21. С. 818–829; 1878. ч. неофиц. № 21. С. 818–829; 1878. ч. неофиц. № 22. С. 858–889; 1879. ч. неофиц. № 20. С. 753–773; ч. неофиц. № 21. С. 792–802; ч. неофиц. № 22. С. 855–859; ч. неофиц. № 24. С. 981–989; 1881. ч. неофиц. № 34. С. 1141–1152; ч. неофиц. № 35. С. 1186–1195.

14. Храевич К. Скитальческая судьба Волынской семинарии. *Киев. старина*. 1896. Т. 53. С. 225–248.

15. Каталог книг Волынской духовной семинарии, составленный в 1826 году. *ІР НБУВ*. Ф. 1. Оп. 4722. 295 арк.

16. Мілясевич І.: Бібліотека Волинської духовної семінарії: Острозький період (1796–1826 рр.). *Вісн. Книжк. палати*. 2002. № 3. С. 28–30; Бібліотека Волинської духовної семінарії: Кременецький період (1836–1901 рр.). *Вісн. Книжк. палати*. 2001. № 11. С. 37–39.

17. Систематический каталог книг фундаментальной библиотеки Волынской духовной семинарии, служащий продолжение печатного каталога библиотеки 1889 года. 1889. ноября 20 дня. *ІР НБУВ*. Ф. 1, № 4725.

18. Систематический каталог книг фундаментальной библиотеки Волынской духовной семинарии на языках латинском, греческом и (отчасти) еврейском. *ІР НБУВ*. Ф. 1, № 4726, 144 арк.

19. Каталог журналов фундаментальной библиотеки Волынской духовной семинарии. На русском и славянском языках. *ІР НБУВ*. № 4728. 99 арк.

20. Ліщук С. В. Джерела до вивчення Волинської духовної семінарії (1796–1825). *Архіви України*. Київ : Комітет архівів України, 2014. № 3 (291). трав. – черв. С. 170–179.

21. Шевченко Т. Острозький колегіум єзуїтів (1626–1648). *Етнічна історія народів Європи*. 2002. Вип. 12. С. 85–88.

22. Міщук С. М. Рукописні та книжкові зібрання Волині у фондах

Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: історія, склад, наукове дослідження / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2007. 242 с.

23. Акт передачі документів від відділу рукописів до ЦДІА. *Архів НБУВ*. Оп. 1. Од. зб. 135. Арк. 1–29.

24. Міщук С. М. Бібліотека Волинського краєзнавчого музею в Житомирі (1900–1932): походження, склад, доля : дис. ... канд. іст. наук. Київ, 2004.

25. Архів НБУВ. Оп. 1. Спр. 394. Арк. 81.

26. Там само, арк. 18.

References

1. Manko, M. P. (1994). Pravoslavna tserkva i stanovlennia istoryko-kraieznavchykh doslidzhen na Volyni [The Orthodox Church and the formation of historical and local lore research in Volyn]. *Dukhovne vidrozhennia kultury Ukrainy: tradytsii, suchasnist: materialy i tezy naukovo-praktychnoi konferentsii – Spiritual Revival of Ukrainian Culture: Traditions, Modernity: materials and abstracts of the scientific-practical conference*. (pp. 200–202). Rivne: Rivnenska oblasna universalna naukova biblioteka [in Russian].

2. Petrov, N. I. (1867) Ocherk istorii pravoslavnoi dukhovnoi shkoly na Volyni [An Essay on the History of the Orthodox Theological School in Volyn]. *Trudy Kievskoi dukhovnoi akademii – Transactions of Kiev Theological Academy, 1*, 180–242 [in Ukrainian].

3. Perette, V. N. (1911). Otchet ob ekskursii seminariia russkoi filologii v Zhitomir 21–26 oktiabria 1910 goda [Report on the excursion of the seminary of Russian philology in Zhitomir on October 21–26, 1910]. Kiev: Tipografii Imperatorskogo universiteta sv. Vladimira [in Russian].

4. Vinnytska filiiia NBUV. 1923–1928 rr. [Vinnytsia branch of VNLU. 1923–1928]. *Arkhiv IR NBUV – Archive of the IM VNLU, 1* (18), 49–51 [in Ukrainian].

5. Popov, P. M. «Zhytomyrski fondy rukopysiv i starodrukiv Derzhavnoi publichnoi biblioteky AN USSR iak dzhherela dlia istorii literatury feodalnoi doby»: Povidomlennia pro naukove vidriadzhennia v travni 1931 r., prochytane na zasidanni Komisii ukrainskoi literatury doby feodalizmu u VUAN 24 lypnia 1931 r. Mashynopys z dodatkamy [«Zhytomyr collections of manuscripts and old prints of the State Public Library of the USSR Academy of Sciences as sources for the history of literature of the feudal era»: Report on a scientific trip in May 1931, read at a meeting of the Commission of Ukrainian

literature of the feudal era in All-Ukrainian Academy of Sciences. Typescript with applications]. *Institut rukopysu Natsionalnoi biblioteki Ukrainy im. V. I. Vernadskoho – Manuscript Institute of the V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 285 (516), 99 [in Ukrainian].

6. Ravchuk, H. R. Tkach, I. O. (1987). Ostroh: kraieznavchyi narys [Ostrog: local lore essay]. Lviv: Kameniar [in Ukrainian].

7. Sotnichenko, P. A. (1981). K istorii biblioteki Ostrozhskoï shkoly [On the history of the library of the Ostrog school]. *Fedorovskie chteniia – Fedorov Readings*. Moscow: Nauka [in Russian].

8. Levitckii, O. (1883). Anna-Aloiza, kniazhna Ostrozhskaia [Anna-Aloise, Ostrog Princess]. *Kievskaiia starina – Kyiv Old*, 11, 10–17 [in Russian].

9. Klymchuk, A. Volynskiy kraieznavchyi muzei u Zhytomyri (1900–1932) [Volyn Museum of Local Lore in Zhytomyr (1900–1932)]. *Muzei Ukrainy – Museums of Ukraine*, 4 (16), 26–29 [in Ukrainian].

10. Sieriakov, S. (2003). Podii pershoho roku Khmelnychchyny ta iezuïtske shkylnytstvo v Ukraini [Events of the first year of Khmelnytsky region and Jesuit schooling in Ukraine]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriiia «Istorychni nauky» – Scientific Notes of the National University «Ostroh Academy». Series «Historical Sciences», 3, 29 [in Ukrainian]; Sieriakov, S. (2003). Rozvytok osvïtnoi systemy ordenu iezuïtiv na ukraïnskykh zemliakh Rechi Pospolytoi u 1608–1648 rr. [Development of the Educational System of the Jesuit Order in the Ukrainian Lands of the Commonwealth in 1608–1648]. *Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho pedahohichnoho universytetu im. H. S. Skovorody. Seriiia «Istoriia ta heohrafiia» – Collection of Scientific Works of H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University. Series «History and Geography», 3, 29 [in Ukrainian].**

11. Miaskova, T. E. (2007). Biblioteka Ostrozkoho iezuïtskoho kolehiumu: istoriia vynykнення, funktsionuvannia ta suchasnyi stan [Library of the Ostroh Jesuit Collegium: history of origin, functioning and current state]. *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy – Manuscript and Book Heritage of Ukraine*, 11, 122–135 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3818226>.

12. Polianskii, D. (1882). Materialy dlia istorii Volynskoi dukhovnoi seminarii [Materials for the history of the Volyn Theological Seminary]. *Volynskie eparkhialnye vedomosti – Volyn Diocesan Sheets*, 10–11, 275–294 [in Russian].

13. Chetyrkin, F. (1878). Istoricheskii ocherk Volynskoi dukhovnoi seminarii [Historical outline of the Volyn Theological Seminary]. *Volynskie*

eparkhialnye vedomosti – Volyn Diocesan Sheets, 21, 818–829; 1878, 22, 858–889; 1879, 20, 753–773; 1879, 21, 792–802; 1879, 22, 855–859; 1879, 24, 981–989; 1881, 34, 1141–1152; 1881, 35, 1186–1195 [in Russian].

14. Khramevich, K. (1896). Skitalcheskaia sudba Volynskoi seminarii [The wandering fate of Volyn Seminary]. *Kievskaia starina – Kiev Old*, 53, 225–248 [in Russian].

15. Katalog knig Volynskoi dukhovnoi seminarii, sostavlennyi v 1826 godu [The catalog of books of the Volyn Theological Seminary, made in 1826]. *Institut rukopysu Natsionalnoi biblioteki Ukrainy im. V. I. Vernadskoho – Manuscript Institute of the V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 1 (4722), 295 [in Ukrainian].

16. Miliasevych, I. V. (2002). Biblioteka Volynskoi dukhovnoi seminarii: Ostrozkyi period (1796–1826 rr.) [Library of the Volyn Theological Seminary: Ostroh period (1796–1826)]. *Visnyk Knyzhkovoii palaty – Bulletin of the Book Chamber*, 3, 28–30 [in Ukrainian]; Miliasevych, I. V. (2001). Biblioteka Volynskoi dukhovnoi seminarii: Kremenetskyi period (1836–1901 rr.) [Library of the Volyn Theological Seminary: Kremenets period (1836–1901)]. *Visnyk Knyzhkovoii palaty – Bulletin of the Book Chamber*, 11, 37–39 [in Ukrainian].

17. Sistematicallyi katalog knig fundamentalnoi biblioteki Volynskoi dukhovnoi seminarii, sluzhashchii prodolzhenie pechatnogo kataloga biblioteki 1889 goda. 1889. Noiabria 20 dnia [A systematic catalog of books of the fundamental library of the Volyn Theological Seminary, serving as a continuation of the printed catalog of the library of 1889. November 20, 1889]. *Institut rukopysu Natsionalnoi biblioteki Ukrainy im. V. I. Vernadskoho – Manuscript Institute of the V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 1 (4725), XXX [in Ukrainian].

18. Sistematicallyi katalog knig fundamentalnoi biblioteki Volynskoi dukhovnoi seminarii na iazykakh latinskom, grecheskom i (otchasti) evreiskom [Systematic catalog of books of the fundamental library of the Volyn Theological Seminary in Latin, Greek and (partly) Jewish]. *Institut rukopysu Natsionalnoi biblioteki Ukrainy im. V. I. Vernadskoho – Manuscript Institute of the V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 1 (4726), 144 [in Ukrainian].

19. Katalog zhurnalov fundamentalnoi biblioteki Volynskoi dukhovnoi seminarii. Na russkom i slavianskom iazykakh [Catalog of journals of the fundamental library of the Volyn Theological Seminary. In Russian and Slavic]. *Institut rukopysu Natsionalnoi biblioteki Ukrainy im. V. I. Vernadskoho – Manuscript Institute of the V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 1 (4728), 99 [in Ukrainian].

20. Lishchuk, S. V. (2014). Dzherela do vyvchennia Volynskoi dukhovnoi seminarii (1796–1825) [Sources for the study of the Volyn Theological Seminary (1796–1825)]. *Arkhivy Ukrainy – Archives of Ukraine*, 3 (291), 170–179 [in Ukrainian].

21. Shevchenko, T. (2002). Ostrozkyi kolehium iezuitiv (1626–1648) [Ostroh Jesuit College (1626–1648)]. *Etnichna istoriia narodiv Yevropy – Ethnic History of the Peoples of Europe*, 12, 85–88 [in Ukrainian].

22. Mishchuk, S. M. (2007). Rukopysni ta knyzhkovi zibrannia Volyni u fondakh Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho: istoriia, sklad, naukove doslidzhennia [Manuscript and book collections of Volyn in the funds of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine: history, composition, research]. Kyiv [in Ukrainian].

23. Akt peredachi dokumentiv vid viddilu rukopysiv do TsDIA [Act of transfer of documents from the Manuscripts Department to the Central State Historical Archive of Ukraine]. *Arkhiv NBUV – Archive of the VNLU*, 1 (135), 1–29 [in Ukrainian].

24. Mishchuk, S. M. (2003). Biblioteka Volynskoho kraieznavchoho muzeiu v Zhytomyri (1900–1932): pokhodzhennia, sklad, dolia [Library of the Volyn Museum of Local Lore in Zhytomyr (1900–1932): origin, composition, destiny]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

25. Arkhiv Natsionalnoi biblioteki Ukrainy im. V. I. Vernadskoho – Archive of the V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, 1 (394) [in Ukrainian].

26. Arkhiv Natsionalnoi biblioteki Ukrainy im. V. I. Vernadskoho – Archive of the V. I. Vernadsky National Library, 1 (394), 18 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 06.11.2020.

Tetiana Miaskova,

PhD (History), Senior Researcher,
V. I. Vernadsky National Library of Ukraine
62 Volodymyrska St., Kyiv 01601, Ukraine
e-mail: myaskova@nbuv.gov.ua
<https://orcid.org/0000-0001-6682-5046>

Library of Volyn Orthodox Theological Seminary: History of Foundation and Activity

The paper shows the history of the foundation and activity of the library of Volyn orthodox theological seminary in the context of the history of the spiritual institution per se and in its connection with the historical events in the late 18th–early 20th century. The purpose of the research was to review studies on the history of the library of Volyn orthodox theological seminary and to characterize their original base; to introduce

into scientific circulation the information about library catalogs that reveal the composition of the seminar library; to consider the history of Volyn orthodox theological seminary library in the context of historical events. The comparative-historical method of research, as well as a number of special literary methods (bibliographic, functional, systemic), were used. Scientific novelty of the paper resulted from setting connections between the history of the foundation and activity of the library and such historical events as the liquidation of the Jesuit order, the Third Partition of Poland, and the subsequent incorporation of Ukrainian lands in the Russian empire, and later, in the Soviet Union. In the paper, the existing archival and library sources have been comprehensively studied. New information on the thematic composition and the presence of the periodicals in the funds of the library of Volyn orthodox theological seminary was shown. The history of the main stock of the seminar library was traced. In the early 1930 s, the library of Volyn orthodox theological seminary became part of the fund of the Nationwide Library of Ukraine, where for several decades the books were kept unprocessed in the reserve book repositories. The study of the library of Volyn orthodox theological seminary allowed to make the conclusion on the library as an important asset of the historical and cultural heritage of the orthodox Volyn, but due to historical circumstances it remained for a long time without proper scientific investigation.

Keywords: Volyn orthodox theological seminary, library, Ostroh, Kremenets, Zhytomyr.

Ліна Чернявська,

молодший науковий співробітник,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна

e-mail: linaa2014@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-7703-540X>

БІБЛІОТЕЧНІ УСТАНОВИ США ЯК ЦЕНТРИ ЖІНОЧИХ І ГЕНДЕРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ГЕНДЕРНОЇ ОСВІТИ

Висвітлено більш як 30-річну роботу університетських, національних бібліотечних установ та бібліотечних об'єднань США як центрів освіти громадян і центрів жіночих та гендерних досліджень в американському суспільстві. Акцентується увага на досвіді системної багаторічної роботи бібліотечних установ щодо пошуку нових форматів спілкування студентів та викладачів, дослідників, націлених на сприяння підвищенню ефективності освіти з Women's studies та жіночих і гендерних досліджень у цілому. Розглянуто бібліотечні інформаційні бази для проведення жіночих та гендерних досліджень і створені бібліотекарями ефективні системи навігації у розгалужених бібліотечних фондах.

Ключові слова: гендер, бібліотечні установи, інформаційно-комунікативна діяльність бібліотек, жіночі та гендерні дослідження.

Гендерна рівність займає центральне місце в системі прав людини та серед цінностей Організації Об'єднаних Націй (ООН) і Європейського співтовариства. Гендерна нерівність обґрунтовується такими причинами як релігія, стереотипи, гендерні установки. Досягнення гендерної рівності визначено ООН однією з глобальних цілей сталого розвитку до 2030 року і зазначено, що припинення всіх форм дискримінації щодо жінок і дівчаток є не лише базовим правом людини, воно також має вирішальне значення для прискорення сталого розвитку. Неодноразово було доведено, що розширення прав і можливостей жінок і дівчаток справляє суттєвий позитивний вплив у всіх сферах і сприяє економічному зростанню та розвитку. ПРООН констатує: просування гендерної рівності та розширення прав і можливостей жінок є невід'ємною частиною підходу до програм розвитку, що ґрунтується на правах людини. Ці зусилля включають відстоювання прав жінок і дівчат, ефективне реагу-

вання на випадки дискримінації та боротьбу з культурно закріпленими ролями та стереотипами, які породжують нерівність та ігнорування прав та інтересів певних груп [1].

Гендерна нерівність – це ідея та ситуація, коли жінки та чоловіки не є рівними за правами, можливостями та уявленнями про них. Термін стосується неоднакового поводження з людьми чи їхнього сприймання, ставлення до них (сексизм), повністю чи частково спричиненого статтю чи гендером цих людей. Розуміючи те, що зміна свідомості людей зазвичай є тривалим процесом, вкрай актуальним стає привернення уваги суспільства до проблеми гендерної нерівності та подання інформації, що має на меті проілюструвати проблему, а не приховати її. Гендерні дослідження в сучасному суспільстві набувають все більшої актуальності. Світова спільнота вважає рівні права чоловіків і жінок запорукою сталого розвитку суспільства, тому ця тема не втрачає своєї актуальності та привертає до себе увагу і політиків, і науковців, і пересічних громадян.

Якщо подивитися на досвід країн, які досягли значних успіхів на шляху до гендерної рівності, цікавим виглядає проаналізувати внесок саме бібліотечних установ у ці важливі суспільні процеси. Адже зі змінами традиційних суспільних відносин між різними соціальними групами бібліотеки як комунікативні центри і водночас також як центри освіти і просвіти суспільства здійснюють значний вплив на формування нового стилю суспільної поведінки і мислення, тобто відіграють важливу роль у формуванні й поступальному розвитку гендерно рівного суспільства. Бібліотеки заповнюють наявні інформаційні прогалини якісною неупередженою інформацією, допомагаючи сформувати нові соціально конструктивні підходи до пояснення суспільних відносин, роз'яснити ідеї та історичні передумови як дискримінаційних процесів, так і фемінізму як руху за рівні права й можливості жінок і чоловіків та перспектив, які надає впровадження принципів гендерної рівності кожній людині і суспільству в цілому.

Зростаючу роль бібліотек в умовах розвитку глобальної інформатизації досліджували В. Горовий, Т. Гранчак, Ю. Половинчак, І. Давидова, О. Воскобойнікова-Гузєва. Якщо ж розглядати розвиток гендерних досліджень у вітчизняному науковому просторі, то гендерна проблематика в українському суспільстві висвітлювалась у роботах І. Жеребкіної, О. Качанової, Л. Малес, С. Оксамитної, та ін. Гендерні проблеми в ЗМІ й рекламі розглядались у працях Н. Лисиці, М. Скорик, Т. Бурейчак, О. Белікової та інших. Питання розробки та впровадження гендерної політики проаналізовано в роботах Г. Даудової, В. Дягілева, К. Левченко.

У середині – кінці 90-х років минулого століття починають активно проводитися дослідження з вивчення Інтернету й інтернет-комунікацій у їхньому взаємозв'язку з гендерним фактором. Серед вітчизняних дослідників гендерні проблеми в просторі інтернет-комунікацій та інформаційного суспільства, а також розвиток теорії кіберфемінізму висвітлюються в працях І. Жеребкіної, К. Карпенко, Л. Компанцевої, І. Солдатенко, В. Суковатої, Т. Марценюк та інших. На цей час інтенсивні дослідження Інтернету з гендерних позицій здійснюються О. Арестовою, Л. Архиповою, Є. Войскунським, О. Мітіною (соціально-демографічна специфіка аудиторії мережі Інтернет); О. Арестовою, Є. Войскунським, М. Лінд, Л. Перрі, І. Вассерман, Є. Вейсер (мотиваційна структура інтернет-аудиторії); С. Херрінг, Л. Вінн, Дж. Каца, Х. Міллер, Р. Магхера (гендерні особливості перебігу комунікацій у мережі Інтернет при використанні різноманітних сервісних платформ [чату, форуму, блогу, електронної пошти, персонального сайту, миттєвого меседжеру, мікроблогінгу]). Багато дослідників вивчають структуру комунікативних практик і особливості функціонування мови в мережі Інтернет (Л. Компанцева, О. Мишенкова, О. Лутовинова, Дж. Бейкер, К. Блум, Дж. Браун, А. Брукман та ін.). Значний інтерес становлять роботи з аналізу ідентифікаційних та презентаційних практик у кіберпросторі, процесів формування віртуальної гендерної ідентичності, керування враженням (менеджмент вражень) (Л. Компанцева, І. Остапенко, О. Мітіна, А. Петренко, Н. Писаренко, Дж. Сулер, Ш. Тьокл). З позицій гендерного підходу розглядаються також окремі види соціальних комунікації, реалізованих за допомогою Інтернету (політичні, освітні, наукові, організаційні) (А. Арнольд, К. Блум та ін.). З лінгвокультурних і феміністських позицій глибоко вивчаються феномени кіберкультури (Д. Васильєва, С. Жайворонок, І. Жеребкіна, О. Кісь, Л. Компанцева, В. Суковата, І. Чикалова, О. Шерман, Т. Марценюк). Однак аж до сьогодні бракує системних і узагальнювальних спроб соціологічної інтерпретації гендерної складової інтернет-комунікацій [2].

Спеціальних соціологічних досліджень з питання гендерної культури в бібліотеках небагато, але є ряд публікацій, які зачіпають окремі аспекти цієї проблеми. Гендерні аспекти аналізу бібліотечної професії розглянуто в працях С. Полевик, О. Димитрова, Ю. Потаніної, Н. Валіулліної, Л. Коленко, І. Кононової, М. Рассадіної, І. Стрілкової, О. Цветкової, О. Чернишової. Проблеми фемінізації бібліотек вивчені Л. Солоненко, Т. Сабурової, О. Ястребової [3].

Створення широко розвиненої системи гендерних досліджень і гендерної освіти можна розглядати як частину ідеології досягнення

гендерної рівності і подолання негативних гендерних стереотипів. Наприклад, у США гендерна освіта є важливим компонентом університетських програм, до створення і функціонування якої активно долучаються бібліотеки, які стають важливою складовою навчального і дослідницького процесу. Зокрема, американські бібліотеки вже понад 30 років системно працюють у цьому напрямі. Бібліотечні установи знаходять нові формати спілкування студентів та викладачів, дослідників, що сприяє підвищенню ефективності жіночих і гендерних досліджень у цілому. Бібліотеки створюють відповідні бібліотечні інформаційні бази для проведення досліджень і пропонують ефективні системи навігації у розгалужених бібліотечних фондах. Оскільки тема гендерних та жіночих досліджень є досить специфічною і відрізняється тим, що потрібні користувачам матеріали є у всіх колекціях бібліотек, бібліотеки створюють окремі підрозділи, із спеціально розробленими методиками допомоги користувачам у підборі потрібної їм інформації.

Актуальність теми дослідження обумовлена необхідністю аналізу позитивного досвіду участі зарубіжних бібліотек у розв'язанні гендерної проблеми та можливості його застосування у вітчизняних реаліях, оскільки гендерне питання становить один з найважливіших аспектів соціального і культурного життя суспільства, є важливим показником його цивілізованості.

Метою цієї статті є аналіз форм роботи бібліотечних установ як активних учасників процесу формування гендерно толерантного суспільства, активних учасників освітнього процесу та наукових досліджень з Women's studies.

Показовим прикладом ефективної діяльності у сфері підвищення гендерної культури є Американська бібліотечна асоціація (American Library Association, ALA), яка створила Секцію «Жінки і гендерні дослідження» (The Women & Gender Studies Section, WGSS) (далі – Секція) для обговорення, просування і підтримки колекцій і послуг з вивчення жінок в академічних та наукових бібліотеках. Секція жіночих досліджень була створена в 1987 р. У 2011 р. ця секція змінила назву на Секцію жіночих і гендерних досліджень [4].

Завданнями Секції є: популяризація колекції з жіночих та гендерних досліджень та послуг в академічних та науково-дослідних бібліотеках; проведення розробки навчальних ресурсів у партнерстві з викладачами та забезпечення доступу до інформації з підтримки жіночих та гендерних досліджень; сприяння розвитку об'єднаних колекцій з жіночих та гендерних досліджень та забезпечення доступу користувачів

до їхніх матеріалів; сприяння співпраці жінок та бібліотекарів із жіночих та гендерних досліджень, науковців, студентів та видавців; співпраця з іншими групами ALA для просування бібліотечного та інформаційного обслуговування жінок.

Інтереси і роботу членів Секції з вивчення жінок і гендерних питань представляє низка комітетів, серед яких: комітет з присудження премій (займається відбором кандидатів, вибирає переможців і нагороджує преміями за кар'єрні досягнення в галузі бібліотекознавства з жіночих та гендерних досліджень); комітет з комплектування колекцій (розглядає проблеми, пов'язані з наповненням колекцій з жіночих і гендерних досліджень: він визначає і оцінює наявність та повноту охоплення відповідних інформаційних ресурсів у всіх формах, включаючи, крім іншого, довідкові інструменти, бази даних, онлайн-історичні колекції й інші дослідницькі ресурси); комітет планування програм конференцій (планує, здійснює і оцінює програми Секції з вивчення жінок і гендерних питань для проведення щорічної конференції та координує участь Секції в спільних програмах бібліотечних груп); комітет з навчання (працює над підвищенням навичок бібліотечних працівників, які займаються науковою та дослідницькою діяльністю, ефективно обслуговувати студентів, викладачів та інших користувачів, які цікавляться жіночими дослідженнями і суміжними дисциплінами); комітет з публікацій і комунікацій (займається консультуванням, підготовкою і розповсюдженням публікацій Секції; відповідає за різні форми комунікативної діяльності Секції, включаючи видання поширення інформаційного бюлетеня Секції, ведення вебсайту Секції та додатків для соціальних мереж (блоги, вікі, подкасти, твітер, фейсбук тощо) і список розсилки Секції); дослідницький комітет (визначає напрями необхідних досліджень, заохочує співпрацю в галузі досліджень, сприяє набуттю навичок, пов'язаних з дослідженнями та публікацією результатів, а також сприяє обізнаності про існуючі й поточні дослідження, пов'язані або дотичних до бібліотечної справи і ресурсів, присвячених вивченню жінок).

Бібліотека Конгресу США приділяє багато уваги формуванню колекцій матеріалів з жіночих та гендерних досліджень, створюючи унікальні ресурси для дослідників.

Бібліотека Конгресу (англ. Library of Congress, LOC) – національна бібліотека Сполучених Штатів Америки та дослідницький підрозділ Конгресу США – є найбільшим за площею книгосховищем та однією з найважливіших бібліотек світу [5].

Бібліотека Конгресу збирає матеріали з жіночих та гендерних досліджень у всіх форматах, всіма мовами та за всі періоди часу, які досліджують культурні конструкції статі за класом, віком та расовою належністю. Ресурси охоплюють широкий спектр тем, включаючи твори, пов'язані з жінками або про них, виділяючи те, як життя жінок відрізняється від чоловічого та чоловічого від жіночого, а також феміністичну критику тем, що не стосуються жінок. Матеріали бібліотеки можуть бути використані для дослідження досвіду будь-якого аспекту особистості чи колективу жінок [6]. Оскільки дослідження Women's studies має міждисциплінарний характер, бібліотека не може визначити точну кількість посилань на матеріали, що стосуються жінок. Матеріали для жіночих та гендерних досліджень можна знайти в кожній категорії, у кожному форматі, на всіх мовах та за всі періоди часу. Майже будь-який предмет може вивчатися в силу включення до нього або виключення жінок. Пошук в онлайн-каталозі за класифікацією, предметом та роком висвітлює теми сім'ї, статі та сексуальності, містить майже 100 тис. назв, але багато з них це роботи зосереджені на чоловіках. У класі HQ близько 29 тис. записів про фемінізм (HQ1100-HQ2044); 16 тис. про сексуальне життя (HQ12-HQ472) і понад 50 тис. про сімейне, шлюб та дім (HQ503-HQ1058).

Більше 150 тис. книжкових та серійних записів відображаються в комп'ютеризованих каталогах бібліотеки під термінами «жінки» або «жінка». Однак ця цифра не включає більшість із 70 тис. записів про дівчат, понад 600 книг та періодичних видань про лесбіянок, 760 про богинь чи більшість романів чи біографічних творів (багато тисяч) жінок або про них. Існує близько 3000 книг спеціально про афроамериканських жінок. Бібліотека вміщує майже 1000 найменувань з питань жінок та ісламу. Є понад 18 тис. книг про медсестер, в інтернет-каталозі представлено понад 500 книг про жінок та спорт, не рахуючи книги з окремих видів спорту (майже 100 про жінок та баскетбол; 91 про жінок та футбол) або про окремих спортсменів.

Дослідницька група бібліотек у 1995 р. оцінила високий і всебічний рівень бібліотечних колекцій Бібліотеки Конгресу для жіночих досліджень майже в кожній предметній галузі, і ці рівні колекціонування залишалися однаково високими в наступні роки.

У колекціях друкованих матеріалів користувачі мають доступ до понад 30 млн книг і пов'язаних за тематикою періодичних видань. Окрім великої кількості книг, бібліотека надає додаткові джерела для будь-якої пошукової теми. Наприклад, користувач, який вивчає жінок-науковців

XIX ст. в Північній Кароліні, може знайти матеріали про те, якою була наука, освіта та релігія того періоду. Користувач також може знайти інформацію про сім'ї та місцеві історії, дані перепису, інформацію про клуби та підприємства в регіоні та детальну інформацію про повсякденне життя, наприклад одяг, продукти харчування та житло. Додаткові матеріали будуть знайдені в рукописах, гравюрах і фотографіях, колекціях карт.

Великі наклади журналів є ще однією важливою перевагою бібліотеки. Стили одягу, харчові звички, рекомендації з охорони здоров'я, шлюбні обряди, доступ до освіти, бізнес-починання – всі ці теми (і будь-які інші) можуть бути вивчені для кожної країни в кожен період часу. І знову друквані матеріали будуть доповнені унікальними додатками зі спеціальних колекцій. Жодна інша бібліотечна колекція не має такої глибини та широти охоплення предметної галузі як у Бібліотеці Конгресу.

Протягом останніх 10 років бібліотека підписалася на безліч баз даних, що значно збільшують потенціальний спектр досліджень для жіночих навчальних тем. Деякі бази даних орієнтовані саме на жінок (наприклад, сучасні жіночі питання, жіноча історія Геррітсена, листи жінок Північної Америки та Щоденники, Жінки та соціальні рухи в США, Міжнародні дослідження жінок та GenderWatch). Натомість інші загальні бази даних, такі як повнотекстові онлайн-книги, газети (регіональні, національні та міжнародні), дисертації та колекції журналів проводять пошук для широкого спектра тем досліджень, які не могли бути зроблені 20 років тому і дуже доповнили колекції в інших форматах. Додавання міжнародних баз даних суттєво розширило дослідницькі можливості бібліотеки.

Американська пам'ять містить чудові ресурси для вивчення руху за виборче право, а також істотний матеріал про інші аспекти життя жінок, включаючи політичну активність, імміграцію, працю та повсякденне життя. Американський сайт пам'яті American Women надає відмінний вхід до багатоформатних колекцій бібліотеки з історії та культури американських жінок.

Вебтрансляції подій у бібліотеці та Національному фестивалі книг доповнюють колекції в інших форматах. Нові джерела додаються часто. Кількість матеріалів, доступних у всіх форматах для проведення жіночих досліджень, і особливо в жіночій історії, суттєво ускладнює вибір предметної галузі. Бібліотека має велику кількість періодичних видань, включаючи великі наклади американських та європейських жіночих журналів та газет XIX ст., старі каталоги коледжів та публікації таких

жіночих організацій як Ліга жінок-виборців та Жіночі товариства проти рабства.

Через міжнародні фонди Юридичної бібліотеки можна простежити правовий статус протягом часу жінок у всіх країнах світу. Публікації американських і закордонних урядів та міжнародних організацій, таких як Організація Об'єднаних Націй, можуть бути використані для відстеження соціальних і політичних реформ та економічних і демографічних змін, що стосуються жінок. Бібліотека також має понад 17 тис. докторських дисертацій про жінок чи дівчат.

Ресурси бібліотеки для вивчення жіночих ролей у соціально-політичній реформі рухів XIX–XX ст. не мають собі рівних. Наприклад, щоденники та записки Сьюзан Б. Ентоні, бібліотека Керрі Чапман Кетт, фотографії та фільм про парад щодо виборчих прав 1913 року, документи жінок суддів Верховного суду та Членів Конгресу, багато фотографій виборчих зборів, антивиборчих мультфільмів тощо.

Сотні інших спеціальних колекцій збільшують здатність бібліотеки обслуговувати своїх користувачів. Ці колекції включають фотографії, карти, стрічки радіо-ток-шоу, партитури та пісні та багато американських художніх фільмів та телепередач.

Водночас бібліотека зазначає, що оскільки публікації жіночих організацій часто були короткими, виходили нерегулярно, були надруковані на папері низької якості або мали обмежене розповсюдження, Бібліотека Конгресу не містить багато таких видань, а особливо бракує бюлетенів жіночих організацій. Регіональні видання жіночих груп загалом не додаються до колекцій бібліотеки, але оскільки багато жіночих заходів проводяться на місцевому рівні, великий масив цінних для дослідження матеріалів було пропущено. Їх збереження, включаючи твори, такі як історії місцевих жіночих організацій, залишили місцевим бібліотекам. В останні кілька десятиліть спостерігається значне зростання кількості іноземних жіночих організацій, а також кількості книг, періодичних видань та вебсайтів, виданих жінками та про них в інших країнах. Це швидке зростання за час зменшення бюджетів ускладнило для бібліотеки придбання цих нових матеріалів на тому ж рівні, що і раніше. Все частіше колекції рукописів та тиражі старих періодичних видань стають доступними на мікроформах або в базах даних підписок. Бібліотека ці колекції і бази даних не придбала в повному обсязі, хоча вона у своїх фондах має значні колекції.

Зазвичай, пошук інформаційних джерел та матеріалів, що становлять інтерес для вивчення жінок і жіночих проблем, є складним завдан-

ням, тому що вони розкидані по всіх колекціях бібліотек. Адже жіночі та гендерні дослідження (Women's studies) – це міждисциплінарна галузь, яка вивчає історичний та сучасний статус і стан жінок на світовому рівні, у конкретному суспільстві або культурній традиції в певний історичний час, у рамках якого розглядається жіночий життєвий досвід у системі соціальної і культурної дійсності. Тому при дослідженні бібліотечних фондів дуже важливо керуватися продуманою «стратегією пошуку», організованим планом для виявлення й отримання необхідної досліднику інформації. Саме тому в бібліотеках створено спеціальні підрозділи, секції, співробітники яких допомагають дослідникам оптимально побудувати пошук.

Так, Університет штату Нью-Йорк в Олбані (також відомий як University at Albany або SUNY Albany) [7] пропонує керуватися стратегією, запропонованою однією з визнаних фахівців бібліотечної справи у сфері жіночих досліджень, професором, автором багатьох статей і спеціальних випусків журналів щодо гендерних питань в інформаційних запитах та послугах Сьюзан Сирінг. Вона запропонувала чіткі етапи систематичного підходу до дослідження бібліотечних фондів. Скорочено стратегія пошуку виглядає таким чином [8].

Перш за все досліднику рекомендується вибрати свою тему, використовуючи огляди тем, словники, енциклопедії, анотовані бібліографії. Для пошуку статей та інших матеріалів з досліджуваної теми, як в Університеті в Олбані, так і в інших бібліотеках (з використанням міжбібліотечного абонементу), рекомендуються використовувати онлайн-каталог, реферати в друкованому вигляді та на CD-ROM, список використаних джерел. Далі Сьюзан Сирінг рекомендує виконати пошук, знайти відповідні статті. Оцінити та узагальнити літературу.

Далі вона оглядає види наявних у бібліотеці матеріалів для підтримки досліджень. Це: друковані матеріали (книги, монографії, збірники, періодичні видання, довідкова література, документи уряду США; періодичні видання, частина з яких представлена в друкованому вигляді, а деякі – на мікроформах; онлайн-матеріали); мікроформи; рукописи і архівні матеріали; інші недруковані матеріали, такі як відео, компакт-диски, мультимедіа тощо.

Сьюзан Сирінг пояснює як будувати пошук матеріалів у разі використання. Спочатку вона рекомендує звернутися до каталогу бібліотеки (для книг, періодичних видань, мікроформ, рукописів) або онлайн-каталогу, який також доступний через вебсайт університетських бібліотек (www.albany.edu/library/). Вона пояснює як краще використовувати

предметні заголовки [в бібліотеці використовуються предметні рубрики Бібліотеки Конгресу (LCSH)] – деякі заголовки, що становлять інтерес для жіночих досліджень – це заголовки, що починаються зі слова «жінки», такі як «жінки спортсмени» або «жіночі права», або (для більш давніх матеріалів) «жінка». Для етнічних груп – afro-american women; «жінки», «мусульмани»; «індійці Північної Америки – жінки». Також інші актуальні рубрики, такі як: «аборт»; «підлітки матері»; «рівна оплата за рівну вартість»; «фемінізм»; «сурогатні матері». А також пояснює як користуватися системою класифікації бібліотеки.

У разі, якщо дослідник вибирає матеріали для своєї теми з періодичних видань, Сьюзан Сирінг звертає увагу на наявні показники й анотації статей у періодичних виданнях за обраною тематикою, а часто й за авторами. Наводить ключові електронні ресурси для жіночих досліджень. Звертає увагу на доступність для дослідника авторефератів дисертацій з понад 400 американських і канадських установ; есе та загального літературного показника; тез статей та книг англійською мовою (основна увага приділяється соціальним наукам, авторський та предметний показники забезпечують доступ до статей); інтернет-баз даних (багато показників та рефератів доступні в Інтернеті, а також у бібліотеці. Інші, включаючи повнотекстові бази даних, доступні лише в Інтернеті); веб-ресурсів (сторінка інтернет-ресурсів «Жіночі дослідження» пропонує шлях до ключових сайтів у програмі «Жіночі дослідження») та міжбібліотечного абонементу.

Бібліотекар також пояснює особливості використання урядових документів США. Крім того, вона наводить посібники, які допоможуть досліднику організувати його роботу і містять переліки бібліографічних та інших видів бібліотечних ресурсів, а також пояснюють специфіку використання бібліотеки для досліджень у галузі Women's studies.

Цікавий приклад бібліотечного супроводу жіночих досліджень демонструє Університет Вісконсин-Медисон (англ. University of Wisconsin-Madison, University of Wisconsin, Wisconsin або місцеві назви англ. UW-Madison, Madison), який є одним з найкращих університетів Сполучених Штатів Америки. Тут у 1974 р. з метою забезпечення бібліотечного обслуговування досліджень з Women's studies створено офіс бібліотекаря з вивчення жінок [9]. Ініціаторами нововведення виступили робоча група UW з вивчення жінок і комітет Асоціації жінок-викладачів UW-Madison). Бібліотекар на цій унікальній посаді обслуговував усі кампуси університетської системи у визначенні ресурсів, створенні бібліотечних колекцій і наданні допомоги в розробці

навчальних програм. Для уточнення місії та мети такого бібліотечного офісу в 1976 р. була проведена конференція «Розвиток ресурсів для жіночих досліджень», у якій взяли участь 150 викладачів, бібліотекарів, адміністраторів та студентів. Учасники обмінялися бібліографіями навчальних матеріалів і обговорили використання міжбібліотечного абонементу та інших систем доступу до інформації для полегшення обміну ресурсами і знаннями в рамках всієї системи.

Створення посади бібліотекаря з вивчення жінок відбувалося одночасно зі створенням, підтримкою і розвитком програм навчання жінок у всій системі. Це зробило бібліотекаря з вивчення жінок невід'ємною частиною програм системних досліджень і асоціації адміністраторів жіночих досліджень, яка стала Консорціумом системних жіночих досліджень. Ці традиції сформували міцну основу, на якій вирости багато партнерських та новаторських ідей. Згодом Бюро бібліотекаря керувало розвитком жіночого навчання та бібліотечної справи по всій країні.

Сьогодні бібліотечний Офіс з гендерних та жіночих досліджень публікує один друкований журнал, доступний за передплатою, онлайн-нову колекцію змістів для журналів і журналів, бази даних, бібліографії та окремі книги.

На сайті Офісу бібліотекаря з гендерних та жіночих досліджень читач знайде безліч ресурсів для досліджень гендерних і жіночих проблем (GWS) і досліджень LGBTQ. На вебсайті ви можете знайти пропонувані бази даних, посилання на керівництва з досліджень і проєкт «Основні книги», а також цифрову бібліотеку знань про жінок (WKDL), розширюється збірка онлайн-ресурсів.

Крім того, Офіс бібліотекаря з гендерних та жіночих досліджень публікує феміністські періодичні видання: поточний список змісту (те, що було недавно опубліковано в більш ніж 150 феміністських / гендерних періодичних виданнях); нові книги про жінок, гендер і фемінізм (бібліографія інформації про книги; багато цитати також є в базі даних Women Studies International); ресурси для гендерних і жіночих досліджень: феміністський огляд (також у GenderWatch). Офіс також надає бібліографії з гендерних та жіночих досліджень.

Починаючи зі свого заснування в 1977 р., бібліотекар з гендерних та жіночих досліджень курирував цю серію бібліографії. Бібліографії були підготовлені бібліотекарями, викладачами жіночих досліджень, аспірантами в галузі бібліотечно-інформаційних досліджень, співробітниками бюро з гендерних та жіночих досліджень. Перші 37 бібліографій охоплювали період з 1977 по 1984 р.; другий набір із 43 бібліографій був

створений у період між 1985 і 2000 р. Усі бібліографії було пронумеровано й перераховано в зворотному порядку.

Багато бібліотек престижних американських університетів, таких як Університет штату Кент, Мічиганський університет та Каліфорнійський університет у Берклі надають в онлайн-доступі свої бази даних з жіночих та гендерних досліджень.

Бібліотека Університету штату Кент (вважається одним із провідних державних дослідницьких університетів у Сполучених Штатах) – має свою колекцію з жіночих досліджень [10].

Матеріали колекції згруповано за рубриками: стаття і спілкування; жіноча література; зміна ролей чоловіка й жінки; людська сексуальність; жіноче здоров'я; жінки в злочинності і правосуддя; дозволя і культура; історичні перспективи чорношкірих жінок; жінки в спорті; жінки в філософії; теми сексу і статі; жінки і політика; розвиток і зміна гендерних ролей та ідентичності.

Колекція містить матеріали з феміністської теорії і фемінізму. Women's studies збирає окремі матеріали, присвячені фемінізму й досвіду жінок у предметних галузях американської та англійської літератури і літературної критики; закону, злочинності і поліції; філософії; історії; освіти; соціалізму; працевлаштуванні тощо. Переважна більшість таких робіт, присвячених досвіду жінок у конкретних предметних областях, збираються відповідним відділом для кожної предметної області. Як правило, більшість зібраних матеріалів є поточними матеріалами англійською мовою. Бібліотека надає доступ до бази даних «Сучасні жіночі проблеми», а також до періодичних видань, присвячених жіночим дослідженням або фемінізму, які зберігаються в Центрі електронних журналів.

Бібліотека Мічиганського університету [11] надає Базу даних з гендерних досліджень, яка охоплює весь спектр питань, пов'язаних з гендерною проблематикою, в академічних колах та за їх межами. Документи включають професійні журнали, матеріали конференцій, книги, глави книг, урядові доповіді, дискусійні та робочі документи, тези і дисертації та інші джерела.

Є повнотекстова база даних 140 міжнародних публікацій, присвячених жіночим і гендерним питанням, включаючи наукові журнали, журнали і газети, а також звіти, брошури, документи і матеріали конференцій. База даних охоплює останні досягнення у сфері феміністських досліджень у галузі соціології, історії, політології та економіки, державної політики, міжнародних відносин, мистецтва і гуманітарних наук, бізнесу та освіти. Джерела містять: журнали, газети, інформаційні бюлетені, бюлетені,

книги, глави з книг, матеріали наукових праць, доповіді, дисертації, дослідження НУО, вебсайти і вебдокументи.

Бібліотека Каліфорнійського університету в Берклі (англ. The University of California, Berkeley), який вважається кращим державним університетом світу, – підготувала анотований тематичний каталог Librarians' Index to the Internet [12]. The Index стартував у 1990 р. з файлу з довідковою інформацією, підготовленою бібліотекарем Carole Leita. У 1993 р. він став підтримуватися групою каліфорнійських бібліотекарів і називався Berkeley Public Library Index to the Internet, а в 1997 р. проєкт переїхав на сайт Berkeley SunSITE вже як Індекс бібліотекарів до мережі Інтернет (Librarians' Index to the Internet). Цікавий жіночий розділ з посиланнями на жіночі ресурси.

Важливим джерелом інформації для дослідників проблем Women's studies є Інформаційний центр освітніх ресурсів ERIC, який підтримується Департаментом освіти та Національною Освітянською Бібліотекою США. Цифрова бібліотека ERIC <https://ies.ed.gov/ncee/> є найпотужнішим освітнім ресурсом у світі і містить понад 1 300 000 записів та посилань на більш ніж 323 тис. повнотекстових документів. Місія ERIC – надати всеосяжну, просту у використанні, доступну для пошуку бібліографічну й повнотекстову базу даних про дослідження та інформацію в галузі освіти для викладачів, дослідників і широкого загалу [13].

Колекція ERIC містить бібліографічні записи (цитати, реферати та інші відповідні дані) по 1,6 млн предметів, проіндексованих з 1966 р., у тому числі: журнальні, статті, книги, результати досліджень, документи конференцій, технічні звіти, програмні документи та інші матеріали, пов'язані з освітою. На сьогодні понад 1000 журналів проіндексовано в ERIC. Майже всі ці журнали проіндексовані всебічно – кожна стаття в кожному випуску включена в ERIC. Невелике число індексується вибірково – для індексації вибираються тільки ті статті, які пов'язані з освітою. Крім того, автори і видавці дали дозвіл ERIC на відображення понад 350 тис. повнотекстових матеріалів безкоштовно. Багато з цих матеріалів містить «сіру літературу», наприклад документи конференцій і доповіді, але в ERIC також є все більше журнальних статей і книг. Більшість матеріалів, опублікованих у 2004 р. і далі, містять посилання на інші джерела, у тому числі на вебсайти видавців. Безпосередній пошук за ключовими словами Women's Literature, а також Gender and Ethnic Bias in Schools можливий за допомогою бази даних ERIC DATABASE з цитатами й анотаціями по дослідницькому матеріалу у сфері освіти за останні п'ять років.

Тож аналізуючи приклад роботи бібліотек США із супроводу жіночих та гендерних досліджень, можна зробити висновок про те, що вони

відіграють роль не лише провідних інформаційних і документальних центрів, навчальних закладів, але є й вагомими науково-дослідними установами. Бібліотечні фонди деяких книгозбірень є національним і світовим надбанням. Фонди бібліотек вражають своїми кількісними та якісними характеристиками. Особливим досягненням американських бібліотек є повнота, глибина охопту, доступність та відкритість інформації. Бібліотечні фахівці розробили необхідний методологічно-технологічний апарат, який допомагає досліднику здійснити якісний пошук, оцінку, відбір, систематизацію, опрацювання і подальше поширення наукових досліджень. Американські бібліотекарі, викладачі і науковці переконані, що від ефективності діяльності бібліотек залежить якість навчання і ефективність наукових досліджень, оскільки бібліотечні установи відіграють важливу роль в інформаційному забезпеченні цих процесів. В університетських бібліотеках США значну увагу приділяють розвитку інформаційного потенціалу бібліотеки і забезпеченню потреб користувачів. Спектр бібліотечних послуг постійно розширюється та модернізується відповідно до розвитку інформаційних технологій. Фонди бібліотек стають інформаційним ядром наукового прогресу і суспільного розвитку. І те, що значна кількість матеріалів бібліотек є оцифрованими, мікрофільмованими та представленими на мікроформах, сприяє збереженню культурної спадщини на національному рівні.

Якщо порівняти стан сучасних українських бібліотек і їхню роль у супроводі гендерної освіти і наукових досліджень з Women's studies, то, очевидно, що вітчизняні бібліотечні установи хоч і постійно вдосконалюють форми і методи своєї роботи у цьому напрямі, вони все ще перебувають на початковому етапі розвитку роботи. Крім того, недостатнє бюджетне фінансування негативним чином позначається на стані як технічного й програмного забезпечення бібліотек, так і комплектування й оцифрування їхніх фондів. Вітчизняні бібліотечні установи частіше виступають як соціальні центри, які у співпраці з органами державної влади та громадськими організаціями забезпечують створення платформи для інформаційної, психологічної і практичної адаптації та підтримки гендерно вразливих верств населення. Актуальною є проблема організації доступу користувачів бібліотек до ресурсів електронного урядування, різних соціальних сервісів, а також до представників державних та громадських організацій. Можна сподіватися, що з часом наші бібліотечні установи перетворяться на багатофункціональні наукові, інформаційно-культурні, освітні та просвітницькі центри, які стануть частиною інформаційної мережі, яка об'єднує дослідників, майданчиком для

обміну та створення спільних проєктів та досліджень у напрямі Woman's studies [14].

Список бібліографічних посилань

1. Watch the global broadcast "Nations United". United Nations. Retrieved November 14, 2020, from <https://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-development-goals/>.

2. Горошко О. І. Гендерні аспекти інтернет-комунікацій : автореф. дис. ... д-ра соціол. наук : 22.00.04. Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2010. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&Z21ID=&Image_file_name=DOC/2010/10_goi aik.zip&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1 (дата звернення 17.01.2020).

3. Полевик С. Гендерные аспекты применения информационных технологий в библиотеке. *International Scientific Journal*. 2016. № 2. С. 28–31.

4. ACRL Women and Gender Studies Section Blog. American Library Association. Retrieved February 20, 2020, from <https://acrl.ala.org/wgss/>.

5. The site of the Library of Congress. Retrieved from <https://www.loc.gov/>.

6. The site of the Library of Congress: Collection overview Women's studies. Retrieved from <https://www.loc.gov/acq/devpol/colloversviews/women.pdf>.

7. The site of the University Libraries of University at Albany. Retrieved from <https://www.albany.edu/~dlafonde/women/wsdwyerbib.htm>.

8. Searing, S. (1985). *Introduction to Library Research in Women's Studies*. New York : Routledge.

9. The site of Wisconsin-Madison Libraries. Retrieved from <https://www.library.wisc.edu/gwslibrarian/about-gws/>.

10. The site of the Kent State University Libraries. Retrieved from <https://www.library.kent.edu/node/10842>.

11. The site of the University of Michigan Library. Retrieved from <https://guides.lib.umich.edu/women>.

12. The site of the Berkeley University of California Library. Retrieved from <https://guides.lib.berkeley.edu/az.php?a=w>.

13. The site of the National Center for Education Evaluation and Regional Assistance. Retrieved from <https://ies.ed.gov/ncee/>.

14. Чернявська Л. Бібліотека в контексті гендерних досліджень як інформаційної моделі трансформації гендерних ідентичностей. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. Київ, 2018. Вип. 50. С. 104–118.

References

- 1 Watch the global broadcast "Nations United". United Nations. Retrieved November 14, 2020, from <https://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-development-goals/> [in English].
2. Horoshko, O. I. (2010). *Henderni aspekty internet-komunikatsij* [Gender aspects of Internet communications]. Abstract of doctoral dissertation. V. N. Karazin Kharkiv National University. Kharkiv. Retrieved from http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21 COM=2&I21 DBN=ARD&P21 DBN=ARD&Z21 ID=&Image_file_name=DOC/2010/10 goiaik.zip&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1 [in Ukrainian].
3. Polevik, S. (2016). *Gendernye aspekty primeneniia informatcionnykh tekhnologii v biblioteke* [Gender aspects of the use of information technology in the library]. *International Scientific Journal*, 2, 28–31 [in Russian].
4. ACRL Women and Gender Studies Section Blog. American Library Association. Retrieved February 20, 2020, from <https://acrl.ala.org/wgss/> [in English].
5. The site of the Library of Congress. Retrieved from <https://www.loc.gov/> [in English].
6. The site of the Library of Congress: Collection overview Women's studies. Retrieved from <https://www.loc.gov/acq/devpol/colloversviews/women.pdf> [in English].
7. The site of the University Libraries of University at Albany. Retrieved from <https://www.albany.edu/~dlafonde/women/wsdwyerbib.htm> [in English].
8. Searing, S. (1985). *Introduction to Library Research in Women's Studies*. New York: Routledge [in English].
9. The site of Wisconsin-Madison Libraries. Retrieved from <https://www.library.wisc.edu/gwslibrarian/about-gws/> [in English].
10. The site of the Kent State University Libraries. Retrieved from <https://www.library.kent.edu/node/10842> [in English].
11. The site of the University of Michigan Library. Retrieved from <https://guides.lib.umich.edu/women> [in English].
12. The site of the Berkeley University of California Library. Retrieved from <https://guides.lib.berkeley.edu/az.php?a=w> [in English].
13. The site of the National Center for Education Evaluation and Regional Assistance. Retrieved from <https://ies.ed.gov/ncee/> [in English].
14. Cherniavska, L. (2018). *Biblioteka v konteksti hendernykh doslidzhen' iak informatsijnoi modeli transformatsii hendernykh identychnostej* [Library in the context of gender relations as information models of transformation]

of gender identities]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 50, 104–118. <https://doi.org/10.15407/np.50.104> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 03.03.2020.

Lina Cherniavska,

Junior Researcher,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskiy Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: linaa2014@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-7703-540X>

US Library Institutions as Centers for Women’s and Gender Studies and Gender Education

This article discusses US universities and national libraries more than 30 years’ experience in work as centers for the initiation and education of citizens, as well as leading research centers for women and gender studies in American society. Attention is focused on the relevance of informing the population as a whole about the principles of gender equality, quality information and research on this issue. The main attention is paid to the experience of library institutions systematic work in search for new forms of cooperation between students and teachers, scientists involved in research in the field of female and gender studies. It is noted that thanks to the active cooperation between library workers and library resources users in the field of women and women and gender studies, libraries have become effective participants in the education system and scientific work in general. The principles of building library information databases for the study of women and the gender issue, as well as the effective navigation systems created by librarians in extensive library collections, are examined. This task is very urgent, because often the information researchers require is scattered across all library collections. Great progress has been noted in the field of library and information support for education and science, in particular, the creation of web portals and library sites, the formation of a full-fledged industry information resource, electronic catalogs, full-text databases, electronic gender libraries, as well as cooperation between different libraries. Considering the role of American libraries in organizing women’s and gender studies, we can conclude that they not only play the role of leading information and document centers, training centers, but they themselves become significant research institutions. Collections of some libraries are parts of national and world heritage.

Keywords: gender, library institutions, libraries information and communication activities, library information resources, scientific libraries, library databases, information society.

Юрій Булгаков,

кандидат історичних наук,

завідувач відділу археографії Інституту архівознавства,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна

e-mail: bulgakov_george@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-9138-9132>

**ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ
«ТЕПЛОВЫЕ НАПРЯЖЕНИЯ В ЭЛЕМЕНТАХ
ТУРБОМАШИН» (ЗАСНОВНИК – АКАДЕМІК
А. Д. КОВАЛЕНКО) – ПЕРІОД СТАНОВЛЕННЯ (1961–1962)**

У статті проаналізовано динаміку персонального складу авторів та тематичного спектра статей, представлених у випусках наукового збірника «Теплові напруги в елементах турбомашин» («Тепловые напряжения в элементах турбомашин») за 1961–1962 рр., які зберігаються в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського та є важливим джерелом для дослідження історії формування вітчизняних наукових шкіл з термомеханіки деформівного твердого тіла під науковим керівництвом академіка А. Д. Коваленка. Визначено збільшення кількості залучених авторів та представлених доповідей, розширення географії авторів і дослідницьких завдань.

Ключові слова: А. Д. Коваленко, Інститут механіки АН УРСР, термомеханіка, Інститут архівознавства НБУВ, «Теплові напруги в елементах турбомашин».

Актуальність теми дослідження. Виконуючи обов'язки та обіймаючи посаду директора Інституту механіки АН УРСР упродовж 1959–1965 рр., А. Д. Коваленко репрезентував інститут на різноманітних наукових заходах, опікувався організацією та проведенням наукових форумів, які відбувалися під егідою інституту. Однією з реалізованих ідей вченого стало започаткування проведення на базі інституту регулярних наукових нарад для обговорення питань теплових напруг в елементах конструкцій нової техніки та видання за матеріалами цих нарад збірника наукових праць «Теплові напруги в елементах турбомашин» (з 1963 р. – «Теплові напруги в елементах конструкцій»). Повний комплект – 20 випусків – зберігається в Національній бібліотеці України ім. В. І. Вернадського (шифри зберігання: В309583, Ж29754; виходили з різною періодичністю). Матеріали, © Ю. Булгаков, 2020

розміщені у випусках збірника, є важливим джерелом для дослідження історії формування вітчизняних наукових шкіл з термомеханіки деформівного твердого тіла. Період становлення збірника як платформи для наукового обміну новітніми знаннями у цій галузі припав на 1961–1962 рр.

Аналіз досліджень і публікацій. Історію видання збірників «Теплові напруги в елементах турбомашин» та «Теплові напруги в елементах конструкцій» не досліджено. Зміст статей, розміщених в окремих випусках стисло проаналізовано у передмовах, підготовлених А. Д. Коваленком [1, 2]. Один з активних авторів доповідей у збірниках – Ю. М. Шевченко – зазначав, що збірники, підготовлені за матеріалами нарад, які регулярно проводилися починаючи з 1960 р., мали вагомий вплив на розвиток наукового напрямку і формування наукових шкіл з термомеханіки деформівного твердого тіла у Києві, Львові та Челябінську [3, с. 11].

Мета дослідження. У пропонованій статті автор ставить за мету на основі вивчення архівних документів та інших джерел інформації проаналізувати динаміку персонального складу авторів та тематичного спектра статей, представлених у випусках наукового збірника «Теплові напруги в елементах турбомашин» за 1961–1962 рр.

Виклад основного матеріалу. Від початку, у 1961–1962 рр., збірник статей, відповідальним редактором якого був А. Д. Коваленко, мав назву «Теплові напруги в елементах турбомашин». У 1963 р. тематику збірника було значно розширено і він отримав остаточну назву «Теплові напруги в елементах конструкцій» («Тепловые напряжения в элементах конструкций») [4, с. 3]. Збірник видавався російською мовою.

Перший випуск збірника видано у 1961 р. До нього увійшли доповіді учасників «Наукової наради з теплових напруг у стержнях, пластинках і оболонках стосовно до турбобудування», яку було проведено Постійною комісією з турбінних установок Державного науково-технічного комітету Ради Міністрів УРСР і Академії наук УРСР, Комісією з міцності газових турбін при Інституті механіки АН СРСР та Інститутом механіки АН УРСР у Києві 6–7 червня 1960 р. [5].

А. Д. Коваленко сформулював основні наукові завдання, які мали вирішуватися в доповідях. На його переконання, дослідження з теплових напруг важливі для всебічного аналізу питань міцності нових конструкцій парових і газових турбін та інших об'єктів нової техніки при роботі за високих температур. Теплові напруги самі по собі і в поєднанні із силовими напруженнями можуть спричинювати появу тріщин і руйнування деталей з матеріалів із підвищеною крихкістю навіть при одноразовій дії. Деякі матеріали при швидкому накладенні великих теплових напруг,

викликаних дією різкого градієнта несталої температури, стають крихкими і не витримують напруги від теплового удару. Повторна дія теплових напруг призводить до термовтоми. У результаті дії теплових напруг можливе виникнення значної пластичної деформації, яка веде до повного або прогресуючого руйнування конструкції, може зменшитися жорсткість тонкостінної конструкції та виникнути її термовипучування. Тому при розрахунку теплових напруг необхідно розглядати і теплові, і пружні ефекти, які й становлять зміст теорії термопружності та термопластичності, що охоплює теорію теплопровідності і теорію пружності й пластичності, і були, власне, предметами розгляду в доповідях [1, с. 3].

У першому випуску збірника представлено 15 доповідей. У робочих щоденниках та передмові, які зберігаються в особовому архівному фонді А. Д. Коваленка в Інституті архівознавства НБУВ, викладено основні тези його вступного слова на нараді та анотації усіх доповідей [1; 6, арк. 18 зв.–23 зв.].

Вчений виділив та коротко схарактеризував тематичні блоки питань, висвітлених на сторінках першого випуску збірника «Теплові напруги в елементах турбомашин». Так, І. О. Мотовиловець, Є. Д. Плетнікова та Я. С. Підстригач дослідили температурні поля при нестационарних теплових процесах, що виникають при пусках і зупинках агрегатів і викликають найбільші теплові напруги. А. Д. Коваленко, В. І. Даниловська, С. Я. Ярема, В. Т. Корнієнко та П. І. Єрмаков розробили питання розрахунку теплових напруг у межах пружності в статичній та квазістатичній постановці. Ю. М. Шевченко та А. Ф. Пронкін приділили увагу розрахунку теплових напруг з урахуванням пластичних деформацій. Р. О. Ададуrow дослідив втрату стійкості (термовипучування) нерівномірно нагрітих пластин. Д. А. Гохфельд, А. М. Потьомкіна, П. І. Шварцман, Є. С. Муслін та Є. І. Молчанов проаналізували урахування впливу теплових напруг на міцність конструкцій. В. І. Савченко зосередився на експериментальних методах, зокрема на методі фотопружності при вивченні теплових напруг.

Водночас у наявних доповідях виявлено низку недоліків: недостатню увагу приділено застосуванню загальних рішень до дослідження напруженого стану конкретних турбінних деталей і розробці ефективних методів розрахунку цих деталей, які враховували б особливості їх роботи. Розрахунки теплових напруг обмежувалися пружністю.

Недостатньо були розглянуті задачі термопластичності, теплових напруг у динамічній постановці, теоретичні та експериментальні дослідження різних процесів теплообміну в турбінних конструкціях, розробки

методів моделювання та розрахунку теплових напруж за допомогою електронних обчислювальних машин тощо [1, с. 3–7].

У збірнику представлено доповіді 17 авторів. Чільне місце на його сторінках посідають доповіді співробітників Інституту механіки АН УРСР – А. Д. Коваленка, його колег та учнів в інституті та КДУ ім. Т. Г. Шевченка. Так, Ю. М. Шевченко (1926–2016) підготував під керівництвом А. Д. Коваленка дисертації на здобуття наукових ступенів кандидата (1959) та доктора технічних наук (1968). З 1954 р. був асистентом кафедри теоретичної механіки КПІ, з 1961 р. працював в Інституті механіки АН УРСР, у майбутньому був обраний до складу академіків НАН України [6, с. 117–118]. І. О. Мотовиловець (1927–2002) підготував у 1953 р. під науковим керівництвом А. Д. Коваленка дипломну роботу, у 1957 р. – кандидатську, а у 1973 р. – докторську дисертації. Працював у 1957–1960 рр. на посадах молодшого та старшого наукового співробітника Інституту механіки АН УРСР. У 1993 р., будучи вже на посаді головного наукового співробітника, вчений був удостоєний Державної премії України в галузі науки і техніки [7, с. 117]. В. І. Савченко у 1962 р. підготував під керівництвом А. Д. Коваленка кандидатську дисертацію, працював на кафедрі теорії пружності КДУ ім. Т. Г. Шевченка на посадах асистента, доцента, професора (1958–1976), пізніше був деканом факультету, став доктором фізико-математичних наук, очолював профільні кафедри [7, с. 110–111]. В. Т. Корнієнко у 1961 р. захистила під керівництвом А. Д. Коваленка дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата технічних наук [8, с. 110; 7]. П. І. Єрмаков представив кандидатську дисертацію в Інституті механіки АН УРСР у 1965 р. [9].

У продовження тематики кандидатських дисертацій та підготовки спільної монографії [10], у збірнику представили доповіді співробітники Інституту машинознавства і автоматики АН УРСР (нині – Фізико-механічний інститут ім. Г. В. Карпенка АН УРСР, м. Львів) Я. С. Підстригач (1928–1990) – у майбутньому академік та директор Інституту прикладних проблем механіки і математики АН України, який нині носить його ім'я [11], та С. Я. Ярема (1926–2008) [12, 13].

У збірнику представлено доповідь викладача кафедри опору матеріалів Челябінського механіко-машинобудівного інституту (нині – ПУрДУ) Д. А. Гохфельда – у майбутньому видатного уральського вченого [14]. Вчений мав тісні наукові контакти зі згадуваним вже П. І. Єрмаковим [15].

Серед московських учених у збірнику опублікували доповіді В. І. Даниловська (підготувала у 1960 р. дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора фізико-математичних наук у МДУ ім. М. В. Ломоносова)

[16], Є. І. Молчанов (продовжив дослідження, розвинуті у кандидатській дисертації, підготовленій у Теплотехнічному НДІ ім. Ф. Е. Дзержинського) [17], доцент МФТІ Р. О. Ададуров [18, с. 20], співробітниця ЦАГІ Є. Д. Плетнікова [19], завідувач відділу у московському журналі «Винахідник і раціоналізатор» Є. С. Муслін (1930–2018) [20].

Таким чином, на сторінках першого випуску збірника «Теплові напруги в елементах турбомашин» було розміщено новітню наукову інформацію у 15 доповідях, підготовлених 17 вченими – механіками та фізиками, представниками наукових установ Києва, Львова, Челябінська, Москви, що стало поштовхом до поглиблення наукових досліджень у галузі.

У наступному році, а саме 6–8 червня 1961 р., у Києві було проведено «Наукову нараду з теплових напруг в елементах турбомашин», за матеріалами якої було видано другий випуск збірника «Теплові напруги в елементах турбомашин» [21]. У робочих щоденниках А. Д. Коваленка представлено тексти його вступного слова та доповіді на цій нараді [6, арк. 104–112].

У другому випуску представлено 18 доповідей, підготовлених 22 авторами. Окремим задачам термопружності присвячено доповіді А. Д. Коваленка, Я. М. Григоренка та Л. О. Ільїна, І. О. Мотовиловця, В. Т. Грінченка, Р. І. Вейцмана. Дві доповіді Ю. М. Шевченка – про питання термопластичності. Питанню випучування кругової циліндричної панелі при заданій температурі і навантаженні в стані повзучості в нелінійній постановці присвячено доповідь А. С. Вольмір та П. Г. Зикіна.

Я. С. Підстригач та В. Ю. Кручкович вирішили в динамічній постановці задачу про напружений стан нескінченного суцільного циліндра, що виникає під дією періодичного в часі температурного поля, з'ясували вплив інерційних сил на напружений стан. Г. М. Комаров, З. Д. Костюк, М. Б. Устиновський та Г. А. Табієва виклали результати вимірювань температур і деформацій у диску середньої товщини при нестационарному температурному полі з великими градієнтами, що здійснюється за допомогою високочастотного нагріву.

В. І. Савченко представив розроблений ним метод фототермопружності для дослідження розподілу теплових напруг у диску з ексцентричним отвором і в поперечному перерізі лопатки газової турбіни (плоска деформація). Різні питання, пов'язані з дослідженням впливу теплових напруг на статичну і втомну міцність турбінних деталей, розглянули О. П. Дінерман, Д. А. Гохфельд, Г. С. Васильченко, Л. І. Фрідман. Питання теплопровідності і температурних полів висвітлили А. Ф. Улітко та І. С. Бобир. На завершення наради Я. С. Підстригач показав взаємозв'язок між

процесами деформації, теплопровідності і дифузії в ізотропному тілі Незважаючи на загальний високий рівень представлених доповідей, А. Д. Коваленко констатував, що у деяких з них не приділено достатньої уваги застосуванню результатів досліджень до вирішення конкретних завдань практики. Відзначив недостатню увагу до питань термопластичності, рекомендував подальший розвиток дослідження динамічних задач термопружності, зокрема аеротермопружності, а також загальних питань термопружності і термопластичності для конструкцій з різних матеріалів. Особливо наголосив на необхідності представлення результатів експериментальних досліджень температурних полів і теплових деформацій, термоміцності елементів конструкцій на натурних об'єктах [2, с. 3–6].

Цікаво, що із 17 авторів, які подали матеріали до випуску першого збірника «Теплові напруги в елементах турбомашин», у другому представили доповіді п'ятеро – А. Д. Коваленко, І. О. Мотовиловець, В. І. Савченко (Київ), а також Я. С. Підстригач (Львів) та Д. А. Гохфельд (Челябінськ).

У виданні опубліковано доповіді ще семи безпосередніх учнів А. Д. Коваленка: Я. М. Григоренка, В. Т. Грінченка, Л. О. Ільїна, З. Д. Костюк, А. Ф. Улітка (Інститут механіки АН УРСР), І. С. Бобира та Г. М. Комарова (КДУ ім. Т. Г. Шевченка). Я. М. Григоренко у 1961 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата фізико-математичних наук та очолював відділ обчислювальних методів Інституту механіки АН УРСР. У 1970 р. захистив докторську дисертацію. У 1992 р. обраний до складу академіків АН України [7, с. 118–119]. В. Т. Грінченко з 1962 р. працював в Інституті механіки АН УРСР, у 1963 та 1973 рр. захистив відповідно кандидатську та докторську дисертації. Академік НАН України (1995). Нині – директор Інституту гідромеханіки НАН України [7, с. 116–117]. Л. О. Ільїн у 1955 р. захистив кандидатську дисертацію, з 1960 р. був старшим науковим співробітником відділу технічної динаміки Інституту механіки АН УРСР [7, с. 114]. З. Д. Костюк захистила у 1953 р. кандидатську дисертацію, з 1960 р. обіймала посаду старшого наукового співробітника відділу технічної динаміки Інституту механіки АН УРСР [7, с. 114].

А. Ф. Улітко (1934–2015) з 1960 р. працював в Інституті механіки АН УРСР, у 1972 р. очолив відділ електропружності. Захистив у 1961 р. кандидатську, а у 1971 р. – докторську дисертації. З 1979 р. вів науково-педагогічну діяльність в КНУ імені Тараса Шевченка, був деканом механіко-математичного факультету (1980–1985), першим проректором університету (1985–1988), завідувачем кафедри теоретичної і прикладної

механіки (1985–2002). У 1980 р. за ініціативи вченого було створено науково-дослідну лабораторію механіки спряжених хвильових полів, яку він згодом і очолив. Член-кореспондент АН УРСР (1982) [7, с. 119–120].

Доповідь І. С. Бобиря (1922–1988) була підготовлена у руслі теми кандидатської дисертації, захищеної у 1967 р. [22]. На час захисту вчений був завідувачем лабораторії електромоделювання Обчислювального центру КДУ ім. Т. Г. Шевченка [7, с. 113]. Г. М. Комаров (1936–2009) теж працював у КДУ ім. Т. Г. Шевченка, у 1969 р. захистив кандидатську дисертацію [7, с. 109–110].

Включення до збірника доповідей вітчизняних вчених та колег із РРФСР засвідчило їхню стабільну зацікавленість у координації досліджень із суміжних наукових тем. Зокрема, у збірнику представлено доповіді вчених з Москви Р. Й. Вейцмана (фігурує як автор наукових праць, підготовлених в Інституті машинознавства імені А. А. Благонравова АН СРСР [23]), співробітників Інституту матеріалознавства ЦНДІТМАШ О. П. Дінермана (у 1952–1962 рр. очолював відділ міцності конструкцій енергомашинобудування [24, с. 201], у 1961 р. підготував кандидатську дисертацію [25]) та Г. С. Васильченка (пізніше, у 1995–2005 рр., очолював відділ міцності і експлуатації матеріалів і конструкцій в машинобудуванні [24, с. 190–191]), а також професора Військово-повітряної інженерної академії імені М. Є. Жуковського А. С. Вольміра [26]. Науковий доробок куйбишевського наукового осередку в збірнику представлено доповіддю Л. І. Фрідмана – співробітника ОКБ авіаційних і ракетних двигунів (у 1964 р. захистив кандидатську дисертацію, у 1991 р. – докторську дисертацію, з 1994 р. – професор кафедри будівельної механіки та опору матеріалів Самарського державного архітектурно-будівельного університету) [27].

Тож у випуску другому збірника «Теплові напруги в елементах турбомашин», порівняно з першим випуском, трохи збільшилася кількість представлених доповідей (з 15 до 18) та залучених авторів (з 17 до 22). При цьому персональний склад авторів та представлених ними наукових установ зазнав деякого оновлення. 5 з 17 авторів, які подали матеріали до випуску першого, представили доповіді у другому. Загалом у двох випусках збірника «Теплові напруги в елементах турбомашин» взяли участь 34 автори, які представили 33 доповіді.

В обох випусках представлено доповіді співробітників Інституту механіки АН УРСР, КДУ ім. Т. Г. Шевченка, Інституту машинознавства і автоматики АН УРСР, Челябінського механіко-машинобудівного інституту. До представників ЦАГІ, Теплотехнічного НДІ ім. Ф. Е. Дзержинського,

МДУ ім. М. В. Ломоносова, МФТІ у другому випуску збірника долучились науковці з Інституту машинознавства імені А. А. Благонравова АН СРСР, Інституту матеріалознавства ЦНДІТМАШ, Військово-повітряної інженерної академії імені М. Є. Жуковського, ОКБ авіаційних і ракетних двигунів (Куйбишев). Тобто географія представлених установ дещо змінилася та розширилась (до представників Києва, Львова, Москви та Челябінська долучився автор з Куйбишева (нині – м. Самара).

Таким чином, порівнюючи зміст та персональний склад авторів двох перших випусків збірника «Теплові напруги в елементах турбомашин», можемо відзначити збільшення кількості залучених авторів, зокрема учнів академіка А. Д. Коваленка, та представлених доповідей. Відбувалося розширення дослідницьких завдань, які вирішувались у цих доповідях. Зрештою такий кількісний та якісний розвиток збірника дав змогу розширити його тематику, у зв'язку з чим з 1963 р. і до 1980 р. збірник виходив під назвою з більш широким формулюванням – «Теплові напруги в елементах конструкцій».

Як вдалося встановити, випуски збірника є дійсно важливим джерелом дослідження історії формування вітчизняних наукових шкіл з термомеханіки деформівного твердого тіла, містять цінну інформацію про динаміку персонального складу авторів, багато з яких у майбутньому стали видатними вченими, та про розвиток тематичного спектра наукових досліджень.

Список бібліографічних посилань

1. Коваленко А. Д. Предисловие. *Тепловые напряжения в элементах турбомашин: доклады научного совещания*. Киев : Изд-во АН УССР, 1961. Вып. 1. С. 3–8.
2. Коваленко А. Д. Предисловие. *Тепловые напряжения в элементах турбомашин: доклады научного совещания*. Киев : Изд-во АН УССР, 1962. Вып. 2. С. 3–7.
3. Анатолий Дмитриевич Коваленко / вступ. ст. и указ. печат. раб. Ю. Н. Шевченко. Киев : Наук. думка, 1980. 41 с.
4. Предисловие. *Тепловые напряжения в элементах конструкций : доклады научного совещания*. Киев : Изд-во АН УССР, 1963. Вып. 3. С. 3–7.
5. Тепловые напряжения в элементах турбомашин: доклады научного совещания. Киев : Изд-во АН УССР, 1961. Вып. 1. 166 с.

6. Інститут архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ІА НБУВ). Ф. 102. Оп. 4. Спр. 64.
7. Булгаков Ю. В. Академік А. Д. Коваленко: життя та наукова діяльність: джерелознавче дослідження / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т архівознавства. Київ, 2019. 192 с.
8. Корниенко В. Т. Исследование тепловых напряжений в круглых пластинах переменной толщины : автореф. дис. ... канд. техн. наук / Акад. наук СССР. Ин-т механики. Киев, 1961. 8 с.
9. Ермаков П. И. Исследование приспособляемости и кинетики упруго-пластического деформирования некоторых конструктивных элементов при теплосменах: автореф. дис. ... канд. техн. наук / АН УССР. Ин-т механики. Киев, 1965. 17 с.
10. Підстригач Я. С., Ярема С. Я. Температурні напруження в оболонках. Київ : Вид-во АН УРСР, 1961. 212 с.
11. Підстригач Ярослав Степанович. Інститут прикладних проблем механіки і математики ім. Я. С. Підстригача НАН України. URL: http://www.iapmm.lviv.ua/People/Pidstryhach_YaS.html.
12. Ярема С. Я. Температурные напряжения в барабанах котлов высокого давления: автореф. дис. ... канд. техн. наук / Акад. наук Укр. ССР. Ин-т строит. механики. Киев, 1957. 13 с.
13. До 80-річчя Степана Якимовича Яреми. *Математичні методи та фізико-механічні поля*. 2006. № 4. С. 199–200. URL: <http://journals.iapmm.lviv.ua/ojs/index.php/MMPMF/article/viewFile/2389/2682>.
14. Гохфельд Давид Аронович. *Свободная энциклопедия Урала*. URL: энциклопедия-урала.рф/index.php/Гохфельд_Давид_Аронович.
15. Сопромат, космос, экономика. *Smart Университет*. Газета Южно-Уральского государственного университета. URL: <https://smart-university.susu.ru/ru/архив-публикаций-технополис/5229/сопромат-космос,-экономика>.
16. Даниловская В. И. Некоторые статические и динамические задачи термоупругости: автореф. дис. ... д-ра физ.-мат. наук / Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. М., 1960. 6 с.
17. Молчанов Е. И. Исследование условий пуска стационарных газотурбинных установок: автореф. дис. ... канд. техн. наук / М-во электростанций СССР. Всесоюз. ордена Труд. Красного Знамени теплотех. науч.-исслед. ин-т им. Ф. Э. Дзержинского. М., 1958. 13 с.
18. 6-я научная конференция студентов и аспирантов: [Программа]. Долгопрудный, 1960. 20 с. URL: https://mipt.ru/upload/3_cc/Mipt_conf_VI-arphcyra5_tt.pdf.

19. Объяснительная записка к эскизному проекту аэростатного заграждения «ТД-8». ЦАГИ им Н. Е. Жуковского. 1943 г. URL: http://projects.rusarchives.ru/victory65/pages/12_37_2.htm.

20. В Нью-Йорке умер писатель и журналист Евгений Муслин. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.svoboda.org/a/29509478.html>.

21. Тепловые напряжения в элементах турбомашин: доклады научного совещания. Киев : Изд-во АН УССР, 1962. Вып. 2. 176 с.

22. Бобырь И. С. Метод исследования осесимметричной задачи теории упругости с помощью сеточного электроинтегратора и ЭЦВМ : автореф. дис. ... канд. физ.-мат. наук / Киев. гос. ун-т им. Т. Г. Шевченко. Киев, 1967. 19 с.

23. Авербух А. З., Вейцман Р. И., Генкин М. Д. Колебания элементов конструкций в жидкости / отв. ред. Р. Ф. Ганиев ; Акад. наук СССР, Ин-т машиноведения им. А. А. Благонравова. М. : Наука, 1987. 158 с.

24. Люди, годы, события... М. : Издат. дом ТОНЧУ, 2009. 228 с. URL: http://elib.bibliotom.ru/text/gody-lyudi-sobytiya_2009/go,0.

25. Динерман А. П. Исследования влияния ускоренных режимов пуска турбины на работоспособность ее дисков : автореф. дис. ... канд. техн. наук / Моск. ордена Ленина энергет. ин-т. М., 1961. 23 с.

26. Вольмир Арнольд Сергеевич. *Большая электронная энциклопедия ВВИА им. проф. Н. Е. Жуковского* / Ассоциация выпускников и сотрудников ВВИА им. проф. Н. Е. Жуковского. URL: https://nasledie-vvia.ru/wiki/?id_wiki_user=116.

27. Фридман Лев Израилевич. *Math-Net.ru: персоналии*. Математический институт им. В. А. Стеклова РАН, 2020. URL: <http://www.mathnet.ru/rus/person41310>.

References

1. Kovalenko, A. D. (1961). Predisloviie [Foreword]. *Teplovyie napriazheniia v elementakh turbomashin: doklady nauchnogo soveshchaniia – Thermal Stresses in the Elements of Turbomachines: reports of the scientific meeting, 1*, 3–8 [in Russian].

2. Kovalenko, A. D. (1962). Predisloviie [Foreword]. *Teplovyie napriazheniia v elementakh turbomashin: doklady nauchnogo soveshchaniia – Thermal Stresses in the Elements of Turbomachines: reports of the scientific meeting, 2*, 3–7 [in Russian].

3. Anatolii Dmitriievich Kovalenko (1980). Kiev: Naukova dumka [in Russian].

4. Predisloviie [Foreword] (1963). *Teplovyie napriazheniia v elementakh*

konstruktsii: doklady nauchnogo soveshchaniia – Thermal Stresses in Structural Elements: reports of the scientific meeting, 3, 3–7 [in Russian].

5. Teplovyie napriazheniia v elementakh turbomashin: doklady nauchnogo soveshchaniia [Thermal stresses in the elements of turbomachines: reports of the scientific meeting]. (1961). (Issue 1). Kiev [in Russian].

6. Instytut arkhivoznavstva Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [Institute of Archival Studies of Vernadsky National Library of Ukraine]. Fond 102. Inventory 4. Unit 64 [in Russian].

7. Bulhakov, Yu. V. (2019). Akademik A. D. Kovalenko: zhyttia ta naukova diialnist: dzhereloznavche doslidzhennia [Academician A. D. Kovalenko: life and scientific activity: source research]. Kyiv [in Ukrainian].

8. Korniienko, V. T. (1961). Issledovanie teplovykh napriazhenii v kruglykh plastinakh peremennoi tolshchiny [Investigation of thermal stresses in round plates of variable thickness]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kiev [in Russian].

9. Ermakov, P. I. (1965). Issledovanie prisposobliaiemoi i kinetiki uprugoplasticheskogo deformirovaniia nekotorykh konstruktivnykh elementov pri teplosmenakh [Study of the adaptability and kinetics of elastic-plastic deformation of some structural elements during thermal cycles]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kiev [in Russian].

10. Pidstryhach, Ya. S., Yarema, S. Ya. (1961). Temperaturni napruzhenia v obolonkakh [Temperature stress in shells]. Kyiv [in Ukrainian].

11. Pidstryhach Yaroslav Stepanovych. Retrieved from http://www.iapmm.lviv.ua/People/Pidstryhach_YaS.html [in Ukrainian].

12. Iarema, S. Ia. (1957). Temperaturnyie napriazheniia v barabanakh kotlov vysokogo davleniia [Temperature stresses in drums of high pressure boilers]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kiev [in Russian].

13. Do 80-richchia Stepana Yakymovycha Yaremy [To the 80 th anniversary of Stepan Yakymovych Yarema]. (2006). *Matematychni metody ta fizyko-mekhanichni polia – Mathematical Methods and Physical and Mechanical Fields, 4*, 199–200. Retrieved from <http://journals.iapmm.lviv.ua/ojs/index.php/MMPMF/article/viewFile/2389/2682> [in Ukrainian].

14. Gokhfeld David Aronovich. Retrieved from http://xn--8sbanernjfnps8bzb7hyb.xn--p1ai/index.php/%D0%93%D0%BE%D1%85%D1%84%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D0%B4_%D0%94%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D0%B4_%D0%90%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87 [in Russian].

15. Sopromat, kosmos, ekonomika [Strength materials, space, economics]. Retrieved from <https://smartuniversity.susu.ru/ru/архив-публикаций-технополис/5229/сопромат,-космос,-экономика> [in Russian].

16. Danilovskaia, V. I. (1960). Nekotoryie staticheskie i dinamicheskie zadachi termouprugosti [Some static and dynamic problems of thermoelasticity]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Moscow [in Russian].

17. Molchanov, E. I. (1958). Issledovaniie uslovii puska statsionarnykh gazoturbinykh ustanovok [Study of conditions for starting stationary gas turbine plants]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Moscow [in Russian].

18. 4-ia nauchnaia konferentsiia studentov i aspirantov: [Programma] [4 th scientific conference of undergraduate and graduate students: Program]. (1960). Dolgoprudnyi. Retrieved from [https://mipt.ru/upload/3 cc/Mipt_conf_VI-arphcyra5 tt.pdf](https://mipt.ru/upload/3_cc/Mipt_conf_VI-arphcyra5 tt.pdf) [in Russian].

19. Obiasnitelnaia zapiska k eskiznomu proektu aerostatnogo zagrazhdeniia «TD–8». TcAGI im N. E. Zhukovskogo. 1943 g. [Explanatory note to the draft design of the TD–8 balloon obstacle. Zhukovsky CAHI. 1943]. Retrieved from http://projects.rusarchives.ru/victory65/pages/12_37_2.htm [in Russian].

20. V Niu-Iorke umer pisatel i zhurnalist Evgenii Muslin [Writer and journalist Yevgeny Muslin dies in New York]. Retrieved from <https://www.svoboda.org/a/29509478.html> [in Russian].

21. Teplovyie napriazheniia v elementakh turbomashin: doklady nauchnogo soveshchaniia [Thermal stresses in the elements of turbomachines: reports of the scientific meeting]. (1962). (Issue 2). Kiev [in Russian].

22. Bobyr, I. S. (1967). Metod issledovaniia osesimmetrichnoi zadachi teorii uprugosti s pomoshchiu setochnogo elektointegratora i ETcVM [A method for investigating the axisymmetric problem of the theory of elasticity using a grid electric integrator and a digital computer]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kiev [in Russian].

23. Averbukh, A. Z., Veitsman, R. I., Genkin, M. D. (1987). Kolebaniia elementov konstruksii v zhidkosti [Oscillations of structural elements in fluid]. Moscow: Nauka [in Russian].

24. Liudi, gody, sobytiia... [People, years, events .]. (2009). Moscow: Publishing House TONCHU. Retrieved from http://elib.biblioatom.ru/text/gody-lyudi-sobytiya_2009/go,0 [in Russian].

25. Dinerman, A. P. (1961). Issledovaniia vliianiia uskorennykh rezhimov puska turbiny na rabotosposobnost eie diskov [Research of the influence of accelerated turbine start-up modes on the performance of its disks]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Moscow [in Russian].

26. Volmir Arnold Sergeevich. Retrieved from https://nasledie-vvia.ru/wiki/?id_wiki_user=116 [in Russian].

27. Fridman Lev Izrailevich. Retrieved from <http://www.mathnet.ru/rus/person41310> [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 06.11.2020.

Yurii Bulhakov,

PhD (History), Head of the Archaeography Department

Institute of Archival Studies,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: bulgakov_george@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-9138-9132>

Collection of Scientific Works «Thermal Stresses in the Elements of Turbomachines» (Founder – Academician A. D. Kovalenko) – the Period of Formation (1961–1962)

The article analyzes the dynamics of the authors and the thematic range of articles presented in the issues of collections of scientific works Thermal stresses in the elements of turbomachines for 1961–1962, which are stored in the V. I. Vernadsky National Library of Ukraine and are the important sources for studies of the history of domestic scientific schools on thermomechanics of deformable solids under academician A. D. Kovalenko's scientific guidance. In the issues published in 1961 and 1962, the reports of the participants of the Scientific meeting on thermal stresses in rods, plates and shells in relation to turbine construction (Kyiv, June 6–7, 1960) and the Scientific meeting on thermal stresses in the elements of turbomachines (Kyiv, June 6–8, 1961) were published. An increase in the number of authors involved in the issues (from 17 to 22) and reports presented (from 15 to 18), expansion of the geography of authors and research tasks was determined. In total, 34 authors took part in two issues of the collection Thermal stresses in the elements of turbomachines, they presented 33 reports. Both issues present the reports of researchers from the Institute of Mechanics of the Academy of Sciences of Ukrainian SSR, Shevchenko KSU, Institute of Mechanical Engineering and Automation of the Academy of Sciences of Ukrainian SSR, Chelyabinsk Mechanical Engineering Institute. To the representatives of CAHI, Dzerzhinsky Heat Engineering Research Institute, Lomonosov Moscow State University, MPTI in the second issue joined scientists from the Blagonravov Institute of Mechanical Engineering of the Academy of Sciences of USSR, the Institute of Materials Science of the Central Research Institute of Mechanical Engineering, the Zhukovsky Air Force Engineering Academy, the Aircraft and Missile Engine Design Bureau (Kuibyshev).

Keywords: A. D. Kovalenko, Institute of Mechanics AS Ukrainian SSR, thermomechanics, Institute of Archival Studies VNLU, «Thermal stresses in the elements of turbomachines».

Марина Коломієць,

молодший науковий співробітник,
відділ археографії Інституту архівознавства,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
вул. Володимирська, 62, Київ, 01601, Україна
e-mail: marinka_sweet@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-9125-1379>

**ДІЯЛЬНІСТЬ ВЧЕНОГО-ПЕДІАТРА,
ЧЛЕНА-КОРЕСПОНДЕНТА НАН УКРАЇНИ
Б. Я. РЕЗНІКА У СВІТЛІ АРХІВНИХ ДОКУМЕНТІВ**

Досліджено науково-організаційну та громадську діяльність члена-кореспондента НАН України Б. Я. Резніка, засновника сучасної одеської педіатричної школи, проаналізовано інформаційний потенціал документів ученого для досліджень з історії світової педіатричної науки у контексті вивчення його особового архівного фонду, що зберігається в Інституті архівознавства Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського.

Визначено, що під керівництвом науковця було виконано комплекс робіт на молекулярно-клітинному рівні з вивчення процесів біоенергетики та стану клітинних мембран, широко вивчалися механізми формування патологічних процесів та захворювань. Дослідження Б. Я. Резніка збагатили педіатричну науку новими уявленнями у галузі гематології, гастроентерології, кардіології, нефрології, заклали підґрунтя для створення програми диференційованої метаболічної терапії гіпоксичних станів у дітей за гострої пневмонії, синдрому дихальних розладів у новонароджених і відіграли суттєву роль у зниженні дитячої смертності в Україні. Активна наукова та громадська діяльність вченого посприяли організації та відкриттю багатопрофільного Одеського міського дитячого лікувально-профілактичного центру. У свою чергу його міжнародна діяльність як науковця сприяла налагодженню і подальшому розгортанню тісної співпраці вченого з провідними науковцями світу.

З'ясовано, що Б. Я. Резнік сприяв широкому впровадженню принципово нових методів перинатальної діагностики вроджених і спадкових захворювань. Під його керівництвом було проведено серію клінічно-експериментальних робіт щодо стабілізації клітинних мембран за різних патологій у дітей з використанням провідних технологій та новітніх препаратів. Науковець запропонував принципово нові методи перинатальної діагностики спадкових захворювань: цистифіброзу,
© М. Коломієць, 2020

гемофілії, фенілкетонурії. Запровадив моніторинг і комп'ютерну діагностику вроджених вад розвитку; удосконалені методи прогнозування народження хворої дитини.

Ключові слова: Б. Я. Резнік, особовий архівний фонд, педіатрія, Інститут архівознавства, Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського, НАН України.

У січні 2020 р. виповнився 91 рік від дня народження визнаного в Україні та поза її межами вченого у галузі педіатрії, доктора медичних наук (1965), професора (1966), члена-кореспондента НАН України (1991), академіка АМН України (1993), лауреата Державної премії України у галузі науки і техніки (1979, 1997) Бориса Яковича Резніка.

Висвітленню наукової діяльності Б. Я. Резніка та внеску вченого у розвиток світової медичної науки присвячена низка наукових праць М. Л. Аряєва, Н. Л. Мерікової, Л. Рукмана та ін. [2–3, 26, 27].

Метою цієї статті є відображення складу документів особового архівного фонду члена-кореспондента НАН України Б. Я. Резніка, вивчення на базі документів наукової та науково-організаційної діяльності вченого та аналіз інформаційного потенціалу документів фонду для досліджень з історії педіатричної науки.

У 2019 р. в Інституті архівознавства Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі – ІА НБУВ) за результатами наукового описування було сформовано фонд № 337 «Резнік Борис Якович (05.01.1929–08.12.1997) – член-кореспондент НАН України за спеціальністю «педіатрія» (1991)», до якого увійшли 25 справ з документами вченого за 1946–1999 рр. Документи систематизовано за двома розділами: Розділ І. «Наукові праці та робочі матеріали»; Розділ ІІ. «Документи біографічні, про вченого та фотодокументи».

З документів біографічного характеру до особового архівного фонду Б. Я. Резніка увійшли посвідчення вченого як члена-кореспондента НАН України та директора Одеського міського дитячого лікувально-діагностичного центру (1993) [4]; дипломи і сертифікати щодо його участі у міжнародних організаціях та програмах (1996–1997), зокрема у міжнародній Соросівській науково-освітній програмі (1997) [5]; диплом та облікова картка лауреата Державної премії України у галузі науки і техніки (1997) [6] та записник, складений в останні місяці життя вченого (1997) [7].

До фонду також увійшла книга «Бачити треба серцем» («Видеть надо сердцем») (1999), присвячена Б. Я. Резніку та його дружині Мадлені Олександрівні Алфер'євій (17.01.1927–21.06.1997) [8]. Ця книга

з непростотою історією вийшла друком після смерті науковця у 1999 р. Першопочатково вчений мав намір створити книгу під назвою «Спогади» у пам'ять про свою дружину, доцента кафедри мікробіології та вірусології Одеського державного університету (далі – ОДУ), яка відійшла у вічність у червні 1997 р. До неї також мали увійти спогади її колег з кафедр мікробіології та вірусології Донецького медичного університету та ОДУ. Влітку – на початку грудня Б. Я. Резнік працював над книгою. Проте 8 грудня він раптово помер, тому книга «Бачити треба серцем» стала книгою пам'яті про їхнє талановите подружжя, закохане у роботу. Крім вступного слова редактора Р. М. Короткого, вона містить спогади І. П. Мінкова – наукового керівника Одеського міського дитячого лікувально-діагностичного центру ім. Б. Я. Резніка [8, арк. 10].

Біографічні документи та документи про вченого також відклалися в особовій справі Б. Я. Резніка, що зберігається в Архіві Президії НАН України. У справі представлені особовий листок з обліку кадрів (1990), автобіографія, дипломи про здобуття вищої освіти, кандидата та доктора медичних наук, атестати доцента та професора, відгуки академіка АМН СРСР М. Я. Студьонкіна на праці вченого (1991) тощо [1, арк. 4–10, 47–51].

Аналіз наявних біографічних документів дає змогу реконструювати життя та діяльність видатного науковця. Борис Якович Резнік народився 5 січня 1929 р. у с. Холодна Балка Біляївського району Одеської області у родині лікарів: Якова Борисовича – професора, завідувача кафедри Одеського медичного інституту ім. М. І. Пирогова (далі – ОМІ, з 1994 р. – ОДМУ), та Поліни Семенівни – дитячого лікаря, доцента ОМІ [3, с. 2; 26, с. 265].

Прагнення здобувати нові знання, проводити дослідження у царині медицини спонукали Б. Я. Резніка вступити у 1945 р. до ОМІ. У 1950 р., закінчивши з відзнакою лікувальний факультет, він отримав кваліфікацію лікаря. Цього ж року розпочав трудову діяльність лікарем-ординатором Слов'янського курортного управління у м. Слов'янськ Донецької області [1, арк. 5–6].

Протягом 1951–1953 рр. Б. Я. Резнік працював лікарем-ординатором дитячого клінічного санаторію «Хаджибей» у с. Холодна Балка Біляївського району Одеської області, у 1953–1956 рр. – дільничним педіатром. Згодом обіймав посаду завідувача відділу міської дитячої лікарні у м. Кадіївці Луганської області [1, арк. 12].

У 1957 р. Б. Я. Резнік захистив кандидатську дисертацію на тему: «Матеріали до характеристики вищої нервової діяльності у відновлю-

вальному періоді поліомієліту у дітей». У червні 1958 р. згідно з рішенням ВАК СРСР йому було присвоєно науковий ступінь кандидата медичних наук. А у 1964 р. вчений захистив докторську дисертацію «Реактогенність та імунологічна реактивність асоційованої коклюшно-дифтерійно-правцевої вакцини за імунізації дітей з різним станом здоров'я» і 27 вересня 1965 р. згідно з рішенням ВАК СРСР йому було присвоєно науковий ступінь доктора медичних наук [1, арк. 7, 9].

Протягом 1957–1972 рр. Б. Я. Резнік працював асистентом, доцентом, професором, завідувачем кафедри дитячих інфекційних хвороб, згодом – кафедри педіатрії Донецького медичного інституту ім. М. Горького (далі – ДМІ). З 1972 р. і до кінця життя обіймав посаду завідувача кафедри педіатрії педіатричного факультету ОДМУ [2, с. 4].

Цей період наукової творчості вчений присвятив вивченню імунопрофілактики та імуногенезу у дітей. Він також розробив низку практичних рекомендацій щодо перегляду показань і протипоказань до проведення профілактичних щеплень дітям. Ці рекомендації було схвалено комітетом вакцин та сироваток МОЗ СРСР і вони стали основою для проведення профілактичних щеплень у дітей [1, арк. 47].

Упродовж 1970–1990-х років під керівництвом Б. Я. Резніка було виконано комплекс робіт на молекулярно-клітинному рівні з вивчення процесів біоенергетики та стану клітинних мембран, широко досліджено механізми формування патологічних процесів та захворювань серця, легень, нирок, центральної нервової системи та шлунково-кишкового тракту у дітей. Ці дослідження збагатили педіатричну науку новими знаннями у галузі гематології, гастроентерології, кардіології, нефрології та заклали підґрунтя для створення програми диференційованої метаболічної терапії гіпоксичних станів у дітей за гострої пневмонії, синдрому дихальних розладів у новонароджених і відіграли суттєву роль у зниженні дитячої смертності в Україні [1, арк. 48; 27].

Б. Я. Резнік сприяв широкому запровадженню принципово нових методів перинатальної діагностики спадкових захворювань – дослідженню амніотичної рідини у вагітних жінок, моніторингу і комп'ютерній діагностиці щодо виявлення генних синдромів вроджених вад розвитку: цистофіброзу, гемофілії, фенілкетонурії, муковісцидозу, міопатії Дюшена тощо. Він розробив більш вдосконалені методи прогнозування народження хворої дитини. Під його керівництвом проведено серію клінічно-експериментальних робіт щодо стабілізації клітинних мембран за різних патологій у дітей з використанням сучасних антиоксидантів, фосфоліпідів, інших препаратів [3, с. 2].

Згідно з постановою Загальних зборів АН України від 11 квітня 1991 р. Б. Я. Резніка обрано членом-кореспондентом АН УРСР зі спеціальності «педіатрія» [1, арк. 11].

У 1993 р. за його ініціативою був створений Одеський міський дитячий лікувально-діагностичний центр (з 1998 р. – Педіатричний центр ім. Б. Я. Резніка), першим директором якого він став [1, арк. 10].

Науковець займався плідною громадською діяльністю. Двічі його обирали до Одеської обласної ради народних депутатів (1975–1979) та тричі – народним депутатом України (1980–1994) [1, арк. 4]. У брошурі «Депутатский запрос» (1986) вчений розповідає про свою роботу депутатом ВР УРСР 10–11 скликань та про вирішення питань у зв'язку із запитамися громадян [9].

Усе життя науковець займався викладацькою діяльністю і вихованням наукових кадрів. Він є засновником сучасної Одеської педіатричної школи. Підготував понад 50 кандидатів та 9 докторів медичних наук. Учений гідно представляв вітчизняну медичну науку на міжнародних конгресах, симпозіумах та з'їздах в Італії, Японії, Великобританії, США, Ізраїлі та Франції [1, арк. 49–50].

Б. Я. Резнік проводив активну науково-організаційну діяльність, був членом та заступником голови президії правління Українського товариства дитячих лікарів, членом правління Українського товариства медичних генетиків, членом Ради лікувально-профілактичної допомоги дітям МОЗ України, головою Одеського товариства дитячих лікарів, почесним членом Угорського наукового товариства, членом європейської й міжнародної робочої групи з вивчення цистифіброзу.

Вагомим є внесок ученого у справу популяризації наукових знань. Він був членом редколегій журналу «Педіатрія, акушерство і гінекологія», щорічних збірок «Дитячі інфекції» та «Охорона здоров'я дітей та підлітків», редактором розділу «Педіатрія» Великої медичної енциклопедії, головою проблемної комісії ОДМУ [1, арк. 50].

У творчому доробку Б. Я. Резніка понад 300 наукових праць, у тому числі 10 монографій, підручник «Дитячі хвороби» та 12 авторських свідоцтв [1, арк. 49–50].

Наукові праці Б. Я. Резніка представлено в особовому архівному фонді вченого. Серед документів репрезентовано виступи – «Спадкові, вроджені та молекулярно-клітинні механізми захворювань дитячого віку» («Наследственные, врожденные и молекулярно-клеточные механизмы заболеваний детского возраста») (1984) [10] та «Вроджені і спадкові захворювання в патології дитячого віку, молекулярно-гене-

тичні основи їх діагностики та профілактики» («Врожденные и наследственные заболевания в патологии детского возраста, молекулярно-генетические основы их диагностики и профилактики») (1993) [11]. У своїх виступах науковець висунув концепцію про генетичну детермінованість типів клітинних біоенергетичних процесів, що лежать в основі індивідуальних клінічних проявів патології у дитячому віці. Ці наукові праці містять дарчі написи для журналіста, письменника-мариніста, редактора Р. М. Короткого та старшого наукового співробітника кафедри мікробіології та вірусології Одеського державного університету Н. Г. Юргелайтіс і характеризують коло наукових контактів вченого.

Також до фонду увійшли колективна монографія за участі вченого «Врожденні вади розвитку у дітей» («Врождённые пороки развития у детей») (1994) [12] та доповідь «Спадкові хвороби та вроджені вади розвитку у дітей» (1995) [13]. У цих працях Б. Я. Резнік представив результати власних досліджень, виконаних ним на субклітинному рівні, і запропонував принципи диференційованої метаболічної терапії хворих гематологічного, нефрологічного, пульмонологічного та кардіологічного профілів. Представлено також фрагменти рукопису до книги пам'яті «Бачити треба серцем» («Видеть надо сердцем») (1997) [14].

У фонді репрезентовано значний масив фотодокументів, що ілюструють діяльність Б. Я. Резніка. Серед світлин є фотопортрети науковця, виконані у 1946 р. та у 1996 р. [15]. Вченого також зображено в робочому кабінеті (1960–1980-ті рр.) [16], під час виступу за кафедрою у 1980 р. та під час промови серед студентів-випускників ОДМУ у серпні 1997 р. [17]. На інших фотодокументах – Б. Я. Резнік під час огляду хворих дітей (1960–1970-ті рр.) [18], у колі колег на кафедрі педіатрії ОДМУ (1970–1990-ті рр.) [19] та в Одеському міському дитячому лікувально-діагностичному центрі (1996 р.) [20].

Частина фотодокументів висвітлює наукову співпрацю Б. Я. Резніка із зарубіжними колегами. Зокрема, у фонді зберігаються світлини, на яких науковець зображений під час спілкування з іноземними вченими на кафедрі педіатрії ОДМУ (1980 – поч. 1990-х років), зі співробітниками Педіатричної лікарні ім. Дж. Газліні у м. Піза (Італія) (кін. 1980-х років) [21], з академіком Американської академії алергології та імунології; з директором Інституту баласкопії В. Квіташем (м. Сан-Франциско, США) та іншими вченими під час конференцій в Одеському міському дитячому лікувально-діагностичному центрі (1996, 1997) [22].

У фонді також представлено фотодокументи, де вчений зображений у неформальній обстановці у родинному колі – з батьком Я. Б. Резніком

та дружиною М. О. Алфер'євою (1970–1990-ті роки) [23], а також із дружиною під час оглядів краєвидів та науково-дослідних закладів у Бостоні, Вашингтоні, Кембриджі (США) та Відні (Австрія) наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років [24].

Частина фотодокументів ілюструє громадську діяльність Б. Я. Резніка як депутата Верховної Ради України, наприклад, його участь в урочистому відкритті виставки «Художники Генуї – дітям Одеси» (1980) [25].

Таким чином, створений в Інституті архівознавства Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського особовий фонд члена-кореспондента НАН України Б. Я. Резніка вміщує 25 справ, які систематизовано за біографічними відомостями про вченого та напрямками його наукової й організаційної діяльності. Під керівництвом науковця було виконано комплекс робіт на молекулярно-клітинному рівні з вивчення процесів біоенергетики та стану клітинних мембран, широко вивчалися механізми формування патологічних процесів та захворювань.

Дослідження Б. Я. Резніка збагатили вітчизняну педіатричну науку новими уявленнями в галузі гематології, гастроентерології, кардіології, нефрології, заклали підґрунтя для створення програми диференційованої метаболічної терапії гіпоксичних станів у дітей за гострої пневмонії, синдрому дихальних розладів у новонароджених і відіграли суттєву роль у зниженні дитячої смертності в Україні. Аналіз документів особового архівного фонду члена-кореспондента НАН України Б. Я. Резніка свідчить про те, що вони стануть у пригоді дослідникам історії педіатричної науки, а також життєвого шляху та діяльності вченого.

Список бібліографічних посилань

1. Архів Президії НАН України. Ф. 1. Оп. 631. Спр. 47. 55 арк.
2. Аряєв М. Л., Мерікова Н. Л. Життя, що продовжується у справах (до 80-річчя від дня народження професора Б. Я. Резніка). *Одеський медичний журнал*. Одеса, 2009. № 4. С. 3–6.
3. Ідеї, що випередили час: до 90-річчя академіка АМН України Б. Я. Резніка. *Здоров'є реб'енка*. 2019. Т. 14. № 1. С. 1–2.
4. Інститут архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Ф. 337. Оп. 1. Спр. 8. 2 арк.
5. Там само. Спр. 9. 5 арк.
6. Там само. Спр. 11. 3 арк.
7. Там само. Спр. 10. 23 арк.
8. Там само. Спр. 12. 39 арк.

9. Там само. Спр. 3. 45 арк.
10. Там само. Спр. 2. 13 арк.
11. Там само. Спр. 4. 24 арк.
12. Там само. Спр. 5. 226 арк.
13. Там само. Спр. 6. 6 арк.
14. Там само. Спр. 7. 9 арк.
15. Там само. Спр. 14. 9 арк.
16. Там само. Спр. 15. 4 арк.
17. Там само. Спр. 21. 2 арк.
18. Там само. Спр. 16. 14 арк.
19. Там само. Спр. 18. 11 арк.
20. Там само. Спр. 25. 4 арк.
21. Там само. Спр. 22. 1 арк.
22. Там само. Спр. 24. 30 арк.
23. Там само. Спр. 17. 4 арк.
24. Там само. Спр. 23. 10 арк.
25. Там само. Спр. 19. 9 арк.
26. Палій В. М., Храмов Ю. О. Національна академія наук України. Персональний склад, 1918–2013. Київ, 2013. 444 с.
27. Рукман Л. Резник Борис Яковлевич (1929–1997). *Они оставили след в истории Одессы: Одесский биографический справочник*. URL: <http://odessa-memory.info/index.php?id=526>.

References

1. Arkhiv Prezydii NAN Ukrainy [Current archive of the Presidium of the National Academy of Sciences of Ukraine]. Fund 439. Inventory 631. Unit 75. Folio 55 [in Ukrainian and in Russian].
2. Ariaiev, M. L., Merikova, N. L. (2009). Zhyttia, shcho prodovzhuietsia u spravakh (do 80-richchia vid dnia narodzhennia profesora B. Ya. Rieznika) [Life proceeding in business (to the 80 th anniversary of the birth of Professor B. Ya. Reznik)]. *Odeskyi medychnyi zhurnal – Odesky Medical Journal*, 4, 3–6 [in Ukrainian].
3. Idei, shcho vyperedyly chas: do 90-richchia akademika AMN Ukrainy B. Ya. Reznika (2019). [The Time Out: The 90 th Anniversary of Academician of the Academy of Medical Sciences of Ukraine B. Ya. Reznik]. *Zdorove rebenka – Child Health*, 1, 1–2 [in Ukrainian].
4. Instytut arkhivoznavstva Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [The Institute of Archival Studies of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Fund 337. Inventory 1. Unit 8. Folio 2 [in Russian].

5. Instytut arkhivoznavstva Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [The Institute of Archival Studies of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Fund 337. Inventory 1. Unit 9. Folio 5 [in Ukrainian].
6. Instytut arkhivoznavstva Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [The Institute of Archival Studies of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Fund 337. Inventory 1. Unit 11. Folio 3 [in Ukrainian].
7. Instytut arkhivoznavstva Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [The Institute of Archival Studies of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Fund 337. Inventory 1. Unit 10. Folio 23 [in Russian].
8. Instytut arkhivoznavstva Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [The Institute of Archival Studies of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Fund 337. Inventory 1. Unit 12. Folio 39 [in Russian].
9. Instytut arkhivoznavstva Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [The Institute of Archival Studies of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Fund 337. Inventory 1. Unit 3. Folio 45 [in Russian].
10. Instytut arkhivoznavstva Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [The Institute of Archival Studies of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Fund 337. Inventory 1. Unit 2. Folio 13 [in Russian].
11. Instytut arkhivoznavstva Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [The Institute of Archival Studies of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Fund 337. Inventory 1. Unit 4. Folio 24 [in Russian].
12. Instytut arkhivoznavstva Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [The Institute of Archival Studies of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Fund 337. Inventory 1. Unit 5. Folio 226 [in Russian].
13. Instytut arkhivoznavstva Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [The Institute of Archival Studies of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Fund 337. Inventory 1. Unit 6. Folio 6 [in Russian].
14. Instytut arkhivoznavstva Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [The Institute of Archival Studies of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Fund 337. Inventory 1. Unit 7. Folio 9 [in Russian].
15. Instytut arkhivoznavstva Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [The Institute of Archival Studies of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Fund 337. Inventory 1. Unit 14. Folio 9 [in Ukrainian].
16. Instytut arkhivoznavstva Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [The Institute of Archival Studies of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Fund 337. Inventory 1. Unit 16. Folio 4 [in Ukrainian].
17. Instytut arkhivoznavstva Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [The Institute of Archival Studies of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Fund 337. Inventory 1. Unit 21. Folio 2 [in Ukrainian].

18. Instytut arkhivoznastva Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [The Institute of Archival Studies of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Fund 337. Inventory 1. Unit 16. Folio 14 [in Ukrainian].

19. Instytut arkhivoznastva Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [The Institute of Archival Studies of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Fund 337. Inventory 1. Unit 18. Folio 11 [in Ukrainian].

20. Instytut arkhivoznastva Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [The Institute of Archival Studies of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Fund 337. Inventory 1. Unit 25. Folio 4 [in Ukrainian].

21. Instytut arkhivoznastva Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [The Institute of Archival Studies of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Fund 337. Inventory 1. Unit 22. Folio 1 [in Ukrainian].

22. Instytut arkhivoznastva Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [The Institute of Archival Studies of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Fund 337. Inventory 1. Unit 24. Folio 30 [in Ukrainian].

23. Instytut arkhivoznastva Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [The Institute of Archival Studies of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Fund 337. Inventory 1. Unit 17. Folio 4 [in Ukrainian].

24. Instytut arkhivoznastva Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [The Institute of Archival Studies of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Fund 337. Inventory 1. Unit 23. Folio 10 [in Ukrainian].

25. Instytut arkhivoznastva Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [The Institute of Archival Studies of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. Fund 337. Inventory 1. Unit 19. Folio 9 [in Russian].

26. Palii, V. M., Khramov, Yu. O., Bohdanov, V. L. (Eds.) (2013). Natsionalna akademiia nauk Ukrainy. Personalnyi sklad. 1918–2013 [National Academy of Sciences of Ukraine. Personal composition. 1918–2013]. Kyiv [in Ukrainian].

27. Rukman, L. Rieznik Boris Yakovlevich (1929–1997). [Resnik Boris Yakovlevich]. *Odessa Biographical Reference Book*. Retrieved from <http://odessa-memory.info/index.php?id=526> [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 02.11.2020.

Maryna Kolomiets,

Junior Researcher, Department of Archaeography,

Institute of Archival Studies,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

62 Volodymyrska St., Kyiv 01601, Ukraine

e-mail: marinka_sweet@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-9125-1379>

Activity of the Pediatric Scientist, Corresponding Member of the NAS of Ukraine B. Ya. Reznik, as it Reflected in Archive Documents

The scientific-organizational and social activities of the corresponding member of the NAS of Ukraine B. Ya. Reznik, founder of the modern Odessa pediatric school, the information potential of scientist documents for research in the history of world pediatric science are analyzed in the context of the study of his personal archival fund, stored at the Institute of Archival Studies of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine.

It was determined that under the scientist's supervision, a complex of researches at the molecular-cellular level was performed to study the processes of bioenergy and the state of cell membranes, and the mechanisms of formation of pathological processes and diseases were widely studied. B. Ya. Reznik's researches enriched pediatric science with new ideas in the field of hematology, gastroenterology, cardiology, nephrology, laid the groundwork for the creation of the program of differentiated metabolic therapy of hypoxic conditions in children with acute pneumonia, respiratory distress syndrome, and played an important role in reducing child and infant mortality in Ukraine. The active scientific and social activity of the scientist contributed to the organization and opening of the multi-disciplinary Odessa City Children's Treatment and Prevention Center. It was found that B. Ya. Reznik contributed to the widespread introduction of fundamentally new methods of perinatal diagnosis of congenital and hereditary diseases, on the basis of a complex of clinical, radiological, cytogenetic, immunogenetic, biochemical and biophysical methods of research.

Under his leadership, a series of clinical and experimental works were conducted on the stabilization of cell membranes in various pathologies in children using leading technologies and advanced drugs. The scientist has proposed fundamentally new methods of perinatal diagnosis of hereditary diseases, such as cystofibrosis, hemophilia, phenylketonuria. Introduced monitoring and computer diagnostics of birth defects; advanced methods for predicting the birth of a sick child.

Keywords: B. Ya. Reznik, personal archival fund, pediatrics, Institute of Archival Studies, V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, NAS of Ukraine.

Петро Скрипник,

кандидат історичних наук, молодший науковий співробітник,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
вул. Володимирська, 62, Київ, 01601, Україна
e-mail: mini-petarda@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-7542-6933>

**ПЛАКАТИ ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ
СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ
В УКРАЇНІ У 20-Х РОКАХ ХХ СТ.**

Працю присвячено висвітленню ролі плаката як джерела візуальної інформації в дослідженні суспільно-політичних процесів в Україні у 20-х роках ХХ ст. Звертається увага на важливість у суспільствознавчих дослідженнях, зокрема історичних, використання як вербальної текстової форми інформації, так і невербальної візуальної. У ряді випадків плакати виступають повноцінним джерелом висвітлення та дослідження суспільно-політичних процесів, особливо цінним, коли відсутня інформація іншого характеру, зокрема архівні документи. Методологія дослідження базується на використанні методу порівняльного аналізу в інтерпретації соціальних та політичних процесів в Україні в згаданий період. Аналіз досліджуваних плакатів показав, що плакати політичної пропаганди не були основним видом друкованої плакатної продукції. Тому немає підстав стверджувати, що вони відіграли вирішальну роль у пропаганді більшовицьких ідей в Україні. Навпаки, плакати культурної, громадської і виробничої функцій зробили помітний внесок у розвиток самосвідомості українського суспільства.

Ключові слова: візуалізація наукових досліджень, плакат, зібрання плакатів, політичні плакати агітаційно-пропагандистського спрямування.

Актуальність теми дослідження полягає в перегляді основних постулатів радянської історіографії 20-х років ХХ ст. за допомогою візуальних джерел інформації, зокрема плакатів. Думка про те, що українське суспільство під впливом агітації більшовицьких пропагандистів одноставно взялося до будівництва нового суспільства, не відповідає дійсності. Не заперечуючи впливу пропаганди в житті суспільства, треба більш виважено підходити до тих процесів, які відбувалися в переломні періоди історії України. У цьому питанні важливо звернути увагу й на інші методи впливу на пересічних громадян, зокрема на репресивні заходи радянського керівництва.

Аналіз досліджень і публікацій. Питанням впливу засобів масової інформації, зокрема плакатів, на суспільну свідомість приділяється значна увага дослідників. Особливо це стосується періоду 20-х років минулого століття. Акцент робиться на тому, що в умовах невисокого в цілому рівня освіченості населення плакати відіграли надзвичайно важливу роль у справі пропаганди й агітації. За їх допомогою відбувся переворот у свідомості пересічних громадян на користь більшовицької ідеології. Особливо цим відзначаються російські дослідники.

Так, Н. Чаус у своїй праці на прикладі плаката 20-х років минулого століття показала вплив візуальних засобів масової інформації на свідомість широких мас населення. Автор стверджує, що плакат сприяв утвердженню нової політичної ідеології [1, с. 220]. Подібну думку висловлює і Є. Лежень, акцентуючи увагу на тому, що в Росії розвивалися два види плаката – героїчний та сатиричний [2, с. 122]. Про інші види плаката не йдеться.

М. Ніколаєва в культурологічному дослідженні також пов'язує візуальні джерела з плакатами агітаційно-пропагандистського спрямування [3]. Серед українських дослідників варто згадати А. Авраменко, яка, підтримуючи думку російських мистецтвознавців, у завуальованій формі звинувачує митців у масовому переході на бік радянської влади [4, с. 66].

Головний недолік подібних думок сучасних дослідників полягає в повній відірваності від тих процесів, які відбувалися у 20-х роках минулого століття, принаймні в Україні. Аналізуючи й перебільшуючи вплив агітаційно-пропагандистських плакатів на свідомість громадян, згадані автори повністю виключили вплив інших складових. Зокрема, в Україні, як показали останні дослідження, політичні плакати становили абсолютну меншість порівняно з плакатами культурно-освітнього і виробничого призначення. Вплив останніх на свідомість пересічних українців був аж ніяк не меншим від плакатів, які закликали до світової революції, особливо якщо врахувати ту обставину, що переважна більшість українців, особливо в сільській місцевості, не сприйняли комуністичні ідеї. Тому і висновки щодо поширення ідей комунізму шляхом пропаганди й агітації є непереконливими.

Постановка проблеми полягає в зміні акцентів у висвітленні суспільно-політичних процесів в Україні у 20-х роках минулого століття. На відміну від переважної більшості дослідників, на основі матеріалів фонду Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України автор вважає, що пропаганда ідей більшовизму не відіграла тієї вирішальної ролі, яку їй традиційно приписували в період як існування СРСР, так

і в подальші роки. Головним методом просування ідей більшовизму були репресії, адміністративний тиск і боротьба з інакодумцями.

Мета статті – висвітлення ролі плаката як джерела візуальної інформації в дослідженні суспільно-політичних процесів в Україні у 20-х роках ХХ ст. У цьому контексті важливого значення набувають його комунікативні можливості. Оскільки плакат є одним з видів образотворчого мистецтва, то йому належить важлива роль впливу на свідомість пересічних громадян. Саме ця обставина активно використовувалася більшовицькими пропагандистами в агітаційній роботі. Проте, як показали останні дослідження, у 20-х роках ХХ ст. в Україні загальнолюдські цінності переважали ідеї світової революції, тому політичні плакати й не відіграли тієї домінуючої ролі, яка їм відводилася.

Виклад основного матеріалу. Важливим етапом у житті українського суспільства були 20-ті роки ХХ ст. Це був період зміни суспільних формацій. На зміну старому ладу приходив новий. До того ж цей перехід відбувався не еволюційним, а революційним шляхом. Насильство стало основним методом боротьби із залишками старого суспільного ладу.

Водночас помітне місце відводилося й ідеології. У цій сфері великого значення набувають засоби масової інформації. Поряд з текстовими, тобто вербальними джерелами інформації важливе значення надавалося візуальним, або невербальним. Адже, як показують дослідження в галузі фізіології, близько 85% інформації, яку сприймає людина, є візуальною [5, с. 100].

У цьому зв'язку помітної ролі набуває плакат. У сучасному значенні це – набірно-шрифтове або художньо-ілюстративне листове великоформатне видання, яке в компактному вигляді містить інформацію рекламного, агітаційно-пропагандистського, інструктивно-методичного навчального або іншого характеру [6].

Плакат варто віднести до комбінованих текстів – складного текстового утворення, у якому вербальні й невербальні елементи становлять єдину візуальну, структурну, смислову та функціональну цілісність, спрямовану на комплексний вплив на адресата [7, с. 38]. У цьому плані він має надзвичайну наукову та інформаційну цінність.

Плакат є одним з масових видів образотворчого мистецтва. Тому йому належить ключова роль щодо психологічного впливу на суспільну свідомість. Він посідав важливе місце в переломні моменти життя суспільства, зокрема у 20-ті роки минулого століття.

У публікаціях останніх років основний наголос робиться на ідеологічному чиннику в соціальних процесах в Україні 20-х років минулого

століття. Робиться висновок, що це було основною складовою поширення ідей більшовизму на теренах колишньої Російської імперії та України зокрема. По суті, у них підтверджується теза російського критика та журналіста В. Полонського, що «комуністична революція перемогла не багнетами, а друкарським верстатом» [8, с. 14].

Якщо розглядати політичну ситуацію в країні в роки Української революції 1917–1921 рр. і періоду НЕПу, то більшовиками було зроблено чимало, на чому ґрунтуються висновки сучасних дослідників. Було монополізовано численні засоби масової інформації. Захоплення «друкарського верстата» було проведено у формі конфіскації майна друкарень і заборони на публікацію не лише опозиційних газет, а й аполітичної лубочної продукції. Ця монополізація була однієї природи зі знаковими «захопити пошту, телефон, телеграф». Торкнулася вона і виробництва плакатів. Плакатне мистецтво від самого початку розглядалося новою владою нарівні з пресою, радіо, кіно, завдяки владним можливостям здійснення контролю: масового поширення, охоплення широкої аудиторії.

Проте аналіз плакатів 20-х років показує, що політичні плакати агітаційного та пропагандистського спрямування не були основним видом друкованої продукції цього періоду. Це є головною відмінністю суспільно-політичного розвитку України від інших теренів колишньої Російської імперії.

У цьому питанні істотну допомогу може надати зібрання плакатів НБУВ. НБУВ є однією з небагатьох бібліотек України, що мають спеціалізований відділ образотворчих мистецтв. Тут зберігаються матеріали візуальної історії, зокрема репродукції творів образотворчого мистецтва, альбоми зі світлинами відомих майстрів фотомистецтва, а також тиражовані плакати. Вони є свідками історичних подій, що відбувалися в нашій країні упродовж XX–XXI ст. Це періоди потрясінь революцій та Української революції 1917–1921 рр., періоду НЕПу, Другої світової війни, соціального розвитку країни у 50–90-х роках минулого століття, а також утворення незалежної Української держави в 1991 р.

Упродовж 2019–2020 рр. у відділі образотворчих мистецтв проводиться копітка робота зі створення цифрового архіву зібрання плакатів НБУВ. Технічна і в подальшому дослідницька діяльність привела до деяких цікавих результатів. Це стосується, зокрема, плакатів 20-х років XX ст., створених в Україні.

Було проаналізовано плакати, надруковані в Україні протягом 1918–1930 рр. Беручи до уваги великі обсяги зібрання плакатів у НБУВ, можна говорити про певні тенденції загальнонаціонального масштабу.

Проведений аналіз показав, що важливим джерелом формування плакатного фонду НБУВ була діяльність видавництв у 20-х роках минулого століття. Вони були розповсюджені на всій території України. Це насамперед потужні державні видавничі та поліграфічні об'єднання. Крім них, цими питаннями займалися райкоми, губкоми, політвідділи військових округів, армій, військкоматів тощо.

Досліджуючи зібрання плакатів НБУВ, автор зафіксував 143 назви установ, які займалися оприлюдненням плакатної продукції. Звичайно, їх кількісний внесок був неоднаковий. У переважній більшості публікації мали поодинокий характер. Водночас були і винятки. Так, відомим у 20-х роках минулого століття видавничим об'єднанням «Книгоспілка» було видрукувано 99 плакатів; менш відомим – «Наукова думка», яке належало до Наркомату охорони здоров'я, – 62; іншими – набагато менше, хоча й достатню кількість такої продукції.

Розглядаючи плакатний фонд НБУВ, варто звернути увагу й на авторів плакатів, бо саме завдяки їхнім зусиллям плакати з'явилися на світ. Тут картина не така оптимістична, як із видавництвами. Більшовицька влада, особливо на початках своєї діяльності, дуже жорстко контролювала друковані засоби масової інформації, тому особливо й не допускала оприлюднення творчості вільних художників. Вони співпрацювали з певними видавництвами, а останні не дуже охоче «розкривали» своїх співробітників.

Серед великої кількості плакатів лише на 69 позначено їхніх авторів, а загальна кількість доведених авторів становить 54 особи. Представляли вони певне конкретне видавництво. Лише у випадку з О. Маковкіною зафіксовано два видавництва, з якими вона співпрацювала (Ленінградський Губліт та ДВУ-УАН. Шість плакатів). Усі інші плакати з доведеним авторством були в одному, максимум – двох примірниках.

Крім того, за даними А. Андрейканіча, в Україні у першій третині ХХ ст. у сфері плакатного мистецтва працювало не менше 185 митців [9]. За підрахунками Л. Гутник, протягом 20-х років ХХ ст. у галузі українського кіноплаката працювало понад 250 художників [10, с. 28]. Тому стверджувати, що така значна кількість художників перейшли на бік радянської влади, зокрема у 20-х роках ХХ ст., неправомірно.

Тепер розглянемо власне плакати. Як уже зазначалося, основний наголос у публікаціях останніх років зроблено на виготовленні та розповсюдженні плакатів політично-пропагандистського спрямування 20–30-х років ХХ ст. Проте реальний аналіз плакатів з фонду НБУВ показав дещо іншу картину. Було проаналізовано за назвами 703 плакати

зазначеного періоду. Із цієї кількості лише 249 плакатів, що становить 35,7%, можна віднести до цієї категорії. Решта – плакати культурно-побутового та навчально-виробничого призначення.

Було проведено не вибірковий, а поштучний їх аналіз. Враховуючи ту обставину, що плакатний фонд НБУВ є одним з найбільших в Україні, логічно говорити про певні тенденції або напрями в суспільному житті та наукових дослідженнях.

На відміну від переважної більшості публікацій останнього десятиріччя та з урахуванням нової інформації, яка постала внаслідок дослідної роботи, хотілося б почати аналіз тих категорій плакатів, які становлять переважну більшість у колекції плакатів НБУВ.

Плакати культурно-побутового та навчально-виробничого призначення становлять 454 од., або 64,3% від загальної кількості назв. До цієї категорії належать питання медицини, культури та освіти, діяльності громадських організацій, виробничих відносин, фінансів та соцстрахування. Найбільша кількість плакатів припадає на виробничі відносини в промисловості та сільському господарстві (44 – у промисловості та 124 – в сільському господарстві). За актуальністю чільне місце посідали питання культури та освіти. Загальна кількість відповідних плакатів становить 90 од. У них порушувалися питання підвищення культурного рівня населення, подолання неписьменності, відкриття хат-читалень тощо.

Якщо говорити про конкретні зразки плакатів, то варто звернути увагу на творчість Г. Нарбути – видатного українського графіка, автора перших українських державних знаків. Він був одним із засновників і ректором Української академії мистецтв. Виконав ескізи циклу державних паперів – банкнот, грамот, листівок. Опрацював проекти Державного герба та печатки Української держави [11, с. 79].

У роки радянської влади його ім'я було під забороною. Згадувати його заслуги перед Україною, особливо в роки Української революції (1917–1921) рішуче не рекомендувалося. У фондах НБУВ є один плакат-оголошення, виконаний Г. Нарбутом. Це запрошення (1920 р.) відвідати літературно-художню виставку на відзнаку пам'яті Т. Шевченка в Києві (рис. 1). Плакат роздруковано в Літографії Я. Бенціяловського.

Художник творчо опрацював шрифт із Пересопницького Євангелія, сполученням чорного й коричневого кольорів підкреслив тяглість використання цього твору протягом багатьох поколінь. На основі української історичної культурної спадщини Г. Нарбути вдалося створити національну за формою та змістом українську афішу, яка вплинула на розвиток української графіки й дизайну [12, с. 156]. Це оголошення було визнано

найкращим культурно-просвітницьким плакатом часів Української революції [13, с. 116].

Рис.1. Оголошення, виконане Г. Нарбутом
Джерело: зібрання плакатів із фондів НБУВ

З відзначенням шевченківської річниці в Києві пов'язаний ще один плакат під назвою «Шевченківське свято. Київ. 1920». На ньому зображено кінного козака в русі, який тримає прапор з рядками «Заповіту»: «Поховайте та вставайте, кайдани порвіте і вражою злою кров'ю волю окропіте». Особливістю цього плаката є те, що він виконаний у традиційному стилі українського бароко. Він містить заклик до боротьби за національне визволення та зовсім не асоціюється з більшовицькими лозунгами світової революції. Його автором є Л. Бойчук. Плакат видрукувано в 1920 р. видавництвом «Дніпросоюз» у Києві.

У 20-ті роки минулого століття важливого значення надавалося кампанії з організації передплати на газети та журнали. Якщо брати до уваги наявні плакати з фонду НБУВ, то це були газети «Прикордонна комуна», яка видавалася у м. Проскурів (тепер – м. Хмельницький), «Селянин Харківщини» – орган Харківського окружного КП(б)У та Окрвиконкому, «Вісті» – орган ВЦВУК та ін. Організовувалася передплата на книги та журнали освітнього й навчального характеру, що підвищувало загальноосвітній рівень громадян України.

Питання медицини, профілактика захворювань, санітарно-гігієнічні заходи відображалися в плакатах видавництв «Наукова думка» та «Медвидав». Очевидно, упродовж 1919–1930 рр. вони були досить розповсюдженими, в НБУВ зберігається 89 назв плакатів цієї тематики.

Україна була аграрною країною і головною галуззю в ній було сільське господарство. Це знайшло своє втілення й у випуску плакатів. Сто двадцять чотири плакати на сільськогосподарську тематику відображають інтерес переважної більшості населення України до процесу сільгоспвиробництва, а не світової революції. Тому на них показано різні стадії виробництва сільськогосподарської продукції в галузі рослинництва, тваринництва, боротьби зі шкідниками тощо.

Найбільш яскравим прикладом плаката на сільськогосподарську тематику можна назвати роботу відомого художника П. Васильєва «Боротьба з головною» (рис. 2) [14].

Рис. 2. Боротьба з головною

Джерело: Васильєв Петр Васильевич.

Большая Советская Энциклопедия. М., 1971. Т. 4. С. 104

Особливістю цього плаката є те, що його виконано не в графічному, а в живописному стилі. Автор застосовує основні прийоми, характерні для видатних плакатистів кінця XIX–початку XX ст. Ж. Шере, А. Тулуз-Лотрека, А. Мухи та ін. Завдяки цим художникам кращі зразки плакатів стали справжнім витвором мистецтва. Щоправда, на відміну від них у цьому плакаті зображено не рекламу якогось розважального закладу чи виду продукції, а процес сільськогосподарського виробництва на господарському дворі, зокрема засоби для боротьби з головною.

Оригінал виконано олійними фарбами, дійові особи показані в класичному реалістичному стилі, характерному для живописних жанрових робіт. Водночас є всі особливості плаката як інформаційного джерела. У ньому гармонійно поєднано візуальну та текстову інформація. Зокрема, у верхній і нижній частинах плаката описуються основні особливості захворювання зернових культур на головню та методи боротьби з нею. Плакат виготовлено в 1930 р. Інститутом наочних приладь Наркомзему УСРР на замовлення Одеського міськкліту (наклад – 10 тис. пр.).

Розглянемо плакати політично-пропагандистського спрямування. Як показують підрахунки, вони не були пріоритетними в планах видавництва. Водночас 249 назв плакатів – кількість, з якою треба рахуватися. У цьому зв'язку постає питання про наклад видань. Можна було б припустити рішучу перевагу тиражування політичних плакатів над усіма іншими. Проте аналіз плакатів фонду НБУВ цього не показує.

Більше того, у ряді випадків у накладах зафіксовано перевагу плакатів культурно-побутового і виробничого призначення над плакатами політичного спрямування. Наклад вкладається в цифри від 500 до 50 тис. пр. Причому найменша кількість – це реклама одеського пива, а найбільша – заклик до ліквідації неписьменності. Переважна ж більшість плакатів друкується накладами від 3 до 10 тис. пр. Найбільш типовим накладом було 5 тис. плакатів.

Якщо виходити із цих позицій, то в Україні протягом 1917–1930 рр. разом було видруковано приблизно 3 млн 515 тис. пр. плакатів. З них – 2 млн 270 тис. пр. плакатів культурно-побутового і виробничого призначення та 1 млн 245 тис. плакатів політичного спрямування. І хоча політичні плакати були в наочній меншості, але вони, безумовно, впливали на суспільну свідомість пересічних громадян України.

Випуск цієї категорії плакатів був одним з пунктів проголошеної Леніним культурної революції в Росії. Поряд з підняттям загальнокультурного рівня населення передбачалися заходи з пропаганди існуючого

суспільного ладу. Плакати ж у малоосвіченій країні були ідеальною формою втілення такої концепції.

Плакати несли в собі прості та водночас яскраві образи, лозунги були короткими і швидко запам'ятовувалися, розповсюджувалися в державних установах, на вулицях, у громадському транспорті. Певною мірою вони стали заміною друкованих засобів масової інформації, використовувалися численними агітаційними бригадами, які пересувалися країною в агітаційних потягах, на пароплавах тощо.

Одним з яскравих зразків політичного плаката 20-х років можна назвати роботу В. Маренкова «Да здравствует власть Советов! Путь к счастью трудящихся – через Советы, руководимые Коммунистической партией» (рис. 3).

Рис. 3. «Да здравствует власть Советов»
Джерело: зібрання плакатів із фондів НБУВ

В основі творчості В. Маренкова лежить пряме звернення до глядача та заклик дією. У його плакатах існує два простори: зовнішній, де перебувають глядачі, та простір аркуша, у якому живуть герої твору, виразники його ідей. Є ще й третій. Саме туди, углиб – найчастіше жестом руки, а часом рухом усієї своєї постаті – спрямовує погляд герой. Саме такою і є запропонована робота В. Маренкова, виконана в класичному

стилі графіки, яка закликає глядача до світлого майбутнього нового суспільства. Роботу надруковано в 1921 р. у Державному видавництві «Київ» (наклад – 3 тис. пр.).

Ще одна робота О. Маренкова «В огні світової соціальної революції пролетаріат порвав пута неволі». На лицьовому боці аркуша в межах зображення в лівому куті авторський підпис і дата. Угорі праворуч над рамкою зображальної частини плаката текст: «Пролетарі всіх країн, єднайтеся». Унизу під рамкою зображальної частини текст плаката: «В огні світової соціальної революції пролетаріат порвав пута неволі. Хай живе Комуністичний Інтернаціонал – факел повстання пролетарів усього світу». Плакат надруковано ДВ «Київ» (наклад – 10 тис. пр.) [15, с. 132].

Особливо треба звернути увагу на правдивість та об'єктивність інформації, поданої в плакатах. Якщо в плакатах, де рекламуються процеси виробництва або певний вид вироблюваної продукції, це є обов'язковою умовою, то завдання політичного агітаційно-пропагандистського плаката зовсім інше. Його головна мета – нав'язати більшовицьку ідеологію, переконати пересічного громадянина в правильності курсу політичного керівництва країни. Тому вимагати об'єктивності від цієї категорії плакатів не варто. Крім того, має місце міфологізація подій і свідоме їх перекручення.

У цьому зв'язку політичні плакати 20-х років ХХ ст. є ідеальним об'єктом дослідження також і критики з боку сучасних суспільствознавців. Так, у роки Української революції, щоб прогледувати міське населення й Червону армію, більшовики докладали надзвичайних зусиль, аби селянин добровільно здавав надлишки хліба державі. І тим самим у нього відбирали результати його важкої праці, залишали землеробів і їхні родини, «за щастя яких так боролися», помирати від голоду.

На агітаційних плакатах це подавалося як союз робітничого класу та селянства. І найбільш зацікавлені в цьому «союзі» були буцімто селяни. Вони закликають селян здавати хліб державі. В одному випадку – це дві дороги, що ведуть до міста. Однією селяни везуть хліб, а іншою – на зворотному шляху прямують вироби промислової продукції. У другому – це залізнична станція, куди селяни повинні звозити хліб. В інших випадках – це прямий заклик здавати хліб органам хлібозаготівель. Плакати виконано в графічному стилі з акцентом на заклики здавати хліб державі. Хто не погоджувався, тих оголошували ворогами радянської влади.

Для закріплення цієї «зацікавленості» на села відправлялися продзагони з метою насильницького вилучення хліба, що призводило

до гарантованого голодування виробників сільськогосподарської продукції. У відповідь в Україні селянство неодноразово виступало зі зброєю в руках проти радянської влади.

У більшовиків було особливе ставлення до так званих куркулів. Під цією назвою малася на увазі зневажлива оцінка заможного селянина. У подальшому – усіх супротивників колективізації [16]. На плакатах вони зображувалися як глитаї та експлуататори сільської бідноти, ставилися в один ряд із білогвардійцями й поміщиками. Їх було оголошено головними винуватцями злиденного життя сільської бідноти і ворогами радянської влади. Звучали провокаційні заклики до розправи над ними та їхніми сім'ями.

Насправді як масове явище куркульство бере свій початок від Декрету про землю Леніна. У результаті земельної реформи всі селяни отримали однакову кількість землі на одну особу. Проте вже у другій половині 1920-х років відбувся переділ власності. Роботящі й хазяйновиті господарі стали заможними селянами – в інтерпретації більшовиків «куркулями», а ледарі та п'яниці – наймитами.

Аби якось звести кінці з кінцями, вони здавали свою землю в оренду, а в подальшому виставляли її на продаж. Після цього ставали найманими сільгоспробітниками у так званих куркулів. Під час колективізації такі наймити ставали головами колгоспів і місцевою владою та робили все, щоб куркулі спочатку були позбавлені власності, а потім виселені до Західного Сибіру та Далекого Сходу. Під час колективізації в Україні було експропрійовано 200 тис. селянських господарств, а кількість постраждалих становила 1,2–1,4 млн осіб [17].

Апогеєм цієї міфологізації стало проведення колективізації в Україні. На плакатах – щасливе життя колгоспників (рис. 4).

Плакат виконано в класичному живописному стилі. Яскравими фарбами розмальовано щасливе життя колгоспників, які живуть за заповітами свого вождя Й. Сталіна. За вікном – череда рогатої худоби, елеватор, будинки. Розцвітає заможне культурне життя колгоспників. Зображено дорогий, як на той час, патефон, щасливі обличчя колгоспників, електричну лампочку Ілліча, піонера з розкритим зошитом, у якому звучить заклик до глядача берегти колгоспне майно, яке є основою добробуту колгоспників. У цьому контексті погляд глядача спрямовано на портрет Й. Сталіна – діагональний рух, яким художник концентрує увагу на основному об'єкті художнього твору.

Тут використано творчий метод соціалістичного реалізму, який став пануючим, починаючи з 30-х років ХХ ст., у галузі літератури

та мистецтва. Плакат випущено в 1929 р. у видавництві «Мистецтво». Його автором є художник Є. Світличний (наклад – 20 тис. пр.).

Рис. 4. Міцніють більшовицькі колгоспи
Джерело: зібрання плакатів із фондів НБУВ

У дійсності ж відбувалася примусова експропріація землі, мала місце надзвичайно низька продуктивність праці, на зароблені трудодні неможливо було прожити. Усе це стало однією з причин голодомору 1932–1933 рр., коли, за приблизними підрахунками, померло від 4 до 6 млн осіб [17].

Важливою формою плакатної агітації у 20-х роках ХХ ст. була політична карикатура. Під цим поняттям розуміють жанр образотворчого мистецтва, де в сатиричній чи гумористичній формі відображаються соціальні, суспільно-політичні, побутові явища, реальні люди або їхні характерні типи [18].

Політична карикатура посіла чільне місце в засобах масової інформації 1920-х років, у тому числі і в плакатах. Для неї була характерна велика кількість деталей і написів різного рівня. Зокрема був епіграф, часто

у вигляді цитати, яка визначала конкретний привід для появи певного плаката. На плакаті під / над малюнком містився текст як заголовок або певна текстова інформація, найчастіше в прозовій чи римованій формі. Остання була найбільш дохідлива та зрозуміла слухачам і полегшувала пропагандистам проведення політичних занять на певну конкретну тему. Пояснювальні написи робилися на окремих деталях малюнка. Водночас найталановитіші карикатури були самодостатніми й зрозумілими навіть без слів.

У карикатурах зображувалися як відомі особи з акцентованими характерними ознаками, так і певні типи – узагальнені образи соціальних, національних, професійних та інших груп, а також символи держав. Визначилися дві різко окреслені лінії роботи над сатиричним образом. Перша – це лінія створення узагальненого образу (образу-маски), що переростав у символ або умовний знак, який зображав певний суспільний феномен. Друга – створення індивідуалізованого образу, вираженого через конкретну особу або соціальне явище.

Усі ці особливості характерні для політичної карикатури 1920-х років, яка була видана в Україні. Загальна кількість її зразків у фондах НБУВ налічує 39 од. Вона відображає питання як внутрішньої, так і зовнішньої політики радянської держави. На першому етапі, у період 1917–1921 рр., найбільш характерною була військова тематика. Зокрема, у сатиричних образах відображалися держави Антанти, білогвардійці та збройні формування УНР. Представлені образи-маски є найбільш типовими для тогочасних уявлень замовників і виконавців про своїх політичних опонентів.

Надалі автори плакатів перейшли до питань внутрішньої політики. Головними сатиричними об'єктами стали непмани, приватні власники та заможні селяни. Причому жорстока класова боротьба другої половини 1920-х років позначилася й на характері відтворюваних образів. Якщо капіталісти, держави Антанти у цілому зображувалися в саркастично-гумористичному вигляді, то непмани, заможні селяни і всі супротивники колективізації – у зневажливо-образливому. Усіма цими образами представники влади показували, що цим персонажам немає місця в новому соціалістичному суспільстві, і таким чином готували громадську думку до невідворотності масових репресій.

Найбільш характерним зразком подібного типу можна назвати відомий плакат «Цар, піп та куркуль», який є українізованим варіантом російського плаката «Царь, поп и кулак» (1919). У ньому візуальну (невербальну) частину збережено майже повністю. Водночас текстову, або вербальну

частину інформації істотно змінено. Насамперед її перекладено на українську мову. Причому цей переклад має довільну форму. Найголовніше, що в текстовій частині чітко сказано, що заможний селянин (куркуль) є ворогом радянської влади. Плакат надруковано в 1919 р. у Відділі розповсюдження та постачання літератури Всеукраїнського видавничого комітету при Ц.В.К.Р. і С.Д.У. у Києві.

Ще один імпортований плакат з Росії під характерною назвою «Кто против продразверстки? Поп, кулак и белогвардеец». Характерною його особливістю є те, що виконано його в класичному високому стилі політичної карикатури з мінімумом текстової інформації. Водночас візуальні образи легко читаються за допомогою масок, характерних для тих або інших персонажів. Так, центральною постаттю плаката є гладкий зажирений куркуль із самозадоволеною посмішкою. Усім своїм виглядом він показує, що задоволений життям і своїм місцем у суспільстві. Усього цього він досяг завдяки експлуатації сільської бідноти.

Підпорядковані образи попа та білогвардійця теж легко впізнаються за певними характерними ознаками: рясою священника і військовим мундиром, дуже подібним до форми військовослужбовця царської армії. У розумінні більшовицьких пропагандистів саме ці персонажі і є головними винуватцями тяжкого становища як робітників, так і селян, а також ворогами радянської влади. Плакат роздруковано в 1920 р. Київським відділенням Одукросту № 1. Автор і наклад плаката невідомі.

Варто звернути увагу й на плакати, які відображають суто українське життя. Один з таких плакатів – «Куркуль, бандит та Червона армія» (рис. 5). За своїм сюжетом він дуже схожий на плакат «Цар, піп та куркуль». На лицьовому боці аркуша над зображенням розміщена назва плаката – «Куркуль, бандит та Червона армія». На основній частині плаката в сатиричному зневажливо-образливому вигляді показано узагальнені образи ворогів радянської влади: українського куркуля як синьожупанника в смушевій шапці із синім шликом, як учасників збройних формувань УНР та учасників селянських повстань проти політики продрозкладки, а в подальшому й колективізації. Над їхніми головами занесено «дамоклів меч революції» – дрюк як неминуча розплата ворогів радянської влади від Червоної армії.

Унизу, під зображенням, – текст, у якому в образливих виразах («розбишаки і павуки») описано життя заможних селян та учасників протестів проти більшовицького терору і пророкується неминуча розправа Червоної армії над ними.

Рис. 5. Куркуль, бандит та Червона армія
Джерело: зібрання плакатів із фондів НБУВ

За змістом і формою цей плакат дуже зручний для пропагандистів, як досвідчених, так і не дуже. З одного боку, його можна використати для самостійного засвоєння матеріалу політики партії в аграрному питанні. По-друге, пропагандист може використати його під час проведення лекції в агітаційній кімнаті чи хаті-читальні. Подібні плакати були широко розповсюджені в першій половині 20-х років ХХ ст. Роздруковано в 1920 р. у Державному видавництві УСРР. Його автор, наклад невідомі.

Висновки. Підсумовуючи вищенаведене, можна дійти таких висновків. Період 20-х років ХХ ст. був важливим у житті українського суспільства. Для його об'єктивного висвітлення потрібні як текстові, так і візуальні джерела інформації. Останні ж ще недооцінено достатньою мірою суспільством. Те ж саме можна сказати й про плакати. У ряді випадків, віддаючи їм належне щодо агітації, пропаганди та поширення інфор-

мації, мистецтвознавці ставляться до плакатів як до чогось другорядного, не вартого уваги з точки зору образотворчого мистецтва.

У цьому питанні значну допомогу може надати НБУВ, яка володіє одним з найбільших зібрань плакатів в Україні. Їх дослідження може привести до багатьох неординарних та несподіваних висновків як у галузі мистецтвознавства, так і суспільних наук у цілому й історії України зокрема.

Попри те що останнім часом значна кількість суспільствознавців особливе місце відводять пропаганді й агітації в житті суспільства, їхню роль все ж таки не варто перебільшувати. У будь-якому разі в Україні, та й у Росії теж, у 20-х роках ХХ ст. друкарський верстат замінити багнет не зміг. Як і не відбулося масового переходу митців на бік радянської влади. Працюючи в установах, контрольованих більшовиками, у більшості випадків вони виконували соціальне замовлення суспільства та не займалися агітаційно-пропагандистською роботою.

У переважній більшості український народ комуністичну ідеологію не сприйняв. Це був типовий експорт революції. Тому для утвердження своєї влади більшовики проводили колективізацію на теренах СРСР так, як вони її проводили. З їхньої точки зору, репресивний шлях був єдино можливий для утримання влади, завойованої ними збройним шляхом. В Україні було застосовано особливо цинічний і жорстокий метод – штучний голодомор. Такі уроки історії всім нам треба добре пам'ятати.

Список бібліографічних посилань

1. Чаус Н. В. Советские плакаты 1917–1920 гг. – основное средство пропаганды социалистической идеологии. *Вестн. Тамбов. гос. ун-та*. 2010. № 6. С. 220–223.
2. Лежень Е. Е. Плакат как средство политической агитации в 1917–1930-е гг. *Вестн. Саратов. гос. соц.-экон. ун-та*. 2013. Вып. 3. С. 122–124.
3. Николаева М. Ф. Советское плакатное искусство как материал для культурологического исследования. *Ярослав. пед. вестн.* 2012. № 1. Т. I. С. 323–326.
4. Авраменко А. В. Радянський плакат 1920–1930-х рр. як засіб пропаганди. *Наук. зап. НаУКМА*. 2010. Т. 101 : *Теорія та історія культури*. С. 66–72.
5. Маланчук-Рибак О. Візуальна культура як дослідницький об'єкт. *Мистецтвознавчий автограф*. 2013. Вип. 6–8. С. 99–106.

6. Плакат. *Большая российская энциклопедия*. М. : *Большая Российская Энциклопедия*, 2014. Т. 26. С. 338.
7. Рачков Є. С. Методи та підходи візуальної історії: аналіз історіографії. *Харків. історіограф. зб.* 2015. Т. 14. С. 27–41.
8. Стеценко А. Розвиток сучасного плаката та його вплив на суспільство : курсовий проект студентки Київ. нац. ун-ту технологій та дизайну. Київ, 2015. 50 с. URL: knowledge.allbest.ru.
9. Андрейканіч А. І. Антологія українського плаката першої третини ХХ ст. Косів : Довбуш, 2012. 120 с.
10. Лобузін К., Гутник Л. Український плакат 1920–1990-х рр. у фондах НБУВ: наукове упорядкування, дослідження та представлення матеріалів зібрання. *Бібл. вісн.* 2010. № 3. С. 28–34.
11. Ковпаненко Н. Г. Нарбут Георгій Іванович. *Видатні діячі науки і культури Києва у краєзнавчому русі України : біограф. довід*. Київ : Ін-т історії НАН України, 2005. Ч. 2. С. 76–83.
12. Будник А. В. Формування національної специфіки українського видовищного плакату кінця ХІХ – першої третини ХХ ст. Проблеми пластичного та ужиткового мистецтва. *Мистецтвознавчі зап.* 2015. Вип. 28. С. 152–160.
13. Бутник-Сиверский Б. С. Советский плакат эпохи гражданской войны. 1918–1921. М. : Всесоюз. книж. палата, 1960. 695 с.
14. Васильев Петр Васильевич. *Большая Советская Энциклопедия*. изд. 3. М. : Большая Советская Энциклопедия, 1971. Т. 4. С. 104.
15. Фоменко Д., Цинковська І., Юхимець Г. Аркушеві образотворчі видання у фондах НБУВ (1904–1923) : бібліогр. покажч. Київ, 2002. 191 с.
16. Гончаренко В. Д. Куркульство. *Юрид. енциклопедія*. Київ : Українська Енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2001. Т. 3. С. 439–440.
17. Марочко В. І. Голодомор 1932–1933 років в УСРР. *Енциклопедія історії України*. Київ : Наук. думка, 2004. Т. 2. С. 146.
18. Стернин Г. Ю. Карикатура. *Большая Советская Энциклопедия*. изд. 3. М. : Большая Советская Энциклопедия, 1973. Т. 11. С. 116.

References

1. Chaus, N.V. (2010). Sovetskie plakaty 1917–1920 gg. – osnovnoe sredstvo propagandy sotcialisticheskoi ideologii [Soviet posters of 1917–1920 as the main instrument of socialist ideology propaganda]. *Vestnik Tambovskogo gosudarstvennogo universiteta – Bulletin of Tambov State University*, 6, 220–223 [in Russian].

2. Lezhen, E.E. (2013). Plakat kak sredstvo politicheskoy agitatsii in 1917–1930-e gg. [Posters as instruments of political propaganda in 1917–1930-ies]. *Vestnik Saratovskogo gosudarstvennogo sotsialno-ekonomicheskogo universiteta – Bulletin of Saratov State Socio-Economic University*, 3, 122–124 [in Russian].

3. Nikolayeva, M.F. (2012). Sovetskoye plakatnoe iskusstvo kak material dlia kulturologicheskogo issledovaniya [Soviet poster art as material for culturological studies]. *Yaroslavskiy pedagogicheskii vestnik – Yaroslavl Pedagogical Bulletin*, 1 (1), 323–326 [in Russian].

4. Avramenko, A.V. (2010). Radianskyi plakat 1920–1930 rokiv yak zasib propagandy [Soviet poster of the 1920–1930-ies as an instrument of propaganda]. *Naukovi zapysky NaUKMA–Scientific notes of the National University «Kyiv-Mohyla Academy», 101: Teoria ta istoriya Kultury*, 66–72 [in Ukrainian].

5. Malanchuk-Rybak, O. (2013). Visualna kultura yak doslidnytsky ob'ekt. [Visual culture as an object of art studies]. *Mystetstvoznavchyi avtograf – Art Autograph*, 6–8, 99–106 [in Ukrainian].

6. Poster [Poster]. *Bolshaya Rossiyskaya Entsiklopedia – Big Russian Encyclopedia*, 26, 338. (2014). Moscow: Bolshaia Rossiyskaia Entsikiopediia [in Russian].

7. Rachkov, Ye.S. (2015). Metody ta pidkhody vizualnoi istorii: Analiz istoriografii. [Methods and approaches of visual history: Analysis of historiography] *Kharkivskiy istoriografichnyi zbirnyk – Kharkiv Historiographical Collection*, 14, 27–41 [in Ukrainian].

8. Stetsenko, A. (2015). Rozvytok suchasnoho plakatu ta yoho vplyv na suspilstvo. [Development of present-day poster and its influence on society]. Kursovyi proiect studentky Kyivskoho Natsionalnoho universytetu tekhnolohiy ta dyzainu. URL: knowledge.allbest.ru [in Ukrainian].

9. Andreikanich, A.I. (2012). Antolohiya ukrainskoho plakata pershoyi tretyny XX st. [Anthology of Ukrainian poster of the first third of the 20th century]. Kosiv: Vydavnychyy dim «Dovbush» [in Ukrainian].

10. Lobusina, K., Hutnyk, L. (2010). Ukrainskyi plakat 1920–1990 rr. u fondakh NBUV: naukovе uporiadkuvannia, doslidzhennia ta predstavlennia materialiv zibrannia [Ukrainian poster of the 1920–1990 in VNLU holdings: scholarly systematization, studies and representation of collection materials]. *Bibliotechnyyi visnyk – Library Bulletin*, 3, 28–34 [in Ukrainian].

11. Kovpanenko, N. G. (2005). Narbut Georgii Ivanovych. *Vydatni diyachi nauky i kultury Kyieva u kraieznavchomu rusi Ukrainy: biohrafichny dovidnyk – Outstanding Figures of Science and Culture of Kyiv in the Local*

Lore Movement of Ukraine: a Biographical Guide, 2, 76–83. Kyiv: Instytut istorii NAN Ukrainy [in Ukrainian].

12. Budnyk, A. V. (2015). Formuvannya natsionalnoi spetsyfiky ukrainskoho vydovyshchnogo plakatu kintsia XIX – pershoi tretyny XX st. [Formation of the national specific character of Ukrainian performance posters of the late 19th – the first third of the 20th century]. *Problemy plastychnoho ta uzhytkovoho mystetstva. Mystetstvoznavchi zapysky – Art Notes*, 28, 152–160 [in Ukrainian].

13. Butnik-Siverskiy, B. S. (1960). Sovetskiy plakat epokhi grazhdanskoj voyny. 1918–1921. Moscow: Vsesouznaia knignia palata [in Russian].

14. Vasiliev Petr Vasilievich. *Bolshaia Sovetskaia Encyclopedia – Big Russian Encyclopedia*, 4, 104. (1971). Moscow: Bolshaia Sovetskaia Encyclopediia [in Russian].

15. Fomenko, D., Tsynkovska, I., Yukhimets, G. (2002). Arkushevi obrazotvorchi vydannia u fondakh NBUV (1904–1923): bibliografichni pokazhchyk [Sheet artprints in VNLU holdings (1904–1923): bibliographic index]. Kyiv [in Ukrainian].

16. Goncharenko, V. D. (2001). Kurkulstvo [Kurkuls]. *Jurydychna encyclopedia – Legal Encyclopedia*, 3, 562. Kyiv: Encyclopedia im. M. P. Bazana [in Ukrainian].

17. Marochko, V. I. (2004). Holodomor v Ukraini 1932–1933 rokiv v USRR [Holodomor (Homicide Famine) of 1932–1933 in the USSR]. *Encyclopedia istorii Ukrainy – Encyclopedia of the History of Ukraine*, 2, 146. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

18. Sternin, G. U. (1973). Karikatura [Caricature]. *Bolshaia Sovetskaia Encyclopedia – Big Russian Encyclopedia*, 11, 116. Moscow: Bolshaia Sovetskaia Encyclopedia [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 06.11.2020.

Petro Skrypnyk,

PhD (History), Junior Researcher,

Institute of Book Studies,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

62 Volodymyrska St., 01 601 Kyiv, Ukraine

e-mail: mini-petarda@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-7542-6933>

Printed Posters as a Source for the Study of the Social and Political Processes in Ukraine in the 1920-ies

The paper addresses the role of printed posters as visual sources for studying social and political processes in the 1920-ies. It allows to consider the idea that the Ukrainian

society, under the influence of the bolsheviks propaganda, enthusiastically started to build a new society, as incorrect one. Without denying the impact of propaganda in the life of society, one should more comprehensively analyze the processes that took place in the crucial periods of Ukrainian history. It is also important here to take into account other methods of influencing common people, in particular, the repressive acts of the soviet authorities.

The statement of the problem involves the shift of the emphasis in elucidating the socio-political processes in Ukraine in the 1920-ies. In contrast to the majority of researchers, the author, relying on the evidence of the V. I. Vernadsky National Library of Ukraine holdings, considers that the propaganda of bolshevism ideas did not play the decisive role traditionally ascribed to it both during the USSR existence and in the later years.

Its research methodology is based on using the comparative analysis method in interpreting the social and political processes in Ukraine in the period mentioned. The scientific novelty of the study is the shift in the accents in the vision of socio-economic processes that happened in Ukraine in the 20-ies of the previous century. Unlike the majority of researchers, the author, relying on the evidence of the V. I. Vernadsky National Library of Ukraine poster holdings, maintains that the propaganda of bolshevism ideas did not play the crucial role that had been traditionally ascribed to it both in the period of the USSR existence and in subsequent years. The principal method of promoting those concepts were persecution, administrative harassment and struggle against dissent persons.

The analysis of the abovementioned posters has shown that political propagandist posters were not the main type of printed poster products. Therefore, there is no reason to claim that they played the crucial role in the propaganda of bolshevism ideas in Ukraine. Quite the contrary, the posters of cultural, public and manufacturing function made a noticeable contribution to developing the self-consciousness of the Ukrainian society. Hence, persecution practices were the main effective instruments for bolsheviks to advance socialist and communist ideas.

A vast majority of the Ukrainian people did not accept the communist ideology, which, in fact, was a typical export of revolution. For that reason, to establish their power, bolsheviks implemented collectivization by severe methods. In their view, the repressions were the only way to withhold the power that they had seized in the armed struggle. Moreover, an especially cynical and cruel method to implement that in Ukraine was Holodomor (Genocide Famine).

Keywords: visualization of scientific research, poster, collection of printed posters, political propagandist posters.

Іванна Гуржій,

кандидат історичних наук, науковий співробітник
відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
вул. Володимирська, 62, Київ, 01601, Україна
e-mail: ivka85.85@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-1847-0831>

**КНИЖКОВІ ВИДАННЯ З БІБЛІОТЕКИ
МАРІУПОЛЬСЬКОЇ ЖІНОЧОЇ ГІМНАЗІЇ
У ФОНДАХ НБУВ**

На основі документальних матеріалів Інституту рукопису і відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, а також залучення спеціальної літератури охарактеризовані книжкові видання з бібліотеки Маріупольської жіночої гімназії. Проведено дослідження історії створення навчального закладу та розглянуто специфіку викладання основних предметів. Подано інформацію про фондозасновників Маріупольської гімназії: педагога Феоктиста Хартахая (1836–1880) та філолога Олександрю Генглез (1841–1915).

Книжкова колекція Маріупольської жіночої гімназії є цінною історико-культурною пам'яткою, зразком зібрання видань з різних галузей наук кінця XVIII – початку XX ст. Усі видання, що зберігаються у фонді бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства, містять унікальні книжкові знаки, вивчення яких становить перспективу подальших книгознавчих досліджень.

Ключові слова: книжкове видання, Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського, Маріупольська жіноча гімназія, Хартахай, краєзнавчий музей.

Середня освіта у царській Росії другої половини XIX ст. була представлена такими державними закладами як прогімназії та гімназії, а також закритими навчальними закладами, інститутами шляхетних дівчат, кадетськими корпусами. У 1864–1871 рр. останні були закладами із семирічним терміном навчання, а з 1871 р. у них навчалися вісім років. Фінансування навчальних закладів здійснювалося Міністерством народної освіти, якому вони підпорядковувалися. По закінченні гімназії вихованець здобував загальну середню освіту і мав право вступу

до університету. У Маріупольському повіті на кінець XIX ст. налічувалося до 210 початкових навчальних закладів, які були в підпорядкуванні різних відомств та міністерств [1, с. 2].

Вивченню проблеми створення у Маріуполі навчальних закладів та бібліотек на початку XX ст. присвячено праці дослідника і публіциста П. Мазура «Педагогічна освіта в дореволюційному Маріуполі» («Педагогическое образование в дореволюционном Мариуполе»), «Феоктист Хартахай – засновник гімназій у Маріуполі» («Феоктист Хартахай – основатель гимназий в Мариуполе»). Цінна інформація про історію виникнення міста Маріуполь, про навчальні заклади, побут, життя та творчість відомих літераторів дореволюційного Маріуполя міститься в нарисах українського краєзнавця та кореспондента газети «Приазовський робітник» («Приазовский рабочий») Л. Яруцького «Ф. А. Хартахай, співробітник «Сучасника»» («Ф. А. Хартахай, сотрудник «Современника»») та «Історія Маріуполя. Перші бібліотеки» («История Мариуполя. Первые библиотеки»). Важливим джерелом для дослідження стала фундаментальна праця О. Ковальової «Перша жіноча Маріупольська гімназія» («Первая женская Мариупольская гимназия»), у якій викладено історію створення навчального закладу та розкрито основні принципи навчання дівчат у Маріупольській гімназії.

Мета статті полягає в залученні до наукового обігу маловідомих видань із книжкової колекції Маріупольської жіночої гімназії, що сприятиме вивченню історії побутування гімназії в м. Маріуполі у другій половині XIX – на початку XX ст.

Методологія обґрунтована проведенням аналізом кількісного та тематичного складу бібліотеки гімназії, простежено етапи її створення та джерела комплектування.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що на основі документальних матеріалів Інституту рукопису і відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі – НБУВ), а також залучення спеціальної літератури охарактеризовано склад бібліотеки Маріупольської жіночої гімназії.

26 січня 1876 р. у Маріуполі було відкрито чоловічу гімназію, а згодом, наприкінці року – жіночу. Засновником цих двох закладів став Феоктист Авраамович Хартахай. Видатний історик, етнолог і педагог Ф. Хартахай народився 1836 р. у селі Чердакли (нині с. Кременівка Нікопольського р-ну Донецької обл.). Походив із греків-переселенців з Криму, був третім сином у родині [2, с. 4]. Нарікаючи немовля Феоктистом, святий отець

зробив абсолютно точний вибір. Адже Феоктист у перекладі з грецької – «Засновник». Хлопчик виріс і справді став засновником. Саме він заснував заклади середньої освіти в місті Маріуполь. Дитячі роки Ф. Хартахая пройшли у рідному селі та в місті Маріуполь. Батько його працював канцеляристом у Маріупольському грецькому суді. Майбутній вчений навчався в Олександрівському повітовому училищі, пізніше закінчив Катеринославську гімназію. У 1858 р. вступив до Харківського університету на історико-філологічний факультет. Проте в лютому 1859 р. через неспроможність сплачувати за навчання його відрахували. Разом з іншими відрахованими студентами вступив до Київського університету Св. Володимира, відразу на 2-й курс, але й звідти його відраховують із тієї ж самої причини. У 1860 р. Ф. Хартахай став студентом Санкт-Петербурзького університету 1-го курсу, спочатку на історико-філологічному факультеті, а згодом – на факультеті східних мов. Тут він зарекомендував себе активним діячем революційної спілки, групи молоді, яка на той час була згуртована довкола Тараса Шевченка. 28 лютого (12 березня) 1861 р. разом з іншими студентами Ф. Хартахай ніс домовину з тілом великого Кобзаря. Виступав з прощальною промовою на Смоленському цвинтарі. Його промова була опублікована на сторінках журналу «Основа» [3, с. 13–14]. Того ж дня розгніване керівництво навчального закладу відрахувало Хартахая за участь у студентських акціях. Але згодом він екстерном успішно склав іспити й отримав атестат про вищу освіту.

Кілька років Ф. Хартахай займався дослідженнями з історії Риму, культури греків Приазов'я та кримських татар. У 1863 р. посів посаду співробітника соціально-політичного журналу «Сучасник» («Современник»). На початку 1866 р. Ф. Хартахай розпочав педагогічну діяльність у Варшавському навчальному окрузі. Викладав історію, географію, російську та церковно-слов'янську мови. Видав у Варшаві «Абетку і книгу для читання» («Азбуку и книгу для чтения») та «Прописи» для народних шкіл, друкував свої наукові статті. Згодом повернувся до рідного Маріуполя, де почав здійснювати свою давню мрію – створення Маріупольської гімназії. Разом із Ф. Хартахаем до Маріуполя приїхали варшавський приятель Іван Александров та вчителька із Санкт-Петербурга Олександра Генглез (1841–1914) [4, с. 78]. Утрюх вони подали прошення до міської ради про виділення коштів на будівництво закладу, яке було підтримане. Загальними зусиллями в 1875 р. у Маріуполі були відкриті приватне чоловіче та жіноче училища, які через рік переформували в гімназії. Директором чоловічої гімназії призначили Ф. Хартахая, жіночої – О. Генглез.

У 1876 р. Феоктист Хартахай одружився в Харкові із Софією Ковальською. Незабаром у них народилися дві доньки – Ганна й Катерина, а через півроку після його смерті в 1880 р. народився син Феоктист.

На момент відкриття в Маріуполі у вересні 1876 р. жіночої гімназії в ній було набрано усього три класи, а в січні 1903 р. їх налічувалося вже 16. Обов'язковими предметами для гімназисток були: арифметика, основи геометрії, чистописання, історія, географія, російська мова і література, Закон Божий, рукоділля, гімнастика, найголовніші поняття з історії і фізики, основи домашнього господарства та гігієна. Французька і німецька мови не належали до обов'язкових предметів. На уроках російської мови та літератури особлива увага приділялася мистецтву висловлювати власні думки – не тільки грамотно, а й послідовно. На заняттях з Закону Божого дівчата вивчали біографії святих, особливо жінок. Тому у випускному класі на цей предмет відводилося більше годин ніж у чоловічих гімназіях [5, с. 78].

Для педагогів обов'язковою була підготовка звітів, у яких вони мали повідомляти про фінансовий стан і забезпечення гімназії, особливі та урочисті моменти із життя навчального закладу. Також у звітах зафіксований загальний педагогічний склад, кількість учнів на кожен рік, міститься інформація про поведінку учнів та успішність [6, с. 22].

Велику роль у жіночій гімназії відігравала бібліотека, основу якої заклав, безсумнівно, засновник середніх навчальних закладів у м. Маріуполь Ф. Хартахай. Саме він та його наступники піклувалися про поповнення гімназійних бібліотек найважливішими виданнями. У бібліотеці передусім були «Історія держави Російської» («История государства Российского») М. Карамзіна, твори Д. Яворницького про запорозьких козаків, об'ємні томи «Записок Одеського товариства історії та старожитностей» («Записок Одесского общества истории и древностей»), багатотомні комплекти «Київської старовини» («Киевской старины»), «Російської старовини» («Русской старины») та деякі видання, які на той час вже стали бібліографічною рідкістю [7, с. 2, 3]. Багато з них збереглися до наших днів у Маріупольському краєзнавчому музеї. Бібліотека Маріупольської жіночої гімназії (далі – БМЖГ) мала закриті сховища. Численні книжкові скарби були доступні лише десятку педагогів. Ученицям гімназії видавали літературу з фонду викладачів, але умовно бібліотека була поділена на два відділення: одне – для гімназисток, де були видання прості, дешеві, інше – для їхніх наставників [8, с. 12].

На жіночий навчальний заклад щорічно з міського бюджету виділялося 12,36 тис. рублів. За навчання доводилося платити. У гімназійній біблі-

отеці був відділ, де зберігалися підручники та додаткова література для вивчення різних дисциплін, зокрема таких як російська, німецька, французька та латинська мови, історія, географія, математика, фізика, Закон Божий [9, арк. 9–11]. Обов'язково проводилися заняття зі співів, малювання, гімнастики.

У 1876 р. Маріупольська жіноча гімназія разом з бібліотекою розміщувалася в орендованій будівлі купця А. Палеолога на вулиці Єкатеринській, але згодом цього приміщення стало замало. Тому в 1879 р. на засіданні педагогічної ради ухвалили рішення про оренду більшого приміщення у купця 2-ї гільдії А. Чабаненка на Олександрівській площі. А в 1880-х роках перед маріупольською владою постало питання про необхідність будівництва власного приміщення для задоволення потреб жіночого навчального закладу, з перспективою на створення додаткових класів, а також спеціального приміщення для бібліотеки, фонди якої на той час вже нараховували близько 1200 одиниць зберігання. Будівництво нової гімназії розпочалося недалеко від Олександрівської площі, біля крамниць купця Момбеллі.

За архівними даними, станом на 1892 р. Маріупольська жіноча бібліотека нараховувала 737 назв загальною кількістю 2050 од. зб., частину яких згодом передали до Історико-церковного археологічного музею, створеного при гімназії в 1893 р. [10, с. 14]. Найцінніші видання новоутвореного музею зберігалися там до 1920-х років, згодом були передані до Маріупольського краєзнавчого музею. В останні десятиліття свого існування бібліотека здебільшого поповнювалася іншомовними виданнями, насамперед літературою французькою та німецькою мовами. Найбільші відділи бібліотеки жіночого навчального закладу – «Історія Росії» «Всесвітня історія» «Географія» «Відділ періодичних видань». Також у книгосховищі зберігалися атласи, брошури, словники, довідкова література.

У лютому 1918 р. педагогічна рада Маріупольської жіночої гімназії ухвалила рішення завершити випуск панянок достроково у зв'язку з нестабільною політичною ситуацією в країні. Останній випуск відбувся у 1919 р., тоді ж гімназію закрили. Досить ефективна система підготовки вчителів, що склалася у дореволюційному Маріуполі, припинила існування.

6 лютого 1920 р. було засновано Маріупольський краєзнавчий музей за ініціативою І. Коваленка, який став його першим директором. Спочатку установа мала назву: «Центральний музей Маріупольського повіту», з 1923 р. – «Маріупольський музей краєзнавства». Після закриття жіночого навчального закладу більшу частину видань з гімназійної бібліотеки

було передано до музею, про що свідчить печатка «Бібліотека Маріупольського Музея Краєвчення», проставлена на всіх виданнях. У березні 1919 р. на засіданні Тимчасового Комітету «Народної бібліотеки України» В. Вернадський виступив за необхідність терміново вжити заходів щодо придбання для Національної бібліотеки України фондів книгозбірень різних установ, які були знищені радянською владою, передусім середніх освітніх закладів, приватних гімназій, військових шкіл, інститутів, музеїв тощо. Внаслідок наполегливої праці науковців та співробітників ВБУ (Всесвітня бібліотека України) у 1920–1921 рр. вдалося придбати велику кількість рідкісних зібрань, що вціліли попри війну та розруху в країні [11, арк. 50–55]. Книжковий фонд ВБУ формувався шляхом купівлі, пожертв, передачі декретами влади книжкових збірок, розсилкою Всесоюзного обов'язкового примірника і нарешті шляхом обміну. Станом на 1925 р. до бібліотеки прибуло 48 170 книг та брошур, 90 029 газет, плакатів [12, оп. 1. с. 65]. Проводилося опрацювання видань, які потім розсортовували по відділах за тематикою.

У 1925–1927 рр. до ВБУ була передана бібліотека колишнього імператорського Університету св. Володимира. У філії було відкрито видачу книг за абонементом науковим працівникам та спеціалістам науководослідних установ АН УРСР. У 30-х роках минулого століття, виконуючи завдання забезпечення максимального доступу читачів до фондів, що мали підвищений попит у читачів, комплектування Київської (Подільської) філії відбувалось переважно виданнями іноземними мовами, художньою та соціально-політичною літературою, а також стародруками. Збиральницька політика Бібліотеки була орієнтована на придбання цілісних бібліотечних колекцій та зібрань приватних осіб і установ. На початку 30-х років ХХ ст. до філії була перевезена частина бібліотеки Кам'янець-Подільського інституту народної освіти, а також місцевого крайового музею [13, с. 199]. На даному етапі дослідження рік передачі книгозбірні з Маріупольської жіночої гімназії до НБУВ не встановлено. Частина фонду була втрачена під час Другої світової війни. Фонди ВБУ евакуювалися до Уфи, але не все вдалося вивезти, частина фондів була пограбована. У повоєнний період відбувалося упорядкування фондів та їх розкриття. Але варто наголосити, що видання з фондів Подільської філії особливого попиту не мали. Так сталося тому, що видання були переважно релігійного характеру. У 1992 р. відбулася реорганізація структурних підрозділів ЦНБ ім. В. І. Вернадського.

Під час воєнних подій в Україні частина видань з бібліотеки жіночої Маріупольської гімназії була втрачена. До відділу бібліотечних зібрань

та історичних колекцій ЦНБ з обмінно-резервного фонду потрапила невелика кількість одиниць зберігання з книгозбірні Маріупольської жіночої гімназії: усього досліджено 52. Було виокремлено документи, що мали ознаки належності до колекції. Також аналіз інформації дає змогу зробити висновок, що фонд надійшов до бібліотеки у невеликому обсязі порівняно з бібліотекою, що зберігалася від Маріупольської Олександрівської гімназії (749 одиниць), саме тому цей історико-культурний фонд класифікується як «фрагмент бібліотеки». Репертуар книг відповідає класичній гімназійній бібліотеці, але є неповним. Аналізуючи печатки, штампи та написи, робимо висновки про походження книг. Видання з бібліотеки жіночої гімназії в різні часі перебували у власності Маріупольської Олександрівської чоловічої гімназії, Маріупольського музею краєзнавства, різних підрозділів НБУВ, у 1943 р. пройшли облікову перевірку [14, с. 161].

За тематичною ознакою книг, які потрапили до відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій, з'ясувалося, що бібліотека Маріупольської гімназії, крім літературного, історичного, педагогічного, географічного та відділу періодичних видань могла мати додаткові відділи.

Оправа більшості книжок має на корінці тиснення «МЖГ» – «Маріупольська жіноча гімназія». Усі видання оправлені або у палітурній майстерні Маріупольської гімназії, або оправа зроблено на її замовлення. На кожному такому примірнику є наліпки із зазначенням тематики відділу, до якого належать видання. Наразі є 27 видань французькою мовою, 23 – російською, 2 – німецькою. Спробуємо детальніше розглянути та проаналізувати кілька книжкових видань.

Перше досліджене видання з Маріупольської книгозбірні – «Лаокоонъ, или о границах живописи и поэзии» («Laokoon oder über die Grenzen der Malerei und Poesie») [15], філософський трактат німецького поета, драматурга й естетика Готгольда Ефраїма Лессінга (1729–1781), присвячений проблемі визначення меж зображення в живописі та поезії. Вперше його опубліковано в 1766 р. у Берліні. У праці розкриваються основи для теоретичного осмислення специфіки образотворчого мистецтва і поезії. Автор виступає проти домінуючої протягом майже всього періоду Просвітництва естетичної програми класицизму, яка полягала в утвердженні принципу сумісності видів мистецтв, що бере початок ще з давніх часів. Оригінальна мова видання – німецька, перекладено і видано російською мовою у друкарні Олександра Семена в Москві в 1903 р. У нижній частині титульного аркуша дві печатки: «Маріупольская женская гимназія» (кругла, синя фарба) та «Библиотека Мариуполь-

ского Музея Краеведения. 1941 г.» (овальна, фіолетова фарба). Контури першої печатки майже стерті, посередині зображений герб навчального закладу. На титульному аркуші зроблено багато відміток олівцем: 834 – інвентарний номер; № 1890 – номер, проставлений у середині другої печатки. На форзаці видання наліпка: «Отдель Искусство. № хрон. кат. 682. № сист. кат. 52». Палітурка: кольоровий картон, шкіряний корінець. Примірник введено в електронний каталог (шифр БМЖГ – 682).

Наступне російськомовне видання – «Императоръ Александръ II. Исторический очеркъ его жизни и царствования» – вийшло в світ у друкарні «Северная Электротпечатня» в Санкт-Петербурзі 1903 р. [16]. Автор історичного нарису – О. Шумахер (1854–1920), російський письменник, директор одного з філіалів російського держбанку. Посібник зорієнтовано на науковців та шанувальників історії. У ньому викладено біографічні відомості про імператора Олександра II, охарактеризовано зовнішню та внутрішню політику царя, його погляди на звільнення селян від кріпосної залежності. На титульному аркуші зазначені дві печатки: «Маріупольская женская гимназия» (круглої форми, зеленого кольору), «Библиотека Мариупольского Музея Краеведения 1941 г.» (овальна, фіолетова фарба). Також на титулі багато написів: «9 (47) / Ш- 96», «Ш 96. И.А. В.» – чорнилом різного кольору, «Ст. в.», «Хр. 2025 С. 676» – чорним. На вигляд два останні написи (чорним чорнилом) зроблені значно раніше ніж перші. Адже чорнило не таке яскраве, як на перших двох написах. На форзаці видання є наліпка: «Отдель И. Г.» (розшифровується як «История государства»), «№ хрон. кат. 2025», «№ сист. кат. 676.». Номер систематичного каталогу 676 закреслено, напис червоним чорнилом: «Ш. 99. А.». Розшифровується так: Шумахер, 99 – порядковий номер видання у систематичному каталозі, відповідно «А» – Александр.

Під час дослідження цього видання встановлено, що записи, зроблені кольоровим чорнилом, датуються серединою ХХ ст., після того, як його було передано до Маріупольської бібліотеки краєзнавчого музею. Примірник введено в електронний каталог (шифр БМЖГ – 99).

З відділу «История государства» БМЖГ зберігається ще одне видання – «Публичные чтения о Петре Великом» [17]. Автор – російський історик, професор Московського університету С. Соловйов (1820–1879). Видання вийшло друком у Москві в 1872 р. в друкарні університету. Історичний нарис підготовлено на замовлення ювілейної комісії московської політехнічної виставки імператорського гуртка шанувальників природознавства, антропології та етнографії при Московському університеті. Порівняно невелика праця знайомить читача з історичною, суспільно-політичною

думкою Росії 70-х рр. XIX ст., є важливим джерелом для вивчення «Петровської епохи». Видання поділено на 12 лекцій про Петра Великого, що присвячені 200-му ювілею від дня його народження. На титульному аркуші примірника написи: «947. С.60. ч.П.в.», «1955 г.», «9.47.8», які, зроблені у радянський період. Також присутні дві печатки: «Мариупольская женская гимназия» (круглої форми, зеленого кольору), «Библиотека Мариупольского Музея Краеведения. 1941 г.» (овальна, фіолетова фарба). На форзаці видання є наліпка, де зазначено: «Отдель И. Г.», «№ хрон. кат. 760», «№ сист. кат. 223.» Червоним чорнилом номер 223 закреслено, натомість проставлено номер 86. Примірник введено в електронний каталог (шифр БМЖГ – 86).

У відділі «Географія» є видання Берлепша Германа Олександра фон (Hermann Alexander von Berlepsch 1814–1883) «Швейцарские Альпы и альпийская жизнь» [18]. Друге видання путівника в перекладі з німецької, примірник якого належав бібліотеці Мариупольської жіночої гімназії, вийшло друком у Санкт-Петербурзі у видавництві «Общественная польза» в 1874 р. Автор майстерно описує природу однієї з найцікавіших та мальовничих гірських країн Європи. Путівник містить передмову від автора, 32 розділи та висновки. На титульному аркуші видання «Швейцарские Альпы и альпийская жизнь» знаходимо написи чорнилом: «91. Г.48.ША», «91.Б.49», «1955 г.». Виходячи з останнього, робимо висновок: ці написи було зроблено у повоєнні роки, вже у Державній публічній бібліотеці УРСР (Таку назву мала НБУВ протягом 1948–1965 рр.) [19, с. 8]. Також на титулі є печатки: «Мариупольская женская гимназия», «Библиотека Мариупольского Музея Краеведения. 1941 г.». На останній сторінці – печатка: «Книжная торговля специально для иногородных А. Я. Панафидина. Высылает все книги» (прямокутна, сіра фарба). На форзаці у верхньому лівому куті наліпка: «Отдель Г.» «№ хрон. кат. 523», «№ сист. кат. 143.». На ній синім олівцем номер 143 закреслено, проставлено номер 90. Примірник введено до електронного каталогу (шифр БМЖГ – 90).

До відділу «Русская история» входили такі видання як «Общедоступные чтения о русской истории» С. Соловйова (Москва, 1903), «Чтение из русской истории (съ исхода XVII века) П. Щебальського (Варшава, 1880), біографічний нарис «Иванъ Владимировичъ Лопухинъ. Его масонская и государственная деятельность» А. Суровцева (Санкт-Петербург, 1901) та багато інших.

Також із книжкового зібрання Мариупольської жіночої гімназії опрацьовано видання, що зберігалися у відділі «Французька мова», а саме:

повісті «Au coin du feu» («Біля вогню») [20] французького письменника і драматурга Еміля Сувестра (Souvestre, Émile) та комедії «Le misanthrope» [21] («Мізантроп») Жана Батиста Мольєра (шифр БМЖГ – 102).

В історичному відділі є нарис із «Histoire de Napoleon et de la Grande Armée pendant l'année 1812» («Історія Наполеонівських війн») графа Ф. П. де Сегюра (*Philippe-Paul, comte de Ségur, 1780–1873*) – «La Bataille de la Moscova. Бородинское сражение» [22]. Видання вийшло в світ 1896 р. (Санкт-Петербург), видано С. О. Манштейном в співробітництві з Н. Леонтєвою та К. Бенуа. Цей нарис входить до серії «Избранныя произведения немецких и французских писателей для класснаго и домашняго чтенія». Передмова у виданні подана російською мовою, твір – французькою, наприкінці додано франкомовний словник та «План сраженія при Бородино». На титульному аркуші є печатка: «Маріупольская женская гимназия», на форзаці – печатка: «Переплетная фулярная мастерская Е. А. Вульфъ в Маріуполе», у верхньому лівому куті наліпка: «Отдель Фран. яз» «№ хрон. кат. 565», «№ сист. кат. 142.». Палітурка: кольоровий картон, шкіряний корінець з паперовою білою наліпкою. Примірник введено до електронного каталогу (шифр БМЖГ – 142).

«Відділ журналів» був одним з найбільших розділів у книгозбірні жіночого навчального закладу. У ньому зосереджувалися такі відомі періодичні часописи як «Записки Одеського товариства історії та старожитностей», багаторічні комплекти «Російської старовини», «Київської старовини» та інші, які давно стали бібліографічною цінністю. Тут були російськомовні та журнали, друковані іноземними мовами: польською, німецькою, латинською. Але найбільше – франкомовних. У цьому дослідженні розглянемо російськомовні періодичні видання, що мають найбільше ознак причетності до книгозбірні жіночої маріупольської гімназії, які були виявлені та збережені у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій. Наразі до відділу надійшло 24 одиниці періодичних видань, що входили до фонду бібліотеки Маріупольської жіночої гімназії.

Науково-педагогічний журнал «Рускій філологічеській вестникъ» за 1914 р. (Т. LXXI, вип. 1) за редакцією Є. Карського [23] вийшов друком у Варшаві у видавництві «Варшавский учебный округ». «Рускій філологічеській вестникъ» був заснований в 1879 р. професором М. Колосовим, а після його смерті в 1881 р. перейшов професору О. Смірнову. Журнал присвячений вивченню мов, народної поезії та давньої літератури слов'янських племен і переважно російського народу [24, с. 331]. У рубриці «Педагогічний відділ журналів» міститься багато статей з методики викла-

дання російської мови, аналіз підручників, дослідження біографій відомих російських педагогів. У випуску № 1 (Т. LXXI) видання «Русскій филологическій вестникъ» за 1914 р. вміщено статті та нариси з філології таких науковців як В. Бородицький, О. Соболевський, Ф. Сушицький та ін. Усього нараховано 20 публікацій. На титульному аркуші примірника дві печатки: «Мариупольская женская гимназия», «Бібліотека Мариупольского Музея Краеведения. 1941 г.». Друга печатка проставлена також на 3 та 88 сторінках. Під назвою журналу «Русскій филологическій вестникъ» напис чорнилом: «Отделение журналов». Оправа видання: твердий картон із шкіряним корінцем, на якому вказана назва. Примірник введено в електронний каталог (шифр БМЖГ – 14).

Також з відділу періодики «Журнал Министерства народного просвещения» за 1912 р. (Ч. XLII, № 11) [25], що виходив протягом 1834–1917 рр. у Санкт-Петербурзі. Його редакторами в різні роки були О. Нікітенко, К. Ушинський, Ю. Рехневський, І. Галанін, Є. Феоктистов, Л. Майков, В. Василевський [26]. У виданні акцентовано увагу на розвитку педагогічної думки й освіти. Структурно журнал поділявся на офіційну та неофіційну частини. За тематикою в часопису переважали статті з археології, російської, української та всесвітньої історії, джерелознавства, мовознавства, історії літератури й теорії мистецтв, правознавства, географії та природознавства. На форзаці періодичного видання міститься наліпка: «Пер. изд. Хрон. 982. Сис. 36». На титульному аркуші примірника – печатка: «Бібліотека мариупольск. мариинской женской гимназії», вона відрізняється за діаметром від згадуваної вище печатки, виявленої на інших виданнях (овальної форми, фіолетова фарба). Поряд на титулі – печатка: «Библиотека Мариупольского Музея Краеведения. 1941 г.» (овальна, синя фарба). Рік 1941 червоним олівцем виправлено на 1943. Примірник має картонну оправу, шкіряний корінець, на якому зазначено том (шифр БМЖГ – 36).

Отже, навіть побіжний огляд частини бібліотечного зібрання Мариупольської жіночої гімназії свідчить про його важливість та історичну цінність. Це зібрання, як і вся колекція стародрукованих книг, що зберігаються в НБУВ, без сумніву, має меморіальне та історичне значення для дослідження освіти і культури нашої держави. Колекцію книг, яку в результаті наполегливої праці фахівців бібліотечної справи вдалося зберегти до наших днів, можна вважати цінним надбанням, історичним джерелом для дослідження історії гімназії в Мариуполі другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Книжкова колекція Мариупольської жіночої гімназії є цінною історико-культурною пам'яткою, зразком зібрання видань

з різних галузей науки кінця XVIII – початку XX ст. Усі видання, що зберігаються у фондї бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства, містять унікальні книжкові знаки, вивчення яких становить перспективу подальших книгознавчих досліджень.

Список бібліографічних посилань

1. Мазур П. В. Педагогическое образование в Мариуполе. *Старый Мариуполь*. 2011. № 3. С. 2.
2. Яруцкий Л. Д. Ф. А. Хартахай, сотрудник «Современника». *Приазовский рабочий*. 1968. 20 окт. (№ 208); 22 окт. (№ 209). С. 4.
3. Ф. Хартахай. Рідне слово. *Основа*. 1861. № 3. С. 13–14.
4. Мазур П. В. Педагогическое образование в дореволюционном Мариуполе. *Вечерний Мариуполь*. 2006. № 37. С. 11.
5. Михайлова Д. В. Визначна роль Ф. Хартахая у відкритті перших маріупольських гімназійних закладів. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 16. Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики: зб. наук. пр.* / під ред. Н. В. Гузій. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. Вип. 17 (27). С. 75–80.
6. Отчет о состоянии Мариупольской женской гимназии за 1902 г. Мариуполь : Тип. Э. П. Голицына. 1903. 40 с.
7. Яруцкий Л. Первые библиотеки. *Мариупольская старина*. 2011. 13 апреля. С. 2–3.
8. Учебні заклади Маріуполя. *Приазовський край*. Червень, 1892. С. 12.
9. ІР НБУВ. Ф. XIII. Спр. 6153. Арк. 9–11. Записки о преподавании Закона Божьего в 8-м классе, дополнительном, женских гимназиях Министерства Народного просвещения. 10 июля 1886 г.
10. Ковалева О. Ф., Чистов В. П. Первая женская Мариупольская гимназия. *Очерки истории культуры Южного Прибужья (от истоков до начала XX века)*: в 3 кн. Николаев, 2000. Кн. I. Из прошлого культурной жизни на Николаевщине. 2000. 235 с.
11. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 6. Спр. 5931. Арк. 50–55.
12. Архів НБУВ. ІР. Опис 1. № 166. С. 65.
13. Рабчун О. С. Обслуговування читачів фондами Відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ. *Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства* : матеріали другої науково-практичної конференції (23 вересня 2010 р., Львів). Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2010. С. 199–205.
14. Іваннікова М. Шляхи введення у науковий обіг інформаційних

ресурсів відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2009. Вип. 24. 344 с.

15. Лессинг Г. Э. Лаокоонъ, или о границахъ живописи и поэзии. М. : Типография Александра Семена, 1903. – 207 с.

16. Шумахер А. А. Императоръ Александръ II. Исторический очеркъ его жизни и царствования. СПб. : Северная Электротпечатня, 1903. 206 с.

17. Соловьев С. М. Публичные чтения о Петре Великом. М. : Университетская Типография «Катковъ и К°», 1872. 134 с.

18. Берлепш Г. А. Швейцарские Альпы и альпийская жизнь. Изд. 2-е. СПб. : Общественная польза, 1874. 384 с.

19. Дубровіна Л. А. Онищенко О. С. Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (1918–1941). Київ, 1998. 335 с.

20. Souvestre É. Au coin du feu. СПб. : Тренке и Фюсно, 1905. 96 с.

21. Molière J.B. Le misanthrope. СПб. : Тренке и Фюсно, 1894. 208 с.

22. Ségur. La Bataille de la Moscova. Бородинское сражение. Извлечение из VII книги сочинения графа Сегюра «Histoire de Napoleon et de la Grande Armée pendant l'année 1812». *Избранныя произведения немецких и французских писателей для класнаго и домашняго чтения* / под. ред. С. А. Манштейна. СПб., 1896. 105 с.

23. Русский филологический вестник. 1914. Том LXXI. Вып. 1. 88 с.

24. Русский филологический вестник. *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона*: в 86 т. СПб., 1890–1907. Т. 53: *Розовень-Ръна*. 1899. 480 с.

25. Журнал Министерства народного просвещения / под. ред. Э. Л. Радлова. СПб. : Сенатская типография, 1912. № 11. 535 с.

26. Матях М. В. Журнал Министерства народного просвещения. *Енциклопедія історії України*: у 10 т. Київ : Наук. думка, 2005. Т. 3: *Е–Й*. 672 с.

References

1. Mazur, P.V. (2011). Pedagogicheskoe obrazovanie v Mariupole [Teacher education in Mariupol]. *Saryi Mariupol – Old Mariupol*, 3, 2 [in Russian].

2. Yarutskii, L. D. (1968). F. A. Hartahai, sotrudnik «Sovremennika» [F. A. Khartakhai, employe of «Sovremennik»]. *Priazovskii rabochii – Priazovskiy Worker*, 208, 4 [in Russian].

3. Hartahai, F. A. (1861). Ridne slovo [Native word]. *Osnova – Basis*, 3, 13–14 [in Ukrainian].

4. Mazur, P. V. (2006). Pedagogicheskoe obrazovanie v dorevoliutsionnom

Mariupole [Teacher education in pre-revolutionary Mariupol]. *Vechernii Mariupol – Evening Mariupol*, 37, 11[in Russian].

5. Mykhailova, D. V. (2012). Vuznachna rol F. Hartahaia y vidkrutti pershykh mariypolskykh gimnaziinykh zakladiv [Hartachai's prominent role in opening the first Mariupol high schools]. *Naukovui chasopis NPU imeni M. P. Dragomanova. Seria 16. Tvorchia osobustist uchutel'ia: problemu teorii i praktuku: zbirnik naykovukh prats – Scientific journal of NP Dragomanov. Series 16. The creative personality of the teacher: problems of theory and practice: a collection of scientific works*, 17, 75–80 Kyiv: Vydavnytstvo NPU imeni M. P. Dragomanova [in Ukrainian].

6. Otchet o sostoianii Mariupolskoi zhenskoi gimnazii za 1902 g. (1903) [Report on the state of the Mariupol women's gymnasium for 1902]. Mariupol: Tipografia E. P. Golitsyna [in Russian].

7. Yaruskii, L. D. (2001). Pervye biblioteki [First libraries]. *Mariupolskakaia starina – Mariupol Antiquity*, *Aprel*, 13, 2–3 [in Russian].

8. Uchbovi zakladu Mariupolia (1892). [Educational institutions of Mariupol]. *Priazovskii kraj – Priazovsky Region. Mariupol*, Cherven, 6, 12 [in Ukrainian].

9. The Institute of manuscript of V. I. Vernadskyi National Library of Ukrain. Fund 13. Unit. 6153. Sheet 9–11. Russian archive [in Russian].

10. Kovaleva, O. F., Chistov, V. P. (Eds.). (2000). Pervaia zhenskaia Mariupolskaia gimnaziia [First Mariupol girl's gymnasium]. Book 1. Ocherki istorii kultury Yuzhnogo Pribuzhia. Ot istokov do nachala XX veka. (Books 1–3; Book 1). Nikolaev [in Russian].

11. State archive of higher authorities of Ukraine. Fond 166. Description 6. Unit 5931 [in Russian].

12. Archive of V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine. Manuscript Institute. Description 1. Unit. 166. P. 65 [Russian archive] [in Russian].

13. Rabchun, O. S. (2010). Obslugovuvannia chutachiv fondamy viddilu bibliotechnukh zibran ta istorychnykh kolektsii NBUV [Serving readers with the funds of the Department of Library Collections and Historical Collections of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine]. *Proceedings from the modern problems of library activity in the conditions of information society: Ddruha naukovopraktychna konferentsiia* (Lviv, 23 veresnia 2010 roku) – 2 nd scientific-practical conference (pp. 199–205). Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniky [in Ukrainian].

14. Ivannikova, M. K. (2009). Shliakhy vvedennia u naukovyi obih informatsiynykh resursiv viddilu bibliotechnukh zibran ta istorychnykh kolektsii NBUV [Ways of Introducing the Scientific Resources of the Library Collections

and Historical Collections Department of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 24, 154–164 [in Ukrainian].

15. Lessing, G. E. (1903). *Laokoon ili o granitsakh zhivopisi i poezni* [Laocoon or the boundaries of painting and poetry] (E. Edelson Trans.) Moscow: Tipografiia Aleksandra Semena [in Russian].

16. Schumacher, A. A. (1903). *Imperator Aleksandr II. Istoricheskii ocherk yego zhizni i tsarstvovaniia* [Emperor Alexander II. The historical outline of his life and reign] St. Petersburg: Severnaya Elektropечатnia [In Russian].

17. Soloviov, S. M. (1872). *Publichnyia chteniia o Petre Velikom* [Public reading about Peter the Great] Moscow: Universitetskaia Tipografiia «Katkov i K°» [in Russian].

18. Berlepsh, G. A. (1874). *Shveysarskiiie Alpy i alpiiskaya zhizn* [Swiss Alps and Alpine life] St. Petersburg: Obshchestvennaia polza [in Russian].

19. Dubrovina, L. A., Onyshchenko, O. S. (1998). *Istoriia Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho (1918–1941)* [History of the V. I. Vernadsky National Library of Ukraine (1918–1941)]. Kyiv [in Ukrainian].

20. Souvestre, É. (1905). *Au coin du feu*. St. Petersburg: Trenke i Fiusno [in France].

21. Molière, J. B. (1894). *Le misanthrope*. St. Petersburg: Trenke i Fiusno [in France].

22. Ségur Ph-P. (1896). *Segur. La Bataille de la Moscova*. Selected works of German and French writers for class and home reading. Menshtein S.A. (Ed.). St. Petersburg: Trenke i Fiusno [in France].

23. Karskii, E.A. (Eds.). (1914). *Russkii filolohicheskii vestnik* [Russian Philological Bulletin] Varshava: Varshavskii uchebnyi okruh, LXXI, 1, 88 [in Russian].

24. Brokgauz, F. A., Yefron, I. A. (1899). *Russkii filolohicheskii vestnik* [Russian philological bulletin]. *Encyclopedic Dictionary of Brockhaus and Efron* (Vols.1–86; Vol. 53: Rozoven-Repa). St. Petersburg [in Russian].

25. Radlov, E. L. (Eds.). (1912). *Zhurnal Ministerstva narodnogo prosveshcheniia* [Journal of the Ministry of Education], 11, 355. St. Petersburg: Senatskaia tipografiia [in Russian].

26. Matiakh, M. V. (2005). *Zhurnal Ministerstva narodnogo prosveshcheniia* [Journal of the Ministry of National Education]. *Encyclopedia of History of Ukraine* (Vols.1–10; Vol. 3). Kiev: Naukova dumka [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 21.10.2020.

Ivanna Gurzhiy,

PhD (History), Senior Researcher,
V. I. Vernadsky National Library of Ukraine
62 Volodymyrska St., Kyiv 01601, Ukraine
e-mail: ivka85.85@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-1847-0831>

Books from the Library of Mariupol Women's Gymnasium in Collection of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

The purpose of the work is to bring into scientific circulation little-known publications from the book collection of the Mariupol Women's Gymnasium, which will contribute to the study of the history of the gymnasium in Mariupol in the 19 th – beginning of the 20 th century. The methodology is substantiated by the conducted analysis of the quantitative and thematic composition of the gymnasium library, the stages of its creation and the sources of acquisition are traced. The scientific novelty of the work is that on the basis of documents of the Institute of Manuscripts and the Department of Library Collections and Historical Collections Institute of Bibliology of the V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, as well as with the involvement of special literature, books from the library of the Mariupol women's gymnasium are characterized. A study of the history of the gymnasium covers its direction and the specifics of teaching basic subjects. The study also provides information about the founders of the Mariupol Women's Gymnasium, one of whom was an experienced teacher, public figure Feoktist Avraamovich Hartahai (1836–1880), and philologist Oleksandra Oleksandrovna Genglez (1841–1915). During the war in Ukraine, some publications from the library of the Mariupol Women's Gymnasium were lost. A small number of storage items from the book collection of the Mariupol Women's Gymnasium came to the department of library collections and historical collections from the exchange-reserve fund: total of 52 were examined. Documents with signs of belonging to the collection were selected. The binders of the most books bear the mark MZhG, which means Mariupol Women's Gymnasium. All editions were processed either in the book-binding of the Mariupol gymnasium, or the binders were made to its order. Conclusions. Thus, the book collection of the Mariupol Women's Gymnasium is a valuable historical and cultural monument, as well as a sample of collections for researchers who worked in different fields of science from the end of the 18 th century up to the present day. All editions, while preserved in the fund of library collections and historical collections of the Institute of Bibliology, contain unique book marks, the study of which is a prospect for further bibliological research.

Keywords: book edition, V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, Mariupol Women's Gymnasium, Hartahai, Museum of Local Lore.

Розділ II

**ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНІ
АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ БІБЛІОТЕК
У СУЧАСНОМУ МЕДІАПРОСТОРІ**

Єлизавета Кухарчук,

кандидат наук із соціальних комунікацій, молодший науковий співробітник,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: liza_koraneva@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-2997-1196>

Вікторія Копанєва,

кандидат історичних наук, директор Наукової бібліотеки,
Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв
вул. Лаврська, 9, Київ, 02000, Україна
e-mail: vkopaneva@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-9838-4855>

ПОГЛИБЛЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ БІБЛІОТЕКИ З ЦИФРОВОЮ НАУКОЮ: ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ

Констатовано, що прискорення переходу досліджень у цифрове середовище є новим викликом для бібліотек. Сформульовано концептуальну модель бібліотеки в середовищі цифрової науки. Досліджено організаційно-методологічну складову проблематики формування колекцій первинних дослідницьких даних та створення віртуальної лабораторії, яка буде слугувати предметно-орієнтованим «робочим місцем вченого». Наголошено, що впровадження організаційно-методологічних основ розвитку бібліотеки в середовищі цифрової науки потребуватиме управлінських рішень на трьох рівнях: на рівні наукової установи, до якої входить бібліотека (університет, інститут), відомчому і міжвідомчому. Зроблено висновок, що запропоновані організаційно-методичні принципи сприятимуть функціональній трансформації бібліотеки з інфраструктурного елемента науки в учасника дослідження.

Ключові слова: бібліотека, цифрова наука, дані первинних досліджень, віртуальна лабораторія, синергія, методичні засади.

Постановка проблеми. Термін «цифрова наука» з'явився у 2013 р. у документах програми Європейського Союзу «Горизонт–2020» для узагальнення напрямів дослідницької діяльності, що раніше розвивалися в рамках «е-науки», «відкритої науки» та «науки 2.0» [1, 2]. Передбачене © Є. Кухарчук, В. Копанєва, 2020

цією програмою прискорення переходу досліджень у цифрове середовище є новим викликом для бібліотек. Бібліотека як суспільний інститут існує впродовж кількох тисячоліть. Виклики виникали перед нею й раніше. Як правило вони були зумовлені зміною носіїв даних (глиняні таблички, папіруси, папір) і технологій документування та поширення інформації (друкарство, Інтернет). Тому черговий виклик (цифрова наука) не є для бібліотеки чимось надзвичайним. Його розв'язання потребує, насамперед, концентрованого представлення суспільного призначення, структури та функцій бібліотеки в середовищі цифрової науки.

Першим прообразом такої бібліотеки можна розглядати Олександрійську бібліотеку, що була інтегрована зі структурами, де проводилися фундаментальні дослідження та отримувалися теоретичні результати світового рівня, створювалися шедеври мистецтва, здійснювалася підготовка кадрів вищої кваліфікації [3]. Безперечна необхідність урахування позитивних рис цієї бібліотеки, концептуальна модель якої виглядає в певних аспектах більш прогресивною, ніж у бібліотек ХХ ст. Водночас слід відзначити кардинальну відмінність організаційно-технологічних можливостей інформаційного суспільства ХХІ ст. від можливостей суспільства античних часів. З їх урахуванням сформульована наступна концептуальна модель бібліотеки в середовищі цифрової науки: «Бібліотека в середовищі цифрової науки – установа або структурний підрозділ установи, в якій поряд з традиційними бібліотечними функціями забезпечується формування впорядкованого фонду первинних дослідницьких даних, виявлення в ньому нових закономірностей, продукування та поширення знань, що сприятиме системно-організаційній взаємодії бібліотечно-інформаційної та наукової діяльності, функціональній трансформації бібліотеки з інфраструктурного елемента науки в учасника дослідницької діяльності», яка представлена в науковій праці В. О. Копанєвої «Концептуальна модель бібліотеки в середовищі цифрової науки» [4].

Реалізація цієї концептуальної моделі потребує розробки організаційно-методичних засад розвитку бібліотеки в нових умовах, що є *метою* цього дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Синергія бібліотеки і цифрової науки має бути спрямована, з одного боку, на збереження ідентитету бібліотеки, а з другого – на її функціонально-структурну трансформацію, що забезпечить реалізацію нових завдань. Основними з них мають стати формування фондів первинних дослідницьких даних і створення віртуальних лабораторій (бібліометричних, інфометричних, навчальних).

Перше з них передбачає поширення меморіальної та комунікативної функцій бібліотеки на цифрові джерела інформації для сприяння єдності традиційного та мережевого сегментів документального простору. Методичні засади формування національного фонду цифрових публікацій, що базуються на поєднанні кооперативної підготовки його тематичних складових спільними зусиллями провідних інформаційних інституцій держави з централізованим формуванням інтегрованого навігаційно-довідкового апарату, розроблено в науковій праці В. О. Копанєвої «Концептуальна модель бібліотеки в середовищі цифрової науки» [4].

Потребує окремої уваги організаційно-методична складова вирішення завдання формування зібрань первинних дослідницьких (експериментальних) даних.

Наразі наукові дослідження в багатьох сферах знань здійснюють великі колективи вчених, інженерів і конструкторів за допомогою складного та дорогого обладнання. Великі витрати ресурсів на проведення досліджень зумовлюють необхідність проведення низки заходів з підвищення ефективності всього комплексу робіт. Одним з них є започаткування технології автоматизованого формування, підтримки зберігання та багаторазового використання первинних дослідницьких даних, що отримала назву Data Curation. На перший погляд може здатися, що технологія Data Curation з'явилася в останні роки й прийшла до нас зі США та розвинутих країн Європи. Однак ще наприкінці ХХ ст. на теренах колишнього СРСР аналогічні технології успішно розвивались у рамках розробки, впровадження та функціонування систем автоматизації наукових досліджень. Про глибину проробки їх організаційно-методичних засад свідчить поява в 1980 р. такого нормативного документа як «Загальногалузеві керівні методичні матеріали щодо створення автоматизованих систем наукових досліджень і комплексних випробувань зразків нової техніки» («Общественные руководящие методические материалы по созданию автоматизированных систем научных исследований и комплексных испытаний образцов новой техники») [4].

Фактично в системах автоматизації наукових досліджень вже була закладена й апробована впродовж кількох десятиліть функція збору та обробки первинних дослідницьких даних. Однак тогочасні інформаційно-технологічні можливості, насамперед, в аспекті довгострокового зберігання значних обсягів отриманих даних не дали змоги досягти бажаних результатів. Сьогодні з появою ґрід-технологій системи автоматизації наукових досліджень відроджуються на новому рівні та під іншими назвами. Згадана вище технологія Data Curation, яка орієнтована

на залучення бібліотечних інституцій до первинних стадій досліджень, – один з її сучасних варіантів.

Для кардинального сприяння формуванню збірань загальнодоступних первинних наукових даних вони мають розглядатися повноцінними результатами дослідження й ураховуватися при оцінюванні ефективності діяльності вчених. Лише за таких умов дослідники будуть зацікавлені надавати ці дані у відкритий доступ, що сприятиме підвищенню наукової продуктивності та співпраці.

Наразі популярним став термін «віртуальна лабораторія». Найбільш часто він використовується в освітянській сфері. Під ним розуміється віртуальне навчальне середовище, яке надає можливість комп'ютерного моделювання об'єктів реального світу і допомагає в оволодінні новими знаннями та вміннями [5].

Констатуючи поширеність віртуальних лабораторій у навчальних середовищах, слід водночас зазначити, що проблематика створення віртуальних лабораторій цифрової науки в Україні наразі належно не пророблена. Як виняток можна назвати розроблену в Українському мовно-інформаційному фонді НАН України віртуальну лексикографічну лабораторію «Словник української мови», орієнтовану на забезпечення процесу укладання словника української мови групою територіально розподілених лексикографів [6]. У ній закладено можливість перепроектування для будь-якої мови. Розвинений інструментарій забезпечує спільну розподілену лексикографічну роботу з використанням інформаційних технологій віртуалізації, сервіс-орієнтованої архітектури та теорії і технологій лексикографічних систем. На основі цієї розробки реалізовано «Віртуальну термінографічну лабораторію з фізики», «Віртуальну термінографічну лабораторію з біології» та «Віртуальну лексикографічну лабораторію “Українсько-кримськотатарський словник”».

Прообразом вітчизняної віртуальної бібліографічної лабораторії можна вважати спробу реалізації наприкінці 90-х років ХХ ст. децентралізованої кооперативної каталогізації [7]. Вона базувалася на світовому досвіді кооперативної каталогізації і враховувала тогочасний стан бібліотечної справи в нашій державі. Він характеризується, зокрема, відсутністю цільової фінансової підтримки робіт у галузі інформатизації бібліотек зі сторони держави та проблематичністю отримання такої підтримки в умовах економічних негараздів. Названі чинники унеможливлювали «сліпе» копіювання світових моделей кооперативної каталогізації і обумовили необхідність створення української моделі, реалізація котрої не потребувала б на першому етапі значного додаткового фінан-

сування. Ця модель базувалася на досягнутих результатах, основними з яких стали наявність у провідних книгозбірнях України підготованих колективів фахівців, що реалізують інформаційні процеси комплектування і каталогізації в автоматизованому режимі, а також створені в цих книгозбірнях бібліографічні бази даних і електронні каталоги. В основу моделі покладено принцип децентралізованої кооперативної каталогізації (без центру каталогізації). Кооперативна каталогізація сприяла зменшенню сукупних трудовитрат і досягненню нового рівня співпраці. Впровадження технології децентралізованої кооперативної каталогізації було еволюційним шляхом розвитку традиційної схеми опрацювання нових надходжень до фондів бібліотек і не потребувало створення додаткових функціональних чи організаційно-координуючих структур. Єдине нововведення – технологічна база даних, у яку заносяться бібліографічні записи, що сформовані іншими бібліотеками та представлені на їхніх сайтах в уніфікованій формі.

Таку технологію можна розглядати як перше наближення до побудови віртуальної бібліографічної лабораторії. Спробу її повноцінної реалізації висвітлено в науковій праці «Організація всеукраїнського бібліографічного діалогу на основі віртуальної бібліографічної лабораторії» («Организация всеукраинского библиографического диалога на основе виртуальной библиографической лаборатории») (О. С. Онищенко, В. А. Широков, Л. Й. Костенко та ін.) [8] на прикладі створення віртуальної системи професійної взаємодії бібліографів різних наукових інституцій України через уніфікований інтерфейс, який функціонує на єдиних організаційно-методичних принципах.

Втілення такого підходу було спрямовано на реалізацію віртуальної бібліографічної лабораторії як інформаційно-технологічної структури, здатної об'єднати всі зацікавлені бібліотечні колективи України. Розробку пілотного проекту цієї лабораторії й апробацію інформаційно-технологічних аспектів взаємодії між її вузлами було проведено спільними зусиллями НБУВ та Українського мовно-інформаційного фонду НАН України. Однак організаційного закріплення згаданої роботи у вигляді окремого науково-технічного проекту через відсутність фінансування не було здійснено.

Вагомими можна вважати результати зі створення віртуальної бібліометричної лабораторії, отримані у 2014–2019 рр. у НБУВ при проведенні робіт з бібліометричних технологій і наукометричних досліджень. Знаковою подією для їх розгортання став семінар «Бібліотека та наукометрія: світовий досвід, українська перспектива», що відбувся у 2009 р.

у НБУВ у рамках Міжнародної наукової конференції «Бібліотечно-інформаційний комплекс у контексті розвитку суспільства знань». На семінарі було здійснено аналіз стану справ і перспектив розвитку наукознавчої сфери України, визначено наявні проблеми та шляхи їх вирішення. Констатовалося, що подальшого вдосконалення потребують, насамперед, теоретико-методологічні аспекти реалізації наукометричних проєктів, а також проведення системних досліджень, спрямованих на обґрунтування стратегій побудови вітчизняних ефективних, оптимальних за витратами, систем наукометричного моніторингу.

Зроблено застереження від механічного копіювання закордонних підходів. Наголошено, що аналітико-прогностичні дослідження мають будуватися на науково обґрунтованій методологічній базі та вивіреному методичному інструментарії. Лише за таких умов ці дослідження можуть бути ефективними, а отже, і корисними для держави. Серед науково-організаційних проблем вітчизняної наукометрії на семінарі було названо: недостатність системності та координованості у реалізації наукометричних проєктів установами різних систем і відомств, відсутність узгодженості щодо методологічних та методичних підходів; низький рівень корпоративної взаємодії дослідницьких колективів [9].

У рекомендаціях семінару наголошено, що з «метою досягнення достатнього рівня системності та координованості у реалізації наукометричних проєктів установам різних систем і відомств необхідно всебічно сприяти розвитку співробітництва вітчизняних наукознавців і бібліотекознавців, зокрема ініціювати започаткування спільних наукометричних проєктів» [10]. Ця рекомендація була врахована при створенні інформаційно-аналітичної системи «Бібліометрика української науки», що стала базою віртуальної бібліометричної лабораторії. В основу її побудови покладено синергетичну парадигму наукометричної діяльності бібліотек. Синергетичний підхід до формування ресурсів «Бібліометрики української науки» дав змогу при незначних трудовитратах створити її інформаційне ядро, що охоплювало станом на кінець 2019 р. понад 50 тис. науковців.

Водночас слід констатувати, що підходи до реалізації інфометричних досліджень знаходяться на початковій стадії не лише в методичному, а й у теоретико-методологічному аспектах. Для комплексного вирішення цієї проблематики вбачається доцільним провести інтеграційні трансформації, насамперед, у середовищі головних академічних бібліотек і організувати на кооперативних засадах їх базу віртуальну інфометричну лабораторію.

До її основних завдань слід віднести:

- моніторинг запитів користувачів до цифрових ресурсів бібліотек і їх аналіз для визначення існуючих напрямів досліджень;
- порівняльний аналіз терміносистем науки через певні проміжки часу;
- виявлення у великих масивах даних латентних закономірностей і виділення нових знань.

Базою такої віртуальної інфометричної лабораторії доцільно обрати згадану інформаційно-аналітичну систему «Бібліометрика української науки». У такому разі вона буде реалізовувати функції як бібліометричної, так і інфометричної віртуальної лабораторії. Але реалізація такої лабораторії потребуватиме прийняття організаційного рішення про створення координаційного центру з повноважних представників провідних академічних бібліотек.

Оскільки концептуальна модель бібліотеки цифрової науки передбачає синергію дослідницької та бібліотечно-інформаційної діяльності, на базі такої бібліотеки належить створити віртуальну лабораторію, що слугуватиме предметно-орієнтованим «робочим місцем ученого», та надаватиме інструментарій для проведення наукової роботи. Її побудова потребує вирішення низки складних соціотехнічних питань, які не зводяться до лише інформаційно-технологічного супроводу дослідницького процесу, а й потребують урахування соціального контексту використання інноваційних технологій наукової роботи. Саме тут є широкий простір для запровадження інноваційних підходів і рішень. В організаційному плані лідером у започаткуванні віртуальної дослідницької лабораторії має бути організація, у структурі якої перебуває бібліотека. Остання є в ній базисом у процесах циркуляції знань, тобто складовою дослідницького процесу, а не лише його інфраструктурним елементом.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що реалізація організаційно-методичних засад становлення та розвитку бібліотеки в середовищі цифрової науки потребуватиме прийняття управлінських рішень на трьох рівнях: на рівні наукової установи, у складі якої перебуває бібліотека (університету, інституту), відомчому та міжвідомчому. На першому з них мають розглядатися питання формування фондів первинних дослідницьких даних, що отримуються в процесі наукової діяльності установи. На відомчий рівень доцільно покласти завдання розробки програмно-технологічного інструментарію інфометричних досліджень для виявлення у згаданих фондах латентних закономірностей і створення віртуальних інфометричних лабораторій. На міжвідомчому рівні мають розв'язуватися завдання переорієнтації системи наукових

комунікацій з формалізованої передачі даних на обмін знаннями між дослідниками та підготовку фахівців нової генерації – бібліотекарів-аналітиків.

Список бібліографічних посилань

1. Згуровский М. З., Петренко А. И. Становление и горизонты цифровой науки. *Системні дослідження та інформаційні технології*. 2014. № 4. С. 7–19.

2. Згуровский М. З., Петренко А. И. Цифровая наука в программе Горизонт-2020. *Системні дослідження і інформаційні технології*. 2015. № 1. С. 7–24.

3. The Library of Alexandria : Centre of Learning in the Ancient World / Roy M. (Ed.). New York : I. B. Tauris Publishers, 2004. 196 p.

4. Копанева В. О. Концептуальна модель бібліотеки в середовищі цифрової науки. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2019. № 4. С. 6–13. <https://doi.org/10.32461/2409-9805.4.2019.189840>.

5. Юрченко А., Хворостіна Ю. Віртуальна лабораторія як складова сучасного експерименту. *Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2016. Вип. 2 (39). С. 281–283.

6. Віртуальна лексикографічна лабораторія «Словник української мови». URL: <http://files.nas.gov.ua/NASDevelopmentsBook/PDF/0403.pdf> (дата звернення: 09.10.2019).

7. Костенко Л. Децентралізована кооперативна каталогізація (без центру каталогізації). *Бібл. вісн.* 1997. № 5. С. 9–10.

8. Онищенко А. С., Широков В. А., Костенко Л. И., Костышин А. М. Организация всеукраинского библиографического диалога на основе виртуальной библиографической лаборатории. *Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития*. 2005. Вып. 3. С. 5–8.

9. Костенко Л., Соловяненко Д. Бібліотека та наукометрія: світовий досвід, українська перспектива. *Бібл. вісн.* 2009. № 6. С. 29–32.

10. Костенко Л., Симоненко Т., Жабін О. Цифрова гуманітаристика в бібліотеці: від е-каталогу до наукометрії. *Бібл. вісн.* 2018. № 4. С. 3–9. <https://doi.org/10.15407/bv2018.04.003>.

References

1. Zgurovskii, M. Z., Petrenko, A. I. (2014). Stanovlenie i gorizonty tseifrovoi nauki [The Formation and Horizons of Digital Science]. *Systemni doslidzhennia ta informatsiini tekhnolohii – System Research and Information Technologies*, 4, 7–19 [in Russian].
2. Zgurovskii, M. Z., Petrenko, A. I. (2015). Tcifrovaia nauka v programme Gorizont-2020 [Digital science program «Horizon 2020»]. *Systemni doslidzhennia ta informatsiini tekhnolohii – System Research and Information Technologies*, 1, 7–20 [in Russian].
3. Roy, M. (2004). The Library of Alexandria: Centre of Learning in the Ancient World. New York: I. B. Tauris Publishers [in English].
4. Kopanieva, V. O. (2019). Kontseptualna model biblioteki v seredovyshchi tsyfrovoi nauky [Conceptual model of the library in the environment of digital science]. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia – Library Science. Record Studies. Informology*, 4, 6–13. <https://doi.org/10.32461/2409-9805.4.2019.189840> [in Ukrainian].
5. Yurchenko A., Khvorostina Yu. (2016). Virtualna laboratoriiia yak skladova suchasnoho eksperymentu [Virtual laboratory as a part of modern experiment]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: «Pedahohika. Sotsialna robota» – Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: «Pedagogy. Social Work»*, 4, 6–13 [in Ukrainian].
6. Virtualna leksykohrafichna laboratoriiia «Slovnyk ukrainskoi movy» [Virtual Lexicographic Laboratory «Dictionary of Ukrainian Language»]. Retrieved from <http://www.nas.gov.ua/RDOutput/UA/Catalog/Pages/sdDevelopment.aspx?SRDID=04&DevelopmentID=0000648> [in Ukrainian].
7. Kostenko, L. (1997). Detsentralizovana kooperatyvna katalohizatsiia (bez tsentru katalohizatsii) [Decentralized cooperative cataloging (without cataloging center)]. *Bibliotechnyi visnyk – Library Bulletin*, 5, 9–10 [in Ukrainian].
8. Onyshchenko, A. S., Shyrokov, V. A., Kostenko, L. Y., Kostyshyn, A. M. (2005). Organizacija vseukrainskogo bibliograficheskogo dialoga na osnove virtual'noj bibliograficheskoy laboratorii [Organization of an all-Ukrainian bibliographic dialogue based on a virtual bibliographic laboratory]. *Biblioteki nacional'nyh akademij nauk: problemy funkcionirovaniia, tendencii razvitiia – Library of the National Academies of Science: Problems of Functioning, Trends of Development*, 3, 5–8 [in Russian].
9. Kostenko, L., Solovianenko, D. (2009). Biblioteka ta naukometriia: svitovy dosvid, ukrainska perspektyva [Library and scientometry: world

experience, Ukrainian perspective]. *Bibliotechnyi visnyk – Library Bulletin*, 6, 29–32 [in Ukrainian].

10. Kostenko, L., Symonenko, T., Zhabin. O. (2018). Tsyfrova humanitarysytka v bibliotetsi: vid e-katalohu do naukometrii [Digital humanities in the library: from e-catalog to science]. *Bibliotechnyi visnyk – Library Bulletin*, 4, 3–9. <https://doi.org/10.15407/bv2018.04.003> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 27.01.2020.

Yelizaveta Kucharchuk,

PhD (Social Communications), Junior Researcher,
V. I. Vernadsky National Library of Ukraine
3 Holosiivskiy Ave., Kyiv 03039, Ukraine
e-mail: liza_kopaneva@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-2997-1196>

Victoria Kopaneva,

PhD (History), Director of the Scientific Library of the National Academy of Culture and Arts Management
9 Lavrska St., Kyiv 02000, Ukraine
e-mail: vkopaneva@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-9838-4855>

**Intensification of the Interaction between Library and Digital Science:
Organizational and Methodical Bases**

It is stated that rising of digital science and transition of researches into digital environment, accelerated by it, is a new challenge for library. The necessity for developing a conceptual model of the library in this environment, i.e. a concentrated representation of its public purpose, structure and functions, is noted. A conceptual model of such a library as a structure in which, along with traditional library functions, an ordered database of primary research is formed, new patterns are revealed in it, and knowledge is produced and disseminated, is formulated.

The necessity to pay special attention to the organizational and methodological component while solving the problem of forming primary research database and creating a virtual laboratory, which will serve as a subject-oriented «scientist' workplace» equipped with tools to conduct research, is noted. It is emphasized that the implementation of the organizational and methodological foundations of the development of the library in the digital science environment will require management decisions at three levels: at the level of the scientific institution, which includes library (university, institute), departmental, and interdepartmental. The first of them should consider the formation of primary research database, which will be acquired in the process of institution

scientific activity. At the departmental level, it is advisable to entrust the task of developing software and technology tools for infometric studies to identify latent patterns in the mentioned funds and create virtual research laboratories. At the interdepartmental level, it is advisable to entrust the task of reorienting the system of scientific communications with formalized data transfer to the exchange of knowledge between researchers and the training of new generation specialists – analysts-librarians.

In general, the proposed organizational and methodological principles will facilitate the functional transformation of the library from an infrastructure element of science into a participant of research.

Keywords: library, digital science, primary research data, virtual laboratory, synergy, methodological bases.

Олена Веремчук,

кандидат педагогічних наук, доцент,
Мукачівський державний університет
вул. Ужгородська, 26, Мукачево, Закарпатська область, 89600, Україна
e-mail: overemchukporchuk@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-2514-8733>

Людмила Трачук,

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник,
Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського
вул. М. Берлинського, 9, Київ, 02000, Україна
e-mail: t_lulu@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-3786-0499>

ЕЛЕКТРОННІ КАТАЛОГИ У СВІТЛІ ВИМОГ ДО СЕРВІСІВ НОВОГО ПОКОЛІННЯ

Розглянуто електронні каталоги нового покоління як інноваційні продукти, у яких використовуються принципово інші, порівняно з традиційними картковими й друкованими бібліографічними ресурсами, структура, правила та технологія створення бібліографічних записів, у тому числі OPAC (Online Public Access Catalogue) – онлайн-каталог публічного доступу. Наведено вимоги до OPAC, які дають змогу його використовувати людям з різноманітним рівнем інформаційної культури без посередників. Зазначається, що найбільш перспективним є пошук інформації за допомогою мобільного Інтернету, що обумовлює необхідність створення мобільних версій бібліотечних сайтів, зокрема каталогів, оскільки звичайні сайти, розраховані на перегляд з ноутбуків чи персональних комп'ютерів, для використання за допомогою мобільних пристроїв не пристосовані.

Ключові слова: бібліографічна база даних, бібліографічний запис електронного каталогу, онлайн-каталог публічного доступу.

Постановка проблеми. Розвиток бібліографії свідчить, що всі масштабні соціальні зміни, інформаційно-технологічні революції з їхніми глобальними соціально-культурними та соціально-економічними наслідками не знищували цю галузь інформаційної діяльності, а виводили її на новий етап розвитку. Сутність бібліографії полягає в регуляції та управлінні інформаційними системами, вона робить інформаційні

масиви осяжними, сприяє комфортності доступу до них. Саме завдяки бібліографії систематизована, упорядкована інформація перетворюється на основний стратегічний ресурс нашого суспільства, а інформаційно-комунікаційні технології роблять цей процес співзвучним часу. Крім того, ускладнення інформаційних потреб сучасної людини й сучасного суспільства викликає необхідність застосування нових комп'ютерних технологій для забезпечення необхідної глибини аналітико-синтетичного перероблення інформації.

Мета статті – дослідити сучасні вимоги до електронних каталогів як сервісів нового покоління.

Використання інформаційно-комунікаційних технологій у бібліографічній діяльності вивчали О. Жабко [3], Г. Левін [4], К. Лобузін [5], І. Сорокін, А. Скалабан [6] та ін. Незважаючи на значний досвід використання електронних каталогів у бібліотеках, теоретичне осмислення цієї форми доступу до інформації недостатнє. Зокрема, практично не розглядалися сучасні вимоги до електронного каталогу в контексті вебтехнологій нового покоління.

Виклад основного матеріалу дослідження. Фонди та колекції документів на різних матеріальних носіях залишаються найважливішим видом первинних інформаційних ресурсів, які формуються в бібліотеках. Головними вторинними ресурсами є бібліографічні, під якими розуміють будь-який організований масив бібліографічної інформації, який спеціально створюється для її поширення та пошуку [4, с. 8]. Така інформація може бути зафіксована в картковій формі, друкованій чи електронній.

Інтенсивний розвиток електронних технологій спричинив значне розширення номенклатури бібліографічних ресурсів, головними з яких вважаються бібліографічні бази даних, включно з електронними каталогами. Для бібліотек ці ресурси є інноваційними, оскільки в них використовуються принципово змінені, порівняно з традиційними картковими та друкованими ресурсами, структура, правила й технологія створення бібліографічних записів [4, с. 8]. Головна особливість полягає в переході на машиночитану каталогізацію, засновану на форматах представлення елементів бібліографічного запису. Завдяки точкам доступу, якими теоретично може бути будь-який елемент бібліографічного запису, забезпечується можливість багатоаспектного пошуку у великих масивах бібліографічної інформації, а в інтернет-середовищі бібліографічні ресурси виступають і засобами пошуку, і точками входу для отримання первинної інформації.

Безпосередньо бібліографічна база даних використовується в режимі «запит – відповідь» – з віртуального в реальний бібліографічний запис

перетворюється, як правило, тільки в результаті пошуку за запитом [4, с. 9]. Автоматизований пошук інформації є одним з етапів задоволення інформаційних потреб користувачів бібліотек у технологічному ланцюгу «користувач – запит – бібліограф – пошук інформації – відповідь» [3, с. 101]. Його найпоширенішою формою є бібліографічний пошук в електронних каталогах та інших бібліографічних базах даних, які створюються та підтримуються в окремих вітчизняних бібліотеках з початку 1990-х років. На відміну від традиційного, лінійного, способу представлення інформації в бібліографічних покажчиках, списках, оглядах тощо, який виключає внесення будь-яких змін, бібліографічні бази даних, зокрема електронні каталоги, належать до електронно-форматних інтегрованих бібліографічних ресурсів, тому що їхня структура визначається форматом представлення бібліографічних записів, кожен з яких є дискретним, що дає змогу вносити виправлення, робити зміни чи видаляти записи без порушення цілісності ресурсу [4, с. 9].

До електронного каталогу не можна застосувати той класифікаційний підхід, який використовувався при визначенні типів традиційних каталогів, – принципи групування бібліографічних записів і типи запитів, які за їхньою допомогою можна було виконати, – оскільки він «інша, нова сутність, а не конгломерат усіх традиційних каталогів» [3, с. 103]. Із впровадженням бібліотеками рекаталогізації, з нарощуванням хронологічної глибини електронний каталог почав займати центральне місце серед сукупності бібліографічних ресурсів будь-якої бібліотеки, перетворився на головний засіб бібліографічного доступу до її фондів, використання якого трансформує практику виконання запитів користувачів і їх самостійний пошук необхідної інформації [3, с. 104].

Головною відміткою функціональною ознакою електронного каталогу вважається «інтегральність», яка полягає в здатності забезпечити вирішення будь-якого завдання, яке вирішує будь-який традиційний каталог (ідентифікація документа за відомими елементами бібліографічного запису, визначення місця його зберігання у фонді, виявлення всіх документів з певної теми, проблеми, предмета) [3, с. 103]. Користувачі звертаються не до електронних каталогів, а до інтегрованих бібліотечно-інформаційних систем, що мають розширений перелік пошукових можливостей, містять бібліографічні записи не тільки книг, а й статей, повнотекстових документів, інтернет-ресурсів. Такі бази даних можуть розкривати друковані та електронні ресурси багатьох бібліотек. Інтегровані бібліотечно-інформаційні системи підвищують повноту й оперативність бібліотечно-інформаційного обслуговування всіх категорій

користувачів системи, забезпечують вільний і широкий доступ до бібліотечно-інформаційних ресурсів, дають змогу заощадити трудові, фінансові ресурси бібліотек та інформаційних служб учасників корпорації [5].

Г. Левін перспективним вбачає паралельне представлення бібліографічного ресурсу (універсальних національних і регіональних бібліографічних репертуарів (зведених каталогів), каталогів спеціалізованих бібліотечних фондів, колекцій та тематичних ретроспективних ресурсів для інформаційного забезпечення науки і виробництва, які виконують функцію інформування, у вигляді як бібліографічної бази даних (електронного каталогу), так і електронного покажчика (списку) [4, с. 10]. При цьому програмно варто забезпечити не тільки багатоаспектний пошук в бібліографічній базі даних, а й перегляд усього масиву бібліографічних записів у вигляді алфавітного, систематичного, хронологічного чи по-іншому організованого бібліографічного покажчика (списку). Проте цей підхід нереальний для об'єднаних електронних каталогів бібліотек, галузевих і тематичних бібліографічних баз даних, які формуються шляхом постійної кумуляції (інтегрування) з їхніми величезними масивами. Водночас ефективність використання результатів пошуку за запитом, насамперед тематичним, у таких електронних каталогів вища, якщо знайдені бібліографічні записи виводяться на екран чи принтер у вигляді їх впорядкованої сукупності з можливістю сортування за різними ознаками документів (за автором, назвою, місцем, роком видання тощо) [4, с. 10].

Синонімом електронного каталогу вважається ОРАС (Online Public Access Catalogue) – онлайн-каталог публічного доступу [10]. Основною вимогою до ОРАС є те, що, на відміну від будь-якої іншої інформаційно-пошукової системи, він повинен бути корисним людям з різноманітним рівнем інформаційної культури, без посередників. Не варто чекати від користувачів бібліотек досконалих знань щодо інформаційного пошуку, інформаційно-комунікаційних технологій, каталогів тощо, а також того, що вони це вивчатимуть, щоб навчитися шукати інформацію. Єдиним дієвим способом, яким користувачам можна надати допомогу в той час, коли вони використовують ОРАС, є сама система (довідкові повідомлення, впливаючі підказки, повідомлення про помилки і їх виправлення тощо) та навчальний матеріал у вигляді короткої інструкції із застосування каталогів.

Оскільки ОРАС повинен бути легким у користуванні, ефективним і по можливості приємним у використанні для максимально великої частини суспільства – і для тих, хто використовує звичайні каталоги, і для тих,

хто використовує бібліотеку з будь-якою метою, то можна сказати, що він повинен поєднувати особливості дизайну користувацького інтерфейсу інформаційно-пошукових систем, банкоматів і комп'ютерних ігор [10].

У зв'язку із цим зростають вимоги до організації бібліотечних електронних каталогів, доступних через Інтернет. Крім характерних рис каталогів минулого (наявність розгорнутої довідки з методики пошуку з конкретними прикладами та поясненнями щодо роботи у випадку, якщо пошук був невдалим, написаної без вживання професійної бібліотечної термінології та термінів з інформатики; уточнення хронологічної глибини, типів, видів, галузевого складу відображених документів), вони повинні мати характеристики сервісу нового покоління:

1. Каталог має бути розроблений фахівцями з вебтехнологій і відповідати всім сучасним вебстандартам.

2. Довідники авторів, видавництв і серій, тезауруси тощо при складанні пошукових запитів повинні використовуватися як самостійні повноцінні джерела інформації.

3. Вебсторінки каталогу повинні бути пов'язані між собою гіперпосиланнями.

4. Потрібний інтуїтивний інтерфейс пошуку з мінімальною кількістю дій. Зокрема, при заповненні пошукових полів у міру вводу пошукового запиту повинен використовуватися автопідбір – впливаюча підказка користувачу.

5. Потрібно передбачити індексацію електронного каталогу популярними пошуковими системами, що забезпечить прихід на сайт бібліотеки нових користувачів, які дізнаються про її ресурси через результати пошуку в Інтернеті [6].

Серед причин використання бібліографічних записів електронного каталогу реальними та потенційними клієнтами є виявлення інформаційних ресурсів за конкретним предметом чи конкретною особою в певному «середовищі» (у сукупності доступних інформаційних ресурсів, серед виданих в окремій країні, у тих, що є в окремій бібліотеці тощо); перевірка наявності та / або доступності окремого документа за певним призначенням (придбати, узяти чи дати в тимчасове користування); визначення джерела отримання документа та умов його доступності; визначення факту існування запису, щоб до нього можна було додати примірники, або потреби створювати новий запис; відслідковування циркуляції примірників у різних підрозділах бібліотеки; визначення, чи примірник може видаватися або надсилатися за міжбібліотечним абонементом; відбір документа чи групи документів для задово-

лення певних інформаційних потреб користувачів; визначення фізичних вимог для використання примірника, що пов'язані з можливостями користувача чи спеціальними вимогами до обладнання для відтворення, до комп'ютера тощо [2].

Цінність електронного каталогу для користувача визначається обсягом і хронологічною глибиною бібліографічної бази даних (чи повністю електронний каталог розкриває фонди, якою мірою); якістю бібліографічних записів, тобто максимально повним відображенням інформації про документ через поля машиночитаного формату, можливістю надання бібліографічної інформації в різних форматах згортання – від короткого бібліографічного опису до повного запису в MARC-форматі; рівнем лінгвістичного забезпечення електронного каталогу, який визначає можливості та ефективність пошуку інформації (наявність вбудованих словників, довідників, авторитетних файлів тощо); комфортністю користувацького інтерфейсу OPAC, який забезпечує не тільки основні функції пошуку, перегляду і виводу результатів, а й додаткові сервісні можливості [3, с. 109].

При експлуатації електронного каталогу користувачі вирішують такі завдання: пошук матеріалів, які відповідають заявленим критеріям (наприклад, у контексті пошуку всіх документів на задану тему або платівки, випущеної під конкретною назвою); ідентифікація об'єкта (наприклад, для підтвердження відповідності документа, зареєстрованого в записі, документа, який розшукував користувач, або для виявлення відмінностей між двома текстами або платівками з однаковим заголовком); вибір об'єктів, які відповідають потребам користувача (наприклад, вибрати текст мовою, яку користувач знає, або варіант комп'ютерної програми, сумісної з комп'ютером та операційною системою, доступною користувачеві); придбання або отримання доступу до описаного об'єкта (наприклад, для передання запиту на копію книги з бібліотечного фонду або щоб отримати онлайн-доступ до електронного документа, який зберігається у віддаленому комп'ютері) [7, с. 19].

Наступним завданням користувача під час роботи з каталогами умовно можна вважати зв'язування одного об'єкта з іншим або «навігацію» по універсуму об'єктів, представлених у бібліографічній базі даних. Навігація дає змогу користувачу самостійно орієнтуватися в електронному каталозі завдяки логічній організації бібліографічної інформації та рекомендаціям щодо способів пошуку, що істотно змінює взаємодію «користувач – бібліограф».

Разом з тим велика кількість електронних каталогів, систем автоматизації в бібліотеках дезорієнтує користувачів, їхні набуті одного разу

навички пошуку не спрацьовують в умовах іншого каталогу. Через це користувач при роботі з кожною окремою системою повинен вивчити її інтерфейс, розібратися в правилах складання запитів і виведення інформації.

Серед проблем виділяють те, що різні бази даних мають різну структуру зберігання інформації (різні набори полів для записів у базах даних, поля в різних автоматизованих бібліотечно-інформаційних системах мають різні назви, можуть трактуватися, отже, і наповнюватися даними по-різному); у різних системах використовуються різні пошукові мови, тобто правила складання запитів на пошук інформації в базах даних (наприклад, використання різних символів для позначення усікання або різні правила позначення словосполучення в пошуковому запиті); різні системи по-різному визначають вихідний формат знайденого за запитом запису (в одних записи виводяться у вигляді списку, в інших – у вигляді каталожної картки, а в серйозних системах існує можливість вибору вихідного формату, у тому числі виведення інформації в комунікативних форматах сімейства MARC) [1].

Тому справжній публічний каталог повинен забезпечувати досконалий доступ для недосвідчених користувачів. Він повинен зняти з користувача тягар будь-якої інтерпретації бібліотечних процедур і практики. Ще одна вимога до сучасних каталогів обумовлена тим, що поступово набуває популярності доступ до електронного каталогу з мобільних пристроїв, адже користувачі зацікавлені у швидкому та простому доступі до інформації, який і забезпечують телефони, смартфони, планшети.

За даними дослідження ринку телекомунікаційних послуг, яке здійснює компанія «GfK Ukraine», 10% населення України віком 16 років і старші користуються мобільним Інтернетом, при цьому 80% з них роблять це на екрані мобільного телефона. Результати дослідження показують, що 48% користувачів Інтернету користуються мобільним Інтернетом саме з телефона щодня або майже щодня. Більше половини опитаних (53%) проводять онлайн за допомогою екрана мобільного телефона 1–4 год. на добу. Найчастіше респонденти використовують Інтернет на мобільному телефоні для перевірки електронної пошти (86%), пошуку інформації (81%), відвідування соціальних мереж (74%) та отримання інформації про погоду (65%) [8].

Таким чином, пошук інформації за допомогою мобільного Інтернету займає значне місце в житті реальних і потенційних користувачів бібліотек, що обумовлює необхідність створення мобільних версій бібліотечних сайтів, зокрема каталогів, оскільки звичайні сайти, розраховані

на перегляд з ноутбуків чи персональних комп'ютерів, для використання за допомогою мобільних пристроїв не пристосовані.

Висновки. Підбиваючи підсумок, можна охарактеризувати ОПАС як інформаційно-пошукову систему для користувачів з різною інформаційною культурою, яка не потребує посередників, чії записи не обмежуються однією (або декількома) предметними галузями. Вони, як правило, створені у MARC-похідних форматах, збагачені предметними рубриками та класифікаційними індексами, які часто надто вузькі або занадто загальні [10]. Це інтернет-каталог, який надає онлайн-доступ до масиву бібліографічних записів, які відображають усі фонди бібліотеки й надає, як мінімум, ті ж точки доступу, як і картковий каталог [10].

Зрозуміло, що ОПАС мають певні переваги, порівняно зі звичайними каталогами. Головна перевага полягає в тому, що вони легко можуть забезпечити набагато ширший діапазон точок доступу, ніж карткові каталоги. Ще одна перевага, яку досі не реалізовано в більшості ОПАС України, – включення до каталогу інформації про доступність документа та здатність користувачів зробити попереднє замовлення. Більшість авторів вважають, що всі ОПАС у бібліотеках повинні забезпечити цю функцію.

Електронні каталоги мають ряд серйозних недоліків, найважливішим є той, що простота використання має тенденцію змінюватися у зворотній залежності від складності функцій. Це привело, з одного боку, до поширення електронних каталогів, які прості у використанні, але неефективні, а з іншого – є електронні каталоги, що пропонують розширений доступ до інформації, але не використовуються більшістю користувачів, оскільки надто складні. Песимістично висловився А. Ліпоу про те, що «дружній користувачеві» для нього є «синонімом обмеженого обслуговування» [9]. Навіть найпростіший ОПАС дає користувачеві відчуття того, що він мусить докладати більше зусиль, ніж при пошуку у звичайних каталогах. Майже неминуче використання клавіатури для вводу даних користувачем також є важливим джерелом розчарування для нього через невдалий пошук, причиною якого є орфографічні та маніпуляційні помилки.

Високі очікування вебкомпетентних клієнтів і сервіси Веб 2.0, які зацентровано, з одного боку, на персоналізації та індивідуалізмі, з іншого – на творчій взаємодії та обміні, спонукали бібліотекарів переосмислити й перебудувати свої послуги та технології, зокрема електронні каталоги, насамперед шляхом виявлення й розуміння потреб і поведінки користувачів бібліотек, що привело до розвитку більш орієнтованих на корист-

тувачів каталогів нового покоління (next-generation library catalogs), каталогів Веб 2.0 чи, іншими словами, соціально-орієнтованої моделі каталогів (social OPAC). Така модель передбачає розширення функціональних можливостей каталогів і надання на їх базі доступу до більш різноманітного змісту, зокрема анотацій, змісту збірників, зображення обкладинок, рецензій, коментарів користувачів, рекомендованої літератури, рейтингових оцінок читачів, повних текстів документів тощо.

Список бібліографічних посилань

1. Березна Т. Протокол Z39.50 та Реалізація його переваг у бібліографічному браузері LibNavigator. *Об'єднання «Матрікс» : вебсайт*. URL: <http://www.mtxp.com.ua/index.php/statti-libnavigat/11-libnavigator/153-protokol-z39-50-ta-realizatsiya-jogo-perevag-u-bibliografichnomu-brauzeri-libnavigator>.
2. Бруй О. Сутності бібліографічних записів: за матеріалами Звіту дослідницької групи IFLA з Функціональних вимог до бібліографічних записів (FRBR). URL: <http://www.ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/93>.
3. Жабко Е. Д. Справочно-библиографическое обслуживание в электронной среде: теория и практика : монография / ред. Л. С. Гейро. СПб., 2006. 387 с.
4. Левин Г. Л. Традиционные типы библиографической продукции в электронной среде: проблемы теории и практика российских библиотек. *Библиосфера*. 2010. № 1. С. 7–13.
5. Лобузін К. В., Данильченко І. В. Бібліотечні каталоги нового покоління: інноваційні рішення для наукових бібліотек України. *Б-ка. Наука. Комунікація: формування нац. інформ. простору: матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 4–6 жовт. 2016 р.)*. Київ, 2016. С. 308–311.
6. Сорокин И. В., Скалабан А. В. Технологии Web и Web 2.0 как средства интеграции библиотек в современную электронную среду. *Науч. и техн. б-ки*. 2011. № 3. С. 23–31.
7. Функциональные требования к библиографическим записям = Functional requirements for bibliographic records : окончат. отчет / Рос. библ. ассоц., Рос. гос. б-ка ; пер. с англ. [В. В. Арефьев] ; науч. ред. пер.: Т. А. Бахтурина, Н. Н. Каспарова, Н. Ю. Кулыгина. М. : РГБ, 2006. 150 с.
8. 10% українців користуються мобільним Інтернетом. *watcher.com.ua*. URL: <http://watcher.com.ua/2012/11/22/10-ukrayintsiv-korystuyutsya-mobilnym-internetom/>.
9. Lipow A. G. Practical considerations of the current capabilities of subject

access in online public catalogs. *Library Resources and Technical Services*, 27 (1), 1983, p. 81–87.

10. Online public access catalogues. URL: <http://sigir.hosting.acm.org/files/museum/pub-28/7.pdf>.

References

1. Berezna, T. Protokol Z39.50 ta Realizatsiia yoho perevah u bibliohrafichnomu brauzeri LibNavigator [Protocol Z39.50 and Implementation of its advantages in the bibliographic browser LibNavigator]. *Obiednannia «Matriks»: vebсайт – Matrix Association: website*. Retrieved from <http://www.mtxp.com.ua/index.php/statti-libnavigat/11-libnavigator/153-protokol-z39-50-ta-realizatsiya-jogo-perevag-u-bibliografichnomu-brauzeri-libnavigator> [in Ukrainian].

2. Brui, O. Sutnosti bibliohrafichnykh zapysiv: za materialamy Zvitu doslidnytskoi hrupy IFLA z Funktsionalnykh vymoh do bibliohrafichnykh zapysiv (FRBR) [Essences of bibliographic records: based on the IFLA Study Group Report on Functional Requirements for Bibliographic Records (FRBR)]. Retrieved from <http://www.ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/93> [in Ukrainian].

3. Zhabko, Ye. D. (2006). *Spravochno-bibliograficheskoe obsluzhivanie v elektronnoy srede: teoriia i praktika* [Reference and bibliographic services in the electronic environment: theory and practice]. Sankt-Peterburg [in Russian].

4. Levin, G. L. (2010). Traditsionnye tipy bibliograficheskoy produktsii v elektronnoy srede: problemy teorii i praktika rossiyskikh bibliotek [Traditional types of bibliographic products in the electronic environment: problems of theory and practice of Russian libraries]. *Bibliosfera – Bibliosphere*, 1, 7–13 [in Russian].

5. Lobuzina, K. V., Danylchenko, I. V. (2016). Bibliotechni katalogy novoho pokolinnia: innovatsiini rishennia dlia naukovykh bibliotek Ukrainy [New generation library catalogs: innovative solutions for scientific libraries of Ukraine]. In *Biblioteka. Nauka. Komunikatsiia: formuvannia natsionalnoho informatsiinoho prostoru*: Proceedings of the Conference, Kyiv, October 4–6, 2016. (pp. 308–311). Kyiv, Vernadsky National Library of Ukraine [in Ukrainian].

6. Sorokin, I. V. Skalaban, A. V. (2011). Tekhnologii Web i Web 2.0 kak sredstva integratsii bibliotek v sovremennuyu elektronnyuyu sredu [Web and Web 2.0 technologies as a means of integrating libraries into the modern

electronic environment]. *Nauchnye i tekhnicheskie biblioteki – Scientific and Technical Libraries*, 3, 23–31 [in Russian].

7. Funktsionalnye trebovaniya k bibliograficheskim zapisyam _ Functional requirements for bibliographic records [Functional requirements for bibliographic records]. (V. V. Arefev, Trans). (2006). Moscow: RGB [in Russian].

8. 10% ukrainsiv korystuiutsia mobilnym internetom [10% of Ukrainians use the mobile Internet]. *watcher.com.ua*. Retrieved from <http://watcher.com.ua/2012/11/22/10-ukrayintsiv-korystuyutsya-mobilnym-internetom> [in Ukrainian].

9. Lipow, A. G. (1983). Practical considerations of the current capabilities of subject access in online public catalogs. *Library Resources and Technical Services* 27(1), 81–87 [in English].

10. Online public access catalogues. Retrieved from <http://sigir.hosting.acm.org/files/museum/pub-28/7.pdf> [in English].

Стаття надійшла до редакції 09.11.2020.

Olena Veremchuk,

PhD (Pedagogy),

Associate Professor, Mukachevo State University

26 Uzhhorodska St., Mukachevo, Zakarpattia 89600, Ukraine

e-mail: overemchukpopchuk@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-2514-8733>

Liudmyla Trachuk,

PhD (History), Senior Researcher,

V. O. Sukhomlynsky State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine

9 M. Berlinsky St., Kyiv 02000, Ukraine

e-mail: t_lulu@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-3786-0499>

The Electronic Catalogues and the Requirements to Services of Next Generation

The automatic searching of information meets information needs libraries users in technological chain «user-request-bibliographer- searching information-reply». The most common form is bibliographic searching in an electronic catalogues and another databases which were created and supported by libraries from the 90 s of the 20th century. The electronic catalogue has become the central place among the bibliographic resources of any libraries since the time of their recatalogization, and it turned into the main way of bibliographic access to libraries collections, and electronic catalogue transforms either practice of execution users' requests or searching a necessary information on their own. The synonym of electronic catalogue is OPAC (Online Public Access Catalog) – the online catalogue with public access. The basic requirement

to OPAC is to be useful for people with various level of information culture without intermediaries, unlike it is in any other information retrieval system. The only effective way in which users could receive help while they use OPAC, is the system itself (reference messages, tips, messages about mistakes and its corrections etc.) and training materials as short instructions on catalogues using.

Regardless to practice using of electronic catalogues in libraries, theoretical understanding of this form of access to information is insufficient. Particular, the modern requirements to electronic catalogue have not been developed in the context web technology next generation. The goal of the article is to explore the modern requirements to electronic catalogues as service of next generation. Theoretical analysis and synthesis are research methodology which were used.

The librarians were motivated to rethink and rebuild their services and technologies because of high expectations of the web-competent customers and web services 2.0 which accented, on the one hand, personalization and individualism, on the other – creative interaction and exchange particular electronic catalogues first of all by detection and understanding libraries users' needs and behavior. That have led to development the most users oriented library catalogues of the next generation, web catalogues 2.0 or, social OPAC. This model involves expanding the functionality of catalogues and providing access to a variety of content, including annotations, collections, cover art, reviews, users' comments, recommended literatures, readers' ratings, main texts of documents etc.

The obtained results of the research can be helpful in improving the existing electronic catalogues of Ukrainian libraries.

Keywords: bibliographic database, bibliographic record of the electronic catalogue, online public access catalogue.

Олександр Жабін,

науковий співробітник,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна

e-mail: alex_jm@meta.ua

<https://orcid.org/0000-0001-5693-2155>**КОНСОЛІДАЦІЯ ПОКАЗНИКІВ УКРАЇНСЬКИХ
УЧЕНИХ, ПРЕДСТАВЛЕНИХ У МІЖНАРОДНИХ
НАУКОМЕТРИЧНИХ СИСТЕМАХ**

Розглянуто проблеми, що пов'язані зі способами оцінювання ефективності наукової діяльності українських учених в умовах відсутності власного національного індексу наукового цитування. Обґрунтовано актуальність створення вітчизняного наукометричного проєкту з використання технології консолідації показників від наукометричних систем, таких як Scopus, Web of Science, Google Scholar та Cybermetrics Lab. Особлива увага приділяється аналізу українського проєкту – інформаційно-аналітичної системи «Бібліометрика української науки». Наведено концептуальні засади її побудови та висвітлено її головну джерельну базу – бібліометричні профілі вітчизняних учених, створені на глобальній інформаційній системі з вільним доступом Google Scholar.

Ключові слова: бібліометрія, бібліометричний профіль, учений, консолідація даних, моніторинг, наукометрія.

Сьогодні наукометричні показники все ширше застосовуються при оцінюванні дослідницької діяльності вчених та ефективності функціонування наукових установ. Не винятком є й вітчизняна наукова сфера, де також використовуються подібні метричні індикатори від провідних наукометричних баз даних бібліографічного та реферативного характеру з інструментами дослідження та відстеження цитувань наукових публікацій.

Головна причина запозичання міжнародних метрик для оцінки дослідницького потенціалу України – це відсутність національного індексу наукового цитування. Однак в умовах спроб його створення [1] та розпорошення потрібних оціночних індикаторів у ряді міжнародних комерційних та загальнодоступних наукометричних платформ, процес отримання та систематизації їх викликає досить значні труднощі. Один зі шляхів розв'язання такої ситуації вбачається в розробці вітчизняних

інформаційних систем з розвиненими аналітичними сервісами, орієнтованими на впровадження технології автоматичної консолідації потрібних бібліометричних показників від провідних наукометричних платформ.

Метою статті є аналіз підходів до технології консолідації бібліометричних показників українських учених від провідних наукометричних платформ.

Наукометрія – дисципліна, що вивчає еволюцію науки через численні вимірювання і статистичну обробку наукової інформації, тобто прорахування кількісних показників публікаційної активності вченого та його цитування, які дістали назву «бібліометричні індикатори». Вперше цей термін В. Налімов визначив у спільній зі З. Мульченко монографії у 1969 р., який став використовуватися в усьому світі для позначення метричних досліджень в наукознавстві [2]. В. Налімов розумів, що вивчення процесу розвитку науки кількісними методами без добре організованої служби інформації не могло бути успішними, тому він приділяв підвищену увагу проблемам розгортання й налагодження інформаційної служби для отримання, накопичення, аналізу та використання інформації. Крім того, він запропонував вести пошук публікацій за бібліографічними посиланнями – прізвищами дослідників. Однак слід зазначити і деяку негативну роль напрацювань В. Налімова, оскільки він орієнтував науковців на подальші дослідження в цій сфері винятково в «нумерологічному» ключі.

Також у 1969 р. відомий учений А. Прічард визначив і термін «бібліометрія» (сукупність математичних і статистичних досліджень щодо науково-документальних комунікацій), розширивши межі статистичної бібліографії [3]. Згодом А. Прічардом та Г. Віттінгом до бібліометричних методів було віднесено: аналіз цитування публікацій та аналіз реферативних журналів, кількісний аналіз публікацій учених окремих країн світу та наукових колективів, дослідження закономірностей (росту, старіння, рангового розподілу) наукових документів, контент-аналіз публікацій [4].

Безпосереднє відношення до термінів «наукометрія» та «бібліометрія» має засновник української школи наукознавства Г. Добров, якому належать вагомні теоретичні та практичні напрацювання в становленні наукометрії. Він розвинув теорію науково-технічного потенціалу й методів його вимірювання. Особливе значення для наукознавців мала його фундаментальна монографія «Наука про науку. Вступ до загального наукознавства» («Наука о науке: Введение в общее науковедение»), опублікована в Києві у 1966 р. [5]. Він визначив наукознавство як

«...комплексне дослідження і теоретичне узагальнення досвіду функціонування соціальних систем у науці з метою обґрунтування науково-технічної політики, а також раціонального формування потенціалу науки і підвищення ефективності наукової діяльності за допомогою засобів соціальної, економічної та організаційної дії». Він у 1986 р. заснував Центр досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки, який очолював до кінця свого життя.

Зауважимо, що до кінця 1950-х років бібліометрія, як інструмент аналізу при вивченні наукового прогресу, опиралася винятково на методи ручного підрахунку, оперуючи доступними місцевими бібліотечними фондами журналів. Поява в 1960-х роках автоматизованих баз даних відкрила шлях для масштабного аналізу динаміки науки. Проте тільки з 1990-х років бібліометрія набуває поширення як повноцінний інструмент оцінювання наукових досліджень, оперуючи значними інформаційними масивами глобальних наукових комунікацій.

Основна тема розвідки – дослідити створення вітчизняної загально-доступної наукометричної інформаційно-аналітичної системи, яка оперувала би достовірно вивіреними статистичними даними щодо оцінки дослідницької діяльності в Україні.

Нині у світі функціонує кілька десятків систем з наукометричним інструментарієм, однак жодна з них не є вичерпним джерелом бібліометричних даних. Серед них треба виділити найавторитетніші інформаційні корпорації Google, Elsevier, Clarivate Analytics, що мають власні наукометричні системи Google Scholar, Scopus, Web of Science (WoS), які за обсягами накопичених у них наукових ресурсів не мають рівних у світі, де-факто це монополісти у сфері бібліометричної статистики. Згадані наукометричні системи використовують теоретичні та методичні напрацювання таких видатних вчених як Ю. Гарфілд та Х. Гірш.

Перший учений – засновник Філадельфійського Інституту наукової інформації, основним продуктом якого є Індекс цитування Science Citation Index – SCI та реферативна база даних наукових публікацій. Урахування посилань, наведених у пристатейних списках, дало змогу вираховувати імпаکت-фактор наукових журналів [6].

Другий дослідник запропонував бібліометричний показник впливовості науковця або колективу науковців, заснований на врахуванні взаємозв'язку кількості публікацій та їх цитувань – h-індекс (надалі – індекс Гірша, який дорівнює h, якщо є h публікацій, та на кожну з них послалася як мінімум h раз) [7]. Згадані вище інформаційні платформи суттєво не змінилися за останнє десятиліття, концентруючись головним чином

на акумуляцію наукових публікацій, їх аналіз, обробку та відстеження кількісних посилань на них.

Слід зазначити, що комерційні системи WoS та Scopus мають недостатнє географічне, мовне, видове та тематичне індексування наукової продукції. Вони охоплюють лише незначну частину наукової періодики – понад 12 і 22 тис. журналів відповідно. За даними бази даних Ulrich's Periodicals Directory, сьогодні у світі виходить понад 200 тис. наукових періодичних видань. Однак міжнародні корпорації Clarivate Analytics та Elsevier не ставлять завдання опрацювати всі видання. Їхня політика – спонукати науковців світу до опублікування результатів дослідницької діяльності в певному колі, насамперед в англomовних журналах, на комерційних засадах. Проте зазначимо, що це найавторитетніші політематичні ресурси, в кожному з них представлено понад 130 тис. публікацій вітчизняних учених. Обидві платформи мають інструментарій аналітичних обчислень для підтримки експертного оцінювання та виявлення тенденцій розвитку науки. У системі WoS таким інструментарієм є надбудова InCites, яка надає можливість оцінювати й порівнювати результати досліджень організацій і країн для визначення їхнього місця у світовій науці. Подібна надбудова SciVal розроблена на основі ресурсів бази даних Scopus – конкурента WoS [8].

На відміну від згаданих комерційних монополістів глобальна бібліометрична платформа з вільним доступом Google Scholar індексує майже весь світовий науковий документопотік за винятком матеріалів з обмеженим доступом. Сервіс системи Google Scholar «Бібліографічні посилання» забезпечує можливість створювати бібліометричні профілі – своєрідні портфоліо вчених і наукових колективів. У профілях системи містяться впорядковані списки їхніх робіт, діаграми цитування, а також відомості про афіліювання з організаціями та журналами. Така статистика дає змогу отримати відповідне уявлення про інтелектуальний потенціал країни та відображає її регіональний, відомчий і тематичний зрізи [8]. Поки що власної аналітичної надбудови ця інформаційна система не має, однак вона може бути створена в сторонніх розробках через інтеграцію з бібліометричними профілями Google Scholar. Так, дослідницька група Cybermetrics Lab [іспанської Національної дослідницької ради (CSIC), розташованої в Мадриді] вибрала її як базову платформу для системи рейтингування вчених на основі даних від їхніх публічних бібліометричних профілів Google Scholar [9]. Метою рейтингів Cybermetrics Lab є підвищення присутності академій та науково-дослідних інститутів у глобальних наукових комунікаціях та сприяння вільній публікації

результатів наукової діяльності. Cybermetrics Lab розробила методологію ранжирування вебресурсів вузів та науково-дослідних установ, використовуючи алгоритм на базі чотирьох кількісних індикаторів (посилання з інших сайтів, всього сторінок сайту, повноцінні текстові файли публікацій та їх цитування). Також упорядники Cybermetrics Lab розробили лінійку інформаційних продуктів на основі бібліометричних ресурсів системи Scopus (портал SCImago Journal & Country Rank).

Реалізація стратегічного завдання забезпечення ефективного управління державним науковим і науково-технічним комплексом об'єктивно вимагає задіяння наукометричних методів аналізу наукової та інноваційної активності суб'єктів науково-дослідницької діяльності, використовуючи такі джерела, як провідні глобальні інформаційно-наукометричні платформи. Крім того, зауважимо, що одним із критеріїв, які визначають інформаційну культуру нації, є наявність загальнодоступної інформаційно-аналітичної системи, що дає суспільству цілісне уявлення про наукове і науково-педагогічне середовище, потенціал науки та якість освіти в державі. Актуальність створення такої системи в Україні викликана відсутністю конструктивного діалогу між науковим середовищем, системою управління наукою і суспільством загалом. Налагодження такого діалогу вимагає наявності об'єктивної інформації про стан науки і освіти, їхній потенціал та можливості сприяння розвитку економіки та вирішенню соціальних завдань [10]. Однак розробка вітчизняного наукометричного продукту, аналогічного наведеним вище провідним інформаційним системам, з урахуванням економічних реалій сьогодення, вбачається досить сумнівною.

Тому створення у 2014 р. інформаційно-аналітичної системи «Бібліометрика української науки» відділом бібліометрії і наукометрії Служби інформаційно-аналітичного забезпечення Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі – НБУВ), дало змогу одержати об'єктивну картину стану науки України за галузевими, регіональними та відомчими показниками. Головною концептуальною основою побудови «Бібліометрики української науки» стала консолідація даних із провідних світових наукометричних платформ. Не менш важливим був вибір базової платформи консолідації даних за такими критеріями, як загальнодоступність та максимально можливий обсяг індексованих наукових матеріалів для отримання достовірних у статистичному плані результатів. Зазначеним умовам найповніше відповідає бібліометрична платформа Google Scholar, яка обробляє весь світовий науковий документальний потік за винятком матеріалів з обмеженим доступом [11]. Тому можна вважати,

що на першому етапі використання розроблена фахівцями НБУВ інформаційна система є інформаційно-аналітичною надбудовою над українським сегментом платформи Google Scholar. Тобто джерельна база інформаційної системи «Бібліометрика української науки» – дані з бібліометричних профілів, створених вітчизняними вченими на платформі Google Scholar, які містять вивірену ними інформацію про результати публікаційної діяльності та статистичні дані цитувань від сервісів «Бібліографічні посилання» глобальної системи (можливість отримати списки публікацій дослідників, впорядкованих за кількістю цитувань, дізнатися, хто посилається на їхні праці, а також побачити діаграму цитувань).

Сервіси «Бібліометрики української науки» забезпечують пошук та впорядкування вихідних даних у галузевому (математика, фізика, економіка), географічному (регіон, місто) та відомчому (академічна установа, вищий навчальний заклад) аспектах. Сортування вихідної інформації здійснюється за індексом Гірша, а в межах одного індексу – за алфавітом. Ця інформація є базовою для підготовки аналітичних матеріалів про публікаційну активність учених, колективів та їх розподіл за галузями знань, установами, відомствами, регіонами. Крім того, аналітичний інструментарій забезпечує статистичне оброблення вибраних даних для одержання широкого спектра аналітичних матеріалів та рейтингів для подальшого експертного оцінювання [11].

На сучасному етапі розвитку вітчизняної науки все більше уваги приділяється представленню українських фахових видань у провідних міжнародних базах даних, найперше Scopus та WoS. Так, у 2017 р. Міністерство освіти і науки України (МОН) затвердило наказ № 1286, який передбачав підключення українських вищих навчальних закладів та наукових установ до міжнародних наукових баз даних за кошти державного бюджету. Зокрема, 68 закладів отримали доступ до бази Scopus, а 64 – до WoS [12,13].

Тому з кінця 2019 р. інформаційно-аналітична система «Бібліометрика української науки» починає доповнюватися кількісними показниками комерційних наукометричних систем WoS і Scopus. Загалом на початок 2020 р. у неї акумульовано доповнені дані з бібліометричних профілів Google Scholar на понад 52 тис. вітчизняних учених та наукових установ, що дає змогу отримати достовірні в статистичному плані уявлення про інтелектуальний науковий потенціал країни. Звісно, що для отримання більш коректних аналітичних обчислень необхідною умовою є максимально повна представленість вітчизняних учених у бібліометричних профілях Google Scholar та бази даних «Бібліометрика української науки»,

але для цього потрібні системні організаційні зусилля наших управлінських структур.

Слід наголосити на об'єктивності та достовірності аналітики від проєкту «Бібліометрика української науки», оскільки вона ґрунтується на загальнодоступних даних Google Scholar і частково Scopus, які можливо перевірити. Такий підхід дає змогу кожному зацікавленому члену суспільства робити незалежні висновки щодо продуктивності праці певного суб'єкта наукової комунікації, а експертам – мати бібліометричний складник джерельної бази для оцінювання результативності дослідницької діяльності [14]. Скажімо, якщо зробити запит у системи «Бібліометрика української науки» щодо представленості НБУВ у Google Scholar, то на листопад 2020 р. можна було отримати відповідь, що 188 науковців бібліотеки мають бібліометричні профілі.

Показники з бібліометричних профілів платформи Google Scholar автоматично оновлюються в системі «Бібліометрика української науки» кожного місяця. Дані від Scopus та WOS поки що уточнюються переважно за ініціативою самих учених. Так, за лютий 2020 р., при оновленні даних від Google Scholar у понад 52,3 тис. записах бази даних «Бібліометрика української науки» було зафіксовано понад 2 тис. змін h-індексу. З них 95% значення h-індексу зросло, а у 5% зменшилося. Причина зменшення h-індексу, найімовірніше, криється в періодичному коригуванні системою Google Scholar алгоритмів індексування публікацій і проведенні користувачами уточнення даних індивідуальних профілів (вилучення помилково добавлених системою даних – не авторських публікацій).

«Бібліометрика української науки» – система бібліометричного моніторингу наукових комунікацій, яка пройшла апробацію впродовж шести років. Упорядниками системи планується завершити формування повного реєстру бібліометричних профілів вітчизняних учених, представлених у Google Scholar, та ширше доповнення даних про них від Scopus і Wos та загальнодоступними метричними показниками інших платформ (Altmetric, CrossRef тощо). Надалі розробники вітчизняного інформаційно-аналітичного проєкту розглядають концепцію розвитку комплексу аналітичних сервісів, який допоможе виявляти в інформаційних ресурсах системи латентні закономірності й, відповідно, нові знання (використання технологій Data Mining – наочне подання результатів обчислень (візуалізація), що дає змогу використовувати цей інструментарій без спеціальної математичної підготовки) [14].

Технологія консолідації бібліометричної інформації від провідних наукометричних платформ забезпечує підвищення статистичної достовір-

ності при оцінюванні ефективності дослідницької діяльності та виступає запобіжником від лобізму комерційних систем наукометричної спрямованості.

Як бачимо, доцільність створення вітчизняного проекту – інформаційно-аналітичної системи «Бібліометрика української науки» на принципах консолідації даних від провідних та найавторитетніших світових наукометричних платформ впливає як з потреби зважати на глобальні інтеграційні тенденції в системі наукових комунікацій, так і на економічні чинники, оскільки створення та підтримання національного індексу цитувань потребуватиме значних фінансових витрат та наявності постійного й значного штату фахівців з комп'ютерно-телекомунікаційних технологій.

Отже, створення вітчизняної інформаційно-аналітичної системи «Бібліометрика української науки» на засадах консолідації бібліометричної інформації від провідних наукометричних платформ вбачається стратегічно правильним рішенням в умовах глобалізації інформаційних комунікацій.

Розроблена в НБУВ система відповідає принципам, викладеним у Лейденському маніфесті з наукометрії, у яких рекомендується проведення багатоаспектного моніторингу наукової діяльності для її подальшого експертного оцінювання, що сприяє наданню суспільству об'єктивної та прозорої інформації про стан і потенціал науки та якість освітніх процесів.

Наразі, використовуючи сервіси інформаційно-аналітичної системи «Бібліометрика української науки», можна отримати статистично вивірену джерельну базу для експертного оцінювання результативності вітчизняної дослідницької діяльності.

Список бібліографічних посилань

1. МОН планує запустити відкритий український індекс наукового цитування до кінця року. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-planuye-zapustiti-vidkritij-ukrayinskij-indeks-naukovogo-cituvannya-do-kincy-a-roku>.
2. Налимов В., Мульченко З. Наукометрия. Изучение развития науки как информационного процесса : монография. М. : Наука. 1969. 192 с.
3. Prichard A. Statistical bibliography of bibliometrics? *Journal of documentation*. 1969. Vol. 25, no. 4. pp. 348–349. <https://doi.org/10.1108/eb026482>.
4. Prichard A., Witting G. *Bibliometrics: A-Bibliography and Index*. 1: 1874–1959. Watford: Allm Books. 1981. 160 p.

5.Добров Г. М. Наука о науке. Введение в общее науковедение : монография. Київ : Наук. думка. 1989. 301 с .

6.Garfield E., Cawkell T. Chapter 15. Institute for Scientific Information. *A century of science publishing: a collection of essays*. 2001. pp. 149–160.

7.Hirsch J. An index to quantify an individual's scientific research output that takes into account the effect of multiple coauthorship. *Scientometrics*. 2010. Vol. 85. p. 741. <https://doi.org/10.1007/s11192-010-0193-9>.

8. Костенко Л., Жабін О., Кузнецов О., Кухарчук Є., Симоненко Т. Наукометрія: методологія та інструментарій. *Вісн. Книжк. палати*. Київ. 2015. № 9. С. 25–29.

9.Rankings of Scientists: More countries URL: <http://webometrics.info/en/node/116>.

10. Костенко Л., Симоненко Т. Консолідація бібліометричної інформації: запобігання лобізму наукометричних систем. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. Київ, 2019. Вип. 52. С. 330–338. <https://doi.org/10.15407/np.52.330>.

11. Жабін О., Костенко Л., Кузнецов О., Кухарчук Є., Симоненко Т. Бібліометрика української науки: інформаційно-аналітична система. *Бібл. вісн*. 2014. № 4. С. 8–12.

12. Понад 100 українських вишів та наукових установ МОН отримали доступ до Scopus та Web of Science. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/250380881>.

13. Жабін А. Україна в наукометричних системах Scopus та Web of Science. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. Київ, 2019. Вип. 51. С. 336–354. <https://doi.org/10.15407/np.51.336>.

14. Костенко Л., Симоненко Т., Жабін О. Проект «Бібліометрика української науки»: ідея, реалізація, задуми. *Вісн. Книжк. палати*. 2019. № 5. С. 30–33.

References

1. MON vdvichi zbilshylo kilkist vyshiv ta naukovykh ustanov, yaki otrymaly za koshty biudzhetu peredplatu na Scopus i Web of Science, – opublikovano nakaz z yikh perelikom. [Ministry of education and science of Ukraine has doubled number of universities and science institutions that got subscription for Scopus and Web of Science]. (2018). Retrieved from <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-vdvichi-zbilshilo-kilkist-vishiv-ta-naukovih-ustanov-yaki-otrymali-za-koshtybyudzhetu-peredplatu-na-scopus-i-web-science-opublikovano-nakaz-z-yih-perelikom> [in Ukrainian].

2. Nalimov, V., Mulchenko, Z. (1969). *Naukometriia. Izuchenie razvitiia nauki kak informatcionnogo prottsessa* [Scientometrics. The study of the development of science as an information process]. Moscow: Nauka [in Russian].
3. Prichard, A. (1969) Statistical bibliography of bibliometrics? *Journal of documentation*, 25, (4), 348–349. <https://doi.org/10.1108/eb026482> [in English].
4. Prichard, A., Witting, G. (1981). *Bibliometrics: A–Bibliography and Index. 1: 1874–1959*. Watford: Allm Books, 160 p. [in English].
5. Dobrov, G. M. (1989). *Nauka o nauke. Vvedenie v obshchee nauko-vedenie* [Science about Science. Introduction to Common Research-on-Research]. Kiev: Nauk. dumka [in Russian].
6. Garfield, E., Cawkell, T. (2001). Chapter 15. Institute for Scientific Information. *A century of science publishing: a collection of essays*. (pp. 149–160) [in English].
7. Hirsch, J. (2010). An index to quantify an individual’s scientific research output that takes into account the effect of multiple coauthorship. *Scientometrics*, 85, 741. <https://doi.org/10.1007/s11192-010-0193-9> [in English].
8. Kostenko, L., Zhabin, O., Kuznietsov, O., Kukharchuk, Ye., Symonenko, T. (2015). *Naukometriia: metodolohiia ta instrumentarii* [Scientometry: methodology and tools]. *Visnyk Knyzhkovoï palaty – Bulletin of Book Chamber*, 9, 25–29 [in Ukrainian].
9. *Rankings of Scientists: More countries!* (2020). Retrieved from <http://webometrics.info/en/node/116> [in English].
10. Kostenko, L., Symonenko, T. (2019). *Konsolidatsiia bibliometrychnoi informatsii: zapobihannia lobizmu naukometrychnykh system* [Consolidation of bibliometric information: preventing lobbying of scientometric systems]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 52, 330–338. <https://doi.org/10.15407/np.52.330> [in Ukrainian].
11. Zhabin, O., Kostenko, L., Kuznecov, O., Kuharchuk, Ye., Simonenko, T. (2014). *Bibliometryka ukrainskoi nauky: informatsiino-analitychna systema* [Bibliometrics of ukrainian science: information and analytical system]. *Bibliotechnyi visnyk – Library Bulletin*, 4, 8–12 [in Ukrainian].
12. *Ponad 100 ukrainskykh vyshiv ta naukovykh ustanov MON otrymaly dostup do Scopus ta Web of Science* [More than 100 Ukrainian universities of ministry of education got excess to Scopus and Web of Science]. (2017). Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/250380881> [in Ukrainian].
13. Zhabin, A. (2019). *Ukraina u naukometrychnykh systemakh Scopus ta Web of Science* [Ukraine in Scopus and Web of Science scientometric

systems]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy im. V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 51, 336–354. <https://doi.org/10.15407/np.51.336> [in Ukrainian].

14. Kostenko, L., Symonenko, T., Zhabin, A. (2019). Proekt «Bibliometryka ukrainskoi nauky»: ideia, realizatsiia, zadumy [The project «Bibliometrics of Ukrainian science»: idea, realization, ideas]. *Visnyk Knyzhkovoï palaty – Bulletin of Book Chamber*, 5, 30–33 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 03.03.2020.

Olexander Zhabin,

Research Associate,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskiy Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: alex_jm@meta.ua

<https://orcid.org/0000-0001-5693-2155>

Consolidation of Ukrainian Scientists Indicators Represented in International Scientometric Systems

The problems related to the ways of evaluating the effectiveness of the scientific activity of ukrainian scientists in the absence of Ukrainian national index of scientific citation and the complex current economic realities are considered.

The main problem of the research was to find ways to solve the problem of creating a national publicly available scientific-metric information and analytical system that would operate reliable statistical data on research activity in Ukraine.

The urgency of creating a national scientometric project using the technology of consolidation of indicators from leading scientometric systems such as Scopus, Web of Science, Google Scholar and Cybermetrics Lab is substantiated.

Particular attention is paid to the analysis of the Ukrainian scientometric project – the analytical and information system Bibliometrics of Ukrainian science. The conceptual bases for its construction are presented and the main source base – bibliometric profiles of Ukrainian scientists created on the global free access bibliometric platform Google Scholar are highlighted. The urgency of creating such a system in Ukraine is great due to the lack of constructive dialogue between the scientific community, the system of science management and society as a whole. Establishing of such a dialogue requires objective information about the state of science and education, their potential and opportunities to promote economic development and solve social problems.

Emphasis is placed on the fact that the analytical and information system Bibliometrics of Ukrainian Science developed by reseearches of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine corresponds to the principles set forth in the Leiden Manifesto on Scientometry, which recommends to develop multifaceted monitoring of scientific activity for its

further expert evaluation, and information on the state and potential of science as well as the quality of educational processes.

It is stated that usage of analytical tools of the analytical and information system Bibliometrics of Ukrainian science could assist significantly in achieving managerial tasks in formation and realization both the state policy in science development and a verified source base for experts.

Keywords: bibliometric, bibliometric profile, scientist, data consolidation, monitoring, scientometrics.

Андрій Потіха,

кандидат наук із соціальних комунікацій, науковий співробітник,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: pal56@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-4750-1542>

**ЗАСОБИ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ ПОЛІТИЧНИХ
ПАРТІЙ ЯК СКЛАДОВА ВІДОБРАЖЕННЯ
ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ В УКРАЇНІ
В УМОВАХ СВІТОВИХ ГЛОБАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ**

Проаналізовано роль засобів масової комунікації політичних партій як складової відображення політичного процесу в Україні в умовах світових глобальних процесів, вплив інформації партійних видань на формування політичних настроїв у суспільстві в період виборчих кампаній. Досліджено вітчизняний і світовий досвід вивчення та збереження інформації засобів масової комунікації для подальшого використання в процесі вивчення становлення політичних систем і формування багатопартійних систем. Наголошується на особливостях функціонування ЗМК політичних партій в Україні в період 1991–2019 рр. Звертається увага на необхідності більш досконалого вивчення партійних видань, систематизації, опрацювання в рамках науково-аналітичної діяльності, організації доступу до неї, створення на її основі аналітичного продукту.

Ключові слова: засоби масової комунікації політичних партій, вивчення та збереження партійних видань.

Сучасне суспільство справедливо називають інформаційним, оскільки інформація стає чи не найважливішим чинником його функціонування. З огляду на це, вплив ЗМК на формування громадської думки має тенденцію до зростання. Ще з початку 90-х років минулого століття в усьому світі спостерігається процес змін у політичних системах. Той факт, що соціалістична система розпалася, викликав всебічні зміни не лише безпосередньо в країнах Центральної та Південно-Східної Європи, а й істотно вплинув на трансформацію всієї системи міжнародної політики. Процес демократизації, який охопив європейські країни, не оминув й Україну. Використовуючи світовий досвід формування політичних систем та місце в цьому процесі засобів масової комунікації,

українські політики також приділяють значну увагу розвитку партійних ЗМК – з метою використання їх у політичній боротьбі за владу. Адже важливим елементом глобальних суспільних трансформацій кінця ХХ – початку ХХІ ст. стало зростання в суспільних відносинах ролі та впливів засобів масової інформації, які стають визначальною рушійною силою суспільного поступу. Це час, коли разом з уже традиційними друкованими ЗМК переживали становлення електронні ЗМК, що дає можливість більш оперативно поширювати інформацію та аналізувати її для потреб суспільства. Як зазначила О. Желай, «у процесі інформатизації суспільства простежується позитивна динаміка поширення новітніх технологій у маленьких містах і селах, що своє чергою поліпшує інформаційно-комунікативний зв'язок для оперативного інформаційно-аналітичного забезпечення управлінської ланки органів державної влади та самоврядування» [4, с. 114].

Метою дослідження є вивчення засобів масової комунікації політичних партій як складової відображення політичного процесу в Україні в умовах світових глобальних процесів, а також особливості ідеологічної спрямованості партійних видань і їхній вплив на свідомість виборців.

За допомогою партійних ЗМК політичні партії вибудовують свій імідж, особливо в контексті передвиборної боротьби. Важливим є також комунікаційний імідж політичної партії, тобто образ партії як комунікатора, учасника інформаційно-комунікаційних обмінів. Для формування такого образу політики за допомогою ЗМК використовують як смисли, які продукуються та поширюються в партійних ЗМК, так і технології, які при цьому використовуються. Також важливими компонентами комунікаційного іміджу партії є налагодження механізму зворотного зв'язку з виборцями – відкритість її ЗМК, використання інтерактивних технологій, а також формування партіями мас-медійних кластерів та рівень їхнього інформаційно-комунікаційного потенціалу (територіальне охоплення, цільова аудиторія, інформаційні, технічні й кадрові ресурси тощо).

Проблемам впливу ЗМК на формування громадської думки та суспільну свідомість присвячено роботи таких науковців, як В. Злишков, Г. Осика, М. Присяжнюк, Г. Шиллер, М. Вершиніна, С. Туронка та ін.

Серед праць, присвячених безпосередньо партійним ЗМК, цікавими є дослідження В. Георгієвської, В. Довгича, Р. Турія, Ю. Фінклера, П. Шевченка та ін.

У різних країнах ставлення до ЗМІ не однакове, але в основному збігається. Невід'ємною ознакою правової демократичної держави є забезпе-

чення свободи слова громадян, право на висловлювання власної думки та позиції, право на отримання й поширення інформації без перешкод. Ще автор проєкту Декларації незалежності США Т. Джефферсон, окреслюючи роль мас-медіа в розвитку держави, зазначав, що якби перед ним стояв вибір: уряд без газет чи газети без уряду, – то він, безумовно, обрав би газети без уряду, оскільки без свободи слова суспільство може прийти до диктатури [6, с. 18].

Водночас давню традицію та характерний для суспільної практики різних країн має образ ЗМК як вираз напружених стосунків між різними політиками та між політиками й журналістами. «Промовистий приклад: колишній федеральний канцлер ФРН Г. Шмідт колись назвав представників преси “вуличними розбійниками”, а його наступник на посаді Г. Коль порівняв певні друковані видання із системою каналізації у Гамбурзі» [7, с. 123].

Деякі дослідники наголошують на негативних сторонах діяльності ЗМК. За словами О. Федорової, до негативних сторін медіатизації політичної сфери відносять, по-перше, те, що ЗМІ оприлюднюють здебільшого той контент, який має значний резонанс, залишаючи за собою право визначати, які події вважати важливими. Часто може поширюватися інформація, яка вигідна тим чи іншим особам, а отже, у цільовій аудиторії формується штучно сконструйована реальність. По-друге, образи різних політичних діячів формуються у свідомості населення під впливом інформаційно-комунікативних каналів, а оцінка їхньої діяльності та політичної програми може набувати характеру нав'язаної. По-третє, ЗМІ можуть висвітлювати події й образи політиків так, як вважають за потрібне, а будь-яка вирвана з контексту фраза може інтерпретуватися таким чином, що її зміст не відповідатиме дійсності. Тобто ЗМІ здатні сформувані будь-який образ і представити будь-яку подію у вигідному для себе світлі, що порушує сприйняття реальності в соціумі [8].

Найчастіше ЗМК політичних партій створюють позитивний міф про діяльність політичної сили, яку вони представляють, і, навпаки, негативний про своїх опонентів. Щоб досягти такого ефекту, політичне маніпулювання повинно здійснюватися системно, протягом тривалого часу й супроводжуватися систематичним впровадженням у масову свідомість соціально-політичних міфів – цілісного комплексу спрощеного відображення в суспільній та індивідуальній свідомості політичної реальності. Зазвичай завданням соціально-політичного міфу є спрощене пояснення складної політичної та соціально-економічної дійсності. Сила і впливовість соціально-політичних міфів обумовлюється їх існуванням

на ґрунті віри й апелюванням до архетипів. «Політичні міфи діють так само, як змія паралізує кролика перед тим, як атакувати його. Люди стають жертвами міфів без серйозного опору. Вони переможені й підкорені ще до того, як виявляються здатними усвідомити, що ж насправді сталося. Звичайні методи політичного насильства нездатні дати подібний ефект. Навіть під найпотужнішим політичним пресом люди не перестають жити приватним життям. Завжди залишається сфера особистої свободи, яка протистоїть такому тиску. Сучасні політичні міфи руйнують подібні цінності. Наші сучасні політики прекрасно знають, що великими масами людей набагато легше керувати силою уяви, ніж грубою фізичною силою. І вони майстерно використовують це знання» [5].

Потенційні виборці не завжди прагнуть правди, особливо якщо ця правда їм не подобається, і можуть ігнорувати очевидні, здавалося б, факти, якщо ті порушують комфортне світосприйняття. З іншого боку, неправдиві відомості, які вкладаються у вибудовану раніше картину світу, можуть сприйматися цілком лояльно як такі, що насправді мали місце. Якщо користуватися лише одним джерелом інформації, яке подобається читачу, то він урешті-решт стає переконаним у правдивості запропонованої інформації та заперечуватиме іншу. Тільки твердження й повторення в змозі змагатися один з одним, оскільки вони мають у цьому випадку однакову силу.

Проте ЗМК усе ж мають більше позитиву і відіграють важливу роль у процесі становлення багатопартійної системи та розвитку суспільних відносин в усіх демократичних країнах і покращенні політичної комунікації. За визначенням В. Бебика, «політична комунікація є своєрідним соціально-інформаційним полем політики, що з'єднує всі компоненти політичної сфери суспільства та структурує політичну діяльність [1, с. 144]. При цьому «будь-яке повідомлення щодо політичних процесів, які відбуваються в країні, доступне в мас-медіа. Будь-який індивід має право провести повний аналіз схожих реформ і вивчити досвід політичних змін в інших країнах та сформуванню особисту думку, що дає йому можливість взяти активну участь у політичному процесі» [3].

Важлива функція, що її виконують партії, – вплив на формування громадської думки. При цьому є відмінність між оприлюдненою думкою та громадською думкою. Оприлюднена через ЗМК думка часто створює видимість, ніби вона відображає думку суспільства. Почасти це, можливо, і правильно, але претензії на загальність у цьому розумінні неправомірні. Звичайно, громадська думка перебуває під впливом ЗМК різних партій та громадських спілок. При цьому виникає плюралістичне публічне

змагання, і не лише під час виборчих кампаній. Україні, де відбуваються процеси трансформації, для партій (насамперед провладних) виявилось дуже не вигідним, коли до населення не надходила постійно та в широкому обсязі інформація про труднощі, перешкоди, небезпеку, успіхи, перспективи й реальні терміни проведення змін [7, с. 14].

Нестача потрібної інформації або переважання в інформаційному полі критичної інформації опонентів призводили до втрати підтримки партії з боку громадськості. Важливим інструментом привернення уваги потенційних споживачів інформації для партійних ЗМК є визначення порядку денного, тобто вибір тематичного наповнення. Цей вибір формується, з одного боку, під впливом ідеологічних міркувань і завдань партійного керівництва, з іншого – під впливом загальних законів функціонування будь-яких ЗМК, для яких найголовніше – увага аудиторії. Важливість інформації, яка оприлюднюється, високий статус особи, про яку розповідається або у якій береться інтерв'ю, ексклюзивність такої інформації, її резонансність та оперативність традиційно є запорукою підвищеної уваги аудиторії.

Разом з тим ЗМК політичних партій, зокрема преса, є однією зі складових частин демократичного світобачення, а роль, яку вона відіграє в процесі демократичних перетворень, зокрема становлення багатопартійної системи, є набагато важливішою, ніж це може здатися на перший погляд.

Не зважаючи на прискорений розвиток електронних ЗМК, преса залишається затребуваним інформаційним продуктом, особливо для старшого покоління. Така ситуація пов'язана зі специфікою викладу інформаційних матеріалів у друкованих виданнях – інформація в них подається в певному порядку й систематизується за певними принципами, до яких користувач звикає і згодом легко орієнтується у виданні.

Світова практика засвідчує, що добре продумана інформаційна політика різних політичних партій впливає на політичні процеси, які мають стратегічне значення. Для здійснення своїх стратегічних планів політичні партії борються за владу, яка дає їм можливість проводити свою політику. Тому політики приділяють значну увагу ЗМК, за допомогою яких вони поширюють свої ідеї й плани. Для України в 90-х роках ХХ ст. характерним було зростання кількості партійних друкованих видань у різних регіонах. Можна прослідкувати зв'язок кількості партійних друкованих видань певної політичної сили з політичними настроями певного регіону. Проаналізувавши друковані видання політичних партій, які надходили до газетного фонду Національної бібліотеки України

ім. В. І. Вернадського, можна зробити висновок, що найбільш активно в цей період діяла Комуністична партія України (КПУ) і Народний рух України (НРУ). При цьому в південних і східних областях, де були більш просорійські настрої, домінували комуністи, а в західних – НРУ.

У 1991 р. активізували діяльність усі політичні сили й намагалися за допомогою ЗМК залучити на свій бік якомога більше громадян. Значно зросла видавнича діяльність – в Україні було видано близько 80 назв партійних газет. Проте в 1992 р. кількість партійних газет, що надходили до НБУВ, скоротилася до 39 назв. Причому лише 18 назв газет збереглося з 1991 р., усі інші видання започатковано в 1992 р.

У 1993 р., з поверненням на політичну арену КПУ й активізацією інших лівих сил, зросла кількість партійних газет, значну частку яких становили партійні видання лівого спрямування. До НБУВ у 1993 р. надійшло понад 54 назви газет. Найбільшу кількість отриманих бібліотекою видань знову становили газети НРУ – 14 назв, УРП – 9, СПУ (Соціалістична партія України) – 9 і лише п'ять назв видань різних комуністичних організацій. Натомість у 1994 р. значно зросла кількість видань Комуністичної партії України – 15 назв, але першість, як і раніше, утримував НРУ – 20 назв видань. УРП – 10 назв видань, СПУ – 6, КПУ і СПУ спільно видавали ще три газети. Усього в 1994 р. до фондів бібліотеки надійшло понад 73 назви видань.

На початку 1995 р. в Україні було зареєстровано 163 партійні газети, що видавалися в різних регіонах. Їх засновниками були різні партії. Більшість газет зареєстровано в областях і районах – 144, лише 19 зареєстровано як центральні. Саме в 1995 р. відбулися зміни у видавничій діяльності політичних сил і на перше місце вийшли комуністи, які значно наростили видавництво своїх газет. Лише до фондів НБУВ у цьому році надійшло понад 40 назв комуністичних газет і кілька газет, започаткованих спільно із СПУ. Другу позицію займав НРУ – 14 назв газет, УРП – 12, СПУ – 5. Інші партії знову обмежилися кількома виданнями.

У 90-х роках ХХ ст. партійні друковані видання були головним засобом комунікації політичних партій. Вплив комуністів зростав у південних і східних регіонах. Зокрема, у Запорізькій області видавалися чотири газети КПУ, дві газети спільно КПУ – СПУ, одна газета Партією комуністів більшовиків. Що стосується демократичного крила, то тут видавалося лише по одній назві газет – Партія реформи й порядок (ПРП), Українська республіканська партія (УРП) і НРУ. У Херсонській області: КПУ – 3 газети, СелПУ – 1, КУН – 1, НРУ – 2, СПУ – 1. Миколаївська область: КПУ – 3, СДПУ(о) – 1, ЛПУ – 1, АПУ – 1, НРУ – 1. Донецька

область: КПУ – 4 газети, ЛПУ – 2, СПУ – 3, КУН – 1, «Яблуко» – 1, Партія мусульман України – 1, Партія праці – 1, партія «Справедливість» – 1. Харківська область: КПУ, АПУ, НРУ, Всеукраїнський союз робочих мали по одному виданню, НДП – 4, СПУ – 2. Одеська область: КПУ – 3, Партія більшовиків, ЛПУ, НДП, НРУ – по одному виданню. Луганська область: КПУ – 7 видань, СПУ – 2, НРУ – 1, ДемПУ – 1. Автономна Республіка Крим: КПУ – 7, Комуністична партія Криму – 8, РДК («Русское движение Крыма») – 2 видання, ЛПУ – 1, Партія економічного відродження Криму – 1, Російська партія Криму – 1, Комуністична партія робочих і селян (КПРС) – 1.

Натомість у західних областях домінували демократичні сили правочентристського спрямування. При цьому ліві партії також мали значні інформаційні ресурси в цьому регіоні. Львівська область: НРУ мала 6 партійних видань, СПУ – 2, ДемПУ – 1, СПУ – 1, СДПУ(о) – 1, УНП «Собор» – 1, Союз комуністів – 1, ОУН – 2, УНА – 1, КУН – 3 видання, АПУ – 1, Союз офіцерів – 1, УРП-КУН – 1, Українська селянська демократична партія – 1. Івано-Франківська область: УРП – 1, КУН – 3, ДемПУ – 1, ОУН – 1, УХДП – 1, ЛПУ – 1, «Державна самостійність» та Українські націоналісти також мали по одному виданню. Рівненська область: НДП, КПУ, НРУ, КУН, ДемПУ – по одному друкованому виданню.

В інших областях України чіткої переваги якась політична сила не мала. У цілому ж по Україні найбільше видань мала КПУ – 57, НРУ – 39, СПУ – 29, КУН – 12, УРП – 7, ЛПУ – 7. Усі інші партії мали меншу кількість видань, які надходили до НБУВ. Крім того, серед населення під час виборчих кампаній поширювалася значна кількість друкованих видань, які не надходили до газетних фондів бібліотек.

Маючи потужний інформаційний потенціал і підтримку в багатьох регіонах України, ліві сили мали значну перевагу на виборах до Верховної Ради України в 1994 і 1998 р.

КПУ, СПУ та Селянська партія (СелПУ) в основному представляли інтереси директорів радгоспів і голів колгоспів. У січні 1994 р. ці партії об'єдналися в загальну передвиборну платформу. Ліві виступали за ради як найбільш демократичну форму влади, за багатоукладну, соціально орієнтовану економіку, за те, щоб пріоритети в кредитно-фінансовій сфері віддати державним структурам, а не комерційним.

Вони були проти приватної власності на землю. Передвиборна платформа КПУ містила й більш радикальні положення – відновлення управління економікою; перехід на лімітований розподіл мінімуму товарів першої необхідності; відновлення зруйнованих зв'язків з Росією

та іншими колишніми союзними республіками. Саме ці політичні сили мали підтримку виборців на Сході й Півдні України, частково в центральних регіонах.

Соціал-демократичний напрям представляли Соціал-демократична партія України (СДПУ), Українська соціал-демократична партія України (УСДП), Українська партія справедливості (УПС) та деякі інші. Ці партії виступали за побудову демократичної правової держави та громадянського суспільства з широким регіональним самоврядуванням та децентралізованою структурою влади. Базовими цінностями проголошувалися свобода, справедливість, солідарність. Основу економічної демократії вони вбачали в плюралізмі основних форм власності – приватної, кооперативної, акціонерної.

Центристський напрям представляли Партія демократичного відродження України (ПДВУ), Ліберально-демократична партія України (ЛДПУ), Ліберальна партія України (ЛПУ), ПВСПУ, Всеукраїнське об'єднання «Громада», Партія економічного відродження (ПЕВ), а також передвиборний блок «Міжрегіональний блок реформ» (МБР). Центристи виступали за будівництво багатоукладної економіки, в основі якої лежить приватна власність, за приватизацію в економіці та сільському господарстві; підтримували розвиток фермерства, малого й середнього бізнесу, зниження податкового тягаря.

Народний рух України, Республіканська партія України, Християнсько-демократична партія України, Демократична партія України, Партія зелених України представляли націонал-демократичний напрям. Вони виступали за єдність прав нації та прав людини, за інтеграцію України у європейські структури. Економічна платформа націонал-демократів базувалася на визнанні приватної власності як основи економічної незалежності та політичної свободи людини.

Вибори в 1994 р. показали значний вплив партій лівого спрямування, зокрема комуністів. Після кількох етапів голосування комуністи отримали 89 місць у Верховній Раді, АПУ – 23, НРУ – 26, СПУ – 17, СелПУ – 18, УРП – 9, КУН – 6, НДП – 14, ХДП – 10, ПСПУ – 2, СДПУ(о) – 2, Партія праці – 2, Партія демократичного відродження України – 3, ДПУ – 4, СДПУ – 2, Громадянський конгрес України – 2, Українська консервативно-республіканська партія – 1.

В Україні 29 березня 1998 р. відбулися чергові вибори до Верховної Ради. На депутатські місця претендувало 30 політичних партій і виборчих блоків, але тільки вісім з них подолали 4-відсотковий бар'єр голосів, що дало їм право на участь у розподілі депутатських мандатів. Серед них:

Компартія України – 84 мандати; Народний рух – 32; Виборчий блок СПУ та СелПУ – 29; Партія зелених – 19; НДП – 17; «Громада» – 16; ПСПУ – 14; СДПУ(о) – 14. Решту місць отримали депутати, обрані в одномандатних виборчих округах [2].

Під час виборів у 2002 р. із 33 політичних партій і блоків, які брали участь у виборах, шість партій пройшли встановлений 4-відсотковий бар'єр і зарезервували місця в парламенті: Блок В. Ющенко «Наша Україна» – 23,57%, Комуністична партія України – 19,98%, «За єдину Україну!» – 11,77%, Блок Ю. Тимошенко – 7,26%, Соціалістична партія України – 6,87%, Соціал-демократична партія України (об'єднана) – 6,27%.

При цьому західні та північні області віддали перевагу Блоку В. Ющенко «Наша Україна», південні та східні регіони – Комуністичній партії України, Донецька область віддала перевагу блоку «За єдину Україну!», соціалісти мали перевагу в ряді районів Полтавської та Черкаської областей.

Отже, імовірність впливу партійних ЗМК залишається актуальною і потребує вивчення. Інформація друкованих видань доступна пересічним читачам і дослідникам. Крім того, консолідована інформація, підготовлена інформаційно-аналітичними службами бібліотек, також може бути використана дослідниками.

З 2002 р. швидкими темпами в Україні, як і в усьому світі, зростає роль інтернет-ресурсу. Політичні партії створюють свої сайти та користуються сторінками в соціальних мережах. Світовий досвід показує, що це найбільш зручна форма поширення інформації. Її можна поширювати швидко, на широкому просторі та мати зворотний зв'язок.

Більшість політичних партій включились у цей процес. Комуністи швидко зорієнтувалися та створили свої сайти в усіх регіонах України. Проте продовжували видавати друковані газети і їх аналоги в електронному варіанті. Незважаючи на те що вони брали участь у діяльності державних інститутів (Верховна Рада, іноді в урядових структурах, у місцевих органах влади), комуністи критикували соціально-економічну політику влади й ще більше – представників правих сил (націоналістів). На адресу опонентів вони часто використовували різкі висловлювання, які були незавжди аргументовані. Публікації на сторінках партійних видань були насичені пропагандистськими матеріалами, які закликали до зближення з Росією, заперечували співробітництво з МВФ, критикували реформи, які намагалася проводити влада, та націоналістів. Характерні назви інформаційних матеріалів: «Украинская реформа. Синоним –

пошли вон!», «Спасти український ВПК может только Таможенный союз», «Таможенный союз – единственная оставшаяся точка опоры», «Советы МВФ превратят Украину в Сомали», «К равенству и братству – со “Свободой”?» тощо.

Партія регіонів, яка в цей час набирала сили, як і комуністична створювали свої сайти в усіх регіонах, мали електронні й друковані версії газет. Широко використовували соціальні мережі.

Інші політичні партії також стали використовувати Інтернет для поширення інформації про свою діяльність. Щоправда, виборці старшого покоління більше стали орієнтуватися на телебачення.

За результатами виборів-2006 Партія регіонів отримала 186 мандатів, Блок Ю. Тимошенко – 129, Народний союз «Наша Україна» – 81, Соціалістична партія України – 33, Комуністична партія України – 21.

Дострокові парламентські вибори-2007 значних змін у розстановку політичних сил не принесли. Партія регіонів отримала 34,37% голосів виборців, Блок Ю. Тимошенко – 30,72%, «Наша Україна – Народна самооборона» – 14,16%, КПУ – 5,39%, Соціалістична партія України – 5,69%.

На виборах-2012 Партія регіонів отримала 30%, «Батьківщина» (включно з Об'єднаною опозицією) – 25,55%, Український демократичний альянс «За реформи» (УДАР) – 13,97%, Комуністична партія України – 13,18%, «Свобода» – 10,45%.

Ситуація різко змінилася у 2014 р. Після Революції гідності було заборонено КПУ, зникла з політичної арени Партія регіонів. До влади прийшли інші політичні сили, які переважно використовували електронні ресурси, пропагуючи свої ідеї й плани.

Проте у 2019 р. на парламентських виборах перемогла партія «Слуга народу», яка майже не використовувала своїх партійних видань (в основному використовувала соціальні мережі) та телебачення. Використавши критику влади та нічого надзвичайного не запропонувавши, партія «Слуга народу» отримала більшість у Верховній Раді. Цей феномен буде досліджено вітчизняними й зарубіжними фахівцями.

Разом з тим ЗМК політичних сил продовжують відігравати важливу роль у суспільно-політичних процесах. Інформація, яку вони поширюють, може бути важливою для дослідників сучасних глобальних процесів як в Україні, так і в інших країнах.

Досконало вивчити всю партійну пресу досить складно, адже вона, як і інші партійні засоби масової комунікації, перенасичена інформацією, яка не завжди достовірна, частіше має пропагандистський характер. Розіб-

ратися в цій інформації, порівняти з іншою та проаналізувати її можуть досвідчені експерти й аналітики. У таких умовах зростає роль інформаційно-аналітичних служб, які еволюціонують у напрямі подальшої спеціалізації, дедалі більше перетворюючись на своєрідні дослідницькі центри, здатні фахово вивчати й опрацьовувати інформацію, яку поширює преса.

Враховуючи значення діяльності політичних партій для функціонування системи демократії в різних країнах, а також вплив політичних партій на розвиток процесів усередині громадянського суспільства, матеріали партійних ЗМІ стають джерелами ґрунтовного інформаційно-аналітичного опрацювання різних аналітичних структур бібліотек, які займаються інформаційним забезпеченням процесу суспільних трансформацій, зокрема й шляхом підготовки науково-аналітичних продуктів. У зв'язку із цим постає питання програмно-технологічного забезпечення процесу науково-аналітичного опрацювання матеріалів партійних ЗМК.

До технологій, які використовуються в процесі опрацювання матеріалів друкованих ЗМІ, насамперед належать інформаційні технології підготовки, зберігання та копіювання текстової інформації, переводу її в машинозчитувану форму для архівного збереження, аналітичного опрацювання або надання до неї широкого доступу. Важливим моментом є перетворення зібраної інформації у форму, придатну для машинного оброблення – сканування паперових примірників партійних видань, супровід їх метаданими, систематизація. Опрацьована та систематизована відповідним чином інформація стає доступною для пошуку за джерелом (за назвою видання), партійною належністю, періодом, регіональною ознакою. Таким чином створюються умови для проведення ретроспективного аналізу інформації певного партійного видання та порівняльного аналізу інформації газет різної партійної приналежності одного періоду. Відповідно, на початку дослідження важливим є створення техніко-технологічного підґрунтя для роботи з такими інформаційними матеріалами: наявність сканерів, комп'ютерного й програмного забезпечення, розроблених технологій і науково-методичних рекомендацій формування баз даних.

Питання архівування бібліотеками інтернет-ресурсів ґрунтовно висвітлювалося в монографії В. Копаневої «Бібліотека як центр збереження інформаційних ресурсів Інтернету» (Київ, 2009). За допомогою спеціальних програм зарубіжні бібліотеки мають можливість архівувати не лише окремі інтернет-ресурси, а й цілі сегменти інтернет-простору. Вражає у зв'язку із цим досвід Національної бібліотеки Норвегії, яка

з 2005 р. вивантажує щоденно інтернет-версії всіх газет норвезького домену Інтернету. Проте, беручи до уваги специфічні українські реалії, у яких питання архівування інтернет-ресурсів за допомогою автоматичного моніторингу поки що є справою майбутнього, можна лише акцентувати увагу на дослідженні доступних вітчизняним бібліотекам альтернативних підходів, одним з яких є збереження інформації партійних ЗМК інтернет-середовища в консолідованому вигляді в інформаційно-аналітичних продуктах бібліотек, а також створення файлових колекцій, які формуються шляхом тематичного ручного архівування.

Список бібліографічних посилань

1. Бебик В. М. Інформаційно-комунікаційний менеджмент у глобальному суспільстві: психологія, технології, техніка паблік рілейшнз. Київ : МАУП, 2005. 440 с.

2. Вибори до Верховної Ради 1998 р. *Навч. матеріали онлайн : вебсайт*. URL: https://pidruchniki.com/12191010/istoriya/vibori_verhovnoyi_radi_1998_r. (Дата звернення: 12.02.2020).

3. Дем'яненко М. Інтернет-комунікації як складова медіатизації політичного процесу: соціокомунікативний аспект. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2019. Вип. 53. С. 213–225. <https://doi.org/10.15407/np.53.213>.

4. Желай О., Соболева І. Бібліотечний інформаційно-аналітичний супровід регіональних владних інституцій як важлива складова розвитку стратегічних комунікацій: досвід СІАЗ і НЮБ НБУВ. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2019. Вип. 53. С. 107–118. <https://doi.org/10.15407/np.53.107>.

5. Кара-Мурза С. Г. Манипуляция сознанием. URL: <http://www.milogiya2007.ru/manipulator1.htm>. (Дата обращения: 15.14.2011).

6. Кін Д. Мас-медіа і демократія / пер. з англ.: О. Гриценко, Н. Гончаренко. Київ : К.І.С., 1999. 134 с.

7. Політичні партії в демократичному суспільстві / упоряд.: Й. Тезінг, В. Гофмайстер. Київ, 1997. 126 с.

8. Федорова Е. В. Медиатизация как важный ресурс современного политического процесса, направленный на адаптацию политических субъектов к новым формам массовых коммуникаций. *Вестн. Евразийской науки*. 2018. № 3. URL: <https://esj.today/PDF/14 ECVN318.pdf>.

References

1. Bebyk, V. M. (2005). Informatiino-komunikatsiinyi menedzhment u hlobalnomu suspilstvi: psykholohiia, tekhnolohii, tekhnika publik rileishnz [Information and communication management in a global society: psychology, technology, technology of public relations]. Kyiv: MAUP [in Ukrainian].
2. Vybery do Verkhovnoi Rady 1998 r. [Elections to the Verkhovna Rada in 1998]. *Navchalni materialy onlain: vebсайт – Online Training Materials: website*. Retrieved from https://pidruchniki.com/12191010/istoriya/vibori_verhovnoyi_radi_1998_r [in Ukrainian].
3. Demianenko, M. (2019). Internet-komunikatsii yak skladova mediaty-zatsii politychnoho protsesu: sotsiokomunikatyvnyi aspekt [Internet communication as a component of the mediation of the political process: the socio-communicative aspect]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy im. V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 53, 213–225. <https://doi.org/10.15407/np.53.213> [in Ukrainian].
4. Zhelai, O., Sobolieva, I. (2019). Bibliotechnyi informatiino-analitychnyi suprovod rehionalnykh vladnykh instytutstii yak vazhlyva skladova rozvytku stratehichnykh komunikatsii: dosvid SIAZ i NtUB NBUV [Library information and analytical support for regional power institutions as an important component of strategic communications development: the experience of SIAS and NUB NBU]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy im. V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 53, 107–118. <https://doi.org/10.15407/np.53.107> [in Ukrainian].
5. Kara-Murza, S. G. Manipuliatciia soznaniem [Manipulation of consciousness]. Retrieved from <http://www.milogiya2007.ru/manipulator1.htm> [in Russian].
6. Kin, D. (1999). Mas-media i demokratiia [Mass media and democracy]. (O. Hrytsenko, N. Honcharenko, Trans). Kyiv: K.I.S. [in Ukrainian].
7. Tezhinh, Y., Hofmaister, V. (1997). Politychni partii v demokratychnomu suspilstvi [Political parties in a democratic society]. Kyiv [in Ukrainian].
8. Fedorova, E. V. (2018). Mediatizatsiia kak vazhnyi resurs sovremenogo politicheskogo protsesa, napravlennyi na adaptatsiiu politicheskikh subektov k novym formam massovykh kommunikatsii [Mediatization as an important resource of the modern political process aimed at adapting political subjects to new forms of mass communication]. *Vestnik Evraziiskoi nauki – Bulletin of Eurasian Science*, 3. Retrieved from https://esj.today/PDF/14_ECVN318.pdf [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 17.03.2020.

Andrii Potikha,

PhD (Social Communications), Research Associate,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: pal56@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-4750-1542>

Political Parties Media as a Component of the Mapping of the Political Process in Ukraine in the Context of Global Processes

The paper draws attention to the processes of changes in political systems since the beginning of the 90 s around the world. The fact that the socialist system collapsed caused comprehensive changes not only directly in the countries of Central and Southeast Europe, but also significantly affected the transformation of the entire system of international politics. The democratization process that swept the European countries did not bypass Ukraine either. Using the world experience in the formation of political systems and the place of mass communication in this process, Ukrainian politicians also pay great attention to the development of parties media to use them in the political struggle for power. Indeed, an important element of global social transformations of the late 19th – early 20th century was increasing the role and influence of the media in public relations, which has become the determining driver of social development over time.

The role of political parties media as a component of the reflection of the political process in Ukraine in the context of global processes, the influence of information from party publications on the formation of political moods in society during election campaigns is analyzed. The Ukrainian and world experience in analysis and preservation media information for further use for study the formation of political processes and formation of multi-party systems is compiled. The features of the functioning of political parties media in Ukraine in the period 1991–2019 are noted.

Given the importance of political parties activities for the functioning of the democracy system in various countries, as well as the influence of political parties on the development of processes in realities of civil society, the materials of party mass media become sources of thorough information and analytical processing which various libraries analytical structures that are engaged in information support of the process of social transformations, perform through the preparation of scientific and analytical products. In this regard, the problem of software and technological provision of scientific and analytical processing of materials of party media, arises. Foreign experience shows that with the help of special programs foreign libraries have the ability to archive

not only individual Internet resources, but entire segments of the Internet space. In this regard, the experience of the National Library of Norway which, since 2005, uploads daily online versions of all newspapers in the Norwegian Internet domain, is impressive.

Keywords: political parties media, study and preservation of parties publications, National Library of Norway.

Марія Кушнарьова,

кандидат філософських наук,
науковий співробітник Фонду Президентів України,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: mariakushn8@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-3361-8838>

Оксана Бойко,

молодший науковий співробітник Фонду Президентів України,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: ksynya_b@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-7448-0276>

ПОЛІТИЧНИЙ РЕЙТИНГ: ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ В УКРАЇНСЬКОМУ МЕДІАПРОСТОРИ

Метою дослідження є визначення чинників, що зумовлюють популярність політичного рейтингу як явища серед сучасних українців, а також окреслення особливостей побутування цього явища в українському медіапросторі. Об'єктом дослідження є особливості сприйняття політичних рейтингів представниками українського широкого загалу, а також роль ЗМІ в ознайомленні громадськості з політичними рейтингами, характер впливу ЗМІ на це сприйняття. Розглянуто деякі приклади використання рейтингів в українському медіапросторі, у яких рейтинг стає інструментом маніпуляції.

Ключові слова: громадська думка, ЗМІ, рейтинг, опитування, вибори, президент України, маніпуляція.

Поняття «рейтинг» увійшло до повсякденного вжитку українців порівняно недавно, але встигло стати невід'ємною складовою як мовного інструментарю, яким ми послуговуємося, так і нашої ментально-психологічної картини. Інтерес до найрізноманітніших рейтингів – від товарів широкого вжитку до президентів держави, – апелювання до них, використання їх як аргументи та підґрунтя для цілепокладання тепер є звичними практиками наших співвітчизників.

Очевидно, що така масштабна імплементація поняття в лексичний запас та світоглядну картину відбулася насамперед завдяки українським ЗМІ, котрі, як і їхні колеги по всьому світу, активно використовують рейтинги у своїй діяльності.

Метою пропонованого дослідження є визначення причин популярності політичного рейтингу як явища серед сучасних українців, окреслення особливостей побутування цього явища в українському медіапросторі, характеру та цілей використання рейтингів українськими ЗМІ в політичній площині та стосовно політичної тематики.

Важливість політичних рейтингів для безпосередніх учасників політичних перегонів, зокрема в Україні, є очевидною, оскільки відстежування як власного, так і чужих рейтингів дає змогу будувати власну тактику з урахуванням настроїв громадян, особливостей цих настроїв та ситуації, а також конкуренції з боку інших діячів. Тому об'єктом пропонованого дослідження є особливості сприйняття політичних рейтингів насамперед представниками широкого загалу, неінтегрованими особисто до політичних перегонів, а також характер впливу ЗМІ на це сприйняття.

Попри масштабну присутність політичних рейтингів у сучасному українському медіапросторі, рейтинг як такий поки що не став об'єктом належного наукового інтересу з боку вітчизняних науковців. Дослідженню цього явища присвячено хіба що кілька поодиноких праць А. Горбачика та О. Вишняка. Натомість упродовж останніх кількох років в Україні з'явилися цікаві дослідження, котрі висвітлюють теми маніпулятивного впливу ЗМІ на український медіапростір, а саме: праці І. Рибак, А. Круглашова, О. Дубаса, О. Пригорницької, М. Смирнової, які можуть стати в пригоді під час аналізу особливостей ставлення до політичних рейтингів у сучасному українському суспільстві.

Хоча поняття «політичний рейтинг» включено до багатьох політологічних словників, виданих у сучасній Україні, а громадськість, ЗМІ та представники експертного середовища активно оперують цим поняттям, саме методологічні, аксіологічні та етичні аспекти медійного застосування політичного рейтингу є, як не дивно, недослідженими, що призводить до численних випадків некоректного вживання термінів, отже, до помилкових висновків. Тому актуальність обраної теми обумовлена необхідністю підвищення ступеня термінологічної коректності відображення політичних рейтингів в українському медіапросторі, а також нагальною потребою деталізації особливостей використання політичних рейтингів українськими ЗМІ.

Популярність та затребуваність рейтингів у сучасному українському суспільстві визначають певні світоглядні чинники. Очевидно, що не-

одмінною умовою існування політичного рейтингу є наявність у населення країни громадянських та політичних свобод. А. Горбачик зазначає, що «важливим чи, може, навіть, головним джерелом невизначеності є саме свобода, в ситуації вивчення політичних рейтингів це є свобода мати (чи не мати) і висловлювати (або не висловлювати) свою думку» [1, с. 14]. Саме тому рейтинги відсутні в тоталітарних державах. Громадяни України, як й інших пострадянських держав, дізналися про існування рейтингу тільки після розпаду СРСР, тому, можливо, рейтинги в сприйнятті українців ще не втратили свого екзотичного присмаку. До того ж великою мірою інтерес до рейтингів безупинно підігривається характерними для українського сьогодення змагальними гаслами на кшталт «Будь першим!» та настирливим насаджуванням ідеї успіху як сенсу життя.

Психологічним чинником, що обумовлює популярність рейтингів, є характерна для людської свідомості потреба в самовизначенні, яка, в інтерпретації Е. Фромма, передбачає конструювання «всеохопної ментальної картини світу, що стає системою координат, з якої людина може добути відповідь на питання: де її місце» [2, с. 357]. Визначення людиною власного місця щодо політичної сфери передбачає визначення політичного діяча чи сили, яких ця людина підтримує. Проте чим більшою є кількість тих, хто цього діяча чи силу підтримує, тим більшим є рейтинг і, навпаки, високий рейтинг означає, що великою є кількість тих, хто підтримує. Відповідно, особа, що знайомиться з рейтингом, мимоволі визначає, до якої частини суспільства, залежно від своїх політичних симпатій, вона належить – до більшої чи меншої. У такий спосіб рейтинг дає змогу людині визначити не тільки своє місце, а й те, з ким вона, скільки людей поділяє її думку. Усвідомлення людиною того, що таких, як вона, тобто її однодумців, багато, створює, особливо для певного типу особистості, стан порівняного ідеологічного комфорту (Г. Лебон, Х. Ортега-і-Гассет, С. Московічі, уже цитований Е. Фромм), що є доволі приємним. Особливо приємним цей стан є для тієї частини українського населення, яка в той чи інший спосіб встигла свого часу відчутти захисну та підтримуючу, а насправді спрямовуючу дію відомого за радянських часів принципу демократичного централізму, а також для тих, хто свідомо, а надто несвідомо в такий спосіб перекладає відповідальність за свій вибір на інших.

Теоретичне підґрунтя для цього погляду сформовано запровадженням ще французькими просвітителями курсом на демократизацію суспільного устрою, що став визначальним для європейської суспільної

думки останніх трьох століть. Уособленням цієї тенденції можна вважати вражаючу популярність у часі та просторі знаменитого висловлювання *Vox populi, vox Dei*, корені та авторство якого тепер визначити, мабуть, неможливо. Можна стверджувати, що відбулася своєрідна сакралізація думки більшості та більшості як такої, внаслідок чого уявлення про те, що більшість не може помилятися, попри неодноразові докази на користь протилежного, надані ходом світової історії, продовжує виконувати свою сугестивну функцію.

Знання про те, що більшість підтримує певного діяча, є особливо актуальним для того, хто ще не визначився зі своїми електоральними симпатіями або має сумніви в правильності свого вибору. За Є. Доценком, «ніяка дія – внутрішня чи зовнішня – не почнеться, якщо до того нема внутрішньої дозвільної санкції» [3, с. 152]. Щодо окресленої ситуації роль «дозвільної санкції» виконує бажання людини позбавитися дискомфорту сумнівів, визначитися з власним вибором.

Популярності рейтингів сприяє також те, що вони мають числове значення. За Е. Фроммом, починаючи з кінця минулого століття в сучасному світі домінуючим є так зване ринкове мислення. Цьому мисленню «властиво оперування категоріями порівняння та кількісного вимірювання, а не ретельний аналіз того чи іншого феномену та його якостей» [2, с. 387]. Числа легко зіставити та порівняти. До того ж широкому загалу кількісні показники видаються зазвичай об'єктивнішими та переконливішими, ніж далеко незавжди зрозумілі довгі аналітичні чи узагальнюючі розумування, котрі зазвичай не є однозначними. Почасти на цьому тримається не укладання, а саме сприйняття явища рейтингу як такого.

Рейтинг визначають як «числовий показник рівня діяльності, а також популярності певної особи, організації, який визначається шляхом опитування громадської думки тощо» [4, с. 236], відповідно, політичний рейтинг – це числовий показник сприйняття громадськістю країни певного політичного суб'єкта на цей момент. Рейтинг може бути в конкретного політика чи в конкретної партії, він розраховується за даними, що відображають стан громадської думки в конкретний період, тому один кількісний показник сам по собі мало про що свідчить. Значення рейтингу для політика обумовлено тим, що рейтинг відстежують, і тоді динаміка рейтингу, яку отримують за результатами цього відстеження, дає змогу цьому політичному суб'єктові коригувати власну тактику.

Натомість якщо йдеться про зіставлення чи порівняння кількох об'єктів за певними показниками (товарів, процесів, осіб), то термінологічно коректно це називати ренкінгом (від англ. ranking – ранжу-

вання). Ренкінг передбачає оцінку місця певного об'єкта серед інших через розміщення цих об'єктів, тобто учасників ренкінгу послідовно, відповідно до зменшення чи збільшення певної характеристики. Тому ренкінг формується у вигляді «турнірної таблиці» зі своїми «призерами» та «аутсайдерами», що для пересічного споживача інформації є наочним, зрозумілим та дуже ефектним.

Можливо, саме ця ефектність та наочність її обумовили виникнення та поширення в українському медіапросторі хибної та вкрай дивної традиції, яка полягає у тому, що «рейтингом» майже тотально називають ренкінг. Наприклад, відомий проєкт Світового банку Doing business передбачає формування саме ренкінгу: Ease of Doing Business rankings [5]. Попри це в жовтні 2017 р. тодішній Прем'єр-міністр України В. Гройсман, який начебто мав би бути обізнаною в цій галузі людиною, назвав згаданий проєкт «рейтингом»: «Ми піднялися в рейтингу Doing Business на чотири позиції» [6].

Схожа плутанина та невизначеність понять притаманна взагалі застосуванню в українському медійному просторі поняття «політичний рейтинг». Уважається, що перші політичні рейтинги були укладені Д. Геллапом у США в другій половині 1930-х років, тобто в добу, що була критичною для цієї держави та її тодішнього керівника Ф. Рузвельта. Президента США непокоїло сприйняття населенням країни запроваджених ним реформ. Оскільки Ф. Рузвельт змагався виключно з проблемою тяжкого становища держави, постільки інші політики його порівняно мало цікавили. З часом винахід Д. Геллапа набув цілком заслуженої популярності серед усіх політиків світу, зберігши свої основні риси та сутність. Власне, саме те, що уклав Д. Геллап, називалося тоді й продовжує називатися тепер «рейтингом»: «presidential job approval rating» [7], тобто «рівень схвалення роботи президента». Опитування передвиборчих симпатій населення називається «opinion poll» (тобто «опитування») [8], що є зрозумілим з огляду на те, що діяльність претендентів на владу має оцінюватися, виходячи з абсолютно інших критеріїв, ніж робота діючого президента.

Отже, не дивно, що слово «рейтинг» чули, мабуть, усі українці, однак важко уявити, що ті самі пересічні громадяни чітко розуміють як цей самий рейтинг укладається. Для того щоб це з'ясувати, треба принаймні ознайомитися з матеріалами досліджень, котрі проводять, наприклад, соціологічна група «Рейтинг» або Київський міжнародний інститут соціології (КМІС). Ці матеріали доступні на відповідних сайтах, але складно припустити, що переважна більшість громадян нашої держави

цим перейматиметься. Навіть у разі виникнення такого наміру, досягти бажаного знання буде не так легко. Скажімо, матеріали, що їх пропонує згадана СГ «Рейтинг», містять результати соціологічних опитувань, упродовж яких громадяни давали відповідь на питання «Якби парламентські вибори проводилися наступної неділі, то як би Ви проголосували?» (тобто за яку політичну силу), «Наскільки ви довіряєте таким політикам?» [9]. Якщо питання «за кого ви би проголосували?» є доволі конкретним і зрозумілим, то «довіра» сама по собі, навпаки, є поняттям розмитим і невизначеним, тож кожний може інтерпретувати його на свій розсуд.

Наведене спостереження аж ніяк не ставить під сумнів компетентність згаданих поважних дослідних структур, котрі діють відповідно до певних традицій, що склалися в галузі проведення соціопитувань та укладення рейтингів. Ідеться про сприйняття результатів цих досліджень, тобто тих самих рейтингів, реципієнтами, тобто пересічними громадянами, які не мають спеціальної соціологічної чи політологічної освіти і які до того ж зазвичай знайомляться з рейтингами «у переказі», «з чужого голосу», «з третіх рук», тобто через ЗМІ, які перебирають на себе функцію ретранслявання та тиражування.

Наприклад, 19 грудня 2019 р. ресурс «Українська правда» розмістив матеріал «Рейтинг партій: “Слуга народу” йде вгору, інші – навпаки» [10]. Проте з розміщених у матеріалі результатів дослідження СГ «Рейтинг» якраз випливає, що рейтинг «Слуги народу» знижувався упродовж листопада й тільки в першу декаду грудня зріс, щоправда, лише на три відсотки [10].

Наприкінці свого матеріалу «УП» коректно зазначає, що «динаміка, презентована соціологами, показує, що рейтинг партії “Слуга народу” трохи зріс щодо листопадових показників. Рейтинги інших політсил завмерли на місці або незначно йдуть вниз», що, вочевидь, дещо не збігається з безапеляційним характером заголовка. Виходячи з мало не загальної в наш час практики, відповідно до якої переважна більшість людей знайомиться з новинами виключно за заголовками, чи, як це називається на професійному жаргоні, за «шапками», можна припустити, що заголовок виконав покладену на нього місію – вплинути на стан громадської думки. Унаслідок цього певна частина читачів «УП» мала бути впевненою, що «Слуга народу» переможно «йде вгору». Це може бути наслідком елементарної недбалості, непрофесійності чи свідомого викривлення дійсності, що, у свою чергу, може розцінюватися як приклад спроби політичного маніпулювання.

Ще невизначенішим постає поняття «рейтинг» з матеріалу, розміщеного відомим ресурсом «Громадське телебачення». Матеріал (автор – В. Бега) є переказом висловлювання заступника директора СГ «Рейтинг» Л. Мисіва, котрий зазначив, що їхня структура ще у 2018 р. «однією із перших показала відкритий рейтинг Зеленського. Не ставити його не можна було, бо в людини вже є більше 5% політичного рейтингу». Л. Мисів зазначив, що соціологи ставлять у рейтинги різних людей, аби подивитися, чи є потенціал електорального росту, чи немає, а також, «за словами соціолога, на сьогодні запит на зміни в суспільстві нині становить близько 70%. Саме це й використовує штаб Зеленського і цим обумовлений його рейтинг» [11]. Матеріал розміщено 1 квітня 2019 р. о 20:45, тобто тоді, коли навіть за попередніми результатами першого туру президентських виборів уже було зрозуміло, що другого туру не уникнути. При цьому СГ «Рейтинг» на своєму сайті подає детальну диференціацію результатів опитувань за регіонами, за віком та статтю опитуваних, за поділом на міські та сільські поселення, за рівнем доходів та мовою, якою люди користуються вдома. Знову-таки складно припустити, що переважна більшість українського електорату звертає увагу на таку деталізацію. Цікаво, що в матеріалі, розташованому на «Громадському», Л. Мисів взагалі не зазначає рейтингу В. Зеленського. Натомість стаття закінчується констатацією того, що «запит на зміни в суспільстві становить близько 70%», що й «використовує штаб Зеленського й цим обумовлений його рейтинг». З цього, за бажанням, можна зробити висновок, що рейтинг В. Зеленського, відповідно, теж має всі шанси наблизитися до згаданих 70%, хоча, зрозуміло, Л. Мисів цього не казав.

Матеріал передрукували кілька помітних ресурсів, зокрема «Новинарня», Zaxid.net, «Антикор» та ін. Оскільки другий тур президентських виборів мав відбутися за три тижні, проблема електорального визначення для українців на той час стояла гостро, особливо для тієї частини, яка коливалася у своєму рішенні, тому усвідомлення певною частиною населення себе такими, хто має «запит на зміни», було надзвичайно актуальним для відповідних політичних сил.

Небезпечним і водночас найнекоректнішим способом політичного маніпулювання є численні спроби різноманітних ЗМІ укласти власні, знову-таки найрізноманітніші рейтинги, які в той чи інший спосіб характеризують політичних діячів. Зокрема, ГО «VoxUkraine» та фактчекінговий проєкт VoxCheck намагалися визначити, хто з політиків України у 2019 р. був найбільшим брехуном та маніпулятором. За інформацією VoxUkraine, VoxCheck «моніторив українських політиків з 29 серпня –

тобто з першого дня роботи парламенту нового скликання – і до кінця 2019 року». VoxUkraine пояснює, що «всього до рейтингу потрапили 16 політиків. <...> Для того щоб проаналізувати слова політиків, аналітики VoxCheck слухали, транскрибували та перевіряли близько 20 год виступів щотижня» [12] (ідеться про виступи політиків на телевізійних шоу, що виходили в ефір у прайм-тайм). Двадцять годин виступів щотижня від 16 політиків за елементарними підрахунками дають в середньому 1 год 15 хв на кожного політика на тиждень. Зазначений період – з 29 серпня і до кінця року – це 17 тижнів, а це означає, що в середньому кожний політик виступав 20 год 15 хв. І от за ці усереднені 20 год 15 хв «найба-лакучіша», за визнанням VoxUkraine, учасниця рейтингу Ю. Тимошенко надала в розпорядження фактчекерам 82 твердження [12], а це означає, що за годину свого виступу Ю. Тимошенко робила аж чотири твердження. Очевидно, що Ю. Тимошенко з'являлася в шоу частіше, ніж деякі інші політики, котрі потрапили в поле уваги VoxUkraine, тому час її виступів вочевидь мав бути більшим, ніж в інших діячів. Тому виникає питання: якщо вона робила менше ніж чотири твердження за годину, тоді що вона робила упродовж решти часу своїх виступів? Постає також питання, чому фактчекери вважали гідними своєї уваги саме певні твердження? Чому не звертали уваги на інші? Скільки було тверджень, які з тих чи інших причин не були проаналізовані укладачами рейтингів?

Останнє питання можна в дещо модифікованому варіанті екстраполювати на всю сферу побутування рейтингів. Загальновідомо, що укладачі рейтингів працюють з результатами опитувань, які серед варіантів відповідей повинні містити «не визначився». На відміну від дослідних структур, котрі рейтинги укладають, ЗМІ зазвичай не вказують, а пересічних реципієнтів не цікавить кількість людей, котрі «не визначилися» з відповіддю. З огляду на те що ця кількість може бути різною, вона може істотно вплинути на результати інтерпретації рейтингу.

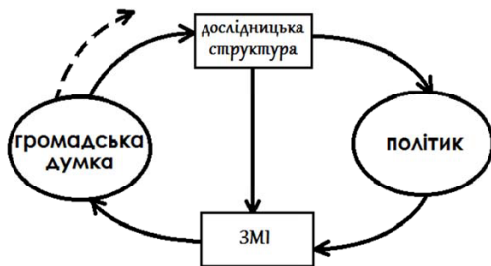
Також варто звернути увагу на нібито прості та зрозумілі наведені вище вислови «до рейтингу потрапили 16 політиків» (з матеріалу VoxUkraine) та «рейтинг партій» (з матеріалу «УП»). На жаль, мабуть, співробітники цих ресурсів, утім, як і багатьох інших, не знають, що «рейтинг політиків» – це приклад того самого згаданого вище украї некоректного вживання терміна. Можуть бути виключно рейтинги політиків, оскільки в кожного політика рейтинг свій. Єдиного рейтингу політиків у тому розумінні, у якому це слово вжито в наведених прикладах, насправді бути не може. Те, про що йдеться, це вже ренкінг. Схожих прикладів можна навести чимало. Особливо потужною злива рейтингів стає з набли-

женням чергових виборів. Недаремно ресурс «Тексти.org.ua» вдався до відверто викривальних дій, сформувавши перелік понад 100 (!) нібито соціологічних структур, котрі діють в Україні та продукують сумнівної якості рейтинги політичних діячів. На думку авторів «Тексти.org.ua», потреба в «певному» рейтингу обумовлена тим, що «є принцип, згідно з яким виборець не хоче голосувати за того, хто має мало шансів пройти, тому потрібно створювати ілюзію. І тут на підхваті фальшиві соціологи». Водночас ресурс зазначає, що «в Україні працює не більше десяти авторитетних служб, спроможних провести якісне та достовірне всеукраїнське опитування громадської думки» [13].

Наведені приклади демонструють, що функція ЗМІ щодо рейтингів не обмежується тільки ретрансляванням та тиражуванням. Насправді ця функція є істотно неоднозначнішою.

Якщо згадати окреслену вище історію появи рейтингу як такого, то рух інформації від початку був одностороннім: від опитаних представників громадськості США через дослідну структуру дані потрапляли до президента цієї країни. У такий спосіб рейтинги були показником feedback'у, тобто зворотного зв'язку, на підставі даних якого влада робила висновки.

У наш час рух інформації є двостороннім, адже після укладення рейтингів інформація про них може, завдяки діяльності ЗМІ, доноситися до тієї самої громадськості, яка була джерелом даних, на підставі яких ці рейтинги уклалися. Отриману інформацію громадськість так само може використовувати для коригування власної позиції, наприклад для визначення власних електоральних преференцій. Тому тепер політичні рейтинги є інформацією не тільки й не стільки для політиків, скільки для потенційних виборців. Оскільки вирішальна роль у донесенні до виборців інформації належить ЗМІ, саме вони стають джерелом того самого «переказу» та є власниками «чужого голосу», «третьох рук», згаданих вище.

На думку сучасного українського дослідника А. Горбачика, відповідь на питання про вплив опублікованих у ЗМІ рейтингів на прийняття рішень виборцями під час голосування не є категоричною, але «практично всі дослідники ЗМІ погоджуються з тим, що ЗМІ принаймні формують фокус уваги громадян» [1, с. 17].

Згідно з іншою думкою, ЗМІ не тільки «формують фокус». На своєму шляху до громадськості інформація, проходячи через ЗМІ, може зазнати й часто зазнає певних змін. Оскільки в сучасній Україні майже вся медійна сфера перебуває під різноступеневим контролем фінансово-політичних груп [14, с. 187–189], оскільки ЗМІ в інтересах цих контролюючих структур часто займаються, екстраполюючи на їхню діяльність твердження І. Рибак, «технологізованим формуванням “штучних” мотиваційних структур у свідомості громадян, які спонукають їх до певного напрямку поведінки» [15, с. 121]. Ця «штучна мотиваційна структура» покликана актуалізувати так званий психічний автоматизм [3, с. 149], що уможливило маніпулювання свідомістю реципієнта інформації. У такий спосіб рейтинг перетворюється на один з прикладів згаданої «штучної» мотиваційної структури.

Аналіз наведених випадків публікації рейтингів у ЗМІ дає змогу виокремити досить очевидні способи маніпуляції із залученням політичних рейтингів, а саме: інтерпретація рейтингу з огляду на «потрібний» контекст, супроводження публікації рейтингу відповідним коментарем, регулювання емоційного та інформаційного впливу рейтингу за допомогою заголовка, заміна реальних цифр рейтингу відсиланням до опосередковано корелюючих із цією цифрою даних чи приблизними характеристиками («високий», «низький» тощо), свідоме ігнорування динаміки рейтингу або вибіркове її представлення, укладання «потрібних» певній політичній силі рейтингів тощо.

Також ступінь віртуозності маніпулювання проявляється не тільки в способі подання рейтингів громадськості, а й у регулюванні їх присутності в медіапросторі загалом. Зокрема, представники експертного середовища звернули увагу на те, що відповідні російські дослідні структури упродовж останніх місяців припинили укладати рейтинги російських політиків або істотно збільшили періодичність їх появи, що пов'язують з падінням рейтингу В. Путіна та зрозумілим небажанням знайомити з цим фактом громадськість [16]. Можна припустити, що російські дослідні структури, як і раніше, укладають політичні рейтинги, однак ЗМІ російську громадськість з ними тепер просто не знайомлять.

Отже, характер присутності політичних рейтингів в українському медіа-просторі дає змогу зробити висновок, що сучасні українці насправді мають справу з медіатизованою політичною реальністю [15, с. 93]. Політичний рейтинг, передусім створений на замовлення конкретної політичної сили, є багатим матеріалом для більш або менш вправного різноступеневого політичного маніпулювання свідомістю громадян, і ступінь цього маніпулювання може істотно збільшитися під час проходження інформації через ЗМІ. У цьому полягає небезпека активного використання рейтингів засобами масової інформації, особливо псевдорейтингів.

Звісно, різномасштабні маніпуляції ЗМІ з рейтингами, формування рейтингів дослідними структурами сумнівної якості притаманне не тільки українській реальності – вони існують у багатьох країнах. Однак українська ситуація ускладнюється тим, що наша вітчизняна демократія ще є доволі молодого, і, якщо інституціонально вона є нібито сформованою, констатувати наявність у країні розвинутої стійкої демократичної політичної культури ми, на жаль, ще не можемо. Це так само актуалізує необхідність дбайливого плекання громадських та політичних свобод українців. З огляду на те що свідомість населення України дедалі більше стає об'єктом різнохарактерних, насамперед політичних маніпуляцій, ці свободи перебувають під загрозою з боку різноманітних сил, які в той чи інший спосіб контролюють медіапростір України, сприяючи згаданим маніпуляціям та навіть ініціюючи їх. Єдиним способом нейтралізувати ці спроби та протистояти їм є поширення критичного способу сприйняття інформації й підвищення рівня політичної культури української громадськості.

Список бібліографічних посилань

1. Горбачик А. Політичні рейтинги як індикатор політичного успіху: вимірювання, інтерпретація та способи порівняння. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2002. № 3. С. 5–18.
2. Фромм Э. Бегство от свободы. Человек для себя / Эрих Фромм ; пер. с англ. М. : АСТ: АСТ МОСКВА, 2006. 571 с.
3. Доценко Е. Л. Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита. М. : ЧеРо, 1997. 344 с.
4. Соціологія: словник термінів і понять / упоряд. Є. А. Біленький, М. А. Козловець, В. О. Федоренко ; за заг. ред. М А Козловця. Київ : Кондор, 2006. 372 с.
5. Doing business. URL: <https://www.doingbusiness.org/en/rankings>.

6. Україна може піднятися у ТОП-40 рейтингу Doing Business – Гройсман. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2331145-ukraina-moze-pidnatisa-u-top40-rejtingu-doing-business-grojsman.html>.

7. Presidential Job Approval Center. *Gallup*. URL: <https://news.gallup.com/interactives/185273/presidential-job-approval-center.aspx>.

8. Opinion poll. *Encyclopaedia Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/topic/public-opinion-poll>.

9. Соціологічна група «Рейтинг». URL: http://ratinggroup.ua/files/rating-group/reg_files/rg_ua_2500_122019_press.pdf.

10. Рейтинг партій: «Слуга народу» йде вгору, інші – навпаки. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2019/12/19/7235323/>.

11. Бега В. Коли і чому Зеленського почали включати у рейтинги? *Громадське телебачення*. URL: <https://hromadske.ua/posts/sociolog-rozgoviv-koli-i-chomu-zelenskogo-pochali-vklyuchati-u-rejtingi>.

12. Рейтинг маніпуляторів та брехунів. Перезавантаження. *VoxUkraine*. URL: <https://voxukraine.org/uk/rejting-manipulyatoriv-ta-brehuniv-perezavantazhennya/>.

13. Продавці рейтингів. База псевдосоціології. *Тексти.org.ua*. URL: <http://texty.org.ua/d/socio/>.

14. Пригорницька О. ЗМІ як інструмент маніпуляції громадською думкою: виявлення, оцінка, протидія. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2019. Вип. 53. С.185–199. <https://doi.org/10.15407/np.53.185>.

15. Рибак І. В. Вплив інформаційно-маніпулятивних технологій на процес легітимації політичної влади в Україні: дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 . Київ, 2015. 276 с.

16. Яковина І. Впав майже удвічі. Що приховує Путін. *Новое время*. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/putin-hvoriy-shcho-prihovuyut-u-kreml-i-kudipodilisya-reytingi-prezidenta-rosiji-ostanni-novini-50067786.html>.

References

1. Horbachyk, A. (2002). Politychni reitynhy yak indyktor politychnoho uspikhu: vymiriuvannia, interpretatsiia ta sposoby porivniannia [Political ratings as an indicator of political success: measuring, interpretation, ways to compare]. *Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh – Sociology: Theory, Methods, Marketing*, 3, 5–18 [in Ukrainian].

2. Fromm, E. (2006). Begstvo ot svobody. Chelovek dlia sebia [Escape from freedom. Man for himself]. Moscow: ACT: ACT MOSKVA [in Russian].

3. Dotcenko, E. L. (1997). *Psikhologiiia manipuliatcii: fenomeny, mekhanizmy i zashchita* [Psychology of manipulation: phenomenons, mechanisms, protection]. Moscow: CheRo [in Russian].
4. *Sotsiologhiia: slovnyk terminiv i poniat* [Sociology: dictionary of terminology and concepts]. (2006). Ye. A. Bilenkyi, M. A. Kozlovets, V. O. Fedorenko (Comp.). M. A. Kozlovets (Ed.). Kyiv: Kondor [in Ukrainian].
5. *Doing business*. Retrieved from <https://www.doingbusiness.org/en/rankings> [in English].
6. *Ukraina mozhe pidniatysia u TOP-40 reitynhu Doing Business – Hroisman* [Ukraine can rise in the TOP-40 ranking of Doing Business – Groysman]. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2331145ukraina-moze-pidnatisia-u-top40-rejtingu-doing-business-grojsman.html> [in Ukrainian].
7. *Presidential Job Approval Center. Gallup*. Retrieved from: <https://news.gallup.com/interactives/185273/presidential-job-approval-center.aspx> [in English].
8. *Opinion poll. Encyclopaedia Britannica*. Retrieved from <https://www.britannica.com/topic/public-opinion-poll> [in English].
9. *Sotsiolohichna hrupa Reitynh* [Sociological group «Rating»]. *rating-group.ua: official website*. Retrieved from http://ratinggroup.ua/files/rating-group/reg_files/rg_ua_2500_122019_press.pdf [in Ukrainian].
10. *Reitynh partii: «Sluha narodu» yde vhoru, inshi – navpaky* [Rating of parties: «Sluga narodu» is rising, others – vice versa]. *Ukrainska pravda – Ukrainian Truth*. Retrieved from <https://www.pravda.com.ua/news/2019/12/19/7235323/> [in Ukrainian]
11. *Beha, V. (2019). Koly i chomu Zelenskoho pochaly vkliuchaty u reitynhy?* [When an why Zelensky was begun to put into ratings?]. *Hromadske Telebachennia. – Public Television*. Retrieved from <https://hromadske.ua/posts/sociolog-rozpoviv-koli-i-chomu-zelenskogo-pochali-vklyuchati-u-rejtingi> [in Ukrainian].
12. *Reitynh manipulatoriv ta brekhuniv. Perezavantazhennia* [Rating of manipulators and liars. Reload]. *VoxUkraine*. Retrieved from <https://voxukraine.org/uk/rejting-manipulyatoriv-ta-brehuniv-perezavantazhennia/> [in Ukrainian].
13. *Prodavtsi reitynhiv. Baza psevdosotsiologiv* [Sellers of ratings. Database of pseudosociologists]. *Teksty.org.ua*. Retrieved from <http://texty.org.ua/d/socio/> [in Ukrainian].
14. *Pryhornytska, O. (2019). ZMI yak instrument manipuliatsii hromadskoiu dumkoiu: vyavlennia, otsinka, protydiia* [The Media as a Tool for Public Opinion Manipulation: Disclosure, Evaluation, Response]. *Naukovi*

pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, 53, 185–199. [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/np.53.185>.

15. Rybak, I. V. (2015). Vplyv informatsiino-manipulyatyvnykh tekhnolohii na protses lehytymatsii politychnoi vlady v Ukraini [The influence of information and manipulative technologies on the process of legitimization of political power in Ukraine]. *Candidate thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

16. Yakovyna, I. (2020). Vpav maizhe udvichi. Shcho prykhovuie Putin [Reduced by half. What does Putin hide?]. *Novoe vremia – New Time*. Retrieved from <https://nv.ua/ukr/opinion/putin-hvoriy-shcho-prihovuyut-ukremli-i-kudi-podilisyia-reytingi-prezidenta-rosiji-ostanni-novini-50067786.html> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 15.02.2020.

Maria Kushnarova,

PhD (Philosophy), Research Associate,
Foundation of the Presidents of Ukraine,
V. I. Vernadsky National Library of Ukraine
3 Holosiivskiy Ave., Kyiv 03039, Ukraine
e-mail: mariakushn8@gmail.com
<http://orcid.org/0000-0003-3361-8838>

Oksana Boiko,

Junior Researcher, Foundation of the Presidents of Ukraine,
V. I. Vernadsky National Library of Ukraine
3 Holosiivskiy Ave., Kyiv 03039, Ukraine
e-mail: ksynya_b@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-7448-0276>

Ratings of Political Leaders:

Characteristics of Its Usage in the Ukrainian Mediaspace

The paper offers the study to define reasons of political leaders' ratings popularity amongst Ukrainians, to clarify characteristics of ratings circulation in Ukrainian mediaspace, and ways in which Ukrainian medias use ratings and goals they set. The research object is perception of ratings by Ukraine common public, and ways Ukrainian mass media influence common Ukrainians perception. Special attention is paid to the difference between terms *ranking* and *rating*, and to the numerous cases of the substitution of the first term for the second one which frequently occur in Ukrainian media. Ratings of political leaders are very popular and in great demand for Ukrainian public, and it is facilitated by some factors. Political and civic freedoms which people enjoy are the key

prerequisites for this. Need for self-identification which presupposes defining of one's own political preferences prompts desire to review the ratings. Ratings help one to get rid of certain discomfort caused by doubts and uncertainty, through joining the majority opinion, but in its turn it means one delegate his/her responsibility to the majority.

The Ukrainian public mainly becomes acquainted with ratings via mass media which performs the function of transmission and dissemination results of sociological research of public opinion which rating essentially is, from an institute that conducted such research to the public. So public is both source of data which sociologists process and final recipient of this processing results as well. Since public uses the information to make a decision for voting, it means that presently ratings are designed not for politicians but for general public mostly. But public perception of ratings depends on the very way of presentation, its logical and content scheme, and its emotional dimensions which mass media provides, so ratings of political leaders often should be recognized as an instrument for manipulation.

Keywords: public opinion, mass media, rating, survey, opinion poll, election, President of Ukraine, manipulation.

Ірина Беззуб,

молодший науковий співробітник,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна

e-mail: irabezzub@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-3561-5991>

МЕДІАОСВІТА БАТЬКІВ ЯК СКЛАДОВА МЕДІАОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ

У статті досліджуються проблеми медіаосвіти батьків як складової частини формованої в Україні цілісної медіаосвітньої системи. Систематизовано наявні технічні засоби для батьківського контролю за використанням дітьми відкритих інформаційних ресурсів. На основі аналізу вітчизняного та зарубіжного досвіду узагальнено засоби формування медіакультури батьків. Батьківська медіакультура трактується як засадничий чинник захисту дітей від негативних медіавпливів та формування ефективної інформаційної безпеки суспільства.

Висвітлено роль бібліотек як потенційних хабів у втіленні проєктів неформальної медіаосвіти для батьків та дорослих. Доведено, що сформована медіакультура батьків, а не обмеження у використанні гаджетів та інтернет-технологій є запорукою формування медіакультури дітей.

Ключові слова: медіаосвіта, медіапростір, медіаграмотність, інформаційно-комунікаційні технології, соціальні мережі, онлайн-загрози, бібліотека.

У бюджеті вільного часу громадян України дедалі більш вагома частка припадає на взаємодію з різноманітними медіаресурсами – Інтернетом, телебаченням, кіно, книгами, пресою, радіо тощо. Іншими словами, спостерігається прогресуючий вплив медіа на всі, без винятку, прошарки українського суспільства, передусім на дітей і молодь. Інформаційні ресурси потужно, а почасти й суперечливо впливають на освіту молодого покоління, перетворюючись на провідний чинник його соціалізації, стихійного соціального навчання, стають засобом дистанційної і джерелом неформальної освіти. При цьому треба враховувати відсутність механізмів ефективної саморегуляції інформаційного ринку, які не допускали б недоброякісної медіапродукції, низькоморальних ідеологем цінностей та інших соціально шкідливих інформаційних впливів. Це породжує необхідність розв'язання важливої проблеми – формування важелів

досконалого захисту дітей від медіаконтенту, що може шкодити їхньому здоров'ю та розвитку. Таким чином, подальша еволюція сучасного світу інформаційно-комунікаційних технологій та мас-медіа нагально потребують цілеспрямованої підготовки особистості до вмілого й безпечного користування ними [1].

У цих умовах зростає актуальність батьківської медіаосвіти, яка може розглядатись як засада ефективної інформаційної безпеки сім'ї, провідний чинник ранньої соціалізації дитини, здатний убезпечити її від негативного інформаційного впливу. Тому медіаосвіта батьків має стати важливою частиною цілісної медіаосвітньої системи в Україні, включатися до психологічного блоку підготовки фахівців різних профілів у вищій школі, громадських шкіл свідомого батьківства, діяльності бібліотек, соціальних служб і центрів з роботи із сім'ями тощо.

Проведене у 2018 р. Київським міжнародним інститутом соціології на замовлення ГО «Телекритика» дослідження довело, що українці нині мало поінформовані про необхідність та можливості медіаграмотності, а також наслідки відмови від набуття важливих навичок у цій сфері. Респонденти не бачать великого потенціалу неформальної медіаосвіти (оскільки потреба таких заходів отримала менше 1/3 голосів), водночас як формальній медіаосвіті віддали перевагу 85% опитаних. На запитання «Чи зацікавлені Ви у додатковій інформації про те, як медіа впливають на дітей?» майже 48% відповіли ствердно, 38% – заперечливо, а 17,3% – обрали варіант «важко відповісти» [2].

Якщо формальна медіаосвіта (дошкільна, шкільна, у вищій школі) регулюється навчальними програмами, затвердженими Міністерством освіти і науки України, то неформальна медіаосвіта (позашкільна, батьківська, медіаосвіта дорослих та засобами медіа) носить стихійний характер і реалізується не завдяки державній політиці, а насамперед завдячуючи ініціативам ентузіастів. Наразі в Україні відсутні державні програми підвищення рівня медіаграмотності в особливих цільових групах громадян, зокрема й у батьківському середовищі. Вирішення цього завдання також ускладнюється відсутністю необхідної кількості фахівців у сфері медіаграмотності, програм їх підготовки та підвищення кваліфікації.

Підготовка дітей і молоді до безпечної та ефективної взаємодії із сучасною системою медіа, формування у громадян медіаінформаційної грамотності й медіакультури відповідно до вікових, індивідуальних та інших особливостей є головною метою нової редакції Концепції впровадження медіаосвіти в Україні (2016). Концепція базується

на вивченні стану медіакультури населення України та міжнародному досвіді організації медіаосвіти. Основні положення Концепції відповідають завданням, сформульованим у Паризькій програмі-рекомендаціях з медіаосвіти ЮНЕСКО (від 22 червня 2007 р.), резолюції Європарламенту щодо медіаграмотності у світі цифрової інформації (від 16 грудня 2008 р.), Феській декларації ЮНЕСКО з медіаінформаційної грамотності (від 17 червня 2011 р.) та Паризькій декларації ЮНЕСКО з медіаінформаційної грамотності в цифрову епоху (від 28 травня 2014 р.). Загалом медіаосвіта проголошена ЮНЕСКО одним із пріоритетних напрямів у педагогіці XXI ст.

Розробками в галузі медіаосвіти займаються як вітчизняні, так і зарубіжні дослідники. Перша навчальна програма з медіаосвіти розроблена канадійцем М. Маклюеном у 1959 р., а її активне впровадження в навчально-виховний процес розпочалося в 60-х роках XX ст. у Канаді, Великій Британії, Німеччині, США, Франції. Проблемами впровадження медіаосвіти також займалися Р. К'юбі, К. Тайнер (США), С. фон Файлітзен (Швеція) та інші фахівці.

В українському дослідницькому середовищі увага до медіаосвіти посилилася лише в останні роки. Проблеми медіаосвіти в контексті світового інформаційного простору досліджують такі вітчизняні вчені, як О. Барішполець, В. Іванов, Г. Почепцов, Н. Череповська та ін. Питаннями раціонального і безпечного використання Інтернету дітьми та підлітками в Україні займаються Н. Бугайова, Н. Гуцціна, А. Кочарян, Л. Найдьонова, В. Оржеховська, М. Снітко та ін. Окремі аспекти сімейної медіаосвіти в системі позашкільної освіти досліджує О. Вознесенська.

Оскільки саме в сім'ї закладаються основи поведінки дитини у світі, то й віртуальний простір не є винятком. Здебільшого в сімейному середовищі діти свідомо чи несвідомо навчаються сприймати і використовувати медіаінформацію. Найперше батькам треба усвідомлювати, що через відсутність достатнього досвіду діти до певного віку не можуть реально оцінювати рівень достовірності й безпеки інформації, яка обертається в медійному просторі. Тому батьківська увага до обізнаності їхніх дітей про загрози інформаційного середовища перебуватиме в центрі інформаційного виховання дітей.

З іншого боку, в умовах, коли Інтернет став потужним засобом навчання, пошуку інформації, розваг, спілкування для дітей, уже загальновизнаною можна вважати думку про те, що діти дізнаються про можливості всесвітньої мережі значно раніше і швидше за своїх батьків. На тлі стабільно високого рівня користування Інтернетом серед дітей віком 11–17 років

постійно зростає число користувачів молодшого шкільного віку, тобто 6–10 років. Так, 92% дітей віком до 12 років мають доступ до глобальної мережі. Однак більшість користувачів-дітей не володіють інформацією про небезпеку Інтернету, отож не мають і сформованих навичок онлайн-культури [3].

Серед безлічі загроз в онлайн-просторі фахівці у сфері безпеки відзначають насамперед небезпечні контакти, кіберпереслідування, погрози, віруси, спам, онлайн-шахрайство, збирання та розголошення приватної інформації, порнографію, пропаганду насильства й наркотиків, рекламу тютюну та алкоголю, нецензурні тексти тощо. Окрему небезпеку становить виникнення в дітей інтернет-залежності. На цьому тлі обізнаність більшості дорослих щодо безпеки в кіберпросторі залишається дуже низькою, а отже, і можливості їхнього впливу на культуру споживання й використання інформації дітьми виглядають досить обмеженими.

Від того, як батьки сприйматимуть, оцінюватимуть та інтерпретуватимуть інформацію, що їй пропонують численні ЗМІ, багато в чому залежатиме і ставлення молодого покоління до інформаційного потоку.

У 2019 р. Міністерство соціальної політики України разом з експертами Міжнародного союзу електров'язку провели дослідження на тему захисту дітей від ризиків Інтернету. Згідно з оприлюдненими даними, 61,1% дітей ствердили, що їхні батьки знають, що вони роблять в Інтернеті; 31% – відповіли, що батьки частково знають, чим вони займаються в мережі. Сімдесят один відсоток дітей ствердили, що не зустрічалися з людиною, з якою вони познайомилися онлайн, але 29% повідомили, що зустрічались із такими людьми. 70% дітей сказали, що знають більше про Інтернет, ніж їхні батьки. Шістдесят відсотків дітей відповіли, що розкажуть батькам, якщо їх щось турбуватиме в Інтернет чи викликати проблеми (для порівняння, у Європі цей показник – менше 5%). Шістдесят сім відсотків дітей сказали, що бачили в Інтернеті інформацію, яка їх засмутила. Про онлайн-захищеність знають 68% дітей [4].

Згідно з цим дослідженням, батьків найбільше турбує беззахисність дітей в Інтернеті. При цьому лише 15% батьків знають, як і кого сповіщати, якщо є якась проблема в мережі. Тоді як 67% дітей знають, що робити і куди звертатися (зокрема, ідеться про Національну дитячу «гарячу лінію» Центру «Ла Страда-Україна») [4].

Проблема медіакультури сім'ї, якщо й обговорюється в науковій і педагогічній літературі, то найчастіше обмежується вказівками на негативний бік впливу медіа та необхідність звузити контакти дітей з комп'ютером, Інтернетом та телебаченням. Однак, на нашу думку,

одними лише обмеженнями контактів цієї проблеми не розв'язати. Самим дорослим треба добре орієнтуватися у світі медіа, щоб допомогти власним дітям. Тому медіапросвіта, підвищення рівня медіаобізнаності та медіакультури батьків загалом набувають першочергового значення: батьки мусять роз'яснювати дітям, що захоплення медіа може мати як позитивні, так і негативні наслідки.

Щоб забезпечити захист дитини в мережі, батькам необхідно розуміти її вікові особливості, що впливають на поведінку у віртуальному світі. Те, що злякає, вразить і може нашкодити маленькій дитині, старшій виявиться менш загрозливим. В одному віці дитина схильна наслідувати та імітувати взяті з медіа зразки поведінки, в іншому – здатна бути критичнішою, приймати власне рішення щодо того, якою бути. Чим молодшою є дитина, тим більше уваги треба приділяти спільному використанню Інтернету. З підвищенням рівня самоконтролю дитини поступово знижується потреба в батьківському контролі.

Як свідчить практика, ознайомлювати маленьких дітей із засобами масової комунікації та формувати навички їх використання найкраще в ігровій формі. Тому медіаігри варто активно застосовувати в освітньому процесі. Дітям подобаються ігри й додатки з великою кількістю руху, кольору і звуку. Якщо вони ще не вміють читати, додаток полегшує використання інформації, адже він не обов'язково повинен містити текст. У початковій школі діти вже мають більше можливостей та самостійності у сфері медіа: обирають свої власні ігри, телепередачі, відео на ютубі тощо. Цей віковий період є найважливішим для вивчення правил поведінки в мережі. Тому дуже важливо, щоб батьки постійно цікавилися засобами медіа, з якими має справу їхня дитина. Однак коли мова заходить про пошук відповідного контенту, то менше ніж 50% батьків можуть визначити, чи підійде їхнім дітям той чи інший вебсайт, додаток або гра [5].

Усвідомлюючи, наскільки важливим є навчити малят медіаграмотності, командою Благодійного фонду MagneticOne.org у рамках проекту «Освіта дитини XXI ст.» у ютубі на допомогу батькам був створений канал з уже перевіреними та апробованими якісними розвиваючими іграми, мультфільмами, казками, аудіокнигами для дітлахів. Для використання достатньо підписатися на канал чи сторінку проекту.

Крім того, у рамках проекту «Безпека дитини в Інтернет» цей Благодійний фонд відібрав з мережі повчальні відео й поради, практичну інформацію для батьків та вчителів з інтернет-безпеки, що дасть змогу навіть початківцям ефективно використовувати ресурси мережі й захистити себе і своїх дітей від її потенційних загроз [6].

На допомогу батькам Академією української преси та міжнародною організацією «Internews» (організація з експертизою на ринку медіа, комунікацій, освіти та консалтінгу) підготовлений путівник з батьківського посередництва «Батьки, діти та медіа» для батьків дітей 6–10 років. Путівник пропонує різноманітні стратегії, з яких кожен зможете обрати ті, що підходять їм і їхнім дітям. Навчальні заклади можуть використовувати поради та питальники посібника під час роботи з батьківською спільнотою.

МОН України також пропонує батькам і педагогам посібники для навчання дітей безпечному користуванню Інтернетом, зокрема підготовлені авторами І. Литовченком, С. Максименком, С. Болтівцем «Діти в Інтернеті: як навчити безпеці у віртуальному світі: посібник для батьків», розроблену Національною експертною комісією України з питань захисту суспільної моралі «Пам'ятку для батьків “Діти. Інтернет. Мобільний зв'язок”» та ін. [7].

Мотивами, що домінують у поведінці дітей молодшого підліткового віку, є прагнення самостійності та визнання з боку друзів, розширення власних прав, бажання зайняти гідне місце в групі однолітків, тому дуже важливо навчити їх комп'ютерній грамотності, адже вони можуть користуватися Інтернет у школі, інтернет-кафе чи у друзів, де зовнішній контроль відсутній. Необхідно розвивати внутрішній контроль дитини й привчати її до відповідальної поведінки в онлайн-просторі з метою особистої безпеки. З іншого боку, занадто суворе контролювання з боку дорослих може викликати негативну реакцію дитини й стати причиною приховування нею занять у глобальній мережі.

Тому одна з найважливіших умов безпеки дитини в Інтернеті – довіра між нею та батьками. Якщо її сформовано й дитина знає, що можна з будь-яким запитанням чи проблемою звернутися до батьків, вона не шукатиме інформацію деінде.

Важливим елементом батьківського контролю є розташування комп'ютера в зоні спільного користування (у вітальні, кухні), де, займаючись паралельно власними справами, дорослі можуть ненав'язливо час від часу спостерігати за реакціями дитини, коли вона перебуває в Інтернеті, а також простіше контролювати час роботи з комп'ютером. Особливо критичним це є для молодших підлітків, у яких власна довільна поведінка і вольові процеси перебувають на етапі формування.

Для зменшення кількості онлайн-загроз для дітей, батьки можуть скористатися технічними засобами контролю – додатками, програмами та технологічними опціями, вбудованими у браузері та операційні системи для обмеження контенту й часу користування Інтернетом.

Наприклад, браузер Google Chrome пропонує розширення Adult Blocker – вебфільтр, який обмежує доступ дітей і підлітків до певних сайтів. Плагін аналізує контент сайтів на наявність небажаних слів та словосполучень і відповідно блокує їх. Adult Blocker захищено паролем, і його значок можна приховати з панелі. Аналогічний плагін з тією самою назвою можна встановити і в Mozilla Firefox. Однак цей браузер пропонує і власні спеціалізовані веб-фільтри – Glubble for Families та ProCon Latte [8].

Glubble for Families дає змогу штучно створити приватну сімейну сторінку, де можна контролювати й підтримувати діяльність ваших дітей в Інтернеті. Glubble надає ігри, чат, безпечний серфінг і службу Family Photo Timeline для завантаження, зберігання та обміну фотографіями в Інтернеті. ProCon Latte за своєю дією протилежний: він відкриває весь Інтернет, за винятком визначених чорних списків.

Ще один спосіб батьківського контролю – використання спеціальних браузерів для дітей, зокрема для смартфонів і планшетів. Для Android-пристроїв можна скористатися «Дитячим браузером», для Apple-гаджетів – браузером Safe Browser for Education with Parental Controls and Porn Blocking. Окремо від браузерів існують й інші програми для батьківського контролю. Наприклад, безкоштовний інтернет-фільтр ChildWebGuardian PRO, який має функції фільтрування змісту, блокування порнографічних зображень, заборону сайтів і загалом доступ до Інтернету за графіком, журнал відвідин сайтів, «чорні» та «білі» списки. Програма продуктивна і в контролі за часом. Вона автоматично підраховує час, проведений за комп'ютером, і вимикає його після завершення ліміту. Якщо дітей кілька, то для кожного є змога створювати профіль зі своїми обмеженнями. Такі ж функції виконує програма KidsControl 1.6. [8].

Програмний продукт Teentor також пропонує функції контролю за часом, який проводить дитина за комп'ютером, віддалений контроль за її діяльністю (зокрема, скріншоти екрана та перелік ресурсів, які відвідувала дитина), перехоплення листування. Програма платна, ціна залежить від кількості користувачів, за якими треба стежити, і частоти звітування за діяльність користувача.

У налаштуваннях системи Windows 10 батьки також можуть створювати обліковий запис дитини та керувати ним з будь-якого пристрою просто в Інтернеті (забороняти певні сайти, ігри, програми), можуть дивитися історію вебперегляду дитини, установлювати таймер роботи за комп'ютером.

Наразі можливостей для контролю багато, однак, як наголошує керівник Центру нової освіти, учитель-експерт Microsoft І. Іванов,

використовувати їх насильно не варто. Краще знайти спільну мову й разом з дитиною узгодити необхідність тих чи інших обмежень. Адже сучасні діти неймовірно прогресивні та за бажання можуть або обійти батьківський контроль, або скористатись іншим гаджетом, де ці функції не ввімкнено [8].

Компанія Google запустила безпечний пошуковик для дітей Kiddle. У цій пошуковій системі відфільтровано пошукову видачу за замовчуванням, тобто діти отримуватимуть посилання тільки на ті сайти, які дібрали редактори пошукової системи. Ще одна пошукова система, створена для дітей, – проєкт Safe Search Kids. Він використовує алгоритми Google для пошуку та обмежує видачу посилань на сайти, неприпустимі для дітей. Ця система може використовуватися і на шкільних комп'ютерах. Крім того, Google оголосила про партнерство з молодіжною волонтерською організацією «УМСА», яка допомагає батькам розмовляти зі своїми дітьми на такі теми, як соціальні мережі, кібербулінг та дезінформація [9].

Навчити користувачів основам інтернет-грамотності, надати матеріали батькам і вчителям про такі важливі теми, як захист приватних даних, виявлення шахрайства, розуміння своїх прав в Інтернеті є завданням порталу цифрової грамотності для всієї сім'ї ThinkB4 U.com, який є співпрацею Google та експертів Common Sense Media, ConnectSafely і National Consumers League [10].

З 2012 р. у рамках проєкту «Сімейна медіакультура», спрямованого на допомогу орієнтуванню сім'ї в сучасному медіапросторі, у Будинку дитячої творчості Подільського району м. Київ діє «Школа для небайдужих батьків», куратором якої є президент ГО «Арт-терапевтична асоціація», керівник проєкту «Батьківська педагогіка» О. Вознесенська. Сімейний медіаклуб проводить лекції для батьків про медіакультуру, зокрема вплив різного медіаконтенту (мультиплікаційної продукції, фільмів, телебачення, Інтернету) на розвиток дітей різного віку, медіазалежності (комп'ютерні, ігрові залежності) та форми їх подолання, культуру обговорення медіапродуктів з дітьми тощо [11].

Сайт 4 тата розробив «Курс з медіаграмотності для батьків», презентований у рамках пресконференції до Дня безпечного Інтернету 11 лютого 2020 р. (День безпечного Інтернету проводиться з 2004 р. у другий день другого тижня другого місяця). Цією презентацією стартувала загальнонаціональна кампанія «Батьківський тиждень безпечного інформаційного простору».

Мережа навчально-розвиваючих центрів Lessons за наукоємними методиками намагається забезпечити батьків надійними рішеннями широ-

кого спектра гострих проблем дитячого розвитку, зокрема «гаджетозалежністю». Під час тренінгу «Гаджетозалежність сучасних дітей» батьки отримують практичні поради та рекомендації щодо того, як впливати на гаджетозалежність дітей та необхідну інформацію про вже наявні ефективні рішення.

Концепція упровадження медіаосвіти в Україні передбачає широке залучення бібліотек, зокрема розроблення та апробацію спеціальних бібліотечних програм з медіакультури інформаційної грамотності для дошкільників, учнів початкової, середньої та старшої школи, студентів, їхніх батьків і дорослого населення. Важливу роль мають відігравати шкільні бібліотеки як сучасні комп'ютеризовані центри, у яких концентрується інформаційно-пошукова діяльність учнів, а також публічні (зокрема, спеціалізовані дитячі) бібліотеки.

Бібліотеки стануть першими хабами проекту «Дія. Цифрова освіта» і нададуть усім охочим доступ до безкоштовного навчання на національній онлайн-платформі з цифрової грамотності. Платформа запущена 21 січня 2020 р. і доступна за посиланням osvita.diiia.gov.ua. Серед освітніх серіалів є і серіал для батьків – «Безпека дітей в Інтернеті», який навчить як уберегти дітей онлайн від шкідливих матеріалів, кібербулінгу, суїцидальних інтернет-спілок, сексуального насильства. Запуск національної онлайн-платформи цифрової грамотності відбувся в рамках розробки Національної стратегії захисту дітей в Інтернет [12].

Отже, онлайн-простір є цінним ресурсом з великою кількістю захоплюючої та навчальної інформації для розвитку дітей. Але для того щоб їх перебування в мережі Інтернет було безпечним, батьки мають ознайомитися самі, ознайомити своїх дітей з можливими ризиками й забезпечити необхідний захист.

Оскільки українська система медіаосвіти батьків перебуває на початку свого становлення, варто звернутися за досвідом до зарубіжних систем, які вже давно напрацювали чимало практичних моделей, та адаптувати їх надбання до української практики.

Досить популярною є нідерландська система медіаосвіти батьків, де 9 із 10 дітей щодня використовують цифрові медіа у свій вільний час. Дев'яносто п'ять відсотків нідерландських батьків не проти того, щоб їхня дитина використовувала цифрові носії для розваги, 72% – за освітній аспект. На думку нідерландців, за допомогою медіа підтримуються соціальні контакти, що дає змогу дітям мати стосунки одне з одним. У додатках, іграх і соціальних медіа вони зустрічаються, грають разом, вчать одне в одного самовиражатися та експериментують із самопрезентацією. Крім

споживання інформації, діти самовиражаються через додатки, вебсайти, за допомогою ведення блогів, відеоблогів, створення відеоконтенту тощо. Це не тільки стимулює їхню фантазію, а й допомагає знайти власну ідентичність і сприяє їхній впевненості в собі. Тому основна увага тут все більше зміщується від контролю та обмеження застосування медіа в бік використання позитивних можливостей, що пропонують медіа. Нідерландська система містить п'ять складників: 1. Задоволення: насолоджуйтеся можливостями, що пропонують медіа. 2. Безпека: уникайте ризиків. 3. Разом: спрямовуйте вашу дитину. 4. Зміст: знайте, які медіа підходять для неї. 5. Баланс: знайте, скільки часу можна проводити з медіа [5].

Однак для того щоб повною мірою користуватися перевагами медіа, важливо знати ризики, щоб розпізнати їх та спробувати уникнути. Інколи через медіа дитина бачить речі, які не підходять для її віку (кібергрумінг, кібербулінг, кіберхуліганство, секстинг, шахрайство, крадіжки та віртуальні фінансові пастки). Дев'яносто три відсотки нідерландських батьків говорять зі своїми дітьми про онлайн-використання медіа.

У Нідерландах, як і в багатьох європейських країнах, в основу системи регуляції медіапростору покладено ґрунтовний аналіз вікових особливостей сприймання медіапродукції дітьми різного віку. Об'єднаними зусиллями медіавиробників і держави було розроблено та впроваджено спеціальні позначки, які повідомляють споживачів про головні ризики й імовірні негативні наслідки перегляду саме цієї продукції. Нідерландська система Kijkwijzer (кіквайзер – телегід, розумний перегляд), розроблена Нідерландським інститутом класифікації аудіовізуальних медіа (NICAM), є найбільш диференційованою. Kijkwijzer – це рейтингова система, яка використовується з початку 2001 р. для інформування батьків про можливі шкідливі впливи медіапродукції, а також надання батькам допомоги у контролі використання медіа їхніми дітьми. Kijkwijzer мала п'ять вікових категорій: AL (для будь-якого віку), 6 (не рекомендується для дітей віком до 6 років), 9 (до 9 років), 12 (до 12 років) і 16 (не рекомендується для дітей віком до 16 років). Але, починаючи із січня 2020 р., до існуючих класифікацій додані дві нові – 14 та 18. Зміни є результатом широкого дослідження, проведеного NICAM щодо використання ЗМІ. Також були досліджені очікування, які мають батьки та діти від Kijkwijzer, і як вони хочуть бути поінформованими. Батьки самі мають з'ясувати, як саме вікові категорії співвідносяться з їхніми дітьми, враховуючи індивідуальні особливості та інші умови [13].

В Україні аналогічна класифікація включає лише три вікові категорії. У 2016 р. Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення

внесла зміни до Системи візуальних позначок з індексом кіно-, відеопродукції залежно від аудиторії, на яку вона розрахована. У новій редакції позначки візуалізовано у вигляді кола, у яке вписано вікові позначки: «12+», «16+» (тло має бути жовтим) та «18+» (тло має бути червоним). Фільми з позначками «12+» і «16+» можуть демонструватися у будь-який ефірний час із обов'язковою наявністю цих позначок упродовж усього показу. Фільми третьої категорії з позначкою «18+» дозволено транслювати з 22:00 до 6:00. У новій редакції документа Нацрада додатково нагадала мовникам про норму Закону України «Про телебачення і радіомовлення», яка забороняє телерадіоорганізаціям розповсюджувати й анонсувати програми й передачі, що можуть зашкодити неповнолітнім і юнацтву, крім як протягом ефірного часу з 23:00 до 6:00 та на каналах з обмеженим доступом. Також Нацрада зобов'язала мовників позначати спеціальними графічними попередженнями (символами) протягом усього показу передачі, які поєднують аудіо- та візуальну інформацію і які містять інформацію, що може завдати шкоди фізичному, психічному або моральному розвитку дитини [14].

В Австрії медіаосвіта є обов'язковим шкільним предметом з першого класу не тільки для учнів, а й для їхніх батьків. Батьки отримують певні знання і методики роботи з дітьми вдома: як контролювати телеперегляд, скільки часу можна витратити на Інтернет і комп'ютерні ігри, маркування медіаконтенту, як вибирати й обговорювати разом з дітьми ті телепередачі, які для них будуть цікаві та ін.

У Німеччині також наполегливо вимагають від батьків, щоб використання Інтернету, перегляди кіно, телебачення були регламентовані: для малюків – не більше півгодини в день, для дітей старшого віку – не більше півтори години в день. Так, у Мюнхені в Інституті дитячого кіно і телебачення, який є структурою Інституту медіапедагогіки, вже багато років працює цілодобова телефонна консультація для батьків. Як зазначила проректор з науки цієї інституції професор Х. Тойнерт, якщо раніше за допомогою зверталися батьки 13–14-річних підлітків, то сьогодні вона потрібна і батькам 3–7-річних малюків [15].

Цікавим є також досвід у сфері медіаосвіти та медіаграмотності Швеції. У країні існує медійна рада, на сайті якої можна отримати конкретну допомогу від загальних питань до конкретних – людина онлайн, критика джерела інформації, юридичні питання, медіа та комунікації для мене, цифрове навчання, дані в галузі медіаосвіти та інформації тощо. Крім того, існує сайт *Föräldrarna*, де дають відповіді на питання батьків щодо безпеки в Інтернеті, така ж група для батьків є у фейсбуці.

У Швеції медіаосвіта та медіаграмотність теж уплетені в освітній процес, а навчальні плани реалізуються вчителями, бібліотекарями та іншими освітянами. Для запобігання конфліктам у соцмережах проводиться копітка робота з учнями (обговорюється, що можна робити в мережі, що не варто), а також із батьками (що робити, якщо у дитини виникли проблеми) [16].

Американський Інститут сімейної безпеки в Інтернеті провів дослідження стосовно необхідності батьківського контролю за поведінкою дитини в Інтернеті. За результатами, 78% батьків вважає, що інформація з мережі корисна для їхньої дитини, позитивно впливає на її майбутнє, кар'єру та життєві навички. Але водночас вони стурбовані потенційною загрозою від мережі для особистої безпеки й недоторканності приватного життя їхньої дитини. Цікаво, що тільки 36% батьків заявили про те, що їхні засоби батьківського контролю полягають у встановленні побутових правил використання комп'ютера чи іншого пристрою для доступу в Інтернет або що все базується на довірі до дитини. Ще 37% батьків зазначили, що використовують відмінні від батьківського контролю обмеження, наприклад товаришують зі своїми дітьми в соцмережах, вимикають у додатках функцію купівлі послуг чи товарів. Крім того, 87% батьків сказали, що правила використання Інтернетом їхньою дитиною вони контролюють достатньо жорстко через установаження обмежень на ноутбучі чи смартфоні: які сайти можуть відвідувати діти (79%), які акаунти можуть мати (77%) і що вони можуть розміщувати в Інтернеті (75%).

Дослідження довело ще й те, що батьківський контроль над інтернет-поведінкою дитини може стати покаранням або мотивуванням до чемної поведінки. Троє з чотирьох батьків (75%) забрали в дитини Інтернет чи обмежили доступ до нього або до соцмереж як покарання за неналежну для онлайн- та офлайн-поведінку або дозволяли за гарну поведінку більше часу провести в мережі чи щось придбати онлайн [8].

Таким чином, для дітей існують три основні агенти медіасоціалізації: батьки, вчителі й однолітки. Через те що вони більшу частину часу проводять із сім'єю, батьки залишаються найвагомим джерелом інформації про медіасвіт. В епоху диджиталізації заборонити дітям гаджети і технології означає заборонити їм розвивати власні інтереси й таланти. Найголовніше, що можуть і мають зробити батьки, – встановити правила, контролювати та бути прикладом. У батьків має бути сформована інформаційно-комунікаційна культура, яка дає змогу здійснювати захист дітей від небажаної інформації та грамотно організовувати інформаційний простір дитини в сім'ї та поза її межами.

Тому медіаосвіта батьків сьогодні набуває все більшої актуальності, адже саме батьки повинні надати дітям можливість зрозуміти, як використовуються мас-медіа в суспільстві, оволодіти навичками використання медіа в процесі комунікації з іншими людьми та забезпечити знаннями про те, як аналізувати, критично осмислювати та створювати медіатексти.

Список бібліографічних посилань

1. Концепція впровадження медіаосвіти в Україні (нова редакція). *MediaSapiens* : вебсайт. 2016. 24.04. URL: https://ms.detector.media/mediaprosvita/mediaosvita/kontseptsiya_vprovadzheniya_mediaosviti_v_ukraini_nova_redaktsiya/.

2. 45% громадян вважають, що курс з медіаграмотності має бути запроваджений у школах. *MediaSapiens* : вебсайт. 2018. 17.03. URL: <https://ms.detector.media/mediadoslidzhennya/post/16271/2016-03-17-45-gromadyan-vvazhayut-shcho-kurs-z-mediagramotnosti-mae-buti-zaprovadzhennii-u-shkolakh/>.

3. Корольчук М. Діти в Інтернеті: реальні загрози віртуального світу. *Learning.ua* : вебсайт. 2018. 5.11. URL: <https://learning.ua/blog/201811/dity-v-interneti-realni-zahrozy-virtualnoho-svitu/>.

4. Мінцифра розробляє навчальний курс для захисту дітей в інтернеті. *ІЗБІРКОМ* : вебсайт. 2019. 16.11. URL: <https://izbirkom.org.ua/news/medialiteracy/2019/mincifra-rozroblyaye-navchalnij-kurs-dlya-zahistu-ditej-v-interneti/>.

5. Волошенюк О., Мокрогуз О. Батьки, діти та медіа : путівник із батьківського посередництва / за ред. В. Іванова, О. Волошенюк Київ : ЦВП, АУП, 2017. URL: <http://www.etnolog.org.ua/pdf/storiespidruchnyky/2017/batbky.pdf>.

6. Безпека дитини в інтернеті: опис проекту. Благодійний фонд «*MagneticOne.org*» : вебсайт. URL: <https://magneticone.org/gallery/bezpeka-ditini-v-interneti/>.

7. Безпека дітей в інтернеті. *Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy: vebsait – Ministry of Education and Science of Ukraine* : website. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/pozashkilna-osvita/vihovna-robotata-zahistprav-ditini/bezpeka-ditej-v-interneti>.

8. Чернецька С. 14 інструментів батьківського контролю в онлайні: додатки, браузері, програми. *MediaSapiens* : вебсайт. 2016. 13.07. URL: <https://ms.detector.media/media-i-diti/post/17001/2016-07-13-14-instrumentiv-batkivskogo-kontrolyu-v-onlaini-dodatki-brauzeri->

9. Google запускає курси медіаграмотності для дітей. *MediaSapiens : вебсайт*. 2019. 25.06. URL: https://ms.detector.media/mediaprosvita/mediaosvita/google_zapuskae_kursi_mediagramotnosti_dlya_ditey/.

10. Дорош М. Як навчити дітей онлайн-безпеки: дев'ять інтерактивних ресурсів. *MediaSapiens : вебсайт*. 2016. 9.02. URL: <https://ms.detector.media/media-i-diti/post/16028/2016-02-09-yak-navchiti-ditei-onlain-bezpeki-devyat-interaktivnikh-resursiv/>.

11. Сімейна медіа культура. *Будинок дитячої творчості Подільського району м. Києва : вебсайт*. URL: <http://dom-na-podole.kiev.ua/page41/>.

12. Бібліотеки стануть першими хабами проекту «Дія. Цифрова освіта». *Міністерство цифрової трансформації України : офіц. вебсайт*. 2020. 11.01. URL: <https://thedigital.gov.ua/news/biblioteki-stanut-pershimi-khabami-proektu-diya-tsifrova-osvita>.

13. Kijkwijzer renews and refines with more ages and more information. *NICAM/Kijkwijzer : website*. 2020. 7.01. URL: <http://www.kijkwijzer.nl/kijkwijzer-renews-and-refines-with-more-ages-and-more-information/page18-0-533.html>.

14. Внесено зміни до Системи візуальних позначок. *Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення : офіц. вебсайт*. 2016. 10.03. URL: <https://www.nrada.gov.ua/vneseno-zminy-do-systemy-vizualnyh-poznachok/>.

15. Елена Куценко: Медиаобразование позволит детям увидеть мир другими глазами / беседу вела Д. Дуцик. *MediaSapiens : вебсайт*. 2013. 7.02. URL: <https://ms.detector.media/mediaosvita/post/4931/2013-02-07-elena-kutsenko-mediaobrazovanie-pozvolit-detyam-uidet-mir-drugimi-glazami/>.

16. Діти! Будьте обережні – ви можете чогось навчитися! *Медіаосвіта і медіаграмотність : портал*. 2016. 5.07. URL: <http://medialiteracy.org.ua/dity-budte-oberezhni-vy-mozhete-chogos-navchytysya/>.

References

1. Kontsepsiia vprovadzhennia mediaosvity v Ukraini (nova redaktsiia) [Concept of introduction of media education in Ukraine (new version)]. *MediaSapiens: website* (24.04.2016). Retrieved from https://ms.detector.media/mediaprosvita/mediaosvita/kontsepsiya_vprovadzhennya_mediaosviti_v_ukraini_nova_redaktsiya/ [in Ukrainian].

2. 45% hromadian vvazhaiut, shcho kurs z mediahramotnosti maie buty zaprovadzhenyi u shkolakh [45% of citizens believe that media literacy courses

should be implementing in schools]. *MediaSapiens: website* (17.03.2018). Retrieved from <https://ms.detector.media/mediadoslidzhennya/post/16271/2016-03-17-45-gromadyan-vvazhayut-shcho-kurs-z-mediagramotnosti-mae-buti-zaprova-dzhenii-u-shkolakh/> [in Ukrainian].

3. Korolchuk, M. (2018). Dity v Interneti: realni zahrozy virtualnoho svitu [Kids online: Real threats to the virtual world]. *Learning.ua*. Retrieved from <https://learning.ua/blog/201811/dity-v-interneti-realni-zahrozy-virtualnoho-svitu/> [in Ukrainian].

4. Mintsyfra rozrobliaie navchalnyi kurs dlia zakhystu ditei v internet [The Ministry of Digital Transformation of Ukraine is developing a training course to protect children online]. *IZBIRKOM: vebсайт – IZBIRKOM: website*. (16.11.2019). Retrieved from <https://izbirkom.org.ua/news/medialiteracy/2019/mincifra-rozroblyaye-navchalnij-kurs-dlya-zahistu-ditej-v-interneti/> [in Ukrainian].

5. Volosheniuk, O., Mokrohuz, O. (2017). Batky, dity ta media: putivnyk iz batkivskoho poserednytstva [Parents, kids, and the media: A guide to parenting]. V. Ivanova, O. Volosheniuk (Ed.) Retrieved from <http://www.etnolog.org.ua/pdf/stories/pidruchnyky/2017/batbky.pdf>. Kyiv: TsVP, AUP [in Ukrainian].

6. Bezpeka dytyny v interneti: opys proektu [Child safety on the Internet: project description]. Blahodiinyi fond «MagneticOne.org»: *vebsait – Charitable Foundation MagneticOne.org: website*. Retrieved from <https://magneticone.org/gallery/bezpeka-ditini-v-interneti> [in Ukrainian].

7. Bezpeka ditei v internet [Child safety on the Internet]. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy: *vebsait – Ministry of Education and Science of Ukraine: website*. Retrieved from <https://mon.gov.ua/ua/osvita/pozashkilna-osvita/vihovna-robota-ta-zahist-prav-ditini/bezpeka-ditej-v-interneti> [in Ukrainian].

8. Chernetska, S. (2016). 14 instrumentiv batkivskoho kontroliu v onlaini: dodatky, brauzery, prohramy [14 tools of parental control online: applications, browsers, programs]. *MediaSapiens: website*. Retrieved from <https://ms.detector.media/media-i-diti/post/17001/2016-07-13-14-instrumentiv-batkivskogo-kontrolyu-v-onlaini-dodatki-brauzeri> [in Ukrainian].

9. Google zapuskaie kursy mediahramotnosti dlia ditei [Google launches media literacy courses for children]. *MediaSapiens: website*. (25.06.2019). Retrieved from https://ms.detector.media/mediaprosvita/mediaosvita/google_zapuskae_kursi_mediagramotnosti_dlya_ditey/ [in Ukrainian].

10. Dorosh, M. (2016). Yak navchyty ditei onlain-bezpeky: deviat interaktyvnykh resursiv [How to teach children online safety: nine interactive resources]. *MediaSapiens: website*. Retrieved from <https://ms.detector.media/>

media-i-diti/post/16028/2016-02-09-yak-navchiti-ditei-onlain-bezpeki-devyat-interaktivnikh-resursiv [in Ukrainian].

11. Simeina mediakultura [Family media culture]. *Budynok dytiachoi tvorchosti Podilskoho raionu m. Kyieva: vebsait – House of Children's Creativity of Podilskyi District of Kyiv: website*. Retrieved from <http://dom-napodole.kiev.ua/page41/> [in Ukrainian].

12. Biblioteky stanut pershymy khabamy proektu «Dii. Tsyfrova osvita» [Libraries will become the first hubs of the «Action. Digital Education»]. *Ministerstvo tsyfrovoi transformatsii Ukrainy: vebsait – Ministry of Digital Transformation of Ukraine: website*. (11.01.2020). Retrieved from <https://thedigital.gov.ua/news/biblioteki-stanut-pershimi-khabami-proektu-diyatsifrova-osvita> [in Ukrainian].

13. Kijkwijzer renews and refines with more ages and more information. *NICAM/Kijkwijzer: website*. (7.01.2020). Retrieved from <http://www.kijkwijzer.nl/kijkwijzer-renews-and-refines-with-more-ages-and-more-information/page18-0-533.html> [in English].

14. Vneseno zminy do Systemy vizualnykh poznachok [Changes were made to the Visual Markup System]. *Natsionalna rada Ukrainy z pytan telebachennia i radiomovlennia: ofi tsiinyi: vebsait – National Television and Radio Broadcasting Council of Ukraine: website*. (10.03.2016). Retrieved from <https://www.nrada.gov.ua/vneseno-zminy-do-systemy-vizualnyh-poznachok/> [in Ukrainian].

15. Elena Kutcenko: Mediaobrazovanie pozvolit detiam uvidet mir drugimi glazami [Elena Kutsenko: Media education will allow children to see the world with different eyes]. D. Dutsik (conducted conversation). *MediaSapiens: website*. (7.02.2013). Retrieved from <https://ms.detector.media/mediaosvita/post/4931/2013-02-07-elena-kutcenko-mediaobrazovanie-pozvolit-detyam-uvidet-mir-drugimi-glazami/> [in Russian].

16. Dity! Budte oberezhni – vy mozhete chohos navchytysia! [Children! Be careful – you can learn something!]. Portal «Mediaosvita i mediahramotnist» – *Media Education and Media Literacy Portal*. (5.07.2016). Retrieved from <http://medialiteracy.org.ua/dity-budte-oberezhni-vy-mozhete-chogos-navchytysya/> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 19.02.2020.

Iryna Bezzub,

Junior Researcher,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: irabezzub@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-3561-5991>

Parents' Media Education as a Component of Media Education Space

The article presents the study of the problem of parents' media education as an important component in creating a coherent media education system in Ukraine. Formation of parents' media literacy and media culture is considered as an important factor in the early socialization of the child, his/her protection against negative information influences and effective information security of the family and society.

The sociological researches on problems and opportunities of parents' media literacy are analyzed. Generally, technical tools (applications, programs, technological options for browsers and operating systems, etc.) available for parents to exercise control over the use of open content by children of different ages, are described.

The perspective role of libraries as potential hubs in the implementation of non-formal media education projects for parents in Ukraine was emphasized. The need to develop and approve special library programs for parents' and adults' media culture and information literacy is substantiated.

National and world (Dutch, Austrian, German, Swedish and American) experience in successful implementation of projects, programs, courses, etc. in the system of parents' media education are systematized. The ways of forming the parents' media culture are generalized.

The conclusion is made about the need for parents to consider the age, individual and other children's characteristics that influence their behaviour in the virtual world.

The thesis that the formed media and communication culture of parents (setting rules, control and personal example), rather than prohibitions and restrictions on the use of gadgets and Internet technologies, is the basis for ensuring formation of children's media culture was proved.

Keywords: media education, media space, media literacy, information and communication technologies, social networks, online threats, library.

Ігор Гах,

молодший науковий співробітник,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна

e-mail: ipgakh@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-7283-1239>

МОДЕЛІ МЕРЕЖ ДЛЯ ПЕРЕДАЧІ МУЛЬТИМЕДІЙНОЇ ТА КОМУНІКАЦІЙНОЇ ІНФОРМАЦІЇ В ІНФОРМАЦІЙНО-БІБЛІОТЕЧНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

У статті проаналізовано принципи та технологію функціонування цифрових мереж інтегрального обслуговування, стандарти та протоколи передачі даних у них. Розроблено та представлено кілька моделей мереж новітньої архітектури з інтеграцією послуг. Проведено аналіз методик проєктування та єдиного системного підходу до оцінки телекомунікаційних сервісів (обслуговування).

Досліджено метод оцінки й визначення експериментальним шляхом коефіцієнтів готовності ділянок первинної мережі зв'язку до встановлення з'єднань. При цьому розглянуто структуру з'єднання в первинній мережі зв'язку та досліджено можливі випадки результату експериментів, визначено послідовність аналізу й використання отриманої експериментальної інформації.

Проаналізовано метод оцінювання концепції цифрових мереж інтегрального обслуговування (далі – ЦМІО) на основі комплексної ієрархічної моделі, що враховує топологічний, інформаційний та технічний аспекти. Зроблено висновки про перспективи їх технічної реалізації, розвиток та впровадження визначених видів обслуговування з використанням сучасних протоколів для передачі мультимедійної інформації в інформаційно-бібліотечному середовищі.

Ключові слова: мультимедійна інформація, мультимедійні технології, цифрові мережі, потоки даних, мережеві протоколи, безпека даних.

Розвиток міжбібліотечного інформаційного простору в нинішніх умовах неможливий без сучасних засобів зв'язку. Впровадження сучасних автоматизованих виробництв та комп'ютерної техніки в бібліотечну діяльність потребують організації високошвидкісних каналів передачі даних між вилученими одна від одної бібліотеками чи їхніми підрозділами, розташованими в різних районах міста, різних містах регіону чи різних регіонах України. Створення додаткових каналів зв'язку

і вузлів комутації спричиняє витрати, які можна порівняти з витратами на будівництво високошвидкісного цифрового каналу зв'язку. Технології інтеграції, що з'явилися за останні 10 років, цих двох основних видів послуг дають змогу вирішити завдання на базі єдиного уніфікованого устаткування та вже діючих каналів зв'язку. Ефективність використання ресурсів мережі при цьому багаторазово зростає. За оцінками західних фахівців і аналітиків уже у 2020–2022 рр. не менше 80% усіх міжбібліотечних та внутрішньобібліотечних послуг здійснюватимуться мережами з інтеграцією послуг на основі FrameRelay, ATM, IP-комутації. Тому розвиток цих систем зв'язку в Україні неминуче відбуватиметься шляхом інтеграції послуг на основі цифрової комутації, що відповідає напряму розвитку інформатизації бібліотек країни. Ці питання розглядалися в роботах І. Гаха [1], Г. Конаховича [4], А. Шаршакова [11]. Висвітлення ролі та значення сучасних засобів передачі інформації в інформаційно-бібліотечному середовищі, у тому числі й за допомогою мереж з інтеграцією послуг знайшли своє відображення в роботах І. Гаха [2], Bharat T. Doshi [6], В. Оліфера [13].

Водночас аналіз публікацій, присвячених проблемам автоматизації та інформатизації бібліотечного середовища, дає підстави зробити висновок щодо актуальності та затребуваності досліджень, що розвивають, доповнюють і конкретизують висвітлення питання щодо переваг використання цифрових мереж з інтеграцією послуг для передачі різномірної мультимедійної інформації в інформаційно-бібліотечному середовищі.

Наразі високими темпами ведеться будівництво високошвидкісних цифрових каналів зв'язку, що становлять базову інфраструктуру вітчизняних мереж зв'язку. Як неодноразово зауважувало керівництво телекомунікаційних компаній і компаній-провайдерів Інтернету, на базі споруджуваних транспортних цифрових мереж планується розгорнути єдину мережу інтегрального обслуговування для передачі телефонного трафіку, даних, мультимедійної інформації та різної службової інформації.

Незважаючи на перспективність таких рішень, на сьогодні не створено адекватних засобів проектування й аналізу бібліотечних мереж інтегрального обслуговування. Це пов'язано насамперед з тим, що подібні об'єкти з'явилися порівняно недавно й за короткий час пройшли шлях від окремих експериментальних установок до систем загальнонаціонального масштабу. Найвні напрацювання у сфері проектування традиційних мереж передачі даних, з одного боку, і телекомунікаційного зв'язку, з іншого боку, оперують не завжди сумісними й чіткими, а іноді навіть

суперечливими поняттями та критеріями [7, 10, 12]. Тому створення відповідних методик проектування й аналізу цифрових мереж інтегрального обслуговування (далі – ЦМІО) в бібліотечному середовищі, а також єдиного системного підходу до оцінки процесів передачі різних класів інформації і видів телекомунікаційних сервісів (обслуговування) є актуальним завданням.

Метою цієї праці є проведення аналізу та наведення прикладу розробки моделей мереж для передачі мультимедійної інформації новітньої архітектури з інтеграцією послуг у бібліотечному середовищі. На основі проведеного аналізу та розробки зробити висновки про перспективи технічної реалізації та впровадження визначених видів обслуговування для передачі мультимедійної інформації в інформаційно-бібліотечному середовищі.

1. Постановка завдання з аналізу та розробки моделей мереж для передачі мультимедійної інформації з інтеграцією послуг (ЦМІО).

На основі проведених раніше досліджень процесу проектування ЦМІО [1, 2] визначено найбільш значущі завдання аналізу:

а) дослідження коефіцієнтів готовності з'єднань первинної мережі зв'язку.

Необхідно визначити коефіцієнти готовності з'єднань між вузлами комутації первинної мережі зв'язку.

При цьому використовуються такі початкові дані:

- кількість спроб встановлення з'єднання між вузлами;
- безліч можливих варіантів результатів спроб встановлення з'єднання;
- б) аналіз і обґрунтування варіантів концепції ЦМІО.

Виконання цього завдання полягає у визначенні прийнятних варіантів організаційної, технічної та алгоритмічної структур ЦМІО, виходячи з таких обмежень:

- допустима середня затримка одиниці інформації в ЦМІО;
- імовірність своєчасної доставки за певний час.

Вихідними даними є:

- безліч варіантів організаційної структури ЦМІО;
- безліч варіантів топологічної структури ЦМІО;
- безліч варіантів технічної структури ЦМІО;

в) дослідження пропускної здатності ЦМІО.

Це завдання складається з двох етапів:

– визначення можливих оптимальних і субоптимальних розподілів заданих потоків інформації класів обслуговування з урахуванням обмежень на допустиму затримку;

– визначення можливого розподілу максимальних потоків інформації (максимальної пропускної здатності ЦМІО) при заданому співвідношенні потоків класів обслуговування з урахуванням обмежень на допустиму затримку.

Для виконання цього завдання необхідні такі вихідні дані:

- топологічна структура ЦМІО;
- технічна структура ЦМІО;
- безліч вимог передачі інформації;
- обмеження на затримку при передачі одиниці інформації у ЦМІО;
- г) аналіз затримки одиниці інформації в ЦМІО.

Необхідно визначити розподіл імовірності затримки одиниці інформації у ЦМІО.

Вхідними даними для цього завдання є:

- топологічна структура ЦМІО;
- технічна структура ЦМІО;
- розподіл потоків інформації.

На підставі постановок завдань аналізу розробляються відповідні моделі.

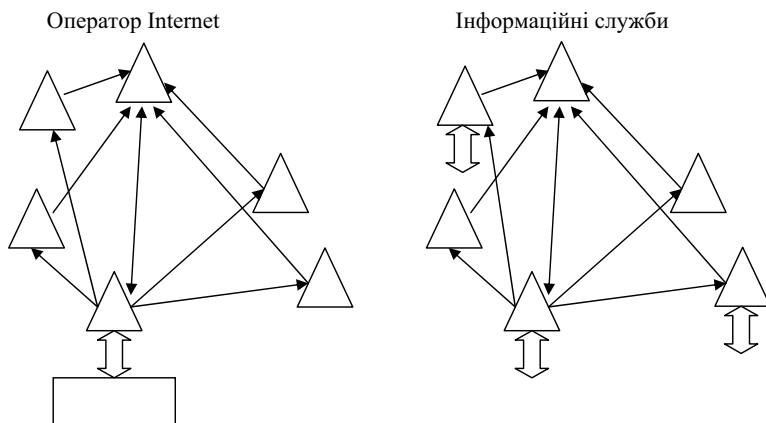
2. Визначення коефіцієнтів готовності ресурсів первинної мережі зв'язку.

У більшості випадків ЦМІО будуються з використанням існуючої інфраструктури мереж передачі даних і мереж телефонного зв'язку. При цьому щодо ЦМІО такі мережі розглядаються як первинні, стосовно яких ЦМІО є вторинною.

Унаслідок високої технічної складності первинних мереж, тривалого часу їх експлуатації, численних модернізацій, невідповідності більшої частини ресурсів реальному вхідному навантаженню достовірні відомості про характеристики, що цікавлять проєктувальника комутацій у мережі, можна отримати тільки експериментальним шляхом. Наприклад (див. рис. 1), оператору інтернет-послуг необхідно визначити можливість та якість зв'язку з його пулом абонентів з різних районів міста, які використовують з'єднання на різних ділянках мережі. Або, навпаки, різним інформаційним оперативним службам необхідно визначити можливість встановлення зв'язку, оповіщення різних віддалених точок за допомогою різних видів зв'язку.

Одним з найважливіших показників якості функціонування первинної мережі є коефіцієнт готовності [5] встановлення комутуваних з'єднань (це також актуально і для мереж з комутацією пакетів при організації віртуальних з'єднань) [11].

Для дослідження цього показника в реальних мережах зв'язку був запропонований відповідний метод.

Необхідно оцінити можливість організації з'єднань між вхідними лініями й різними ділянками мережі

Необхідно оцінити можливість з'єднань між різними ділянками мережі і вихідними лініями інформаційних систем і служб

Рис. 1. Загальна схема комутації мережі загального користування

Коефіцієнт готовності комутованого з'єднання визначається коефіцієнтами готовності складових ділянок з'єднання. З'єднання складається з таких частин (рис. 2):

- ділянки від абонента до місцевого вузла комутації;
- ділянки від місцевого вузла комутації до віддаленого вузла комутації;
- ділянки від віддаленого вузла комутації до абонента, якого викликають.

Запропонований метод передбачає експериментальне дослідження з'єднань від абонента до кожного з цих ділянок. При встановленні експериментальних сполук можливі такі випадки:

- неготовність місцевого вузла комутації;
- неготовність з'єднання між місцевим і віддаленим вузлами комутації;
- неготовність віддаленого вузла комутації;
- неправильне з'єднання;
- загальний збій;
- правильне з'єднання.

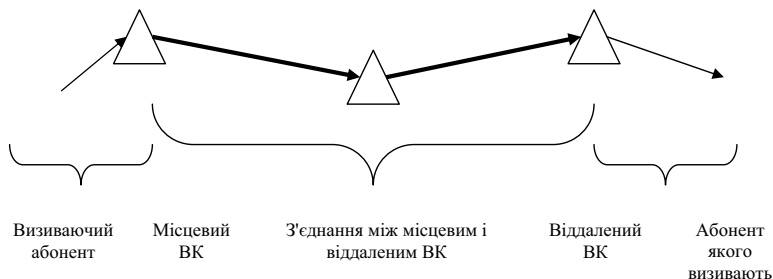

Рис. 2. Структура встановлюваного з'єднання

При цьому застосовуються такі терміни:

- відрізок часу доби, протягом якого проводилися експерименти;
- кількість спроб;
- кількість випадків неготовності місцевого ВК;
- кількість випадків неготовності з'єднання між ВК;
- кількість випадків неготовності віддаленого ВК;
- кількість випадків неправильного з'єднання;
- кількість випадків загальної відмови;
- кількість випадків правильного з'єднання.

На підставі експериментальних даних за тривалий період визначаються такі показники якості з'єднань:

- коефіцієнт готовності місцевого ВК з боку абонента;
- коефіцієнт готовності з'єднання між ВК з боку абонента;
- коефіцієнт готовності віддаленого ВК з боку абонента;
- коефіцієнт готовності з'єднання між абонентами;
- коефіцієнт збоїв при організації з'єднання між абонентами;
- коефіцієнт відмов з'єднання між абонентами.

На підставі отриманих статистичних відомостей визначаються коефіцієнти готовності з'єднань з боку абонента для різних ділянок первинної мережі. Потім формуються таблиці коефіцієнтів готовності комутованих з'єднань (рис. 3).

Проектувальник керується отриманою за допомогою цієї методики інформацією для вибору варіантів ресурсів первинної мережі, які використовуються для ЦМІО.

Основні принципи запропонованого підходу можна застосувати й до ЦМІО. На основі ЦМІО наразі бурхливо розвиваються такі види обслуговування, як надання комутованих віртуальних з'єднань, надання

з'єднань за викликом. У цьому випадку за допомогою названого методу можна також визначати коефіцієнти готовності встановлення віртуальних комутованих з'єднань (SVC) в ЦМІО.

Відрізок часу	В	В	...	ВК	В
ВК 1	X				
ВК 2	...	X
...
ВК n-1	X	...
ВК n	X

Вузол i	В	В	...	В	В
Δt_1	X				
Δt_2		X
...
Δt_{k-1}	X	...
Δt_k	X

Рис. 3. Приклад таблиць коефіцієнтів готовності з'єднань між вузлами

3. Моделі процесів передачі інформації у ЦМІО.

Для оцінки концепції ЦМІО на ранніх етапах проектування розроблено спеціальний метод, заснований на використанні сукупності приватних моделей окремих аспектів ЦМІО. На початкових стадіях проектування (ТЕО, ТЗ) існує ряд питань, пов'язаних із вхідними даними та великою розмірністю завдань [4, 5, 9, 13]:

- неповнота інформації про вхідні інформаційні потоки, що породжуються абонентами мережі;
- неповнота інформації про інформаційні потоки у використовуваних фрагментах первинних мереж;
- неповнота інформації про обладнання та технології, що використовуються операторами фрагментів первинних мереж;
- велика кількість можливих варіантів побудови ЦМІО, технічних й організаційних рішень.

З огляду на це, можна стверджувати, що застосування точних методів на початкових стадіях проектування неефективне, тобто на ранніх стадіях проектування ЦМІО досить використовувати наближені методи оцінки

характеристик, що дають змогу відповісти на питання про загальні можливості досліджуваної мережі [9]. Необхідні моделі та методи, що дають можливість охопити якомога більше аспектів проєктованої ЦМІО та проаналізувати більшу кількість варіантів побудови ЦМІО. Тому, як один з базових підходів, пропонується використовувати аналітичне моделювання, яке дасть змогу застосувати сучасні методики опису прогнозованого трафіку, швидко аналізувати велику кількість варіантів мережі. Використання ЦМІО здебільшого в номінальному режимі дає змогу застосовувати для їх аналізу методи МО, зокрема використовувати обґрунтовані в роботах [7, 8, 9, 13] припущення про опис процесів функціонування СПД у номінальному режимі за допомогою пуассонівського розподілу.

3.1. Подання ЦМІО у вигляді багаторівневої ієрархічної моделі.

Пропонується ієрархічна модель ЦМІО, заснована на використанні усереднених топологічних й імовірно-часових характеристик підмереж. Цей підхід дає змогу аналізувати процеси функціонування як для всієї мережі, так і більш детально щодо окремої підмережі, що містить певну кількість вузлів, ліній зв'язку, набір обладнання.

Декомпозиція ЦМІО здійснюється за адміністративно-організаційним принципом. На першому рівні такої мережі перебувають магістральні вузли, на другому – мережі вузлів доступу, на третьому – кінцеве обладнання передачі даних абонентів. Пропонована декомпозиція враховує також технічні показники обладнання, що використовується на різних рівнях ієрархії.

Зазначимо такі припущення, що приймаються в пропонованій моделі:

- розглянутий режим функціонування ЦМІО – номінальний. Це обумовлено тим, що в ЦМІО граничні режими функціонування (на відміну від систем спеціального призначення) практично не використовуються;
- вхідний потік одиниць інформації в лінію зв'язку – пуассонівський. Справедливість цього припущення доведена в роботах [6, 7, 8];
- передача одиниць інформації каналами зв'язку є пуассонівським процесом (довжини одиниць інформації розподілені за законом Пуассона);
- сумарний трафік, що надходить у підмережу, дорівнює сумарному трафіку, що виходить і споживається в підмережі;
- підмережа на кожному рівні є однорідною. ВК і ЛМ розподілені рівномірно по всій площі, займаній мережею;
- ВК одного рівня є ідентичними, мають однаковий набір обладнання, однакову інтенсивність вимог на обслуговування від абонентів вузла й однакові топологічні характеристики (рис. 4);

- всі підмережі одного рівня є ідентичними, тобто підмережі одного рівня мають однакові топології і складаються з ідентичних ВК;
- кожному ВК r -го рівня (крім останнього) відповідає підмережа $r+1$ -го рівня.

Очевидно, що запропонована декомпозиція ЦМІО дає змогу аналізувати характеристики підмереж кожного з рівнів окремо один від одного, що спрощує завдання розробки моделей вузлів і підмереж рівнів. Таким чином, уявлення складної ЦМІО зводиться до визначення набору моделей, що відображають ті чи інші чинники й аспекти реальної мережі.

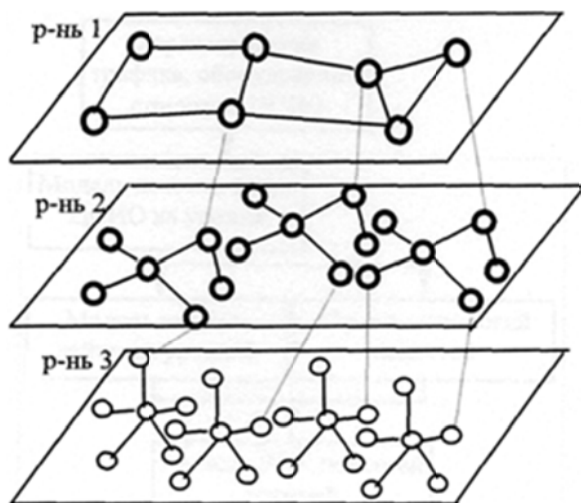

Рис. 4. Представлення ЦМІО у вигляді ієрархічної структури

Сукупність цих моделей, а також модель їх взаємодії і взаємозалежностей між ними складають загальну модель проектованої мережі при викладених нижче припущеннях:

- організаційний аспект описується за допомогою моделі взаємодії рівнів ієрархії;
- інформаційний аспект описується за допомогою моделей трафіків інформації, що надходить у мережу від абонентів різних рівнів;
- технічний аспект описується за допомогою характеристик каналів зв'язку й устаткування вузлів комутації [6, 7, 9];
- алгоритмічний аспект описується за допомогою моделей телекомунікаційних протоколів [9, 11];

– топологічний аспект описується за допомогою усереднених геометричних моделей підмереж, що відображають такі топологічні параметри, як середня зв'язність вузлів комутації, середня довжина маршрутів [9].

Математичні моделі топологій підмереж, методів комутації, модель взаємодії рівнів ієрархії узагальнені в комплексну модель ЦМІО, що описує функціонування всієї мережі. Взаємозв'язок приватних підмоделей у складі загальної моделі ЦМІО показана на рис. 5.

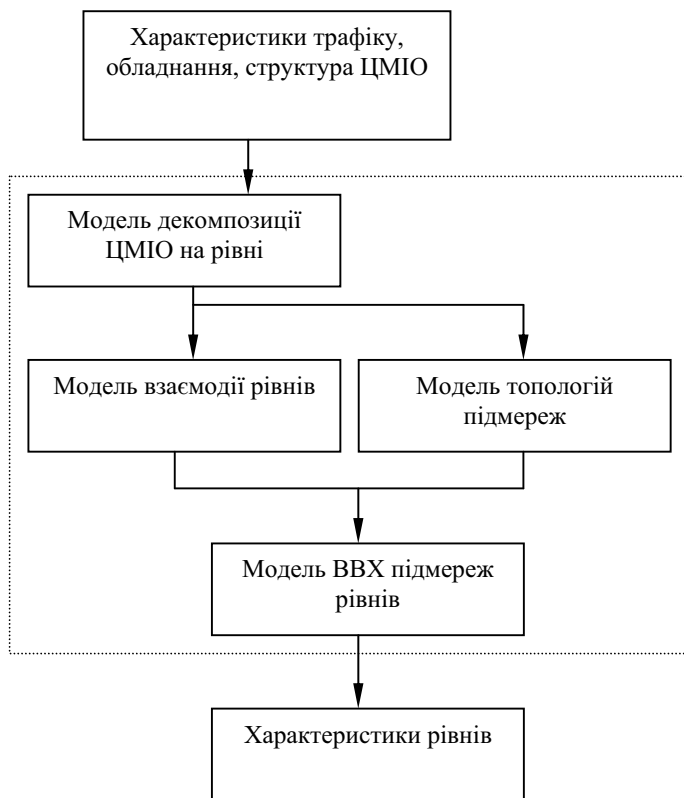

Рис. 5. Приватні моделі і взаємозв'язок між ними

Запропонований підхід дає змогу аналізувати характеристики підмереж рівнів та узагальнені характеристики всієї мережі щодо типових маршрутів доставки інформації при різних інтенсивностях вхідного трафіку.

Загальний потік інформації, що обробляється підмережею, залежить від таких параметрів:

- середнього абонентського трафіку вузла;
- кількості вузлів у підмережі;
- середньої кількості транзитів у підмережі;
- обсягу трафіку, що надходить від абонентів інших рівнів через суміжні підмережі.

Крім того, враховуються також усереднені топологічні характеристики підмереж, що впливають на процеси передачі інформації [9, 10]:

- середня довжина маршруту передачі інформації або його частини в зазначеній підмережі;
- середня кількість альтернативних маршрутів при передачі інформації підмережею.

Імовірносно-тимчасові характеристики процесу передачі інформаційних потоків визначаються такими характеристиками обладнання:

- використовуваної телекомунікаційної технології;
- продуктивністю обладнання ліній зв'язку;
- характеристиками надійності обладнання.

З урахуванням результатів, отриманих за допомогою моделей, є можливість оцінити ймовірність своєчасної доставки інформації, розподіл імовірності затримки доставки одиниці інформації, середній час доставки інформації за заданим маршрутом.

Передбачається, що виробляється оцінка середнього часу та ймовірності доставки інформації за певний час для кожного фрагмента мережі, тобто допустимий час доставки ділиться на відрізки часу, відповідні передачі інформації за підмережі різних рівнів. Таке уявлення середньої затримки та ймовірності доставки спрощує аналіз ВВХ і відповідає процесу проектування «зверху – вниз».

3.2. Модель процесу передачі інформації, що відповідає різним видам обслуговування.

Розроблена модель призначена для якісного аналізу відповідності великої кількості варіантів ЦМІО вимогам телекомунікаційного обслуговування. Для оцінки процесів передачі інформації, що відповідає різним видам обслуговування, пропонується визначення усереднених характеристик за кількома видами обслуговування.

Для оперативних видів обслуговування (передача мови, відео, оперативних даних) інформація, доставлена пізніше заданого часу, як правило, ігнорується. Використання інформації, доставленої несвоєчасно, може внести додаткові спотворення. З цього отримуємо усереднену інтег-

ральну характеристику ймовірності доставки інформації для декількох класів обслуговування.

3.3. Модель інформаційної взаємодії рівнів адміністративно-організаційної ієрархії ЦМІО.

У реальній мережі між фрагментами мережі існують потоки інформації, запити, вимоги, що виникають у різних частинах мережі та протікають по ній. Пропонується описати взаємозв'язок рівнів ієрархічної мережі за допомогою моделей трафіків (обсяг інформації в одиницю часу) підмереж і законів циркуляції трафіку по всій мережі [2, 9, 10]. У процесі функціонування мережі частина виниклого трафіку обслуговуватиметься в цій же підмережі, а частина направлятиметься підмережам інших рівнів та інших фрагментів мережі.

За основу міркувань візьмемо (див. рис. 6):

– R – кількість рівнів адміністративно-організаційної ієрархії мережі;
 – λ_r – сумарний потік, який передається підмережею рівня r , абонентам підмереж інших підмереж (вхідний);

– λ_r^* – сумарний потік, який передається в підмережі рівня r (вихідний).

При цьому

$$\lambda_r^{\alpha} + \lambda_r^{\beta} = \lambda_r^{\alpha} + \lambda_r^{\beta}$$

де λ_r^{α} – трафік, спрямований абонентам підмереж рівнів $r+1..R$ абонентами інших підмереж транзитом через рівень r (вхідний);

λ_r^{β} – трафік, спрямований абонентам підмереж рівнів $r+1..R$ абонентами інших підмереж (вхідний);

λ_r^{α} – трафік, спрямований абонентами підмереж рівнів $r..R$ абонентами інших рівнів транзитом через рівень r (вихідний);

λ_r^{β} – трафік, спрямований абонентами підмереж рівнів $r..R$ абонентами інших рівнів та абонентами інших рівнів транзитом через рівні r (вихідний).

Введемо додаткові позначення:

– x_j^k – частка абонентського трафіку рівня r , яку направляють абонентам рівня j транзитом через верхній рівень k (рис. 7);

– nr – кількість вузлів у підмережі рівня r .

Кожному вузлу підмережі рівня r відповідає підмережа рівня $r+1$, що складається з $nr+1$ вузлів. Тоді модель передачі трафіку від підмережі рівня i в підмережу рівня j транзитом через рівень k представлена на рис. 7.

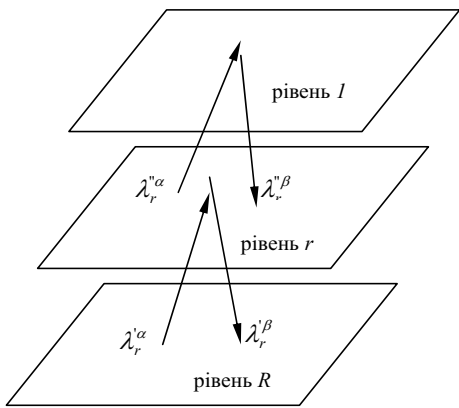

Рис. 6. Модель інформаційної взаємодії рівнів ієрархії

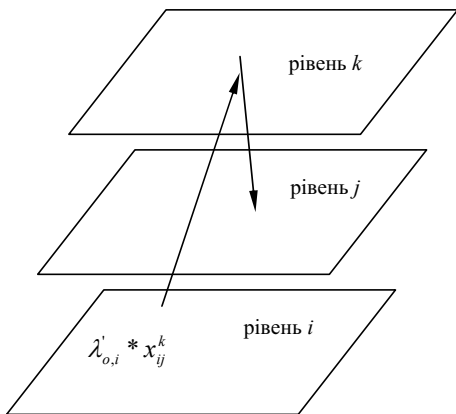

Рис. 7. Представлення передачі трафіку від підмережі рівня i в підмережу рівня j транзитом через рівень k

Отже, проведені дослідження дали змогу отримати такі результати:

1. Подальший розвиток бібліотечного простору потребує використання цифрових мереж інтегрального обслуговування, що дає змогу підвищити економічні показники за рахунок зменшення кількості ліній передачі інформації.

2. Досліджено метод оцінки і визначення експериментальним шляхом коефіцієнтів готовності ділянок первинної мережі зв'язку до встановлення з'єднань. При цьому була розглянута структура з'єднання в первинній мережі зв'язку та досліджено можливі випадки результату експериментів, визначено послідовність аналізу і використання отриманої експериментальної інформації.

3. Проаналізовано метод оцінки концепції ЦМІО на основі комплексної ієрархічної моделі, що враховує топологічний, інформаційний та технічний аспекти. Цей метод полягає в декомпозиції складної багаторівневої ЦМІО на декілька підмереж відповідно до організаційної і технічної ієрархії. Така декомпозиція спрощує завдання аналізу й дослідження фрагментів мережі та типових маршрутів передачі одиниць інформації.

4. До переваг цифрових мереж інтегрального обслуговування варто віднести:

- вищу економічну ефективність порівняно з будь-якою іншою мережею;
- забезпечення широкого спектра видів обслуговування при використанні тільки однієї лінії;
- сумісність ЦМІО з існуючими та споруджуваними мережами зв'язку;
- застосування тільки цифрових методів передачі інформації;
- високу надійність, обумовлену використанням висококласного уніфікованого устаткування, систем моніторингу і керування.

5. Переваги цих мереж найбільше проявляються при передачі мультимедійної інформації шляхом інтеграції її різних видів.

6. Розглянута сфера діяльності має великі перспективи для подальшого розвитку та характеризується стійким збільшенням і розширенням кількості й спектра послуг, змінами собівартості та якості обслуговування.

Список бібліографічних посилань

1. Гах І. П. Моделі цифрових мереж інтегрального обслуговування в інформаційно-бібліотечному середовищі: відповідність сучасним вимогам. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. Київ, 2015. Вип. 41. С. 609–623.

2. Гах І. П. Мультимедійні технології у бібліотеці в контексті сучасних бездротових бібліотечних мереж. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. Київ, 2017. Вип. 46. С. 478–490.

3. Приложение 10 к Конвенции ИСАО. Т. 3. Системы связи. Монреаль : ИСАО, 1995. 432 с.

4. Конахович Г. Ф., Сухопара О. М., Потапов В. Г. Сучасні мережі передачі даних підприємств ЦА. *Захист інформації*. Київ, 2003. № 1. С. 4–27.

5. Конахович Г. Ф., Сухопара О. М. Аналіз принципів захисту від несанкціонованого доступу підсистем керування глобальних мереж передачі даних. *Захист інформації*. Київ, 2002. № 4. С. 23.

6. Bharat T. Doshi, Ramesh Nagarajan, G. N. SrinivasaPrasanna, M. Akber Qureshi. Future WAN Architecture Drivenby Services, Traffic Volumeand *Technology Trends. BellLabs Technical Journal*. 2001. January – June. p. 13. <https://doi.org/10.1002/bltj.2261>.

7. Захаров Г. П. Методы исследования сетей передачи данных. М. : Радио и связь, 1982. 208 с.

8. Боккер П. ISDN. Цифровая сеть с интеграцией служб. Понятия, методы, системы / пер. с нем. М. : Радио и связь, 1991. 357 с.

9. Захаров Г. П., Симонов М. В., Яновский Г. Г. Службы и архитектура широкополосных цифровых сетей интегрального обслуживания. *Электронные знания ТЭК*. М. : Эко-трендз, 1993. Т. 42. 234 с.

10. Иносэ Х. Интегральные цифровые сети связи: введение в теорию и практику. М. : Радио и связь, 1982. 320 с.

11. Шаршаков А. Будущее сетевых технологий. *Сети*. 1997. № 1. С. 40–47.

12. Тобаги Ф. А. Архитектуры высокоскоростных коммутаторов пакетов для широкополосных цифровых сетей интегрального обслуживания. *ТМЭР*. 1990. № 1. С. 105–142.

13. Олифер В. Г., Олифер Н. А. Компьютерные сети. Принципы, технологии, протоколы. СПб. : Питер, 2001. 669 с.

References

1. Hakh, I. P. (2015). Modeli cyfrovyyh mrezezh intehralnoho obsluhovuvannya v informacijno-bibliotechnomu seredovyschhi: vidpovidnist suchasnym vymoham [Models of Integrated Services Integrated Digital Networks in the Information and Library Environment: Compliance with Modern Requirements]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 41, 609–623. Kyiv [in Ukrainian].

2. Hakh, I. P. (2017). Multymedijni tehnolohiyi u bibliotetsi v konteksti

suchasnyh bezdrotovyh bibliotechnyh merezh [Multimedia technologies in the library in the context of modern wireless library networks]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 46, 478–490. Kyiv [in Ukrainian].

3. Prilozhenie 10 k Konventsii ICAO [Annex 10 to the Convention ICAO]. (1995). Vol. 3. *Sistemyi svyazi. Montreal: ICAO*. 432 p. [in Russian].

4. Konahovich, G. F., Suhopara, O. M., Potapov, V. G. (2003). Suchasni merezhi peredachi danih pidpriemstv TsA [Modern data network enterprise CA.]. *Zahist Informatsiyi – Information Protection*, 1, 4–27. Kyiv [in Ukrainian].

5. Konahovich, G. F., Suhopara, O. M. (2002). Analiz printsipiv zahistu vid nesanktsionovanogo dostupu pidsistem keruvannya globalnih merezh peredachi danih [Analysis of Principles for the Protection against unauthorized access control subsystems of global data networks]. *Zahist Informatsiyi – Information Protection*, 4, 23. Kyiv [in Ukrainian].

6. Bharat, T. Doshi, Ramesh, Nagarajan, G. N., SrinivasaPrasanna, M., Akber Qureshi. (2001). Future WAN Architecture Drivenby Services, Traffic Volumeand Technology Trends. *BellLabs Technical Journal*. January – June. <https://doi.org/10.1002/bltj.2261> [in English].

7. Zakharov, G. P. (1982). Metody issledovaniia setei peredachi dannykh [Methods of research data networks]. Moscow: Radio i sviaz [in Russian].

8. Bokker, P. (1991). ISDN. Tcifrovaia set s integratsiey sluzhb. Poniatia, metody, sistemy [Digital network with integration of services. Concepts, methods, systems]. Moscow: Radio i sviaz [in Russian].

9. Zakharov, G. P., Simonov, M. V., Ianovskii, G. G. (1993). Sluzhby i arkhitektura shirokopolosnykh tcifrovnykh setei integralnogo obsluzhivaniia [Service and architecture of broadband digital networks Integrated Services]. *Elektronnye znaniia TEK – Electronic Knowledge of the Fuel and Energy Complex*, 42. Moscow: Eco-trend [in Russian].

10. Inose, H. (1982). Integralnyie tsifrovyye seti svyazi: vvedenie v teoriyu i praktiku [Service and architecture of broadband digital networks Integrated Services]. Moscow: Radio i sviaz [in Russian].

11. Sharshakov, A. (1997). Buduschee setevyih tehnologiy [Future network technologies]. *Seti – Networks*, 1, 40–47 [in Russian].

12. Tobagi, F. A. (1990). Arkhitektury vysokoskorostnykh kommutatorov paketov dlia shirokopolosnykh tcifrovnykh setei integralnogo obsluzhivaniia [Architecture of high-speed packet switches for broadband integrated services digital networks]. *TIHER*, 1, 105–142 [in Russian].

13. Olifer, V. G., Olifer, N. A. (2001). *Kompyuternyye seti. Printsipy, tehnologii, protokoly* [Computer networks. Principles, technologies, protocols]. St. Petersburg: Peter [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 19.03.2020.

Ihor Gakh,

Junior Researcher,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: ipgakh@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-7283-1239>

Network Models for the Transmission of Multimedia and Communication Information in an Information and Library Environment

In the article the principles and technology of functioning of digital integrated service networks, standards and protocols of data transmission in them are analyzed. Several models of modern architecture networks with service integration have been developed and presented. The analysis of design techniques and a unified system approach to the assessment of telecommunication services (maintenance) is also conducted. The method of estimation and determination of the coefficients of readiness of the sites of the primary network to establish connections is experimentally investigated. The structure of the connection in the primary communication network was considered and possible cases of the result of the experiments were investigated, the sequence of analysis and use of the obtained experimental information was determined. The method of estimation of the CIS concept is analyzed on the basis of a complex hierarchical model that takes into account topological, informational and technical aspects. The conclusions about the prospects of their technical implementation, development and implementation of certain types of services using modern protocols for the transmission of multimedia information in the information and library environment were made.

The dependencies of library networks with service integration were investigated and the following information was obtained: comparative qualitative assessments of the capabilities of protocols for the types of telecommunication services considered, options for joint implementation of several types of services based on a single protocol. The conclusions about the possibility, prospects of technical implementation and implementation of certain types of services using modern protocols for transmission of multimedia information in the information and library environment are made.

It is stated that this sphere of activity has great prospects for further development and is characterized by steady increase and expansion of the number and range of services, changes in cost and quality of service.

Keywords: multimedia information, multimedia technology, digital network, data streams, network protocols, security of data.

Людмила Сісіна,

головний бібліограф,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна

e-mail: milamila1951@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-5032-3989>**КОМУНІКАТИВНИЙ ПРОСТІР БІБЛІОТЕКИ
ПОЧАТКУ ХХІ СТ.**

Під впливом суспільних трансформацій та постійно оновлюваних інтернет-технологій, що презентують різні засоби створення та подання інформації в комунікаційних каналах, комунікативна діяльність сучасних бібліотек зазнає відповідних змін. У контексті висвітлення цих змін зроблено висновок про те, що зміна стереотипів і потенціал бібліотечних фондів, власна інформаційно-аналітична продукція, забезпечення швидкого доступу до масивів електронної інформації та сервісна практика, орієнтована на потреби різних груп користувачів, сприяють розширенню бібліотечного комунікативного простору, його змістовому наповненню та організації комунікативних осередків для інтелектуального розвитку громадян, культурного обміну і взаємодії, освіти, бізнесу, міжособистісного спілкування, проведення дозвілля тощо. Налагодження в бібліотечній системі ефективної інформаційно-комунікативної взаємодії між її учасниками забезпечує її сталість і подальший розвиток бібліотеки як джерела надійних інформаційних ресурсів.

Ключові слова: стратегічні комунікації, комунікативні практики, комунікативний досвід, комунікативна політика, суб'єкт комунікації, наукові комунікації.

Стратегічний вектор розвитку бібліотеки як соціального інституту на початку ХХІ ст. визначає зміни в сучасному інформаційному просторі, зумовлені оновлюваними інформаційно-комунікаційними технологіями. Увагу дослідників привертає комунікативна складова як один із засобів оптимізації бібліотечної діяльності та адаптування до нових соціально-комунікативних реалій. Доктор наук із соціальних комунікацій Г. Шемаєва зазначає, що нові моделі вдосконалення книгозбірні засновані на комунікації, оскільки саме «інформатизація комунікаційної діяльності, розвиток якої протягом кінця ХХ – початку ХХІ ст. призвів до інтеграції всіх існуючих засобів трансляції суспільної інформації,

© Л. Сісіна, 2020

стала найважливішим фактором значних трансформаційних змін в бібліотеках сфери вищої освіти» [13, с. 5].

Актуальні питання бібліотечної комунікації та розвитку бібліотеки як інформаційно-комунікативної системи висвітлюють В. Горовий, Т. Гранчак, І. Давидова, Х. Ельбесхаузен, Р. Ольденбург, О. Онищенко, Г. Шемаєва. Майбутнє бібліотек учені пов'язують з їх розвитком як базових комунікативних структур, що концентрують комунікативну культуру суспільства та забезпечують комунікативні процеси з використанням документів, інформації і знань. Аналіз розміщеної на сайтах зарубіжних і вітчизняних бібліотек інформації підтверджує висловлювання вчених про загальну тенденцію активізації комунікативної діяльності бібліотек, збагачення її змісту та урізноманітнення її форм і напрямів.

Метою дослідження є висвітлення найбільш характерних особливостей комунікативного компонента в бібліотечній діяльності, спрямованій на надання широкого спектра послуг для задоволення потреб різних суспільних груп користувачів і підвищення якості життя громади й окремої людини, та з'ясування чинників, які зумовлюють ці особливості.

Комунікативна функція – одна із сутнісних для бібліотеки, «яка за своєю природою є суто комунікаційною структурою, котра концентрує в собі всі комунікаційні форми соціальної взаємодії в їх історичній цілісності» [13, с. 7]. Бібліотека транслює культурні норми і цінності від покоління до покоління, сприяючи соціальній адаптації та соціалізації індивідів. Взаємозв'язок з користувачами протягом віків мотивує функціонування й трансформацію діяльності бібліотеки як соціального інституту. Зміни, що відбуваються в сучасному суспільстві, впровадження інноваційних технологій поширення інформації збагатили новим змістом комунікативну функцію та розширили можливості її реалізації. Бібліотеки сьогодні є платформами перетину різновекторних комунікативних потоків: міжособистісної, міжгрупової, міжвідомчої, державної комунікації, комунікації між користувачем і документом тощо [4, с. 92].

Нові методи роботи з читачами набувають розвитку в інформаційному середовищі епохи електронних комунікацій, яка кардинально змінила умови для культурного обміну і взаємодії, освіти, бізнесу, міжособистісного спілкування, стираючи часові, просторові, мовні та інші бар'єри, і призвела до збільшення кількісного складу учасників комунікативного процесу та обсягів інформації, що передбачає налагодження різних форматів діалогу з користувачами.

У величезному масиві інформації, 80% якої, за багатьма свідченнями, перебуває в неструктурованому стані, бібліотеки сьогодні виконують

роль навігаторів, що вигідно вирізняє їх серед інших комунікативних суспільних структур. Адже, як зазначає професор В. Горовий, орієнтиром оцінювання нової інформації з точки зору її практичного використання й поповнення бібліотечних ресурсів, як і завжди, залишаються знання – якісна частина суспільно значущого ресурсу, що була перевірена практикою і становить акумульований досвід [3]. Саме бібліотека надає найбільш повну, достовірну, якісну, перевірену експертами інформацію.

Сайт сучасної бібліотеки виступає самостійним каналом комунікації з користувачем та засобом інтернет-навігації. Усвідомлення бібліотеками перетворень, що відбуваються в суспільстві загалом та в науковій комунікації і в навчанні зокрема, мотивує їх оперативно надавати широкий і демократичний доступ до знань усім категоріям користувачів.

Однією з особливостей та водночас визначальних тенденцій соціально-комунікативної діяльності бібліотек є переорієнтування на налагодження взаємодії з індивідуальним читачем та забезпечення його необхідним саме йому особисто матеріалом (індивідуальний інтегрований сервіс), обслуговування не читача взагалі, а конкретного відвідувача, користувача, споживача або їх конкретної соціальної групи, і нині, при переході до когнітивно насичених соціальних комунікацій і становленні ноосферної цивілізації – суспільства розуму, вона спрямована на забезпечення формування свідомості соціально активної творчої особистості [8, 5].

Вагомий вплив на комунікативний процес справляє посилення аналітичного компонента в обробці інформації, компонуванні отриманих даних і наданні користувачеві сконцентрованої за його запитом інформації. Беручи участь у формуванні інформаційної бази, бібліотечні інформаційно-аналітичні структури виступають опосередкованим каналом комунікації між замовником і потрібними для нього знаннями з певної проблеми, адаптуючи останні під потреби замовника у своїх продуктах – аналітичних статтях, довідках тощо – шляхом висловлення певних оцінок, теорій, прогнозів.

Сучасні бібліотеки у своїй діяльності поєднують традиційні й новітні бібліотечні комунікативні практики: усну, документальну і цифрову (електронну). Це дає їм змогу розширити свій комунікативний простір – реальний і віртуальний. Спілкування у віртуальному просторі для бібліотек в останні роки виокремилось у спеціальний вид комунікації, яка існує тільки в межах віртуальної реальності і визначає відмітні риси такого спілкування. У сучасних комп'ютерних мережах розвинена можливість реалізації двостороннього зв'язку в процесі спілкування між споживачами інформації та бібліотеками, які її надають.

Бібліотека – це місце, де цифровий та фізичний простори перетинаються та доповнюють, а не виключають один одного. Цифрові (електронні) послуги для бібліотек, які постійно напрацьовують комунікативний досвід, забезпечуючи рух інформації і знань у соціумі, є також одним із способів взаємодії з іншими бібліотеками, щоб ефективно ділитися знаннями, культурою і навичками та повною мірою задовольняти запити користувачів, продиктовані вимогами сьогодення.

Накопичувані бібліотеками електронні інформаційні ресурси нині важливі у створенні нових моделей наукової взаємодії. Науковий портал бібліотеки – нова когнітивна модель наукових комунікацій, що забезпечує доступ до знань і транспортування їхніми електронними каналами, сприяє поширенню результатів науково-дослідної діяльності вчених у віртуальному просторі, їх формальному й неформальному спілкуванню. На національному рівні формування такого порталу здійснює колектив Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі – НБУВ). Проєкт «Наука України: доступ до знань» передбачає створення середовища комунікації для українських вчених та інформаційно-аналітичної системи супроводу їхньої наукової діяльності, а також підвищення доступності електронних бібліотечно-інформаційних ресурсів наукових бібліотек України за рахунок використання сучасних бібліотечних і веб-технологій. НБУВ також надає доступ до передплатених та безкоштовних провідних світових баз наукової інформації; щоб зорієнтувати своїх користувачів у масивах наукової інформації, організовує наукові конференції, презентації наукових книг, баз даних, наукових установ, проєктів і результатів досліджень, зустрічі з ученими, діячами культури, громадськими діячами, різні тематичні книжкові виставки, обговорення нових видань, пам'яток літератури і мистецтв. Крім того, НБУВ проводить навчально-практичні семінари, майстер-класи, надає за запитом індивідуальні консультації.

Як зазначає академік О. Онищенко, з утвердженням стилю життя суспільства знань зростає потреба в масовому науковому спілкуванні і бібліотеки – «одні з найзручніших, створених самою історією платформ для цієї мети», для реалізації природного прагнення людини до обміну думками, оскільки традиційно бібліотеки були найбагатшим, найнадійнішим, найупізнаванішим джерелом знання [8, с. 15–16].

Для еволюції системи наукових комунікацій у цілому та наукової бібліотеки зокрема тенденції створення і використання електронних ресурсів бібліотек як нових форм наукових комунікацій (електронні бібліотеки, наукові та інформаційно-бібліотечні портали, реферативні й повнотекстові

бази даних, репозиторії, електронні журнали та електронні повнотекстові копії друкованих видань), розвиток форм і засобів доступу до знання стали визначальними.

Вибірковий огляд сайтів вітчизняних та зарубіжних бібліотек свідчить про розмаїття пропонованих ними комунікативних практик правової, економічної, культурної, просвітницької тематики. Характер і зміст комунікативних практик визначається метою діяльності, кількістю користувачів та рівнем їхніх користувацьких навичок, форматом взаємодії (традиційний чи віртуальний). Найактуальнішими формами таких практик вітчизняні дослідники визнають навчальні семінари з роботи з базами даних, диспути, читацькі конференції, презентації книг, відеолекторії, усні журнали, кіноперегляди, краєзнавчі клуби, вечори запитань і відповідей, години цікавих повідомлень, бібліоінформіни, мистецько-знавчі перегони, виставкові проекти, спільні заходи бібліотек з музеями, архівами, видавництвами.

Комунікативні практики бібліотек реалізуються в певному соціокультурному середовищі, яке, з одного боку, зумовлює їхній характер, а з іншого – відчуває комунікативний вплив самих книгозбірень. Так, створення в бібліотеці атмосфери відпочинку, розваги, організація зустрічей, виставок, заняття художньою самодіяльністю, проведення обрядів тощо виправдовує себе переважно в діяльності масових бібліотек, зокрема невеликих, які вирішують завдання залучення людей до культурного дозвілля, що включає й просвіту. Сутнісне призначення великих бібліотек, особливо наукових, – «поширення знань, вченості, корисної інформації, культури, духовності». Тому, якщо говорити про наукову бібліотеку як про «третє місце» (нарівні з роботою і помешканням) у життєвому просторі людини, то це має бути «будинок знань» (не просто сховище), фабрика думки, центр синтезу та передачі всім охочим науково й соціально значущої інформації. Тож і масові заходи в такій бібліотеці «мають наповнюватися науковим змістом, підпорядковуватися завданням залучення людей до знання, впровадження науки в практику» [8, с. 15].

Водночас поява інноваційних інформаційно-комунікативних технологій змінює усталені стереотипи в освітній та науковій галузях і актуалізує перехід від традиційних до інтерактивних методів та методів взаємодії [4]. Дослідники відзначають потужний освітній та науково-дослідний потенціал такої специфічної соціально-комунікативної практики, як гра. Однією з функцій гри є формування в суб'єкта потрібних для особи та соціуму соціальних навичок і вмінь. Ігровий простір – реальний і віртуальний – вирізняє інтенсивна комунікація. Перевагами гри є її

мотиваційна привабливість, пов'язана з розважальним характером, пришвидшений аналіз інформації, яку отримують учасники в процесі гри, і, відповідно, сприяння в такий спосіб набуванню ними нових знань з одночасною перевіркою здатності застосування цих знань, розвиток соціальної ідентичності, заохочення до спільного з іншими учасниками використання й обговорення набутих знань. Бібліотеки в усьому світі використовують цю діяльну форму соціальної комунікації, що формує середовище соціальних практик, які є важливою частиною генерування знань та обміну ними через взаємовідносини між особою і світом.

Доктор наук із соціальних комунікацій Т. Гранчак, яка розглядає пізнавальні, навчальні ігри, ігрові проекти для наукових досліджень у контексті формування бібліотечного середовища управління знаннями, зазначає, що «бібліотека організовує ігровий простір, додає грі системності, створює умови для її ефективності». Вона наголошує на потребі широкого впровадження ігрових технологій як інноваційного інструменту управління знаннями в діяльність вітчизняних бібліотечних інституцій, зокрема академічних бібліотек і наукових бібліотек закладів вищої освіти, формування в бібліотеках ігрового бібліотечно-інформаційного середовища. У рамках проведення гри наукова бібліотека відіграє роль посередника комунікації між науково-дослідною установою і студентською громадою закладу вищої освіти, надаючи точку доступу до гри або створюючи ігровий простір. Сьогодні вітчизняні бібліотеки періодично організовують проведення ігор різноманітного спрямування та тематики, проте, зауважує Т. Гранчак, такі випадки не набули системності, «ігри, які проводяться в бібліотеках, не стосуються наукових досліджень, тож потенціал гри як інноваційної технології управління знаннями використовується бібліотеками не повною мірою» [4].

Внутрішнє облаштування реального бібліотечного простору також має важливе значення, адже він пропонується не лише для читання. Мають попит створювані в бібліотеках молодіжні, динамічні, привабливі, комфортні місця для індивідуального чи колективного навчання, ділових та інтелектуальних ігор, для творчості й інновацій, для занять мистецтвом, проведення бібліоквестів, тренінгів. Учасники конференції «Next Library 2019» (м. Орхус, Данія), яким було надано можливість відвідати публічні бібліотеки Данії, відзначили грамотне облаштування інтер'єрів у книгозбірнях цієї країни, розроблених для різноманітних видів діяльності [19]. Як правило, тут усе зроблено так, щоб бути максимально простим і доступним, має прозору технологію, просте у користуванні обладнання і програмне забезпечення.

Показовою є комунікативна політика публічної бібліотеки округу Каягога (штат Огайо, США). У зверненні до користувачів на сайті бібліотеки зазначено: «Тут пропонуються найкращі послуги в публічній бібліотеці, тому що ви цього заслуговуєте. Ми зосереджені на тому, щоб бути для вас центром життя громади. І ми залишаємось відданими створенню середовища, в якому процвітають читання, навчання протягом усього життя та громадянська активність» [17].

Бібліотека надає місця для зустрічей у своїх конференц-залах, де групи можуть збиратися для культурних, громадських, інтелектуальних та неформальних освітніх заходів. Водночас право групи на проведення тут зустрічі не означає схвалення політики та переконань її учасників публічною бібліотекою округу Каягога.

Звертаючись до батьків, бібліотека пропонує допомогу їхнім дітям, щоб вони могли «безпечно та відповідально користуватися Інтернетом, за умови, що вони відвідують інтернет-клас у бібліотеці», а також рекомендує вебсайти для дітей, створені Американською бібліотечною асоціацією, які містять поради щодо позитивного, безпечного використання Інтернету дітьми, і спеціальні сайти для батьків та опікунів з рекомендаціями щодо сімейної безпеки в Інтернеті, правилами та етикетом для дітей під час користування Інтернетом та визначення інтернет-термінології [17].

Простори та програми, що об'єднують людей, можуть допомогти покращити діалог щодо вирішення соціальних питань та забезпечити важливі економічні можливості для громади.

Директор Публічної бібліотеки округу Сесіл, штат Меріленд (США) М. Міллер та бізнес-бібліотекар Л. Метцлер, які для підприємців-початківців організували Інформаційний центр малого бізнесу (SBIC), зазначають, що бібліотека допомагає людям на стадії мрії – це зручне місце для того, щоб запитати і з'ясувати, які кроки потрібно зробити на шляху до її здійснення. Бібліотеки пропонують усе: семінари, консультації, корисні ресурси, зручні робочі місця, а також поради бібліотекаря, який має досвід ведення бази даних і критичний дослідницький досвід. Адаптація бібліотечних послуг до потреб спільноти є ключовою, підкреслюють вони [16].

В Україні спостерігається тенденція створення молодіжних просторів у бібліотеках, метою яких є сприяння всебічному розвитку особистості, інтелектуальному самовдосконаленню, гуманізації способу життя молодого покоління, працевлаштуванню молоді та зайнятості у вільний час, молодіжному підприємництву, забезпеченню громадянської освіти й розвитку волонтерства, підвищенню рівня мобільності молоді.

Молодіжний простір – це вільне середовище для спілкування, соціальних ініціатив, співпраці, навчання, творчості та активного, змістовного і якісного дозвілля. Як зазначається в посібнику «Молодіжні простори в бібліотеках», затвердженому Президією Української бібліотечної асоціації в 2018 р., «принциповою відмінністю молодіжного простору в бібліотеці від, наприклад, коворкінгів чи клубів за місцем проживання є безоплатна форма обслуговування, коли відвідувач безоплатно користується всіма ресурсами та засобами, які наявні в цьому просторі» [7].

Облаштовані і вже функціонують молодіжні простори в бібліотеках Києва, Львова, Одеси, Луцька, Запоріжжя. Серед успішних прикладів організації молодіжних просторів Українська бібліотечна асоціація відзначає Молодіжний центр «М-Формація» (м. Бердичів Житомирської області), що діє з 2016 р. як структурний підрозділ міської центральної бібліотеки, молодіжний простір Одеської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. М. С. Грушевського, організований у 2016 р., Першу львівську медiateку, яку було відкрито у 2014 р. у Центральній міській бібліотеці для дорослих ім. Лесі Українки, культурний простір «LesyaHub», створений у 2015 р. у Дружківській центральній міській бібліотеці імені Лесі Українки за ініціативи бібліотекарів та самої молоді (Донецька область) [7].

Так, у молодіжному просторі Одеської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. М. С. Грушевського поєднано абонемент і конференц-зал, зал зустрічей і вільного спілкування, традиційний читальний зал і комп'ютерний зал. Простір укомплектований найсучаснішою українською літературою, має сучасні періодичні видання, є вільний доступ до Wi-Fi. У залі встановлено комп'ютери, проєкційний екран, звукопідсилювальну апаратуру, столи-трансформери. Подушки на підвіконнях додають комфорту для перебування в бібліотеці. Загалом простір має сучасний та затишний дизайн. Відділ читального залу легко трансформується у кінозал. Бібліотека ефективно використовує усі можливості своїх площ. Інформація про заходи поширюється в соціальних мережах та висвітлюється у ЗМІ [7].

Тут діють клуби за інтересами та проводяться тематичні зустрічі. Організовано «Курси української мови» в рамках проекту «Одеса україномовна», курси української мови для військових, «Курси з основ комп'ютерної грамотності» для осіб пенсійного віку, «Мінілекції молодих вчених і любителів науки в рамках проекту 15x4 Od», навчання молоді програмуванню за програмою «Технологічна нація». Клуб «Зірки Одеси» – це місце

для зустрічі екскурсиводів-аматорів, для дискусій, спільних обговорень історичного становлення Одеси. Працює пункт з надання безкоштовної первинної правової допомоги малозабезпеченим особам, де проводять консультації фахівці Головного управління юстиції в Одеській області. Діють клуб-лекторій духовно-патріотичного виховання громадянина України та школа медіапатріотів. Проводяться тренінги різної тематики – «Як відкрити ресторан та організувати ресторанный бізнес», «Ефективні комунікації в світі, на роботі та вдома».

Бібліотека є партнером проекту «Відкритий університет», що популяризує неформальну освіту дорослих протягом життя [7].

Комунікативним центром для активної та діяльної молоді Бердичева стала молодіжна майстерня «М-Формація». Ініціатива її створення виникла безпосередньо в колі користувачів Бердичівської центральної міської бібліотеки, і не випадково, адже бібліотека й до цього часу була гарним простором для молоді, яка бажала проводити тут своє дозвілля. «М-Формація» має стильний і сучасний інтернет-центр, функціональну інтерактивну читальну залу. Вхід до приміщення обладнано пандусом.

Діяльність молодіжного центру спрямована на особистісне духовне та інтелектуальне зростання, творчу самореалізацію та самоствердження його членів. Спільно з громадою міста «М-Формація» реалізує ряд проєктів щодо формування правової культури та профілактики неправної поведінки молоді, розвитку культурних традицій у молодіжному середовищі, неформальної освіти тощо.

Культурний простір «LesyaHub» у Дружківській центральній міській бібліотеці ім. Лесі Українки був створений у 2015 р. за ініціативи бібліотекарів та самої молоді. За фінансової підтримки з боку програми «Бібліоміст» і благодійної організації «Львівська освітня фундація» придбали технічне обладнання, настільні ігри та матеріали.

Простір «LesyaHub» став місцем зустрічей та неформального спілкування, де можна знайти однодумців, співрозмовників, партнерів, втілити свої творчі задуми, урізноманітнити дозвілля. Тут відбуваються воркшопи, виставки, зустрічі з письменниками та митцями, турніри з настільних ігор.

У 2017 р. культурний простір «LesyaHub» взяв участь у проєкті «Гідна країна для гідних людей», спрямованому на сприяння інноваційним центрам розвитку для молоді та дітей у Донецькій області. Результатом реалізації проєкту стало створення двох залів – мистецької лабораторії «Art-room» та центру неформальної освіти «Speech-room».

У «Art-room» збираються художники, архітектори, урбаністи, фотографи. Тут відбуваються книжкові толоки, творчі зустрічі з відомими

українськими культурними діячами: письменниками, поетами, режисерами, акторами, музикантами; влаштовують пересувні виставки, експозиції, інсталяції сучасних молодих українських художників, у тому числі в рамках співпраці з Національним музеєм Шевченка (м. Київ).

Другу локацію призначено для реалізації нових ідей в атмосфері, яка сприяє творчому настрою, дає змогу знайти однодумців, нових друзів. Це освітня локація, покликана допомогти учням, студентам виявити свій потенціал за допомогою літератури, тренінгів, воркшопів, також тут відбуваються заняття з вивчення англійської мови, проводяться дискусії і працює клуб з настільних ігор [7].

Новою моделлю роботи бібліотек з користувачами та прикладом успішної організації комунікативного бібліотечного простору є коворкінг – окремий простір у приміщенні бібліотеки з гнучкою організацією середовища, що трансформується для потреб конкретного заходу або групи людей та забезпечений комп'ютерами і Wi-Fi зв'язком для самостійної роботи, спільного обговорення ідей та ініціатив, обміну знаннями на локальному рівні, а також місце для проведення тренінгів, зустрічей з діловими партнерами, інтелектуального дозвілля.

«Коворкінг сприяє колективному, заснованому на співтоваристві підходу до організації культурної чи творчої роботи, де особлива роль відводиться коворкінг-господарю, діяльність якого характеризується як кураторська практика, спрямована на створення атмосфери співпраці і соціальних відносин. Саме такими коворкінг-господарями наприкінці 2000-х років стали виступати загальнодоступні бібліотеки, перш за все міські... У бібліотеках є все для організації коворкінгу – Інтернет, робочі місця, грамотно організоване освітлення, спокійна робоча атмосфера. Перевагою бібліотечного коворкінгу серед існуючих потужних конкурентів є його безкоштовність» [12].

Користувачами коворкінгу є, зокрема, фрилансери, які потребують як спілкування в групі, запозичення ідей, обміну думками, праці у тісному контакті, так і самостійної, дещо ізольованої праці.

Прикладами успішних бібліотечних коворкінгів є коворкінг-центр «Велка» у Науковій бібліотеці Національного політехнічного університету «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», коворкінг-центр «Спільно Hub» у Запорізькій ОУНБ, Центр спільної роботи та інновацій «UTime Hub» (коворкінг-центр) Наукової бібліотеки Української академії банківської справи Національного банку України [12].

У Києві в 2017 р. розпочато проєкт «Сучасний бібліотечний простір – БібліоHUB» [14]. Його метою є створення сучасного територіального

інформаційного та культурно-просвітницького центру вільного доступу громади до інформації на різних носіях, переобладнання бібліотеки в сучасний інтелектуальний простір. Це безкоштовна бібліотечна послуга, що важливо для людини, яка перебуває у скрутному фінансовому становищі. Сьогодні в проєкті беруть участь сім районів міста (Шевченківський, Дніпровський, Святошинський, Деснянський, Подільський, Голосіївський і Дарницький), вісім бібліотек набули новий фірмовий стиль, сучасний вигляд та запроваджують інноваційні технології для облаштування мультимедійного простору для зустрічей, навчання, обміну думками та ідеями, для спільної праці, проведення тренінгів, лекцій, майстер-класів для творчих, активних, креативних людей, які генерують ідеї для розвитку свого міста, району.

На початку 2020 р. запрацювала перетворена на сучасний хаб бібліотека Святошинського району «Свічадо». Подібно до вже функціонуючих бібліотека має власну айдентику, фірмовий стиль, логотип. На сьогодні це один із кращих серед бібліохабів. Тут виконано капітальний ремонт приміщення, оновлено всі меблі і встановлено сучасне обладнання – 3D принтер, техніку для людей з порушенням зору, проєктор, підвісні мікрофони тощо. Головною відмінністю бібліотеки «Свічадо» від інших оновлених бібліотек є поділ на зони і тактильні лінії для слабозорих, які розташовані по всьому приміщенню. Ця бібліотека спеціалізується на дитячій літературі, проте вона має зали з книжками для дорослої аудиторії [11].

Проєкт «Сучасний бібліотечний простір – БібліоHUB» розрахований на киян, які мають спільні інтереси, громадських активістів, молодь, поетів письменників, учасників тренінгів, а також на людей, які прибули до міста у відрядження; гостей міста, внутрішньо переміщених осіб, учасників АТО та членів їхніх сімей, на безробітних, людей похилого віку, самотніх, дітей, якими не опікуються батьки, дітей з малозабезпечених багатодітних сімей, людей з обмеженими можливостями.

Результат роботи бібліотечних комунікативних просторів перевіреним досвідом європейських країн. Зустрічі в бібліотеці спонукають до читання, розвитку критичного мислення, проведення інтелектуального дозвілля. Інтелектуальний розвиток громадян є запорукою національної свідомості, стабільності місцевої громади та держави загалом.

Перетворення вітчизняних бібліотек на сучасні публічні простори триває.

Взаємообумовлені цивілізаційний розвиток і запити користувачів, постійно оновлювані інформаційно-комунікаційні технології, посилення аналітичного компонента в бібліотечній діяльності є основними чинни-

ками появи нових форм і методів комунікації, розширення бібліотечного комунікативного простору та визначення його змістового наповнення.

Незважаючи на розмови про бібліотечну кризу, зарубіжні та вітчизняні бібліотекознавці відзначають досить активну комунікативну діяльність, перспективними рисами якої нині є діалог та участь, і наголошують, що сучасна бібліотека як соціальний інститут залишається важливим компонентом системи масової комунікації, оскільки не лише забезпечує інформаційні потреби суспільства, а й, використовуючи традиційні та інноваційні методи роботи, формує його ціннісні орієнтири [10, 18].

Інформаційно-комунікативна взаємодія в бібліотечній системі сприяє налагодженню взаємозв'язків між її учасниками, вона стає інтерактивною, мережевою формою комунікації, яка відображає багатогранність спілкування в інформаційному середовищі і сприяє модернізації та активізації роботи бібліотек.

Як соціальний інститут і учасник розвитку стратегічних комунікацій бібліотеки відіграють важливу роль у становленні та розвитку інформаційної взаємодії на загальнодержавному рівні, розвиваючи взаємозв'язки з усіма структурами суспільства, у тому числі й із центральними та регіональними управлінськими структурами. Передусім ідеться про інформаційно-комунікативний супровід усіх суспільно значущих процесів і подій, що відбуваються в країні й до яких бібліотеки активно долучаються. За сучасних технічних і технологічних можливостей це не лише інформація чи аналітичні матеріали, а й формування мережевих спільнот і платформ для обміну думками та з'ясування точок зору на актуальні суспільні проблеми.

Так, у відповідь на потребу людей у знаннях нових законів поширеною практикою на початку XXI ст. стало відкриття вітчизняними бібліотеками центрів правової інформації, організація ними інформаційно-правового обслуговування та поширення правових знань з метою формування правової культури місцевих громад. Регіональні та місцеві бібліотеки активно використовують оперативну інформацію стратегічних комунікацій, зв'язки з громадськістю та ЗМІ, налагоджують зворотний зв'язок із читацькою аудиторією, враховуючи думки і реакцію цільової аудиторії на конкретні події, заходи тощо, та виступають посередниками в системі комунікацій між владою і громадою [6].

Постійно розширюючи партнерські зв'язки з представниками влади та громадських організацій в інформаційно-просвітницькій, дозвілєвій діяльності, бібліотеки організують дні інформування населення з актуальних питань, правознавчі години, проводять навчальні тренінги

з правової обізнаності для громадських організацій, організують онлайн-спілкування з представниками органів місцевої влади або запрошують їх на зустрічі до своїх приміщень, здійснюють електронну розсилку документів.

Бібліотеки надають свій простір та виконують функції організаторів пунктів громадських депутатських приймалень, створюють пункти доступу громадян (далі – ПДГ) до інформації органів державної влади. ПДГ – це спеціально облаштоване комп'ютерне місце з підключенням до Інтернету, де користувачі можуть самостійно або з допомогою бібліотекаря отримати доступ до інформації органів влади будь-якого рівня. ПДГ оформлений спеціальним плакатом, забезпечений інструкціями-порадами щодо здійснення пошуку інформації, навігаційними ресурсами, бібліографічними списками, рекламними буклетами Української бібліотечної асоціації, виданими за проектом ПДГ.

Ефективна комунікативна активність бібліотек допомагає налагодити зв'язок не лише з постійними, а й з потенційними користувачами. Це, безсумнівно, підвищує престиж книгозбірень та допомагає їм стати незмінною складовою місцевого співтовариства [1, 2].

Серед українських реалій, у яких інформаційно-комунікативна функція бібліотек набуває особливо актуального значення, – конституційний процес, електронне урядування, децентралізація влади та організація територіальних громад, пенсійна і земельна реформи, сприяння внутрішнім переселенцям з тимчасово окупованих територій щодо правових питань, працевлаштування, започаткування бізнесу, соціальної адаптації тощо та налагодження ефективних механізмів комунікації цієї категорії громадян з місцевими органами влади, обслуговування малозахисених верств населення.

Отже, бібліотеки функціонують у комунікаційній системі не лише як інформаційна база. Сьогодні вони позиціонують себе як соціально-комунікативний інститут і суб'єкт комунікації. Набуттю бібліотеками статусу суб'єктів комунікації сприяли розвиток інформаційної функції, виготовлення власної інформаційно-аналітичної продукції на основі опрацювання публікацій ЗМІ, а також створення комунікативного простору для культурного обміну і взаємодії, освіти, бізнесу, міжособистісного спілкування, набуття навичок роботи з інформацією, навчання протягом життя, поширення правових знань серед громадян і формування у них правової культури та активної правомірної поведінки, сприяння організації здорового способу життя, дозвілля тощо. Як комунікативний суб'єкт бібліотека має специфічні комунікативні властивості, які виріз-

няють її серед інших суб'єктів: зберігати інформацію та надавати до неї широкий і оперативний доступ, перетворювати її в потрібні споживачеві форми, кодувати та декодувати її за допомогою інформаційно-пошукових мов, створювати нові інформаційні продукти і послуги з метою задоволення різноманітних потреб користувачів.

Як зазначає академік О. Онищенко, «всі, хто шукає знання, інформацію, рано чи пізно, частіше чи рідше, але обов'язково згадує бібліотеку як центр інформаційних ресурсів». Тож розширюючи та облаштовуючи комунікативний простір у відповідь на запити користувачів, експерти бібліотечної справи отримують додаткові можливості для вивчення сьгоднішніх потреб кожної «з категорій відвідувачів бібліотеки», виявлення тенденцій, а також для прогнозування «можливих у перспективі інтересів», зумовлених цими тенденціями та глобалізаційними процесами сучасного світу [9, с. 4].

Доктор наук із соціальних комунікацій Г. Шемаєва, обґрунтовуючи коеволюційну стратегію розвитку бібліотек, у якій головними вважаються соціально-комунікаційні процеси, зазначає: «...Бібліотеки здебільшого адаптуються до нових технологій і комунікацій. Але адаптація – це завжди пасивність. Тому доцільно дотримувати позиції активних учасників технологічних, соціальних, культурних, комунікаційних та інших змін. Тобто подальший розвиток бібліотек залежить значною мірою від їх долученості до процесів формування інформаційно-комунікаційного простору та до активної участі в суспільних процесах, кожна – на своєму рівні. Акцент на випередження є умовою не тільки збереження бібліотекою свого місця в суспільстві, але і його зміцнення та сталого розвитку» [15, с. 74].

Таким чином, виявляючи себе як соціально-комунікативний інститут і суб'єкт комунікації, як складова стратегічних комунікацій, ініціатор та учасник процесів формування інформаційно-комунікативного простору, сучасна бібліотека забезпечує свою сталість і залишається необхідною та затребуваною на ринку інформаційних послуг.

Список бібліографічних посилань

1. Бібліотека – інформаційний центр розвитку громади: метод.-практ. поради / уклад. А. М. Янчук ; Упр. культури, національностей та релігій Хмельниць. ОДА ; ХОУНБ ім. М. Островського. Хмельницький, 2014. 28 с.
2. Взаємодія бібліотек та органів влади. *Краще в бібліотеках області*. 2013. Вип. 5–6. URL: https://lib.kherson.ua/vzaemodiya-bibliotek-ta-organiv-vladi_krashe5.htm.

3. Горовий В. Бібліотека в інформаційному суспільстві. URL: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=3025:biblioteka-v-informatsijnomu-suspilstvi&catid=81&Itemid=415.

4. Гранчак Т. Ігрові технології як інноваційний інструмент формування бібліотечно-інформаційного середовища управління знаннями. *Наука та інновації*. 2019. № 15 (2). С. 91–104.

5. Ільганаєва В. Місія бібліотеки в комунікаційному просторі сучасності. *Бібліотека ВУЗа на новому етапі розвитку соціальних комунікацій : матеріали міжнарод. науч.-практ. конф.* (Днепропетровск, 22–23 апр. 2010 г.). Днепропетровск : Изд-во Днепропетр. нац. ун-та залізничн. трансп. ім. акад. В. Лазаряна, 2010. С. 10–14.

6. Кабаренкова Є. Бібліотека як універсальний інформаційно-комунікаційний центр поширення правових знань серед місцевої громади. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. Київ, 2019. Вип. 52. С. 162–181. <https://doi.org/10.15407/np.52.162>.

7. Молодіжні простори в бібліотеках / УБА. URL: <https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/375/Method.pdf>.

8. Онищенко О. Бібліотеки в цифровому середовищі: курс на індивідуальний інтегрований сервіс. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. Київ, 2019. Вип. 53. С. 9–18.

9. Онищенко О. Бібліотека і «цифрове» покоління: нова ситуація – нові форми роботи (Доповідь, виголошена на Міжнародній науковій конференції «Бібліотека. Наука. Комунікація: формування національного інформаційного простору» 4 жовт. 2016 р.). *Бібл. вісн.* 2016. № 5. С. 3–5.

10. Печена А. Бібліотека в системі масової комунікації: тенденції і напрями розвитку. *Вісн. Книжк. палати*. 2013. № 10. С. 12–17.

11. Попова Д. У Святошинському районі відкрилася оновлена бібліотека. *Вечірній Київ*. 2020. 13.02. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news-u-svyatoshyns-komu-rayoni-vidkrylasya-onovlena-biblioteka>.

12. Соцков О. Коворкінг бібліотечний. *Бібліотечна енциклопедія Харківщини : регіональний корпоративний проєкт*. 2018. 21.06. Оновлено 29.08.2018. URL: <http://libenc.korolenko.kharkov.com/sotsiokulturna-diialnist/kovorkinh-bibliotechnyi>.

13. Університетська бібліотека: нова сфера інформаційної взаємодії / за заг. ред. В. О. Ільганаєвої та Т. О. Колесникової. Дніпропетровськ, 2016. 204 с.

14. У столиці запускають «Сучасний бібліотечний простір». *Офіц. портал Києва*. 2017. 19 черв. URL: https://kyivcity.gov.ua/news/u_stolitsi_zapustyat_suchasniy_bibliotechniy_prostir (дата доступу: 17.02.2020).

15. Шемаєва Г. Пошуки стратегій розвитку бібліотек: коеволюційний підхід. *Вісн. ХДАК*. 2017. Вип. 51. С. 68–78.
16. Building a Business at the Library. Princh. 2019. 13.06. URL: <https://princh.com/building-a-business-at-the-library/#.XRntXPkzaJA>.
17. Site Cuyahoga County Public Library. www.cuyahogalibrary.org. URL: <https://www.cuyahogalibrary.org/Services/Meeting-Rooms.aspx>.
18. Einasto O. Transforming library communication: From Gutenberg to Zuckerberg. *New Library World*. 2015. Vol. 116. No. 5/6. pp. 247–263.
19. Partnerships leading to Growth – EIFL & Aarhus Public Libraries. Princh. 2019. 8.08. URL: <https://princh.com/partnerships-leading-to-growth-eifl-aarhus-public-libraries/#.XVW0rbij-NB>.

References

1. Yanchuk, A. M. (Comp.). (2014). Biblioteka – informatsiyni tsentr rozvytku hromady [Library – Community Development Information Center]. Khmelnytskyi [in Ukrainian].
2. Vzaiemodiia bibliotek ta orhaniv vlady (2013). [Interaction of Libraries and Authorities]. *Krashche v bibliotekakh oblasti – Best in the Libraries of the Region*, 5–6. Retrieved from https://lib.kherson.ua/vzaemodiya-bibliotek-ta-organiv-vladi_krashe5.htm [in Ukrainian].
3. Horovyi, V. Biblioteka v informatsiinomu suspilstvi [Library in the information society]. Retrieved from http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=3025:biblioteka-v-informatsijnomu-suspilstvi&catid=81&Itemid=415 [in Ukrainian].
4. Hrachak, T. (2019). Ihrovi tekhnolohii yak innovatsiyni instrument formuvannia bibliotechno-informatsiinoho seredovyshcha upravlinnia znanniamy [Game technologies as an innovative tool for the formation of a library and information environment for knowledge management]. *Nauka i innovatsii – Science and Innovation*, 15 (2), 91–104 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/scine15.02.083>
5. Ilhanaieva, V. (2010). Misiia biblioteky v komunikatsiinomu prostori suchasnosti [Mission of the Library in the Communication Space of the Present]. Proceedings from The University Library at the New Stage of Social Communications Development '12: *Mezhdunarodnaia nauchno-prakticheskaia konferentsiia (2223 aprelia 2010 hoda) – International Scientific and Practical Conference*. (pp. 10–14). Dnepropetrovsk [in Ukrainian].
6. Kabarenkova, Ye. (2019). Biblioteka yak universalnyi informatsiino-komunikatsiyni tsentr poshyrennia pravovykh znan sered mistsevoi

hromady [A Library as Universal of Information and Communication Center of Dissemination of Legal Knowledge Among Local Community]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy im. V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 52, 162–181. <https://doi.org/10.15407/np.52.162> [in Ukrainian].

7. Molodizhni prostory v bibliotekakh [Youth spaces in libraries]. (2018). *Ukrainska bibliotekna asotsiatsiia – Ukrainian Library Association*. Retrieved from <https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/375/Method.pdf> [in Ukrainian].

8. Onyshchenko, O. (2019). Biblioteki v tsyfrovomu seredovyshti: kurs na individualnyi intehrovanyi servis [Libraries in Digital Environment: Course on Individual Integrated Service]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy im. V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 53, 9–18. Kyiv [in Ukrainian].

9. Onyshchenko, O. (2016). Biblioteka i «tsyfrovo» pokolinnia: nova sytuatsiia – novi formy roboty [The Library and the Digital Generation: A New Situation – New Forms of Work]. *Biblioteknyi visnyk – Library Journal*, 5, 3–5 [in Ukrainian].

10. Pechena, A. (2013). Biblioteka v systemi masovoi komunikatsii: tendentsii i napriamy rozvytku [Library in the system of mass communication: tendencies and directions of development]. *Visnyk Knyzhkovoï palaty – Bulletin of Book Chamber*, 10, 12–17 [in Ukrainian].

11. Popova, D. (2020). U Sviatoshynskom raioni vidkrylasia onovlena biblioteka [In the Svyatoshynsky district, an updated library was opened]. *Vechirnyi Kyiv – Evening Kiev*. Retrieved from <https://vechirniy.kyiv.ua/news/u-svyatoshyns-komu-rayoni-vidkrylasia-onovlena-biblioteka> [in Ukrainian].

12. Sotskov, O. (2018). Kovorkinh biblioteknyi [Library coworking]. *Bibliotekna entsyklopediia Kharkivshchyny – Library Encyclopedia of Kharkiv Region*. Retrieved from <http://libenc.korolenko.kharkov.com/sotsiokulturna-diialnist/kovorkinh-biblioteknyi> [in Ukrainian].

13. Ilhanayeva, V. O. , Kolesnykova, T. O. (Eds.). (2016). Universytetska biblioteka: nova sfera informatsiinoi vzaïemodii [University Library: A New Sphere of Information Interaction]. Dnipropetrovsk [in Ukrainian].

14. U stolitsi zapustiat «Suchasnyi biblioteknyi prostir» (2017). [«Modern library space» will be launched in the capital]. *kyivcity.gov.ua*. Retrieved from https://kyivcity.gov.ua/news/u_stolitsi_zapustyat_suchasnyy_biblioteknyi_prostir (Last accessed: 17.02.2020) [in Ukrainian].

15. Shemaieva, H. (2017). Poshuky stratehii rozvytku bibliotek: koevoliutsiinyi pidkhid [The search for the strategies of the development of libraries:

a co-evolutionary approach]. *Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii kultury – Bulletin of the Kharkiv State Academy of Culture*, 51, 68–78 [in Ukrainian].

16. Building a Business at the Library (2019). *princh.com*. Retrieved from <https://princh.com/building-a-business-at-the-library/#.XRNtXPkzaJA> [in English].

17. Site of Cuyahoga County Public Library. *cuyahogalibrary.org*. Retrieved from <https://www.cuyahogalibrary.org/Services/Meeting-Rooms.aspx> [in English].

18. Einasto, O. (2015). Transforming library communication: From Gutenberg to Zuckerberg. *New Library World*, 116 (5/6), 247–263 [in English]. <https://doi.org/10.1108/NLW-05-2014-0055>.

19. Partnerships leading to Growth – EIFL and Aarhus Public Libraries (2019). *princh.com*. Retrieved from <https://princh.com/partnerships-leading-to-growth-eifl-aarhus-public-libraries/#.XVW0rbij-NB> [in English].

Стаття надійшла до редакції 03.03.2020.

Liudmyla Sisina,

Chief Bibliographer,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: milamila1951@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-5032-3989>

Library Communicative Space in the beginning of the XXI century

A sample survey of Ukrainian and foreign libraries sites was conducted, which shows that social transformations and constant improvement of Internet technologies, while offering various means of creating and presenting information in communication channels, cause corresponding changes in the libraries communicative activity. Modern libraries combine traditional and new library communication practices: oral, documentary and digital (electronic). It allows them to expand their communication space – real and virtual.

The variety of communicative practices for legal, economic, cultural, educational subjects offered by libraries, is noted. The nature and content of communication practices are determined by the purpose of activity, the number of users and the level of users' skills, the format of interaction (traditional or virtual). Communicative practices of libraries are realized in a certain socio-cultural environment, which, on the one hand, determines their nature, and on the other – feels the communicative influence of the book collections themselves.

Attention is drawn to the tendency to create youth spaces in Ukrainian libraries – a free environment for communication, social initiatives, cooperation, learning,

creativity and active, meaningful and quality leisure. It is concluded that the potential of library collections, its own information and analytical products provide quick access to arrays of electronic information, service practice, focused on the needs of different users groups, contribute to the expansion of library communication space, its content and organization of communication centers for intellectual development, cultural exchange and interaction, education, business, interpersonal communication, leisure, etc.

Establishing effective information and communication interaction between its participants in the library system ensures its sustainability and further development of the library as a source of reliable information resources.

Keywords: strategic communications, communicative practices, communicative experience, communicative space, communicative policy, subject of communication, scientific communications.

Юлія Шлапак,

провідний редактор,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна

e-mail: dewchonka.77@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-1191-3847>**Е-ПОСІБНИК (Е-ПІДРУЧНИК):
АНАЛІЗ ПРОБЛЕМАТИКИ В ПРАЦЯХ НАУКОВЦІВ**

У статті розглядається питання затвердження класифікаторів в Україні, еволюція термінів, які маємо на сьогодні, «е-підручник», «е-посібник» (затверджено наказом МОН). Досліджуються питання впровадження в навчальний процес електронних технологій, зокрема електронних навчальних посібників та підручників; методологічні проблеми створення і використання електронної інформації в навчальному процесі; проблеми теорії та практики створення е-підручників (е-посібників). Наводяться програми, які варто застосовувати для створення е-підручників (е-посібників) – Acrobat Reader, Flash MX, 3D Studio MAX (об'єднання двох останніх програм дає можливість створити навчальні програми, що дають змогу забезпечити впровадження нових технологій, які відповідають світовим стандартам у сфері інформатизації).

Ключові слова: е-підручник, е-посібник, графічні ілюстрації, гіперпосилання, індустрія інформаційних послуг.

Створення комп'ютерних технологій у навчанні тісно співіснує з виданням навчальних посібників нової генерації, що відповідають потребам особистості того, хто навчається. Навчальні видання нової генерації покликані довести доцільність використання нових інформаційних технологій у навчальному процесі, зокрема е-підручників (е-посібників).

Електронний посібник має більш широкі можливості, отже, можна спостерігати кращі результати в навчанні. У контексті трансформації завдань освіти – мета «вивчення» змінюється метою «навчити вчитися» – підручник перестає бути навчальною книгою для закріплення матеріалу, який був повідомлений викладачем. Зростає його освітня, виховна й розвиваюча роль.

Укладені в минулому столітті підручники та посібники швидкими темпами застарівають – на допомогу сучасному навчальному процесу

приходить новий вид навчальної літератури – електронне навчальне видання.

Останнім часом питанням упровадження в навчальний процес електронних технологій, зокрема й різним аспектам організації та використання електронних навчальних посібників і підручників, приділялася увага таких дослідників, як В. Волинський, О. Гриценчук, І. Кузбит, В. Мадзігон. Проблеми теорії та практики створення електронних підручників і посібників досліджували українські й зарубіжні вчені, зокрема Л. Гризун; М. Беляєв, В. Вимятін, С. Григор'єв; Ю. Древе; С. Сисоєва; О. Шмегера. Електронні навчальні видання із соціально-гуманітарних дисциплін аналізували К. Блінова, О. Кириллов, Н. Самаріна, О. Штомпель і Л. Штомпель та ін.

Оскільки в Україні немає офіційного органу, до функцій якого віднесено затвердження статуту щодо видань на електронних носіях [15], варто прослідкувати становлення термінів (якими послуговуємося на сьогодні) «е-підручник» («е-посібник»). У Наказі Міністерства освіти і науки України від 17.06.2008 р. № 537 «Про затвердження Порядку надання навчальній літературі, засобам навчання і навчальному обладнанню грифів та свідоцтв Міністерства освіти і науки України» [14] ідеться про «електронні засоби навчального призначення». Згідно з п. 1.5.5 цього Наказу, це – «засоби навчання, що зберігаються на цифрових або аналогових носіях даних і відтворюються на електронному обладнанні (комп'ютерні програми загально-дидактичного спрямування, електронні таблиці, електронні бібліотеки, слайдтеки, тестові завдання, віртуальні лабораторії тощо)».

Електронний підручник безпосередньо не віднесено до навчальної літератури, немає прямих вказівок на те, що саме вважати за електронний підручник, і в розділах Наказу, що регламентують поняття електронних засобів загального й навчального призначення, відео- та аудіозасобів навчання. У п. 1.4 та 1.5 подається визначення навчальної літератури й засобів навчання відповідно до Державного стандарту України ДСТУ 3017–95 «Видання основні види: визначення і терміни» [2]. Зокрема, підручник – «це навчальне видання з систематизованим викладом дисципліни (її розділу, частини), що відповідає навчальній програмі й офіційно затверджене як таке» (п. 12.19 ДСТУ 3017–95). Близькими до поняття підручника є поняття «навчальний посібник» – «навчальне видання, що доповнює або частково (повністю) замінює підручник та офіційно затверджене як таке» (п. 12.15 ДСТУ 3017–95), а також «посібник» – «видання, призначене на допомогу в практичній діяльності чи оволодінні навчальною дисципліною» (п. 12.12 ДСТУ 3017–95).

З 1 липня 2010 р. в Україні набрав чинності ДСТУ 7157–2010 «Інформація та документація. Видання електронні. Основні види та вихідні відомості», де також немає визначень таких термінів, як «е-підручник», «е-посібник».

У 2012 р. Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України видає Наказ № 1060 «Про затвердження Положення про електронні освітні ресурси» [10], у якому поняття «електронний підручник» трактується як «електронне навчальне видання із систематизованим викладом дисципліни (її розділу, частини), що відповідає навчальній програмі».

Міністерством освіти і науки України Наказом № 440 від 02.05.2018 р. затверджено Положення про електронний підручник. Термін «е-підручник» вживається в документі в такому значенні: «е-підручник – електронне навчальне видання із систематизованим викладенням навчального матеріалу, що відповідає освітній програмі, містить цифрові об'єкти різних форматів та забезпечує інтерактивну взаємодію». Е-підручнику надається гриф МОН в установленому законодавством порядку. Е-підручники, яким надано відповідний гриф МОН, включаються до відповідного переліку е-підручників, що оприлюднюється на офіційному вебсайті Міністерства освіти і науки України, вебсайті Державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти», а також на Національній освітній електронній платформі [8].

На сайті Міністерства освіти і науки України 25 квітня 2019 р. було опубліковано проєкт наказу МОН «Про внесення змін до Положення про електронні освітні ресурси» для громадського обговорення (наказ № 1060 від 01.10.2012 р.) [6]. Завданням проєкту є привести Положення про електронні освітні ресурси у відповідність із законодавством та сучасними вимогами освітньої галузі, що сприятиме розробленню якісних електронних освітніх ресурсів, розвитку інформаційного освітнього простору закладів освіти, забезпеченню організації освітнього процесу за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій, підвищенню доступності та якості освіти. Реалізація акта сприятиме впровадженню цифрових технологій в освітню галузь, підвищенню якості електронних навчальних матеріалів та освітніх послуг. Однак у звіті про результати громадського обговорення йдеться про те, що пропозиції, отримані в процесі громадського обговорення (щодо розширення визначення окремих електронних освітніх ресурсів, додаткової їх класифікації), не було враховано, оскільки вони вносять надмірну деталізацію в проєкт акта та частково суперечать Положенню про електронний підручник, Порядку надання навчальній літературі, засобам навчання

і навчальному обладнанню грифів та свідоцтв Міністерства освіти і науки України (затвердженому наказом МОН від 17.06.2008 № 537), ДСТУ 3017:2015 «Видання. Основні види. Терміни та визначення», ДСТУ 7157:2010 «Інформація та документація. Видання електронні. Основні види та вихідні відомості», ДСТУ 2481–94 «Системи оброблення інформації. Інтелектуальні інформаційні технології. Терміни та визначення».

Проаналізувавши ряд літературних джерел і зважаючи на нинішню ситуацію, хочемо зауважити, що почасти е-підручниками (е-посібниками) називають електронні навчальні видання, які являють собою електронні копії друківаних (паперових) видань, не беручи до уваги комп'ютерні можливості подання матеріалу.

В умовах, коли відсутні затвержені класифікатори, організатори навчального процесу в кожному окремому закладі вищої освіти (далі – ЗВО) вимушені були вводити власні стандарти й класифікатори електронних засобів методичного забезпечення навчального процесу. При цьому не виключено, що положення нормативних матеріалів одного ЗВО не відповідатимуть вимогам, поданим в аналогічних за призначенням документах інших навчальних організацій, або ж визначатимуть як електронний підручник навчальне видання, за своїми характеристиками йому не відповідне.

Так, за Положенням про електронні навчальні видання Львівської політехніки електронний навчальний посібник належить до електронних навчальних видань. Електронний навчальний посібник – це електронне навчальне видання, яке доповнює або частково замінює підручник, офіційно затверджене як такий вид видання науково-методичною радою Національного університету «Львівська політехніка», відповідно до навчальної програми дисципліни (або декількох навчальних дисциплін) містить систематизований виклад її (їх) певних розділів [9].

У Положенні про підготовку навчальних видань та електронних засобів навчального призначення Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»¹ (нині – НТУ України «Київський політехнічний інститут ім. І. Сікорського») поняття «електронний навчальний посібник» та «електронний підручник» немає. (Як зазначається укладачами в передмові до документа, положення ґрунтуються на положеннях і нормах законів України «Про вищу освіту», «Про видавничу справу», «Про авторське право і суміжні права», Наказу МОН

¹ Положення затверджено методичною радою НТУУ «КПІ» 18.12.2008 р.

Україні 17.06.2008 р. № 537 «Порядок надання навчальній літературі, засобам навчання і навчальному обладнанню грифів та свідоцтв Міністерства освіти і науки України»).

У свою чергу доцент кафедри видавничої справи та редагування НТУ України «Київський політехнічний інститут ім. І. Сікорського», кандидат наук Н. Фіголь робить на той час спробу дати визначення поняттям «електронний підручник» та «електронний посібник». «Електронний підручник – електронне навчальне видання із систематизованим викладом дисципліни (її розділу, частини), що відповідає навчальній програмі та офіційно затверджене як таке, у зручній для вивчення й викладання формі, який пройшов редакційно-видавничу обробку, призначений для розповсюдження в незмінному вигляді, має вихідні дані». Електронний посібник – «електронне видання, призначене для допомоги в практичній діяльності чи в оволодінні навчальною дисципліною, матеріал у якому викладений у зручній для вивчення й викладання формі, що пройшов редакційно-видавничу обробку, призначений для розповсюдження в незмінному вигляді, має вихідні дані» [12]. Крім того, вона зазначає, що «з термінологією слід бути особливо обережними, не варто підмінювати поняття, адже це руйнує термінологічну систему галузі, утруднює сприйняття, заважає в комунікації та навчанні».

К. Бугайчук, доцент Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат медичних наук, дає таке визначення поняття «електронний навчальний посібник»: «навчальне електронне видання, що доповнює або частково (повністю) замінює підручник, у якому рівнозначно і взаємопов'язано за допомогою відповідних програмних засобів існує текстова, звукова, графічна та інша інформація, що забезпечує безперервність і повноту дидактичного циклу процесу навчання, служить для групового, індивідуального або індивідуалізованого навчання, відповідає навчальній програмі й призначене для використання у навчальному процесі» [1].

Актуальність матеріалу, викладеного в його статті, зумовлена потребами доуніфікації понять «електронний підручник», «електронний навчальний посібник», «електронний посібник» відповідно до Національного стандарту України ДСТУ 7157:2010. Викладені в статті ключові вимоги до структури електронних видань з юридичних дисциплін дають змогу запропонувати єдиний підхід до їх створення залежно від виду електронного видання. На підставі проведеного аналізу автором визначено основні переваги та недоліки електронних підручників. Викладені в статті положення дають можливість визначити перспективні напрями

досліджень із цієї теми: програмні засоби створення електронних підручників, методи застосування електронних підручників у навчальному процесі тощо [1].

Метою цієї праці є дослідити, як з розвитком інформаційних технологій змінювалося коло досліджуваних питань (щодо е-посібників, е-підручників) у працях науковців.

З початку 1980-х років інтенсивно розвивається новий напрям інформатизації навчання, пов'язаний зі створенням і застосуванням інтелектуальних навчальних систем, заснованих на розробках у сфері штучного інтелекту. Істотною частиною подібних систем є моделі того, хто навчається, процесу навчання, предметної сфери, на основі яких для кожного, хто навчається, може будуватися найбільш раціональна стратегія навчання. Бази знань інтелектуальних навчальних систем можуть містити експертні знання як у предметних галузях, так і у сфері теорії та методики навчання. Масове поширення персональних ЕОМ у 1980-х роках принесло у сферу освіти не тільки нові технічні, а й дидактичні можливості. До основних переваг ПЕОМ можна віднести їх доступність, простоту діалогового спілкування і звичайно ж графічні можливості. Застосування графічних ілюстрацій у навчальних комп'ютерних системах дає змогу не тільки збільшити швидкість передавання інформації тому, кого навчають, і підвищити інтенсивність її розуміння, а й сприяє розвитку таких важливих для фахівця якостей, як інтуїція, професійне чуття, образне мислення [11].

Поява запам'ятовуючих пристроїв з великими (сотні мегабайт) обсягами пам'яті та глобальних телекомунікаційних середовищ привела до створення навчальних програмних засобів, які використовують у своїй роботі гіпертекстові, мульти- й гіпермедіатехнології, системи «віртуальної реальності». Такі системи дали можливість створювати й масово тиражувати на лазерних компакт-дисках довідники, книги, енциклопедії тощо.

У свій час, у 2002 р., М. Біляєв, В. Демкін, Г. Можасєва зазначали, що створення електронних засобів навчального призначення є актуальним завданням сучасної освіти. У своїй праці вони розглядали методологічні проблеми створення і використання електронної інформації в навчальному процесі, надавали рекомендації щодо розроблення різноманітних видів освітніх електронних навчальних видань (далі – ОЕВ) [11]. Розвиток індустрії інформаційних послуг сфери освіти, яка включає виробництво освітніх електронних видань і програмно-методичного забезпечення, разом зі створенням та розвитком телекомунікаційних

структур окремих освітніх закладів і галузі в цілому, систем якості освіти, на їхню думку, становить основу формування інфраструктури інформатизації освіти. Було дано спробу класифікації ОЕВ, а також рекомендації щодо ефективної реалізації електронних видань і ресурсів для різних освітніх рівнів.

Кандидат наук С. Фіялка, НТУ України «Київський політехнічний інститут ім. І. Сікорського», у 2008 р. використовує термін ЕНВ – електронні навчальні видання. Крім того, зробивши аналіз наявних підходів до створення ЕНВ, автор говорить про відсутність єдиної концепції їх проектування. Підготовка таких видань потребує вирішення багатьох організаційних, методичних і технічних завдань. Тож відчувається необхідність проведення глибоких теоретичних досліджень [13]. Однією із серйозних проблем, на думку автора, є взаємодія між автором змістової частини, редактором і програмістом. Складність полягає в тому, що автор і редактор часто не мають цілісного уявлення про можливості комп'ютерних технологій, а програміст зазвичай не є фахівцем із предметної галузі створюваного навчального видання. Більше того, редакторів часто взагалі не залучають до підготовки ЕНВ.

Автор визначає ті переваги, що їх надає використання ЕНВ у навчальному процесі:

1. Інтерактивність, тобто наявність зворотного зв'язку (вбудовані тест-системи забезпечують миттєвий контроль засвоєння інформації, інтерактивний режим дає змогу обирати швидкість проходження навчального матеріалу).

2. Використання можливостей мультимедіа, об'єднання в інтерактивний продукт кількох способів подання інформації: текст, статична ілюстративна частина, динамічна ілюстративна частина та звук. Мультимедійні об'єкти поєднуються між собою гіперпосиланнями, відтак видання стає гіпермедійним.

3. Можливість переходу за посиланнями до додаткових джерел інформації.

4. Простота оновлення матеріалу, а також висока швидкість, із якою ці зміни передаються користувачам.

5. Можливість побудови простого й зручного механізму навігації в межах ЕНВ.

6. Розвинутий пошуковий механізм [13].

Істотною перевагою електронних підручників і посібників є можливість організації природного взаємозв'язку навчального матеріалу за допомогою гіперпосилань. Наявність їхньої розгалуженої структури

дає змогу отримати додаткову інформацію в процесі його засвоєння й при цьому швидко повернутися до основного тексту. Гіперпосилання допомагають переміщуватися по ЕНВ, переглядати малюнки, звертатися до інших видань, навіть написати електронний лист авторові з проханням роз'яснити певні моменти. Зокрема, гіперпосилання можуть забезпечувати перехід:

- від змісту до тексту;
- від посилань у тексті до ілюстрацій, таблиць, списків літератури;
- від тексту до деяких інших електронних документів, розміщених в Інтернеті, що розглядаються як додаткова література, а також до анімаційних, аудіо- і відеофайлів із динамічним описом процесів чи явищ тощо;
- від термінів, що трапляються в основному тексті й потребують пояснення, до глосарія;
- від умовних позначень і скорочень, наявних у тексті, до їх узагальненого переліку, а в разі його відсутності – до інших фрагментів видання, де вони розшифровуються;
- від тексту до блоку додаткової інформації (за його наявності);
- від тексту до приміток і коментарів;
- від термінів і понять, які містяться в покажчиках, до основного тексту, у якому вони згадуються [13].

Наголошувалося, що, готуючи ЕНВ, обов'язково треба дотримуватися ієрархії заголовків, не перевантажувати текст складними термінами, ретельно працювати над добором фактичного матеріалу. До того ж е-підручник (е-посібник) треба створити так, щоб його параграфи можна було читати незалежно один від одного. Розділи повинні бути короткими, кожний з яких має містити вичерпну інформацію з одного конкретного питання. Зауважимо, що, створюючи е-підручник (е-посібник), треба неодмінно мати на увазі рівень комп'ютерних знань студентів, їхню загальну підготовку. Ще тоді автором було зауважено, що паперові та електронні видання належать до різних засобів навчання, кожний з яких має свої дидактичні можливості, і ЕНВ найближчим часом не замінять традиційних друкованих підручників та посібників (що ми спостерігаємо й через 12 років). Навіть у закордонних системах дистанційної освіти, де технічний рівень оснащення навчального процесу дуже високий, частка друкованих книг досі залишається значною.

У свою чергу Ю. Жарких, С. Лисоченко, Б. Сусь, О. Третяк [5] у 2012 р. е-підручники (е-посібники) відносять до електронних навчальних матеріалів (далі – ЕНМ). У своєму посібнику автори розглядають та аналізують сучасні на той час способи отримання, призначення ЕНМ – комерційні

ЕНМ, ЕНМ відкритого доступу, ЕНМ власного виробництва навчальних закладів; засоби для створення ЕНМ в освіті, що дає можливість кардинально підвищити ефективність роботи як викладача, так і студента – електронні копії друкованих матеріалів, прості програмні засоби для створення ЕНМ, засоби створення за шаблонами, спеціалізовані програмні пакети, а також розглядають міжнародні стандарти. Посібник містить значну кількість прикладів ЕНМ, створених у різних програмних середовищах. Значну увагу приділено розгляду систем управління навчанням, складанню тестових завдань, надійності та оптимізації тестів для комп'ютерного тестування знань.

Ряд фахівців присвячували свої праці технології, засобам створення е-підручників (е-посібників). Зокрема, В. Нелюбов, О. Дубів, О. Куруца у своєму навчальному посібнику комплексно розглядають питання створення електронних навчальних матеріалів: підручників, навчальних посібників, методичних вказівок [3]. У достатньому обсязі описано роботу з програмою для створення підручників у вигляді презентацій MS PowerPoint. Основна увага приділяється особливостям підготовки і створення різноманітних навчальних матеріалів. Посібник призначено для викладачів навчальних закладів усіх рівнів акредитації. Також він буде корисним для аспірантів, наукових співробітників і студентів.

Н. Кононец, М. Гриньова у своїй праці [4] розглядають програмні засоби, які дадуть змогу найшвидше створити е-посібник для впровадження ресурсно-орієнтованого навчання студентів у вищій школі. Вони запропонували методичні рекомендації щодо розроблення електронних освітніх ресурсів локального та відкритого типів у середовищі інформаційної системи «Конструктор електронних підручників» (Constructor Electronic books 1.1.3), конструктори сайтів Jimdo.com, SunRav.

Т. Нападій, Н. Слабіцька у своїх методичних рекомендаціях [7] зазначають щодо доречності створення е-підручників (е-посібників) у такому форматі, як Acrobat, і таких програмах, як Flash MX і 3D Studio MAX. Автори зазначають, що добре зарекомендував себе формат PDF електронних документів від компанії зі світовим ім'ям Adobe Systems. Для читання електронних підручників у цьому форматі застосовується вільно розповсюджувана програма Acrobat Reader. Для створення ж електронних підручників використовується програма Acrobat із широкими можливостями, цілком доступна освітнім організаціям. Багато мільйонів електронних документів у світі виконано саме у форматі PDF.

Багато електронних підручників мають за основу програму Flash MX, що являє потужну систему для створення анімаційних файлів для

Web. Майбутнє – за дистанційним навчанням, тож вивчення й застосування цієї програми не є випадковим. Широко розповсюджених програм моделювання досить багато, однак однією з кращих програм тривимірного моделювання й мистецтва анімації для створення візуальних ефектів є програма 3D StudioMAX. Програма дає можливість змодельовати багато матеріалу шляхом використання різноманітних базових об'єктів. Приваблює тим, що в ній можна відчути себе творцем навіть фільму, виступати в ролі режисера, оператора, композитора, усіх тих, хто створює фільм. Звичайно, цей процес займає багато часу, але якщо він вам подобається, то час пройде непомітно. Об'єднання програм 3D MAX і Flash MX дає можливість створити навчальні програми, які дають змогу забезпечити впровадження нових технологій, що відповідають світовим стандартам у сфері інформатизації. Завдяки використанню тривимірного моделювання 3D MAX і зручному інтерфейсу Flash нові комп'ютерні програми стали наочними, барвистими та цікавими тим, хто навчається.

Говорячи про формати Word, PowerPoint, автори зазначають, що немає потреби представляти документи в цих поширених форматах – за їхньою допомогою можна легко і швидко підготувати якісний електронний навчальний посібник із вбудованою системою самоконтролю.

Отже, уперше про поняття «електронні засоби навчального призначення» було згадано в Наказі Міністерства освіти і науки України від 17.06.2008 р. № 537 «Про затвердження Порядку надання навчальній літературі, засобам навчання і навчальному обладнанню грифів та свідоцтв Міністерства освіти і науки України», де йдеться про «електронні засоби навчального призначення». Однак визначення понять «е-підручник» / «е-посібник» немає.

У 2010 р. в Україні набуває чинності ДСТУ 7157–2010 «Інформація та документація. Видання електронні. Основні види та вихідні відомості». Визначення таких термінів, як «е-підручник», «е-посібник», відсутні.

У 2018 р. Міністерством освіти і науки України наказом № 440 затверджено Положення про електронний підручник. У документі термін «е-підручник» вживається в такому значенні: «е-підручник – електронне навчальне видання із систематизованим викладенням навчального матеріалу, що відповідає освітній програмі, містить цифрові об'єкти різних форматів та забезпечує інтерактивну взаємодію».

Водночас цілком логічними на той час – за відсутності затверджених класифікаторів – видаються спроби організаторів навчального процесу в кожному окремому ЗВО вводити власні стандарти й класифікатори електронних засобів методичного забезпечення навчального процесу.

При цьому, зрозуміло, такі стандарти / класифікатори відмінні один від одного.

Список бібліографічних посилань

1. Бугайчук К. Електронний підручник: поняття, структура, вимоги. *Інформ. технології і засоби навчання*. 2011. № 2 (22). URL: <http://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/437>.

2. ДСТУ 3017–95 «Видання. Основні види. Терміни та визначення» (Інформація та документація). URL: http://science.crimea.edu/zapiski/vidanya/dcty3017_95.pdf.

3. Електронний підручник: електронний навчальний посібник / В. О. Нелюбов, О. В. Дубів, О. С. Куруца. Ужгород : ДВНЗ «УжНУ», 2016. URL: <https://www.slideshare.net/ssuser634130/ss-84364623>.

4. Засоби створення електронного посібника для ресурсно-орієнтованого навчання / Н. Кононець, М. Гриньова. *Проблеми сучас. підруч.* 2018. Вип. 20. С. 166–179. URL: <http://ipvid.org.ua/upload/iblock/5a4/5a4e4218e16e38910e5cf300e13e6a3f.pdf>.

5. Комп'ютерні технології в освіті : навч. посіб. / Ю. С. Жарких, С. В. Лисоченко, Б. Б. Сусь, О. В. Третяк. Київ : Видав.-поліграф. центр «Київ. ун-т», 2012. 239 с.

6. МОН пропонує для громадського обговорення проект наказу «Про внесення змін до Положення про електронні освітні ресурси». *М-во освіти і науки України : веб-сайт*. 2019. 25 квіт. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-proponuye-dlya-gromadskogo-obgovorennya-proekt-nakazu-pro-vnesennya-zmin-do-polozhennya-pro-elektronni-osvitni-resursi..>

7. Підготовка до створення електронного посібника. Навчально-методичний кабінет-2012 : методичні рекомендації / Т. Нападій, Н. Слабіцька ; Галицький коледж ім. В. Чорновола. Тернопіль, 2012. URL: http://gi.edu.ua/images/stories/vykladachu/prof_zrostanna/shkola_vykladacha/skarbnychka/pidgotovka_do_stv_elaktron_pidruchnykiv.pdf.

8. Положення про електронний підручник : Наказ № 440 від 02.05.2018 р. *Верховна Рада України : офіц. вебпортал*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0621-18>.

9. Положення про електронні навчальні видання Львівської політехніки. URL: http://nauka.lp.edu.ua/fileadmin/nauka/files/Normativni_dokumentu_NYLP/p.383-394_pro_electronni_nav4alni_vudannja.pdf (дата звернення: 05.03.2015).

10. Про затвердження Положення про електронні освітні ресурси :

Наказ № 1060 від 01.10.2012 р. Верховна Рада України : офіц. веб-портал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/index>.

11. Теоретические основы создания образовательных электронных изданий / М. И. Беляев, В. П. Демкин, Г. В. Можаяева [и др.]. Томск, 2002.

12. Фіголь Н. Електронний навчальний посібник чи підручник: до проблеми визначення. *Вісн. Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Сер. «Проблеми української термінології»*. 2012. № 733. С. 53–56.

13. Фіялка С. Б. Принципи організації електронних навчальних видань із культурознавства. URL: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=2348>.

14. Про затвердження Порядку надання навчальній літературі, засобам навчання і навчальному обладнанню грифів та свідоцтв Міністерства освіти і науки України : Наказ від 17.06.2008 р. № 537. *Верховна Рада України : офіц. вебпортал*. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0628-08>.

15. Шлапак Ю. Електронний підручник як інструмент роботи з інформацією: функціональний аспект. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2015. Вип. 41. С. 209–222.

References

1. Buhaichuk, K. (2011). Elektronnyi pidruchnyk: poniattia, struktura, vymohy [Electronic textbook: concept, structure, requirements]. *Informatsiini tekhnologii i zasoby navchannia – Information Technologies and Facilities of Studies*, 2 (22). Retrieved from <http://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/437> [in Ukrainian].

2. DSTU 3017–95 «Vydannia. Osnovni vydy. Terminy ta vyznachennia» (Informatsiia ta dokumentatsiia) [State standard of Ukraine of a 3017–95 «Edition. Basic kinds. Terms and determinations»]. Retrieved from http://science.crimea.edu/zapiski/vidanya/dcty3017_95.pdf [in Ukrainian].

3. Neliubov, V. O., Dubiv, O. V., Kurutsa, O. S. (2016). Elektronnyi pidruchnyk: elektronnyi navchalnyi posibnyk [Electronic textbook: electronic train aid]. Uzhhorod: DVNZ «UzhNU». Retrieved from <https://www.slide-share.net/ssuser634130/ss-84364623> [in Ukrainian].

4. Kononets, N., Hrynova, M. (2018). Zasoby stvorennia elektronnoho posibnyka dlia resursno-oriietovanoho navchannia [Facilities of creation of electronic manual are for the resource-oriented studies]. *Problemy suchasnoho pidruchnyka – Of Problem of Modern Textbook*, 20, 166–179. Retrieved from <http://ipvid.org.ua/upload/iblock/5a4/5a4e4218e16e38910e5cf300e13c6a3f.pdf> [in Ukrainian].

5. Zharkyykh, Yu. S., Lysochenko, S. V., Sus, B. B., Tretiak, O. V. (2012). *Kompiuterni tekhnologii v osviti* [Computer technologies are in education]. Kyiv: Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr «Kyivskiy universytet» [in Ukrainian].
6. MON proponuie dlia hromadskoho obhovorennia proekt nakazu «Pro vnesennia zmin do Polozhennia pro elektronni osvichni resursy» [The department of education and science offers for a public discussion the project of order «About making alteration to Statute about electronic educational resources»]. *Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy: vebsait – Department of Education and Science of Ukraine: website*. April 25, 2019. Retrieved from <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-proponuye-dlya-gromadskogo-obgovorennya-proekt-nakazu-pro-vnesennya-zmin-do-polozhennya-pro-elektronni-osvichni-resursi> [in Ukrainian].
7. Napadii, T., Slabitska, N. (2012). *Pidgotovka do stvorennia elektronnoho posibnyka. Navchalno-metodychnyi kabinet-2012. Metodychni rekomendatsii* [Preparation is to creation of electronic manual. Methodical recommendations]. Retrieved from http://gi.edu.ua/images/stories/vykladachu/prof_zrostanta/shkola_vykladacha/skarbnychka/pidgotovka_do_stv_elaktron_pidruchnykiv.pdf. Ternopil [in Ukrainian].
8. *Polozhennia pro elektronnyi pidruchnyk: Nakaz No. 440 vid 02.05.2018 r.* [Order No. 440 from 02.05.2018 «Statute about an electronic textbook»]. *Verkhovna Rada Ukrainy: veb-portal – Verkhovna Rada of Ukraine: official web-portal*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0621-18> [in Ukrainian].
9. *Polozhennia pro elektronni navchalni vydannia Lvivskoi politekhniki* [Position is about electronic educational editions of the Lviv polytechnic university]. Retrieved from http://nauka.lp.edu.ua/fileadmin/nauka/files/Normativni_dokumentu_NYLP/p.383-394_pro_electronni_nav4alni_vudannja.pdf [in Ukrainian].
10. *Pro zatverdzhennia Polozhennia pro elektronni osvichni resursy: Nakaz No. 1060 vid 01.10.2012 r.* [Order No. 1060 from 01.10.2012 «About claim of Statute about electronic educational resources»]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/index> [in Ukrainian].
11. Beliaev, M. I., Demkin, V. P., Mozhaeva, G. V. et al. (2002). *Teoreticheskie osnovy sozdaniia obrazovatelynykh elektronnykh izdaniy* [Theoretical bases of creation of educational electronic editions]. Tomsk [in Russian].
12. Fihol, N. (2012). *Elektronnyi navchalnyi posibnyk chy pidruchnyk: do problemy vyznachennia* [Electronic train aid or textbook: to the problem of determination]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». Seriya «Problemy ukrainskoi terminologii» – Announcer of the National*

University the «Lviv Polytechnic University». Series of «Problem of Ukrainian Terminology», 733, 53–56 [in Ukrainian].

13. Fiialka, S. B. Pryntsyty orhanizatsii elektronnykh navchalnykh vydan iz kulturoznavstva [Principles of organization of electronic educational publications in cultural studies]. Retrieved from <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=2348> [in Ukrainian].

14. Pro zatverdzhennia Poriadku nadannia navchalnii literaturi, zasobam navchannia i navchalnomu obladnanniu hryviv ta svidotstv Ministerstva osvity i nauky Ukrainy: Nakaz vid 17.06.2008 r. No 537 [Order from 17.06.2008 No 537 «About claim of Order of grant to educational literature, facilities of studies and educational equipment of vultures and certificates of Department of education and science of Ukraine»]. *Verkhovna Rada Ukrainy: vebportal – Verkhovna Rada of Ukraine: official web-portal*. Retrieved from <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0628–08> [in Ukrainian].

15. Shlapak, Yu. (2015). Elektronnyi pidruchnyk yak instrument roboty z informatsiieiu: funktsionalnyi aspekt [An electronic textbook as a tool for working with information: a functional aspect]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy im. V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, 41, 209–222 [in Ukrainian].*

Стаття надійшла до редакції 25.03.2020.

Yuliia Shlapak,

Leading Editor,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskiy Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: dewchonka.77@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-1191-3847>

E-Manual (E-Textbook): Analysis of Range of Problems in Scientists' Works

Today, electronic textbooks (electronic manuals) special position in the system of education facilities does not cause doubts, although a close examination of all properties of electronic manuals gives an opportunity to assert that swingeing majority of requirements that is pulled out to modern educational literature on a paper carrier, spread to them.

In the context of transformation of education tasks – the aim of «study» gave the way to «teach to study» – a textbook is no longer an educational book for fixing of information verbalized by a teacher. Grows him educational, educator and developing role that before on itself took a paper textbook (manual).

In Ukraine only in 2012 Ministry of education and science, youth and sport of Ukraine gives out Order No 1060 On Approval of Provision on electronic educational

resources, and the concept electronic textbook is interpreted as electronic educational edition with the systematized exposition of discipline (its division, part) that answers an on-line tutorial.

Electronic textbooks became an object of scholars' attention, and in their researches they examined methodological problems of creation and usage of electronic information in an educational process, provided guidance on development of various types of electronic educational editions. S. Fiialka, analysing the problem of creation and use of electronic textbooks (electronic manuals), specifies on that one of serious problems there is co-operation between the author of semantic part, editor and programmer. The difficulty is that an author and editor often do not have an integral idea about possibilities of computer technologies, and a programmer usually is not a specialist on subject industry of the created educational edition. Moreover, editors often in general does not bring over to preparation.

On the whole, application of informative facilities of studies gives good economic feasibilities for realization of various didactics ideas and principles of organization of educational process, fills activity of teacher fundamentally by new maintenance. Application of information technologies called to activate the process of teaching of material, educational discipline, promote efficiency of educational process.

Keywords: e-textbook, e-manual, graphic illustrations, hyperlinks, industry of informative services.

Інесса Тимошенко,

директор Васильківського коледжу,

Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»

вул. Декабристів, 39, м. Васильків, Київська область, 08601, Україна

e-mail: hatacmt@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-1323-1898>

СУЧАСНІ ЕЛЕКТРОННІ РЕСУРСИ ЯК ФАКТОР ІНТЕГРАЦІЇ В СИСТЕМІ НАУКОВИХ КОМУНІКАЦІЙ МЕДИЧНОЇ ГАЛУЗІ

У праці аналізуються сучасні електронні ресурси, їх практична спрямованість, дається оцінка значущості нових комунікаційних засобів у системі наукових комунікацій медичної галузі. Автором порушується питання про труднощі опанування нових комунікаційних засобів, подолання яких потребує відповідних рішень, спрямованих на створення єдиного інформаційного медичного простору, зокрема електронного. Для аналізу використовуються запропоновані основні види біомедичних електронних ресурсів: бази даних, електронні бібліотеки.

З розвитком технологій доступу до наукової літератури з'явилося декілька напрямів, об'єднаних загальним гаслом «відкритий доступ». Ініціатива відкритого доступу проголошує основні принципи використання нових можливостей електронних видань для забезпечення широкого доступу та обміну думками вчених, при цьому важливо зберігати експертну оцінку, архівувати наукові публікації та поважати авторські права. Запропоновано нові наукові напрями, спрямовані на зміну компонентів, підсистем та поповнення новими елементами, що істотно впливає на сучасні моделі наукового спілкування та створення принципово нових комунікаційних ресурсів вітчизняних інформаційних систем.

Ключові слова: електронні ресурси, бази даних, електронні видання, електронні бібліотеки, комунікація, біомедична інформація, інформаційно-комунікаційне середовище.

З розвитком Інтернету дедалі більш вагома частка інформаційних ресурсів переміщується у віртуальну сферу, удосконалюються способи створення, доставки й оплати електронних джерел, отже, збільшується загальне соціальне значення інформаційного потенціалу Інтернету.

Істотні зміни змісту документаційної роботи обумовлені сучасним станом і розвитком технологій інформаційного середовища, тому розши-

рення можливостей нових інформаційних технологій сприяє фундаментальним змінам філософії бачення документаційної діяльності, які відбуваються в поступовому переході від забезпечення доступу до необхідного документа до надання консолідованої інформації про пріоритетні напрями розвитку наукової діяльності установи. Таким чином, зростає потреба в оновленні методологічної бази, теорії й методики документаційної діяльності та інформаційного забезпечення інноваційної діяльності.

Обсяг інформації в електронному середовищі, що зростає, потребує відповідного рівня розв'язання проблем пошуку, накопичення, зберігання й обміну інформаційними ресурсами [12, с. 75–76].

Розв'язанню цієї проблеми присвячено чимало досліджень [1, 4, 2, 6, 8, 9]. Визначення шляхів оптимізації патентно-інформаційного пошуку біомедичних ресурсів Інтернету відбувалося за різними напрямками. Серед найбільш популярних було вивчення інформативності та пошукових можливостей медичних баз даних, формування пошукових стратегій, виявлення нових комунікаційних засобів і каналів тощо [2, с. 23; 9, с. 81]. Інші фахівці досліджували можливості та інформативність наявних медичних сайтів в Інтернеті за окремою медичною галуззю, складання їх списків [3, с. 108; 9, с. 80; 14, с. 156]. Так, Л. Негрей і Л. Немирович при вивченні інформаційного масиву Інтернету з урології надали перевагу спеціалізованому урологічному серверу й центральній інформаційній платформі Європейської асоціації урологів, яка забезпечує комунікаційний обмін науковою інформацією та клінічним досвідом між лікарями-урологами. Корисним для інформаційних фахівців є також аналіз світових патентних ресурсів, зокрема бази даних Європейського патентного відомства, з метою здійснення інформаційного забезпечення пріоритетних інноваційних напрямів, зокрема радіології. Актуальним залишається питання аналізу сучасних електронних ресурсів та оцінювання значущості нових комунікаційних засобів у системі наукових комунікацій медичної галузі.

Мета статті – розглянути електронні ресурси на сучасному етапі розвитку системи наукових комунікацій, з'ясувати особливості проблеми та напрями її розв'язання.

У результаті інтенсивного розвитку інформаційно-комунікаційних технологій відбувається стирання меж між чітким визначенням електронних ресурсів, адже виникає конвергенція різних типів ресурсів аж до розмивання меж між ними.

До основних видів біомедичних електронних ресурсів можна віднести:

1. Бази даних: повнотекстові й інші бази даних з можливостями пошуку, зокрема медико-біологічні бази даних; бібліотечні електронні каталоги

різних типів і бібліографічні покажчики; електронні архіви діагностичної інформації; радіологічні ресурси за окремими розділами (ультразвук, радіонуклідна діагностика, магнітний резонанс, комп'ютерні зображення в медицині) тощо.

2. Електронні бібліотеки, зокрема інтегровані вебплатформи як інтелектуальний шлюз для доступу до високоякісної, сучасної та достовірної медико-біологічної та фармакологічної інформації [12].

Водночас інформаційно-комунікаційним засобом біомедичних електронних ресурсів можна назвати електронні видання. Загалом їх можна систематизувати за технологічним принципом у дві групи:

1. Електронні видання, які представлено бібліотекою в електронному вигляді – на сайті бібліотеки як окремий проєкт або ж у внутрішній базі даних бібліотеки у вигляді архіву. Такі збірники тематично можна розділити на видання медичних конференцій, симпозіумів, виставок тощо; медичних й інших видавництв; загальномедичних та офіційних служб (Всесвітньої організації охорони здоров'я, Американської медичної асоціації та ін.); медичних асоціацій й інших громадських організацій; медичних відділень, клінік та шпиталів університетів; навчальних і науково-дослідних інститутів медико-біологічного профілю; окремих медичних напрямів (кардіологія, радіологія, онкологія тощо).

2. Електронні видання, які представлено бібліотекою за допомогою вебсайту, тобто створений сайт на основі бази даних, зокрема вебсайти наукових фахових видань, сайти виробників медичного діагностичного устаткування й контрастних засобів, вебсайти різних організацій. Наприклад, актуальним сьогодні видається наявність вебсайту фахового видання з українським та англійським інтерфейсами згідно з вимогами МОН України.

Розвиток інформаційних технологій, інформаційно-комунікаційного середовища сприяє розширенню використання інфографіки в бібліотечній сфері. Інфографіка надає величезні можливості щодо представлення інфографічних продуктів для електронних видань та репрезентацій проєктів як на порталах, так і у виданнях, які представляють інфографічну продукцію для читача в інформаційному просторі.

Переважну кількість електронних документів становлять медико-біологічні бази даних (надалі – БД). У результаті широкого впровадження в інформаційну діяльність обчислювальної техніки в 60–70-х роках ХХ ст. найважливішим видом інформаційних послуг стало використання бібліографічних та реферативних баз даних, яким на сучасному інформаційному ринку послуг донині належить провідне місце [14, с. 190; 19, с. 52; 15, с. 63].

Існує понад 300 різних БД з біомедичної інформації, які можуть бути довідковими, бібліографічними, реферативними, фактографічними й повнотекстовими. Наприклад, однією з найпопулярніших є БД «Medline», яку створено Національною медичною бібліотекою США. Це – мультифункціональна інформаційна пошукова система, яку активно використовують не лише медичні працівники для пошуку клінічної інформації, а й інформаційні та бібліотечні працівники для проведення різних наукометричних досліджень.

Частина електронних видань є довідковими – вони присвячені інформаційним ресурсам різних мереж і виконують роль лоцмана під час навігації в Інтернеті. У світі функціонує велика кількість покажчиків з медичної інформації – «Biomedical Information Resources & Services» (<http://www.mic.ki.se/Other.html>), «Doctor's Guide» (<http://www.pslgroup.com>), «Medical World Search» (<http://www.mwsearch.com>), «Medical Links» (<http://www.geocities.com>), «Medscape» (<http://www.medscape.com>) та ін.

Найважливішим джерелом у системі наукової комунікації є науковий журнал, який перший зазнав змін, пов'язаних з активним розвитком медичної інформаційної індустрії, тобто має ще одну форму – електронну [5, с. 65].

Популярність електронної форми наукових журналів, широкі можливості дистанційного доступу, з одного боку, висока вартість отримання повних текстів статей – з іншого, стали стимулом для розповсюдження міжнародних спонсорських проєктів, що стосуються розвитку програм забезпечення вільного доступу до світових наукових інформаційних ресурсів [10, с. 35].

В Україні завдяки таким благодійним інформаційним програмам науковці отримали можливість доступу до світових наукових ресурсів, багато бібліотек та інформаційних центрів було оснащено комп'ютерами та доступом до Інтернету. Першими та найглобальнішими стали ініціативи ІНТАС (Міжнародна асоціація підтримки співробітництва з ученими країн СНД) у 1996 р., завдяки якому наукові та навчальні установи України, зокрема й медичні, отримали можливість одержувати копії зарубіжних публікацій на паперових носіях. У 2000 р. стартував проєкт «Електронна наукова інформація для бібліотек і наукових організацій» із забезпеченням доступу вчених країн СНД до наукових результатів, опублікованих у західноєвропейських журналах. У рамках проєкту надавався безкоштовний доступ до електронних журналів видавництва Springe і Blackwell-Science, а також до бази даних Electronic Journals Library, яка містить колекцію електронних журналів.

Проект Всесвітньої організації здоров'я (ВОЗ) «Health InterNetwork Access to Research Initiative» (HINARI) забезпечив вільний доступ до повних текстів біомедичних наукових журналів. Однак з березня 2009 р. цей проєкт значно скоротив безоплатний доступ до більшості періодичних видань. Зробивши журнали дорогими, комерційні видавці представили нову можливість встановити контакти із світовою науковою спільнотою за цілком доступними для нього цінами.

Широкі можливості отримання доступу до зарубіжних наукових публікацій поставили перед інформаційними фахівцями нові завдання: з одного боку, вибрати найінформативніші ресурси, з іншого – забезпечити доступ до спеціалізованої інформації, необхідної при виконанні пріоритетних інноваційних завдань. Тому впродовж декількох років інформаційні фахівці спільно з медиками активно здійснюють ознайомлення та оцінювання електронної медичної інформації.

Щодо формування вітчизняного ринку електронних наукових медичних видань, то він ще перебуває на етапі свого зародження. Значна більшість наукових видань уже мають електронну форму, але менша кількість із них має доступ через Інтернет. Зростає кількість українських наукових медичних журналів (близько 50 найменувань), що мають вільний безоплатний доступ до повних текстів, зокрема «Український медичний часопис» (<http://www.umj.kiev.ua/arluv.php>), «Український радіологічний журнал» (<http://www.imr.kharkov.ua>), «Український кардіологічний журнал» (<http://AmwTql.ldev.ua/cardioJ/frIndex.htm>), «Український нейрохірургічний журнал» (<http://www.inteTnag.ltiev.ua/uan/bulet/list.html>) та ін.

Необхідність створення сучасного, нормативно підкріпленого, постійно функціонуючого, добре структурованого та зручного для користувачів інформаційно-комунікаційного засобу для поширення наукової інформації й забезпечення професійного спілкування сприяла появі на межі XX–XXI ст. нового класу інформаційних систем – електронних бібліотек (далі – ЕБ). Можна стверджувати, що ЕБ найкраще підходять для забезпечення сучасних наукових інформаційних комунікацій в електронному просторі. ЕБ розвиваються як мережеві інформаційні системи, у яких накопичуються та структуруються великі інформаційні масиви. Інструментальні засоби цих систем забезпечують використання електронних інформаційних ресурсів у мережі та реалізацію комплексів різноманітних мережевих інформаційних послуг. Наукові ЕБ стали новим засобом поширення інформації в електронному середовищі, їх можна розглядати як сукупність засобів наукових комунікацій і результатів наукової діяльності.

Інтегровані вебплатформи – інтелектуальний шлюз для доступу до високоякісної, сучасної та достовірної медико-біологічної та фармакологічної інформації. Ці нові когнітивні моделі наукових комунікацій забезпечують доступ до знань і транспортування їх електронними каналами.

«Ельзевір» (Elsevier) – найбільший у світі видавничий холдинг, зокрема й з медицини, який об'єднує десятки відомих видавництв (Academic Press, Churchill Livingstone, Mosby, Saunders та ін.). Видавництво випускає близько 10 тис. найменувань довідників і клінічних керівництв, підручників, атласів, а також періодичних видань, що охоплюють усі сфери сучасної медичної науки, клінічної практики й послуг охорони здоров'я.

Реферативна база даних і наукометрична платформа Scopus видавничої корпорації Elsevier містить понад 50 млн реферативних записів. У тому числі в базі даних проіндексовано 21 тис. назв наукових журналів 5 тис. міжнародних видавництв, 340 книжкових серій і 4,9 млн матеріалів конференцій. Видання індексуються у Scopus із різним хронологічним охопленням, найповажніші наукові часописи представлено архівами, починаючи з першого випуску першого тому. Рубрикатор Scopus (ASJK) має 27 базових тематичних розділів, поділених на 335 підрозділів, політематичні статті індексуються одразу в кількох розділах. Галузеве покриття розподіляється на «Медичні науки» («Медицина», «Ветеринарна справа та ветеринарна медицина», «Медичні професії», «Сестринська справа», «Стоматологія», «Фармакологія, токсикологія та фармацевтичні науки») – 40% [17].

Серед найбільш відомих і популярних електронних інформаційних ресурсів світу є Біомедична бібліотека Нідерландів, що має широкий спектр різних електронних інформаційних продуктів, серед яких:

– Embase – база даних з медико-біологічних та фармакологічних наук (містить понад 19 млн статей з понад 7 тис. журналів, виданих з 1974 р.; це унікальна комбінація двох БД – Embase і Medline на платформі Elsevier);

– Система клінічних знань MD Consult (Clinical Knowledge System) пропонує декілька ресурсів медичної інформації в модульному форматі, які можуть використовуватися як незалежно один від одного, так і в комплексі. Надає доступ до книг і довідників, реферативних БД, рекомендацій з клінічної практики, медичних новин та звітів; до матеріалів для підвищення кваліфікації, пошукових систем матеріалів медичної тематики в Інтернеті; журналів, відомостей про медикаменти; думок експертів;

– xPharm – інтерактивний центр фармакологічної інформації, який охоплює матеріали з молекулярних мішеней, агентів, супутніх порушень і принципів їх взаємодії;

– Biopendium – найдокладніший у світі ресурс з протеоміки для визначення і встановлення пріоритету мішеней, а також для аналізу крупного масиву даних;

– предметні колекції ScienceDirect;

– довідково-енциклопедичні видання на платформі ScienceDirect та ін. [1, с. 159].

У зв'язку з розвитком технологій забезпечення доступу до наукової літератури виникло декілька напрямів, об'єднаних загальним гаслом – відкритий доступ (до речі, «відкритий» – це не означає завжди безкоштовний доступ).

Технологію публікації журналів у відкритому доступу (далі – ВД) було розроблено й підтримано проектом коаліції Scholarly Publishing and Academic Resources Coalition (SPARC), учасниками якої були університетські бібліотеки та інформаційні служби Північної Америки, Великої Британії, Ірландії й ряду азіатських країн. Згідно з технологією ВД, матеріал статті проходить наукове реферування, оплачується автором, а потім надається безкоштовно всім користувачам. Є й інші підходи, серед яких публікації за рахунок автора; моделі самоархівзації; інституційні та тематичні репозитарії; проекти корпорації Google та компанії Microsoft і традиційні проекти бібліотек.

Серед найбільш відомих рішень у галузі відкритого доступу є ініціатива Національного інституту здоров'я США, згідно з якою у 2005 р. почалася програма забезпечення загальнодоступності результатів державних досліджень, завдяки створенню ряду інформаційних центрів (спільно з Національною медичною бібліотекою США). Основна місія центрів – реалізація функції міжнародної цифрової бібліотеки з відкритим, вільним і необмеженим доступом.

Характеризуючи українські медичні ресурси Інтернету, можна зазначити, що їх кількість збільшується з кожним роком. Інформація має досить широкий спектр охоплених напрямів. Велика частина містить інформацію про численні вітчизняні та зарубіжні медичні установи, що надають різноманітні медичні послуги. Найбільш популярним є каталог медичних сайтів України «УКРМЕД», створений на початку 1999 р. з метою збору, упорядкування та пошуку медичних сайтів і сторінок, що створюються для медицини в українському Інтернеті. На початку 2001 р. реструктуризовано каталог «УКРМЕД» у повноцінну БД – Реєстр

медичних ресурсів УкрНету, де зібрано всі відомі сторінки медичної тематики, що стосуються України.

Важливо зазначити, що, незважаючи на наявність великої кількості різноманітних зарубіжних медичних БД, створення вітчизняних інформаційних систем є одним з пріоритетних й актуальних завдань сьогодення.

Незважаючи на кризовий стан економіки, в Україні відбуваються процеси реформування системи охорони здоров'я, головна з них – інтеграція системи охорони здоров'я у світовий інформаційний простір.

Згідно з Концепцією державної політики інформатизації охорони здоров'я України [11, с. 115–118], для практичного впровадження інформаційних технологій у лікувальний та діагностичний процес, медичну науку й освіту створюється відповідна галузева інфраструктура.

Основою розвинутої інфраструктури медичної інформатики є створення Національної медичної комп'ютерної мережі прямого доступу «УкрМедНет». Проєкт «УкрМедНет» розроблено відповідно до Концепції державної політики інформатизації охорони здоров'я України [7] (затвердженої в червні 1995 р.), Указу Президента України № 186/93 від 31.05.1993 р. «Про державну політику інформатизації в Україні», Постанови Кабінету Міністрів № 605 від 31.07.1994 р. «Проблеми інформатизації». Але реалізацію цього проєкту припинено через відсутність фінансування.

Необхідність створення електронних медичних ресурсів обумовлено як технологічними особливостями національної охорони здоров'я, так і мовним бар'єром. Враховуючи сучасні тенденції із забезпечення відкритого доступу до медичної наукової інформації, треба розширювати і вітчизняний інформаційний ринок медичної наукової інформації такими видами послуг, як доступ до повних текстів наукових статей та інших видань. Сьогодні в Україні лише до окремих видань можна дістати доступ.

Проте треба зазначити, що згідно з наказом МОЗ України № 294 від 21.06.2005 р. на базі Національної наукової медичної бібліотеки України (далі – ННМБУ) почав створюватися вітчизняний фонд електронних документів, який включає такі основні ресурсні компоненти, як електронні версії книг, періодичних видань та електронний каталог. При цьому всі медичні установи і ВНЗ повинні надавати в ННМБУ електронні версії своїх періодичних видань та електронні версії матеріалів наукових заходів, які проведено згідно з Реєстром з'їздів, конгресів, симпозіумів і науково-практичних конференцій.

І все ж в Україні залишаються невирішеними багато питань, пов'язаних зі створенням єдиного інформаційного медичного простору, зокрема електронного, що потребують вирішення.

По-перше, це формування державної політики у сфері розвитку системи наукової медичної інформації, галузевої науково-інформаційної мережі з урахуванням наукових інтересів користувачів і регіональних інтересів наукових та клінічних установ.

По-друге, це необхідність налагодження спільної плідної співпраці науково-медичних бібліотек з науково-інформаційними службами наукових установ і ЗВО, зокрема через проведення наукових конференцій з обміну досвідом з питань опанування електронними медичними ресурсами, створення баз даних тощо.

По-третє, необхідність розроблення системи обміну науковими електронними ресурсами між науковими установами, ЗВО, ННМБУ та Укрмедпатентінформом.

Таким чином, інформаційний обмін й інтеграція ресурсів Інтернету як засобів неформальних наукових комунікацій мають такі практичні аспекти:

- технологічний, функціями якого є створення нових та удосконалення існуючих інформаційних технологій, що сприяє подальшому розвитку наукової й інформаційної сфер суспільної діяльності;

- освітній, функціями якого є навчання, обмін досвідом, підвищення кваліфікації завдяки освоєнню нових знань щодо опанування інформаційних технологій та ресурсів Інтернету, що сприяє підвищенню загального рівня інформаційної культури інформаційних працівників і користувачів;

- інтеграційний, функціями якого є консолідація зусиль різних суб'єктів інформаційної та наукової інфраструктури для створення нових електронних ресурсів й інтегрування їх до світового комунікаційного простору.

Важливим для України є розвиток біомедичного інформаційного середовища зі створенням спеціалізованих інформаційних ресурсів, баз даних, баз знань та інформаційно-пошукових систем з можливістю їх інтегрування до глобального комунікаційного середовища. Отже, для цього необхідно спочатку провести дослідження інформаційних біомедичних ресурсів Інтернету за такими напрямками:

- оцінювання інформативності медичних ресурсів мережі Інтернет для ефективнішого проведення моніторингу наукових напрямів, аналіз якості медичної інформації, розміщеної в Інтернеті, виявлення матеріалів, які містять доказові факти;

- розроблення стратегій і політик пошуку медичної інформації з урахуванням їхньої специфіки та певних завдань, популяризація знань і навичок щодо застосування інформаційного пошуку в мережі Інтернет.

Підбиваючи підсумки, зазначимо, що необхідно визначити підходи до розвитку біомедичного інформаційного середовища зі створенням спеціалізованих інформаційних ресурсів, баз даних, баз знань та інформаційно-пошукових систем з можливістю їх інтегрування до глобального комунікаційного середовища.

Список бібліографічних посилань

1. Артамонова Н. О. Досвід розвитку науково-медичних ресурсів в Інтернеті. *Вісн. ХДАК*. 2009. Вип. 27. С. 155–165.
2. Бенько О. Г., Белозьорова С. В., Беседіна А. С. Алгоритм ефективного використання наукових інформаційних ресурсів у медицині. *Проблема ефективності використання наук. інформ. ресурсів в охороні здоров'я та ін. проблеми мед. наукознавства : матеріали наук.-практ. конф. (24–25 трав. 2007 р., м. Івано-Франківськ)*. Київ, 2007. С. 23–25.
3. Бурдаев В. П. Медичинские ресурсы Интернет. *Медицина сегодня и завтра*. 1999. № 1. С. 108–110.
4. Власов В. В. Медицина в условиях дефицита ресурсов. М. : Триумф, 2000. 448 с.
5. Глушановский А., Каленов Н. Научные издания в электронной форме и их роль в информационном обеспечении ученых РАН. *Информ. ресурсы России*. 2002. № 1–2. С. 64–65.
6. Некоторые аспекты поиска информационных ресурсов в системе Интернет / Л. Н. Колесникова, Л. Ф. Воловик, В. Я. Мартыненко и др. *Патентно-информ. сопровождения наук. досліджень у медицині : матеріали наук.-практ. конф. (м. Київ, трав. 2000 р.)*. Київ, 2000. С. 60–62.
7. Майоров О. Ю. Створення мережі «УкрМедНет». Інфраструктура для використання телемедичних технологій в управлінні охороною здоров'я. *Укр. асоц. «Комп'ютер. медицина»*. URL:<http://www.uasm.kharkov.ua>.
8. Негрей Л. М., Немирович Л. І. Деякі питання патентно-інформаційного забезпечення наукових досліджень в урології у спектрі інноваційних процесів. *Наук. інформ. проблеми забезпечення інноваційних процесів у галузі : матеріали наук.-практ. конф. (м. Київ, трав. 2002 р.)*. Київ, 2002. С. 77–78.
9. Павліченко Ю. В. Використання патентної інформації при науково-інформаційному супроводі науки. *Проблеми сучас. мед. наукознавства : матеріали наук.-практ. конф. (Тернопіль, 18–19 трав. 2006 р.)*. Тернопіль, 2006. С. 80–81.
10. Пономаренко В. М., Кальниш В. В., Майоров О. Ю. Шляхи інфор-

матризації медичної. *Журн соц. гігієни та організації охорони здоров'я*. 2000. № 1. С. 35–47.

11. Пономаренко В. М., Майоров О. Ю. Концепція державної політики інформатизації охорони здоров'я в Україні. *Укр. радіол. журн*. 1996. Вип. 4. № 2. С. 115–118.

12. Тимошенко І. С. Сучасні інноваційні засоби Інтернету в документальному забезпеченні медичних закладів. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2014. Вип. 1. С. 73–76.

13. Шемаєва Г. В. Електронні ресурси бібліотек України в системі наукових комунікацій : монографія. Харків : ХДАК, 2008. 289 с.

14. Филиппова Л. Я. Автоматизированные библиографические базы данных: пользовательский подход : книга для работников электронных библиотек и информационных служб, имеющих гуманитарное образование. Київ : ЧП «Интеграл-Кин», 1998. 190 с.

15. Чебан В. І. Перспективи розвитку центру наукової медичної інформації в галузі як провідної державної установи. *Проблема ефективності використання наук. інформ. ресурсів в охороні здоров'я та ін. проблеми мед. наукознавства : матеріали наук.-практ. конф. (24–25 трав. 2007 р., м. Івано-Франківськ)*. Київ, 2007. С. 100–101.

16. Хюрик Й. Использование компьютерной техники для поиска научной медицинской информации. *Науч. и техн. б-ки*. 1995. № 10–11. С. 51–56.

17. SciVerse Scopus. URL: <http://nbuv.gov.ua/node/936>.

References

1. Artamonova, N. O. (2009). Dosvid rozvytku naukovo-medychnyh resursyv v Internety [Experience in the development of scientific and medical resources on the Internet]. *Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii kultury – Bulletin of the Kharkiv State Academy of Culture*, 29, 159 [in Ukrainian].

2. Proceedings from The problem of the effectiveness of the use of scientific information resources in health care and other problems of medical science '07: *Naukovo-praktychna konferentsiia (24–25 travnia, 2007 r., m. Ivano-Frankivsk) – Scientific-practical conference (May 24–25, 2007, Ivano-Frankivsk)*. (23–25). Kyiv [in Ukrainian].

3. Burdaev, V. P. (1999). Meditsinskie resursy Internet [Medical Resources Online]. *Meditsyna sehodnia i zavtra – Medicine Today and Tomorrow*, 1, 108–110 [in Russian].

4. Vlasov, V. V. (2000). Meditsina v usloviiakh defitsita resursov [Resource Deficit Medicine]. Moscow: Triumf [in Russian].

5. Glushonovsky, A. (2002). Nauchnye izdaniia v elektronnoi forme i ikh rol v informatsyonnom obespechenii uchonykh RAN [Scientific publications in electronic form and their role in providing information to scientists of the Russian Academy of Sciences]. *Informatsionnye resursy Rossii – Information Resources of Russia*, 1–2, 64–65 [in Russian].

6. Kolesnykova, L. N. (2000). Nekotorye aspekty poiska informatsionnykh resursov v sisteme Internet [Some aspects of the search for information resources on the Internet]. Proceedings from Patent information support of scientific research in medicine '00: *Naukovo-praktychna konferentsiia (m. Kyiv, traven 2000 r.) – Scientific and practical conference (Kyiv, May 2000)*. (60–62). Kyiv [in Russian].

7. Mayorov, O. U. Stvorennia merezhi «UkrMedNet». Infrastruktura dlia vykorystannia telemedychnykh tekhnolohii v upravlinni okhoronoiu zdorovia [Creation of UkrMedNet network infrastructure for the use of telemedicine technologies in healthcare management]. *Ukrainska asotsiatsiia «Kompiuterna medytsyna» – Ukrainian Association «Computer Medicine»*. Retrieved from www.uacm.kharkov.ua [in Ukrainian].

8. Negrey, L. M. (2002). Deiaki pytannia patentno-informatsiinoho zabezpechennia naukovykh doslidzhen v urolohii u spektri innovatsiinykh protsesiv [Some issues of patent-information support of scientific research in urology in the spectrum of innovative processes]. Proceedings from Scientific information problems of providing innovative processes in the industry '02: *Naukovo-praktychna konferentsiia (m. Kyiv, traven 2002 r.) – Scientific and practical conference (Kyiv, May 2002)*. (77–78). Kyiv [in Ukrainian].

9. Pavlychenko, U. V. (2006). Vykorystannia patentnoi informatsii pry naukovo-informatsiinomu suprovodi nauky [The use of patent information in scientific information support of science]. Proceedings from Problems of modern medical science '06: *Naukovo-praktychna konferentsiia (m. Ternopil, traven 18–19 2002 r.) – Scientific and practical conference (Ternopil, May 18–19, 2002)*. (80–81). Ternopil [in Ukrainian].

10. Ponomarenko, V. M. (2000). Shliakhy informatyzatsii medychnoi [Ways to Informatize the Medical Industry]. *Zhurnal sotsialnoi hihiieny ta orhanizatsii okhorony zdorovia – Journal of Social Hygiene and Health Organization*, 1, 35–47 [in Ukrainian].

11. Ponomarenko, V. M. (1996). Kontseptsiiia derzhavnoi polityky informatyzatsii okhorony zdorovia v Ukraini [The concept of public health informatization policy in Ukraine]. *Ukrainskyi radiolohichnyi zhurnal – Ukrainian Radiological Journal*, 4 (2), 115–118 [in Ukrainian].

12. Tymoshenko, I. S. (2014). Suchasni innovatsiini zasoby Internetu

v dokumentatsiinomu zabezpechenni medychnykh zakladiv [Modern innovative facilities of the Internet in the documentation providing of medical establishments]. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia – Library Science. Documentation. Informology, 1*, 73–76 [in Ukrainian].

13. Shemayeva, G. V. (2008). Elektronni resursy bibliotek Ukrainy v systemi naukovykh komunikatsii [Electronic resources of libraries of Ukraine in the system of scientific communications]. Harkiv [in Ukrainian].

14. Filippova, L. Y. (1998). Avtomatizirovannye bibliograficheskie bazy dannykh: polzovatelskii podkhod: kniha dlia rabotnikov elektronnykh bibliotek i informatsionnykh sluzhbb, imeiushchikh humanitarnoe obrazovanie [Automated Bibliographic Databases: A User Approach: A Book for Workers in Digital Libraries and Information Services with a Humanitarian Education]. Kyiv: ChP «Intehral-Kyn» [in Russian].

15. Cheban, V. I. Perspektyvy rozvytku tsentru naukovoï medychnoi informatsii v haluzi yak providnoi derzhavnoi ustanovy [Prospects for the development of a center for scientific medical information in the field as a leading state institution]. Proceedings from The problem of the effectiveness of the use of scientific information resources in health care and other problems of medical science 07: *Naukovo-praktychna konferentsiia (Ivano-Frankivsk, traven 24–25 2007 r.) – Scientific and practical conference (Ivano-Frankivsk, May 24–25, 2007)*. (100–101). Kyiv [in Ukrainian].

16. Khiursk, Y. (1995). Ispolzovanie kompiuternoi tekhniki dlia poiska nauchnoi meditsynskoi informatsii [Using computer technology to search for scientific medical information]. *Nauchnye i tekhnicheskie biblioteki – Scientific and Technical Libraries, 10–11*, 51–56 [in Ukrainian].

17. SciVerse Scopus. Retrieved from <http://nbuv.gov.ua/node/936> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 16.03.2020.

Inessa Tymoshenko,

Director of Vasytkiv College,

Open International University of Human Development «Ukraine»

Kyiv region, Vasytkiv, 39 Dekabrystiv St., 08601, Ukraine

e-mail: hatacmt@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-1323-1898>

Modern Electronic Resources as a Factor of Integration in the System of Medicine Scientific Communication

The article analyzes the modern electronic resources, their practical orientation and evaluation of significance of new communication tools in the healthcare system

of scientific communication. The author raises the issue of the difficulty of mastering new communication tools, which need to be overcome by appropriate solutions aimed at creating a unified medical information space, including electronic. The analysis uses the proposed system of basic types of information and communication tools of biomedical electronic resources: electronic publications, electronic libraries.

And as the development of technology for access to scientific literature has emerged, several areas, combined by the common slogan – open access. The Open Access Initiative proclaims the basic principles of using new opportunities for electronic publications to ensure broad access and exchange of views of scientists, with the importance of maintaining peer review, archiving scientific publications, and respecting copyright.

Development of the system of scientific and especially medical information could be considered as the part of state policy. Conferences help to exchange experience, as well as scientific information services in medical libraries.

In Ukraine, creation of an integral medical information electronic space is in demand. There is an urgent need to develop a system for exchange electronic resources, including researches, between universities. There is a need to develop a system for the exchange of scientific electronic resources between scientific institutions, universities, the National Scientific Medical Library of Ukraine.

Proposed new scientific directions are offered, aimed at changes of components, subsystems and replenishment with new elements, which significantly influences modern models of scientific communication and creation of fundamentally new communication resources of domestic information systems.

Keywords: electronic resources, databases, electronic publications, electronic library, communication, biomedical information, information and communication environment.

Олександра Земляна,

аспірантка,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна

email: zemliana@nbuv.gov.ua

<https://orcid.org/0000-0002-5624-7040>

КОНФЕРЕНЦІЯ ДИРЕКТОРІВ ЄВРОПЕЙСЬКИХ НАЦІОНАЛЬНИХ БІБЛІОТЕК (CENL) ТА МІЖНАРОДНА ФЕДЕРАЦІЯ БІБЛІОТЕЧНИХ АСОЦІАЦІЙ (IFLA): НАПРЯМИ СТРАТЕГІЧНИХ ПЛАНІВ У ГАЛУЗІ РОЗВИТКУ СПІВПРАЦІ НАЦІОНАЛЬНИХ БІБЛІОТЕК (2018–2022)

Мета – проаналізувати та розкрити основні напрями роботи CENL та IFLA у їхніх стратегічних планах розвитку функцій національних бібліотек. Застосовано методи аналізу змісту, синтезу ідей та порівняння інформації. Новизна полягає у висвітленні основних стратегічних напрямів розвитку національних бібліотек Європи через розробку директорами цих бібліотек нових спільних підходів до формування, збереженості та надання доступу до ресурсів історико-культурної спадщини, що зберігають національні бібліотеки. Порівнюються стратегії CENL та IFLA в галузі розвитку національних бібліотек. Цілі CENL і IFLA у галузі діяльності національних бібліотек багато в чому перегукуються: обидві організації зацікавлені у розширенні ролі національних бібліотек, посиленні їхнього статусу як головних книгозбірень своїх країн та важливого інституту пам'яті й документальної спадщини, національної бібліографії, а також як головних інститутів, що розробляють теоретичну й практичну базу для всієї бібліотечної галузі відповідних країн, унормування законодавчої бази, відповідно, їхні стратегії не йдуть врозріз одна одній. Національні бібліотеки, як правило, є найпотужнішими у державі. Вони відповідають за діяльність бібліотек на національному рівні, розвивають міжнародні комунікації та представляють націю у міжнародних відносинах, розвивають усебічну інтеграцію й комунікацію національних бібліотек для реалізації їхньої місії. Особливості регіональних об'єднань директорів національних бібліотек, зокрема CENL, відображають історію та сучасні завдання цих бібліотек, намічають перспективи розвитку співпраці з урахуванням розвитку регіонів, у цьому випадку європейської спільноти,

© О. Земляна, 2020

орієнтованого на європейського користувача інформації у багатьох питаннях, у тому числі збереження європейської культурної спадщини та її бібліотечних колекцій, створення міжнародних ресурсів культурної спадщини (зокрема, Європiани), вдосконалення європейського законодавства щодо бібліотек і правового забезпечення діяльності всіх членів CENL, розгортання конкретної співпраці та комунікації між європейськими бібліотеками, створення спільних проєктів тощо.

Ключові слова: національні бібліотеки, IFLA, CENL, CDNL, бібліотечні асоціації, доступ до інформації, міжнародна співпраця, функції бібліотеки, інститут пам'яті.

Виклад основного змісту. У ХХ ст. виникають міжнародні асоціації, що об'єднують бібліотеки різних країн. Відомо, що найпотужнішим бібліотечним об'єднанням міжнародного рівня є IFLA (International Federation of Library Associations). IFLA – це міжнародна незалежна і неурядова організація, яка сьогодні представляє інтереси бібліотечних та інформаційних працівників, окремих бібліотек, бібліотечних об'єднань й асоціацій і налічує понад 1500 членів [1]. IFLA була заснована в 1926 р. у Празі під час Міжнародного конгресу бібліотекарів та бібліофілів. Піднесений повоєнними сподіваннями і надіями, Г. Генруа, тодішній Президент Асоціації бібліотекарів Франції та професор у Американській бібліотечній школі в Парижі, озвучив ідею створення міжнародного комітету, який би представляв інтереси національних бібліотечних асоціацій. На його думку, було «необхідно координувати наші дії задля збереження постійного контакту між нашими асоціаціями, та задля співпраці на міжнародних подіях, таких як конгреси, розклад для яких потрібно готувати заздалегідь» [5, с. 4].

Ідея була не новою, але через Першу світову війну не була втілена в життя [4, с. 7]. Та вже 30 вересня 1927 р. було створено підкомітет, членами якого стали такі країни, як Швеція, Франція, Німеччина, Чехословаччина та Англія. Це і був початок IFLA, яку ми знаємо сьогодні. З того часу IFLA перетворилася на потужну міжнародну організацію, яка виконує не лише координаційну роль, а і є модератором інноваційних процесів у бібліотечній справі у світі в цілому.

Сьогодні IFLA визначає своїми пріоритетними цілями такі, як промоція розуміння важливості ролі бібліотек у суспільстві, надання високоякісного бібліотечного й інформаційного обслуговування та представлення інтересів бібліотек у науковому й культурному просторі в суспільстві.

З часом виникла потреба створення окремих громадських організацій національних бібліотек. Під егідою IFLA у 1974 р. створюється

CDNL (Конференція директорів національних бібліотек), з 1987 р. працює CENL (Конференція директорів європейських національних бібліотек), а також сьогодні існують й інші регіональні конференції. Конференції збираються раз на рік у різних країнах, що сприяє оперативному вирішенню усіх питань, проєктів, рішень та актуальних тем.

Тому мета статті – проаналізувати та розкрити основні стратегічні напрями роботи CENL порівняно з IFLA та CDNL у галузі розвитку функцій європейських національних бібліотек.

На перший погляд, функції цих організацій багато в чому перекликаються. Ці організації спрямовують свою роботу на посиленні ролі бібліотек, працюють з розширенням комунікацій між бібліотеками, тому в певний момент може виникнути питання, а чи не дублюють вони одне одного? Чи потрібен CENL або CDNL, якщо IFLA і так займається тими ж функціями, маючи окрему Секцію національних бібліотек [4]? До того ж IFLA має Відділ регіонів [3], де також вирішуються питання національних бібліотек. То чим же істотно відрізняється робота цих структур?

Ці міжнародні асоціації існують паралельно та займаються поглибленим опрацюванням питань щодо загальних і специфічних аспектів бібліотечної діяльності й розвитку національних бібліотек у сучасному світі.

Виокремлення національних бібліотек не є випадковістю, воно викликано специфічними особливостями та завданнями цього типу бібліотек:

- збереження з найдавніших часів й до сьогодні шляхом забезпечення режиму депозитарного збереження усієї сукупності творів друку, що видані в певній країні або мають те чи інше відношення до неї, а також суміжної інформаційної продукції, значущої для нації;

- вони збирають, опрацьовують і надають у користування джерела рукописної та книжкової спадщини нації, усю сукупність творів друку, що створюються й друкуються на її території та за її межами;

- формують національні документальні та електронні ресурси (в тому числі цифрові) культурної спадщини, забезпечують їх законодавчо, а також формування, збереження та використання, створюють умови для забезпечення вільного доступу до джерел національного значення;

- керують та забезпечують методичне керівництво державною бібліотечною системою, тим самим забезпечують засади розвитку культури, науки, освіти. Вони є візитівкою держави на міжнародному рівні, представляють її культурну спадщину як частину досягнень людства, організують ведення національної бібліографії, розвивають міжнародні комунікації та представляють націю у міжнародних відносинах.

Першою особливістю є те, що це не лише типологічно виокремлені бібліотеки, а і їхній регіональний аспект, що дає змогу глибше опрацювати особливості розвитку національних бібліотек у певних регіонах, які склалися історично. Важливо визначити спільні завдання та інтегрувати свою діяльність з урахуванням потреб цих регіонів щодо інформаційного забезпечення розвитку держав, що входять у регіональні організації, серед котрих найпотужнішою є CENL.

Сьогодні на теренах Європи CENL представляє 49 національних бібліотек 45 держав – членів Ради Європи ЄС та асоційованих членів. Основна місія – об'єднання директорів національних бібліотек як світових інституцій пам'яті та лідерів національної пам'яті, покликаних відповідати за культурну спадщину й надавати до неї доступ. Відповідно, CENL: «Ми – національні бібліотеки Європи, які разом працюємо для збереження культурної спадщини континенту та надання доступу до неї для всіх».

Тому необхідність виокремлення в загальнобібліотечній сфері питань національних бібліотек Європи та прийняття стратегічного плану на 2018–2022 рр. диктувалися важливою роллю цих бібліотек в інтелектуальному, культурному, науковому, економічному та освітньому просторі національної держави у період інформаційного суспільства та його розвитку. Сьогодні це питання пов'язується з формуванням цифрового суспільства та його можливостями для істотної підтримки функції національної пам'яті, що покладено на ці бібліотеки, і активізації впливу на державні структури та масову свідомість.

На відміну від IFLA, CENL – відносно нова організація, що почала свою роботу в 1987 р. у Лісабоні [2]. Тоді відбулися перші збори, у яких взяли участь директори національних бібліотек 11 країн: Ватикану, Великої Британії, Греції, Данії, Іспанії, Люксембургу, Нідерландів, Німеччини, Норвегії, Португалії і Франції [6, с. 7]. На початку 1990-х років у Відні відбулася перша Конференція Заходу і Сходу, де були встановлені нові партнерські зв'язки, що пізніше переросли у співпрацю. На сьогодні членами CENL, як згадувалося, є 49 національних бібліотек країн Європи [9], у тому числі й Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. CENL проводить щорічні зустрічі директорів – членів CENL, де обговорюються актуальні питання розвитку національних бібліотек та утвердження їхнього загальнонаціонального статусу, розвиток функцій у період інформаційних цифрових технологій. Важливим напрямом була підтримка електронних цифрових європейських бібліотек (у свій час – TEL, яка сьогодні увійшла до складу Європіани, а сьогодні – участь у створенні Європіани) [8].

Питання організаційних засад та функціонування діяльності CENL та CDNL, на відміну від широкого представництва досліджень діяльності IFLA, розглядалися в українській історіографії лише в статтях Л. Прокopenко [6, 7], яка стисло, але змістовно розкрила ці питання за період до 2018 р. Однак порівняння стратегій цих організації на період після 2018 р. поки ще не висвітлювалося в наукових працях. Історичний аспект співпраці Секції національних бібліотек IFLA та CDNL розглянуто в статті Bendik Rugaas (1994 р) [8]. Історія IFLA та CDNL розкривається у щорічних звітах IFLA, публікаціях на сторінках видань, ініційованих IFLA. Однак у цій статті ми розкриваємо перспективи розвитку CENL у колі організацій, які об'єднують національні бібліотеки. Це дасть змогу глибше зрозуміти їхню діяльність на найближчу перспективу.

На сьогодні функція CDNL та CENL полягає у збільшенні присутності національних бібліотек у науковому просторі й підсиленні їхнього впливу, розвитку співпраці та спільних ініціатив, утвердженні ролі національних бібліотек у збереженні й забезпеченні доступу до національного культурного надбання й національної документальної спадщини, представленої книжковими, рукописними та іншими колекціями, що формуються й зберігаються в національних бібліотеках, а також усієї спадщини творів друку держави та національної бібліографії, що супроводжувала й супроводжує історичний шлях держави й сучасні інформаційні засади діяльності держав.

Своєю місією CENL, діяльність її виконавчого комітету та секретаріату, що працюють на виборчих засадах, вважає забезпечення статусу та прав національних бібліотек на державному рівні й одночасно сприяння інтеграції бібліотечної діяльності в галузі гармонізації та інновації національної політики стосовно бібліотек; впровадження нових інформаційних технологій у бібліотеках, які дають змогу інтегрувати ресурси й розвивати послуги та сервіси; стандартизації структурування інформації й комунікативних інтерфейсів всередині європейської мережі та збереження і консервація важливих колекцій історико-культурної спадщини Європи. У сфері практичної діяльності це орієнтовано на забезпечення умов для вільного доступу до інформації і документації, розробку нових форм співпраці, аби краще розподіляти робочі завдання та ділитися ресурсом.

Місія IFLA, відповідно до стратегії розвитку, оголошеної на 2019–2022 рр., має загальніший характер репрезентації значення й ролі різних бібліотек у суспільстві. Ключовими позиціями стратегії оголошено: посилення голосу бібліотеки, покращення професійної роботи, об'єд-

нання і посилення бібліотечного напрямку діяльності, оптимізація діяльності IFLA. Серед завдань – розвиток міжнародної співпраці бібліотек різного виду та типу, поширення членів IFLA, їхніх можливостей надавати бібліотечні послуги на найвищому рівні [10].

Секція національних бібліотек IFLA своїм завданням вбачає ґрунтовну роботу над основними законодавчими та бюджетними проблемами бібліотек. Завдяки тісній співпраці з UNESCO (спеціалізована установа Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури), IFLA посилює співпрацю між ключовими міжнародними установами, завдяки чому лобіює закони та програми для розвитку бібліотек у цілому [10, с. 5].

IFLA підтримує інноваційні дослідження бібліотек для оптимізації і покращення роботи, оригінальних досліджень інформаційної сфери. Важлива увага приділяється нормативним документам, стандартизації, довідкам. Як найбільша бібліотечна організація IFLA займається розробкою й поширенням стандартів, теоретичних матеріалів та іншої документації, що дає можливість бібліотекам різних типів покращувати якість роботи та адаптуватися до змін. IFLA допомагає з наданням інструментів та ресурсів для розширення бібліотечної спільноти, заохочує спільні проекти та програми. У цьому плані Секція національних бібліотек IFLA координує свою роботу з рішеннями та напрямками діяльності CDNL (Конференція директорів національних бібліотек), CENL, інших регіональних конференцій національних бібліотек та регіональних відділень IFLA. Розростання членів IFLA викликало необхідність поглиблення структури IFLA після проведення Третього Міжнародного конгресу IFLA у 1955 р., брало участь більше тисячі членів. У результаті цього виникла загроза некерованості через брак організації цього процесу, тому реструктуризація передбачила подальший поділ на регіональні структури та секторальний поділ з урахуванням специфіки та за типами бібліотек, у тому числі національних [11, с. 33].

У своїх стратегіях і CENL, і IFLA наголошують на важливості ролі національних бібліотек як основних знанневих інституцій і, відповідно, їхньому завданні у забезпеченні найкращих практик та інструментів завдяки спільним цілям і цінностям у співпраці. Особливістю національних бібліотек є те, що вони концентрують та опрацьовують фонди національних видань і формують репрезентативне зібрання міжнародних видань (друкованих і електронних); створюють умови для збереження, проводять каталогізацію та створюють науково-пошукову систему всередині фондів, відповідають за бібліографічний репертуар видань

і національну бібліографію, організують широке коло бібліотечних послуг користувачам інших бібліотек та інформаційних центрів. Також особливістю є збереження та пропагування національного культурного надбання; підтримка національної культурної політики; робота в національних програмах подолання неграмотності тощо [10]. Національні бібліотеки часто служать головним розробником та запроваджувачем бібліотечних стандартів у всій бібліотечній сфері країни.

Виходячи з цих функцій, CENL у своєму Стратегічному плані на 2018–2022 рр. визначає основною місією збільшення ролі та впливів національних бібліотек у світі за всіма напрямками діяльності [13]. Для досягнення цієї мети передбачається:

1. Залучення до співпраці користувачів бібліотек та розуміння їхніх потреб. З цією метою CENL вивчає зміни в бібліотечному середовищі, серед читачів та ширшої аудиторії, щоб зрозуміти значення для розвитку країни впливу історичних і сучасних бібліотечних колекцій, технологій та зміну бібліотечного простору, а потім допомагає своїм членам запровадити отримані результати у роботу.

2. Проведення професійної експертизи членів CENL, залучення до членства нових бібліотек, організація спільної розробки інноваційних та релевантних послуг і високопрофесійного навчання працівників, міцну мережу висококваліфікованих фахівців у різних сферах бібліотечної справи, які ділитимуться знаннями, досвідом. Відстоювання членів CENL та бібліотек як таких.

3. Розвиток провідного голосу у захисті інтересів національних бібліотек на європейському та національному рівнях, пропаганда діяльності членів CENL, що, у свою чергу, допомагає бібліотекам надавати кращі послуги користувачам.

4. Розроблення програми стратегічного партнерства для донесення інтересів членів організаціям, що поділяють їхнє бачення та цілі.

Підтримка національних бібліотек CENL реалізовувалася через визначення пріоритетних напрямів для обміну знаннями між членами, навчання та надання можливості їхнього розвитку. Важливим вважається: розробка грантових та стипендіальних програм, що допоможуть членам самим визначати пріоритетні напрями діяльності; обговорення та дебати щодо ключових проблем під час щорічної конференції та інших подій; захист та лобіювання інтересів членів CENL у бібліотечній спільноті й обговорення проблем інформаційного суспільства, джерела фінансування шляхом обміну досвідом та інформацією про можливості для благодійності, грантових чи комерційних досліджень тощо.

У стратегічних напрямках спеціально оголошується курс на співпрацю з релевантними організаціями задля зміцнення впливу бібліотек та культурних організацій, такими європейськими організаціями, як UNESCO, IFLA, CDNL, такими як LIBER (Асоціація європейських дослідних бібліотек), CERL (Консорціум європейських дослідних бібліотек та EBLIDA (Європейське бюро бібліотечних, інформаційних та документа ційних асоціацій).

Важливим напрямом є розроблення різноманітних послуг національних бібліотек, які задовольняють нові потреби різноманітної аудиторії, включно із загальними читачами, студентами, дослідниками та культурними відвідувачами. Широке орієнтування на аудиторію є також особливістю національних бібліотек. Планується підтримка розробки сервісів і послуг шляхом інспектування стратегій членів CENL, можливостей для обміну знаннями та експертними навиками; дослідження інноваційного використання простору для надання нових послуг. Обмін найкращими практиками розвитку ефективних культурних програм виставок та подій, як віртуальних, так і справжніх, задля покращення доступу до європейського культурного надбання.

Розвиток національних бібліотек як інститутів пам'яті спрямовує особливу увагу на збирання та роботу з колекційними фондами бібліотек. У цій сфері CENL вважає основними напрями вдосконалення системи і стандартів управління колекціями; підтримку членів у розвитку електронних колекцій та сервісів доступу шляхом співпраці у таких сферах, як масове оцифрування колекцій культурної спадщини, використання інноваційних технологій, реформування авторського права й управління цифровим правом; обмін досвідом у законодавчій сфері та при регулятивних змінах, що впливають на послуги національної бібліотеки і її колекції; розвиток взаємовигідних контактів з відповідними зацікавленими сторонами в інформаційному секторі.

Постійна увага надається питанням правового забезпечення діяльності всіх членів CENL; оновлення знання та розуміння рівня і довершеності політики різних країн Європи на національних рівнях.

Зміцнення CENL як спільноти в організаційному плані стосується уваги до управлінських моделей, програм роботи та методів роботи задля забезпечення ефективної роботи всіх членів CENL; зміцнення ролі секретаріату як професійного органу, що впроваджує стратегію допомоги всім членам і підгрупам CENL для ефективної роботи й реалізації їхніх цілей, покращення контактів і зв'язків членів задля забезпечення ефективної комунікації та посилення очної мережі, а також розвиток щорічної

комунікації та плану консультування для забезпечення участі членів CENL у прийнятті рішень.

Серед організаційних завдань – покращення сайту CENL для забезпечення ефективного інформаційного джерела для членів та будь-кого, хто шукає інформацію про національні бібліотеки Європи; розвиток стратегії використання соціальних медіа та інших медіаканалів для підтримки CENL як такої, а також окремих членів.

План дій IFLA стосовно національних бібліотек на 2019–2020 рр. складається з таких пріоритетних сфер, як покращення послуг бібліотек через обмін знаннями й тематичними дослідженнями, а також цікавими ініціативами; створення, комунікації та розповсюдження ключових ресурсів і матеріалів; розробка стандартів надання методичних рекомендацій щодо передових технологій та інфраструктури, що забезпечують роботу бібліотек.

Основні напрями, що стосуються національних бібліотек, забезпечуються розгортанням співпраці та комунікації між усіма секціями та з іншими національними професійними організаціями, такими як CDNL (Конференція директорів національних бібліотек), ICA (Міжнародна рада архівів) та ICOM (Міжнародна рада музеїв). Надається важливе значення побудові постійної присутності в міжнародних організаціях та на зустрічах як важливого партнера, а також збільшенню, урізноманітненню та залученню нових членів [13, 15].

Висновки. Як бачимо, дійсно, цілі CENL і IFLA багато в чому перегукуються. Обидві організації зацікавлені у розширенні ролі національних бібліотек, посиленні їхнього статусу як головних книгозбірень своїх країн та важливого інституту пам'яті. Обидві організації наголошують на ролі національних бібліотек як головних інститутів, що розробляють теоретичну та практичну базу для всієї бібліотечної галузі відповідних країн. У стратегіях обох організацій вказується потреба в унормованій законодавчій базі, що забезпечить сильнішу сферу впливу національних бібліотек. Однак секція національних бібліотек є лише одним напрямом IFLA, яка працює над питаннями, які об'єднують спільні форми роботи усіх бібліотек та розвиток можливостей впливу асоціацій на уряди.

Обидві організації міцно співпрацюють відповідно до оголошеної мети організацій, і, відповідно, їх стратегії не йдуть врозріз одна одній; встановлена практика спільних рішень та підтримки. Робота цих організацій на міжнародному рівні допомагає забезпечити зміцнення позицій національних бібліотек як потужної мережі всередині бібліотечної сфери. Тому їхня робота не дублюється, ініціативи директорів націо-

нальних бібліотек мають незалежний характер і спрямовані на вирішення специфічних питань розвитку функцій та інтеграції діяльності національних бібліотек держав Європи, передусім тих, які є членами ЄС, та співпрацю з іншими міжнародними організаціями.

Роль національних бібліотек носить масштабний характер, вони реально реалізують свої функції як унікальні інституції національної пам'яті держави, є своєрідною духовною джерельною матрицею нації та її документальної спадщини, що зберігають її духовні цінності, і є, як правило, найбільші та найпотужніші в державі. Вони відповідають за діяльність бібліотек на національному рівні, розвивають міжнародні комунікації та представляють націю у міжнародних відносинах, розвивають усебічну інтеграцію та комунікацію національних бібліотек для реалізації їхньої місії. Особливості регіональних об'єднань директорів національних бібліотек, зокрема CENL, відображають історію та сучасні завдання цих бібліотек, окреслюють перспективи розвитку співпраці з урахуванням розвитку регіонів, зокрема європейської спільноти, орієнтованого на європейського користувача інформації у багатьох питаннях, у тому числі збереження європейської культурної спадщини та її бібліотечних колекцій, створення міжнародних ресурсів культурної спадщини (зокрема, Європіани), вдосконалення європейського законодавства щодо бібліотек та правового забезпечення діяльності всіх членів CENL, розгортання конкретної співпраці та комунікації між європейськими бібліотеками за різними напрямами.

Список бібліографічних посилань

1. More about IFLA. URL: <https://www.ifla.org/about/more> (accessed 28.10.2020).
2. Conference of European National Librarians (CENL). URL: <https://www.cenl.org/about-cenl/> (accessed 28.10.2020).
3. Division of Regions. URL: <https://www.ifla.org/regions> (accessed 28.10.2020).
4. Hanna de Vries. The History of the International Federation of Library Associations: From its creation to the second World War, 1927–1940. Master's Thesis, Loughborough University of Technology, 1976. URL: https://www.ifla.org/files/assets/hq/history/history-of-ifla-1927-1940_de-vries_1976.pdf
5. Actes du Comité International des Bibliothèques. 1931. Vol. I. p. 3. Uppsala.
6. Прокопенко Л. Конференція директорів європейських національних

бібліотек (CENL): організаційні засади створення та функціонування. *Бібл. вісн.* Київ, 2018. Вип. 6. С. 7–14.

7. Прокопенко Л. Конференція директорів національних бібліотек (CDNL) як міжнародний форум національних бібліотек світу. *Вісн. Книжк. палати.* 2018. № 10. С. 23–26. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkr_2018_10_6.

8. Рибачок О. М. Європейська цифрова бібліотека (Європіана): створення та пріоритети розвитку (2000–2020). *Бібл. вісн.* 2017. № 1. С. 8–16.

9. Rugaas B. Past, present and future relations between the IFLA Section of National Libraries and the Conference of Directors of National Libraries / Bendik Rugaas. *IFLA Journal.* 1994. Vol. 20, no. 2, pp. 141–144.

10. Directory of National libraries (CENL). URL: <https://www.cenl.org/member-libraries/> (accessed 28.10.2020).

11. IFLA strategy 2019–2024. URL: <https://www.ifla.org/strategy> (accessed 28.10.2020).

12. IFLA. About the National Libraries Section. URL: <https://www.ifla.org/about-the-national-libraries-section> (дата звернення 28.10.2020).

13. IFLA. Action plan 2019–2020. URL: https://www.ifla.org/files/assets/national-libraries/Strategic-Plan/nl_sc_action_plan_2019-2020.pdf (accessed 28.10.2020).

References

1. More about IFLA. (2020). URL: <https://www.ifla.org/about/more> (accessed 28 October 2020) [in English].

2. Conference of European National Librarians (CENL). (2020). URL: <https://www.cenl.org/about-cenl/> (accessed 28 October 2020) [in English].

3. Division of Regions. (2020). URL: <https://www.ifla.org/regions> (accessed 28 October 2020) [in English].

4. Hanna de Vries (1976). The History of the International Federation of Library Associations: From its creation to the second World War, 1927–1940. Master's Thesis, Loughborough University of Technology, 1976. URL: https://www.ifla.org/files/assets/hq/history/history-of-ifla-1927-1940_de-vries_1976.pdf [in English].

5. Actes du Comité International des Bibliothèques. (1931). I, 3. Uppsala [in France].

6. Prokopenko, L. (2018). Konferentsia dyrektoriv ievropeiskykh natsionalnykh bibliotek (CENL): orhanizatsiyni zasady stvorennia ta funktsionuvanni

[The conference of European national librarians (CENL): history of creation, organizational bases]. *Bibliotechnyi visnyk – Library Bulletin*, 6, 7–14 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/bv2018.06.007>.

7. Prokopenko, L. (2018). Konferentsia dyrektoriv natsionalnykh bibliotek (CDNL) iak mizhnarodnyi forum natsionalnykh bibliotek svitu [CDNL as an international forum of national libraries worldwide]. *Visnyk knyzhkovoï palaty – Bulletin of the Book Chamber*, 10, 23–26 [in Ukrainian].

8. Rybachok, O. M. (2017). Ievropeyska tsyfrova biblioteka (Europeana): stvorennia ta priorytety rozvytku (2000–2020) [European digital library (European): stages and development priorities (2000–2020)]. *Bibliotechnyi visnyk – Library Bulletin*, 1, 8–16 [in Ukrainian].

9. Rugaas, B. (1994). Past, present and future relations between the IFLA Section of National Libraries and the Conference of Directors of National Libraries. *IFLA Journal*, 20 (2), 141–144. <https://doi.org/10.1177/034003529402000209> [in English].

10. Directory of National libraries (CENL). URL: <https://www.cenl.org/member-libraries/> (accessed 28 October 2020) [in English].

11. IFLA strategy 2019–2024. URL: <https://www.ifla.org/strategy> [in English].

12. IFLA. About the National Libraries Section. URL: <https://www.ifla.org/about-the-national-libraries-section> (accessed 28 October 2020) [in English].

13. IFLA. Action plan 2019–2020. URL: https://www.ifla.org/files/assets/national-libraries/Strategic-Plan/nl_sc_action_plan_2019–2020.pdf (accessed 28 October 2020) [in English].

Стаття надійшла до редакції 25.11.2020.

Oleksandra Zemliana,

PhD. Student,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: zemliana@nbul.gov.ua

<https://orcid.org/0000-0002-5624-7040>

The Conference of European National Librarians (CENL) and International Federation of Library Associations (ifla): Outlines of Strategic Plans in Developing Cooperation between National Libraries (2018–2022)

The aim of the article is to analyze and outline chief work courses of CENL and IFLA which are set in their strategic plans, and designed to develop national libraries functions. The methods of content analysis, ideas synthesis and information comparison have been applied. The article novelty is the presentation of the chief strategic development courses of European national libraries through the (developed by the directors

of those libraries) development of common approaches to formation, conservation and access to the historical heritage resources that are store within libraries. The strategies of CENL and IFLA on national libraries development are compared. The aims of CENL and IFLA on the national libraries' work have much in common: both organizations invest in developing the role of national libraries; enhance their status as chief libraries, memory institutions and storages for document heritage, national bibliography, as well as chief institutions that develop theoretical and practical basis for the whole library sphere in their countries; standardize the legislation, and so their strategies don't contradict each other's'. National libraries, as a rule, hold the most powerful position in the library sphere. They are responsible for the library work at the national level, build international communication and represent their countries in international relationships, develop integration and communication of national libraries for the realization of their mission. The features of regional associations of national libraries, particularly CENL, demonstrate the history and modern goals of such libraries, define the prospects of cooperation, taking into account specifics of the region, in this case, of European community which is oriented towards a European information seeker; ensure preservation of European cultural heritage and library funds; development of international resources for cultural heritage (for example, Europeana); improvement of European legislation on libraries and legal support of all CENL members; building strong cooperation and communication between European national libraries; realization of joint projects.

Keywords: national libraries, IFLA, CENL, CDNL, library associations, access to information, international cooperation, library functions, memory institution.

Ольга Вакульчук,

кандидат історичних наук, завідувачка відділу пресознавства,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: o-vakulchuk @ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-417-3886>

**БАГАТОТИРАЖНІ ГАЗЕТИ У ФОНДАХ
НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ
ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**

У статті йдеться про специфічний вид газетної періодики – багатотиражну пресу, що виходила на території сучасної України у період від 1917 по 1997 р. і яка характеризується як феномен радянської доби, адже період її існування збігається з радянським періодом історії України. Як і вся радянська преса, багатотиражна справно виконувала свої основні функції – агітаційну, пропагандистську, організаторську, а також інформативну, виховну, освітню, розважальну, регулятивну. В НБУВ зберігається велика колекція багатотиражних газет – заводських, фабричних, шахтних, транспортних, навчальних закладів різних рівнів, установ, колгоспів, радгоспів, МТС тощо. Цей масив періодичних видань потребує вивчення, опрацювання і введення до інформаційного простору.

Ключові слова: багатотиражна преса, газетна періодика, бібліотечно-інформаційний ресурс, пресознавство, бібліографічний опис.

Упродовж 2019–2021 рр. у відділі пресознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ) триває дослідження багатотиражної преси, що виходила на території сучасної України на підприємствах, у навчальних закладах, установах, колгоспах, радгоспах тощо.

Мета цієї роботи – обґрунтувати необхідність вивчення багатотиражної преси, що є комплексним історичним джерелом, об'єктом пресознавства. У бібліотеках України, насамперед, в НБУВ, зберігається великий масив багатотиражних газет, що виходили на території сучасної України впродовж усього періоду свого існування. Вибір багатотиражних газет як об'єкта дослідження спричинений усвідомленням того факту, що багатотиражна преса є історичним явищем, окремим видом газетної періодики, який у радянській літературі набув визначення як «низова преса», хоча точнішим могло б бути її трактування як «локальної преси»,

адже вона відбиває і розкриває проблему мікросоціуму, будучи його своєрідним «дзеркалом». Багатотиражна преса є складним об'єктом, адже об'єднує у собі всі різновиди газет, котрі видавалися заводськими, фабричними, шахтними, транспортними установами та підприємствами, об'єднаннями, МТС, а також редакціями колгоспів, радгоспів, навчальних та культурних закладів, профспілкових та громадських організацій тощо. Процеси зародження, розвитку, розповсюдження, функціонування багатотиражних газет тісно пов'язані з радянським періодом історії, характеризують увесь час існування радянської влади і відповідають концепції радянсько-партійної ідеології, що існувала впродовж сімдесяти років.

Багатотиражні газети як явище тривалий час залишалися поза увагою вітчизняних вчених, і це, на нашу думку, пов'язано з недооцінкою преси загалом як джерела, що надавало їй другорядного статусу порівняно з архівними джерелами. Щодо багатотиражних газет, то до названих причин додавалися й великі обсяги для опрацювання, труднощі, пов'язані з пошуком цих газет у фондах бібліотек, однобічне сприйняття їх як частини ідеологічної машини СРСР, отже, існувала певна невідповідність зусиль щодо їх опрацювання і можливостей досягнення якогось «відкриття», отримання нового наукового результату. Перешкодою на шляху до вивчення багатотиражних газет була і відсутність науково-бібліографічних показників, котрі включали б цей вид преси, що пов'язано з великою трудомісткістю їхнього бібліографічного опрацювання.

Сьогодні багатотиражна преса як об'єкт бібліографування входить до серії бібліографічних показників газет України та електронних баз даних, створених у НБУВ. Водночас готуються до публікації окремі показники, що міститимуть бібліографію всіх різновидів багатотиражних газет: заводських, фабричних, шахтних, транспортних, газет установ, МТС, колгоспів, радгоспів, навчальних та культурних закладів тощо. Дослідження багатотиражної преси відбувається у рамках наукової теми «Атрибуція та експертиза як складова досліджень книжкових та інших видів бібліотечних пам'яток: основи теорії та практики» (розділ «Історичні і бібліографічні дослідження газетної періодики України: атрибуція, історія, контент»). Тема розрахована на 2019–2021 рр., науковий керівник – доктор історичних наук Г. І. Ковальчук.

Дослідження преси передбачають залучення до методичного підґрунтя кількох суміжних соціогуманітарних дисциплін, використання міждисциплінарних підходів, органічне поєднання методів аналізу взаємопов'язаних історичних та філологічних наук, соціальних комунікацій тощо. Бібліотечна діяльність та наукові дослідження ретроспекції преси

сьогодні розглядаються як бібліотечне пресознавство – галузь знань про пресу, формування газетних фондів у бібліотеках, розвиток доступу до фондів та обслуговування ними, створення друкованого і електронного науково-довідкового апарату на газети і як форма періодичних засобів масової інформації у цілому. З розвитком науково-дослідних напрямів наукових бібліотек, передусім національних бібліотек НАН України – Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського та Львівської національної наукової бібліотеки імені Василя Стефаника, пресознавство в аспектах специфіки бібліотек стає органічною часткою науково-дослідної роботи. Це передбачає не лише виявлення та науковий опис газетної періодики на засадах джерелознавчої атрибуції та експертизи видання і складання бібліографії її видів та різновидів (в тому числі й різновидів багатотиражних газет), але й встановлення принципів історичної та бібліографічної типологічної та родо-видової класифікації газет за різними ознаками (за профілем, походженням, адміністративно-територіальними ознаками – мовою, спрямуванням, хронологією тощо), дослідженням змісту та ролі у політичному, освітньому та культурному житті країни. У бібліотекознавчому аспекті розробляються критерії віднесення певних видів газет до унікальної спадщини, що підлягає охороні та вивченню. Для цього необхідно здійснити науковий пошук, зібрати, опрацювати, систематизувати, розробити наукові принципи і методи дослідження такого специфічного виду джерел, як багатотиражні газети.

Наукові розробки газетної періодики, що проводяться в НБУВ, знайшли своє відображення через впровадження результатів дослідження у вигляді створеного принципово нового бібліотечно-інформаційного ресурсу, що складається з системи друкованих і електронних каталогів та бібліографічних покажчиків газет України, що охоплюють період від 1816 по 2016 р. (електронний каталог) і 1816–1960 рр. (друковані покажчики). Всі зазначені результати спрямовані, насамперед, на задоволення інформаційних потреб користувачів через забезпечення їм доступу до всіх інформаційних ресурсів, які має у своєму розпорядженні НБУВ. Наразі існує необхідність створення бібліографічного репертуару вітчизняної періодики, що зумовлює актуальність історичного і бібліографічного вивчення проблем, пов'язаних з пресою. Тому актуалізується й необхідність включення багатотиражних газет до кола історичних джерел, розкриття їх джерелознавчого потенціалу, введення до наукового обігу.

У контексті дослідження багатотиражних газет, що зберігаються у фондах НБУВ, здійснюється атрибуція, складання наукового зведеного бібліографічного опису, публікація серії каталогів, котрі охоплюють всі

сегменти даного типу видань; виконуються також роботи з формування відповідної бази даних. Окрім того, ці періодичні видання включалися до наукових каталогів і бібліографічних покажчиків газет України, що їх регулярно готує відділ пресознавства НБУВ у рамках виконання наукових тем. Ідеться про видання «Газети України 1917–1920 років у фондах НБУВ» (2013), «Газети України 1930–1934 років у фондах НБУВ» (у 2-х ч., 2004), «Газети України 1935–1940 років у фондах НБУВ» (у 2-х ч., 2012), «Газети України 1941–1945 років у фондах НБУВ» (2009), «Газети України 1946–1950 років у фондах НБУВ» (2013), «Газети України 1951–1955 років у фондах НБУВ» (2013), «Газети України 1956–1960 років у фондах НБУВ» (2017), «Київські газети 1838–1940 років у фондах НБУВ» (2015), «Київські газети 1941–1991 років у фондах НБУВ» (2017). У 1971 і 1979 р. фахівцями відділу газетних фондів НБУВ опубліковано каталоги газет, що охоплюють період від 1921 по 1929 р. Всі зазначені видання містять описи багатотиражних газет, наявних у фондах НБУВ. Друковані каталоги готуються фахівцями відділу пресознавства на основі спеціалізованої бібліографічної бази даних, адаптованої доктором наук із соціальних комунікацій К. В. Лобузіною для ведення каталогу газет.

Практичному втіленню завдань, поставлених у процесі виконання наукової теми, передувало фахове обговорення проблем, пов'язаних з багатотиражною пресою як об'єктом дослідження, під час роботи міжнародних і всеукраїнських науково-теоретичних і науково-практичних конференцій, зокрема таких: «Бібліотека. Наука. Комунікація: стратегічні завдання розвитку бібліотек» (2017), «Бібліотека. Наука. Комунікація: 100-річчя Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського» (2018), «Бібліотека. Наука. Комунікація: актуальні тенденції у цифрову епоху» (2019), «Актуальні проблеми розвитку освіти і науки в умовах глобалізації» (2016), «Українська періодика: історія і сучасність» (2018), «Бібліотеки, архіви, музеї: конвергентна цифрова комунікація, крос-медійність, клієнтоорієнтованість» (2019), а також під час роботи семінарів, круглих столів тощо.

Обираючи хронологічний період, рамками якого варто було б обмежитися у ході дослідження, вирішено спиратися на той факт, що багатотиражна преса загалом є феноменом радянської доби. Таким чином, для з'ясування передумов виникнення зазначеного виду видань, впливу суспільно-політичної ситуації на зміст і умови її функціонування, визначення подальшого їх місця і ролі у процесі розвитку, становища у системі радянської преси, виявилось доцільним охопити весь період існування багатотиражної преси – від появи її «провісників» до закриття багато-

тиражних газет як таких і переформатування їх у сучасний різновид – корпоративні видання. Отже, хронологічні рамки окреслено 1917–1997 роками. Цей тривалий період поділено на коротші відтинки на підставі усталеної і загальноприйнятої в історичній науці періодизації.

Як явище в її сучасному розумінні багатотиражна преса сформувалася у 1920-і роки, утім, період від 1917 до початку 1920-х рр. є етапом зародження, становлення і побутування її первинних форм. Так, у 1917–1921 рр. з'являються численні спеціальні види газет, побутують відомчі, військові газети, газети кооперативних, виробничих та профспілкових об'єднань тощо. Виникають і специфічні види більшовицьких багатотиражних газет – «живі», «світлові», активно пропагуються і впроваджуються у великих і малих колективах стінні газети. 1920-ті – початок 1930-х рр. – період активного розвитку багатотиражних газет, впровадження їх в усіх виробничих колективах, установах, навчальних закладах різних рівнів. У 1930-х рр. багатотиражні газети утверджуються як масовий вид преси. Підпорядкована ідеологічним настановам, багатотиражна преса стає потужним знаряддям пропаганди і агітації, засобом ідеологічного партійно-урядового впливу на масову свідомість. Під час війни виходили численні інформаційні зведення, фронтові, армійські і дивізійні газети, покликані «укріпити і покращити, підвищити... роль у політичному, військовому і культурному вихованні особового складу Червоної Армії і зробити їх... центром політичної роботи» [1, с. 182], якнайширше показати героїзм радянського народу на фронті і в тилу, домогтися, щоб радянські воїни повсякчас відчували «ідейну зарядку». До роботи у фронтовій пресі залучалися високопрофесійні кадри, військовими кореспондентами ставали відомі радянські письменники.

Газети і листівки також друкувалися у партизанських з'єднаннях і загонах О. Федорова (Чернігівське з'єднання партизанських загонів), С. Ковпака (Сумське з'єднання), О. Сабурова (Житомирське з'єднання), І. Шитова (Тернопільське з'єднання) та ін. Масовий вихід цих газет почався з листопада 1942 р., коли ЦК КП(б)У та Український штаб партизанського руху (УШПР) включилися у процес допомоги партизанським угрупованням в організації самостійного підпільного друку. Партизани України мали 84 портативні друкарні, чималу кількість паперу та ін. матеріалів для налагодження друку газет і листівок. У роки війни, окрім радянських, виходили газети ОУН і УПА, РОА², німецької окупаційної влади. У фондах НБУВ зберігається одна з найбагатших колекцій газет

² РОА – «Русская освободительная армия» генерала А. А. Власова.

періоду 1941–1945 рр. У 2009 р. опубліковано каталог, який містить описи 2119 газет різного спрямування і підпорядкування [2].

Повоєнні роки і період до початку 1960-х характеризується виходом всіх типів газетних видань: республіканських, обласних, міських, районних та багатотиражних, котрі видавалися партійними і радянськими органами, військовими, профспілковими, культурно-освітніми установами, а також спецвипусків та сторінок, що у той час називалися «газетою в газеті»; з 1950 по 1960 р. у разі зросла кількість фабрично-заводських, будівельних, шахтних і колгоспних багатотиражок. На початок 1960 р. в СРСР налічувалося 10 603 газети, разовий наклад сягав понад 62 млн; кількість багатотиражних газет у 1960 р. сягала 2413 (без колгоспних) [3, с. 76–77]. Колгоспних газет по всьому СРСР у 1960 р. виходило 3018, в Україні станом на 1960 р – 2074 [4, с. 181], тобто, майже дві третини від їх загальносоюзної кількості видавалося в Україні [5, с. 5].

У 1960-і рр. газети становили найчисленнішу групу періодичних видань УРСР. Найбільше розповсюдження мали республіканські та органи ЛКСМУ. Зазначимо, що у 1960-і рр. спостерігався певний паритет у співвідношенні україномовної та російськомовної преси, у деякі роки частка україномовних газет значно переважала російськомовні. Цей показник найбільш відчутно проявився у багатотиражних виданнях. Важливо, що з 1960-х рр. агітаційні і пропагандистські матеріали у багатотиражках починають поступатися місцем публікаціям, цікавим аудиторії. Ідеться про місцеву тематику, творчість працівників підприємства, а також появу «Куточків здоров'я», «Порад садоводам і городникам», «Пошти «Перця», «Народних усмішок», кулінарних рецептів, порад щодо моди тощо. Саме ці публікації допомагали підтримувати інтерес до газети. Цей процес, безумовно, пов'язаний із часом хрущовської «відлиги». Утім, до деідеологізації багатотиражної преси ще дуже далеко; навіть у часи «перебудови» більшу частину газетних шпальт займали гасла, відозви, рапорти тощо.

У 1970-і рр. знову посилюється контроль над пресою, відсоток україномовних газет значно зменшився. Цьому сприяло прийняття ЦК КПРС ряду постанов, зокрема «О мерах по улучшению подготовки и переподготовки журналистских кадров», (1975), «О дальнейшем улучшении идеологической, политико-воспитательной работы» (1979) тощо. В УРСР ці постанови дублювалися ЦК КПУ. Завдання нагляду за пресою виконували декілька органів: Відділ пропаганди та агітації при ЦК КПУ, Комітет по пресі при Раді міністрів, Головліт та ін. органи і установи, котрі нерідко дублювали одне одного.

У 1950–1985 рр. радянська преса є найпоширенішим видом ЗМІ, адже основний масив інформації містила в собі саме друкована періодика, вона ж займала лідерські позиції у сфері ідеологічного впливу на суспільство, формування свідомості та моральних якостей особистості, була засобом друкованої пропаганди. Рік у рік зростають кількісні показники виходу газет. Газети друкували матеріали про успіхи СРСР у різних галузях народного господарства, виконання і перевиконання п'ятирічних планів, передовиків виробництва, важке життя робітників на Заході тощо.

На кінець 1980-х рр. радянська преса являла собою розгалужену систему видань різних типів; у цей час вже затвердилася потужна схема комунікації між редакціями газет і читачами. Багатотиражні газети у цей час складають доволі високий відсоток у масиві періодичних видань. Щодо тематики публікацій, то «цікаве» на сторінках багатотиражок все ще залишається на другому плані. У цьому можна пересвідчитись, дослідивши контент декількох багатотиражних газет, що виходили в Україні (зазначимо при цьому, що газети підприємств в усіх республіках СРСР висвітлювали, здебільшого, одне коло проблем і тем). Менше з тим, радянська преса, у тому числі й багатотиражна як один з її видів, окрім основних, «іманентних» своїх функцій – агітаційної, пропагандистської, організаторської – виконувала й інші: інформативну, виховну, освітню, розважальну, регулятивну і, за твердження деяких дослідників, гедоністичну (емоційного задоволення), а також функцію формування суспільної думки [6, с. 10–11].

На початку 1990-х рр. починає формуватися нова система ЗМІ і пересмислюватися їхня роль у житті суспільства. З'являються нові періодичні видання. Особливої уваги заслуговує неофіційна преса (неурядова, альтернативна, неформальна, самвидав), справжній бум якої припав на кінець 1980-х – початок 1990-х рр. і яка існувала і розповсюджувалася різними шляхами поряд з офіційною. У 1990 р. незалежна преса виходила майже на всій території України. Ці видання потребують вивчення і введення до наукового і культурного обігу.

З проголошенням державної незалежності України у 1991 р. розпочався якісно новий етап розвитку вітчизняної преси. З'являється нова українська преса і, водночас, поширюються закордонні українські газети і журнали. Саме журналістам належать перші спроби усунути «білі плями» вітчизняної історії. Дедалі більше у ЗМІ з'являється гострих публікацій, у геометричній прогресії зростає кількість газет, у тому числі з розряду «жовтої» преси. Новостворені періодичні видання різко відрізняються від радянських газет і журналів. У цей період багато газет виходили малими

тиражами і були незареєстрованими, деякі існували кілька тижнів або і днів; видавали їх різноманітні партії, громадські організації, окремі підприємці. Як і в попередні роки, виходили бюлетені, додатки до газет, сторінки тощо. Можна стверджувати, що і в останнє десятиріччя 1990-х років та на початку 2000-х, газети все ще посідали чільне місце в інформаційному просторі України. З підрахунком кількості газет, що виходили у 1990-і рр., є чималі проблеми, адже газетний ринок у цей період характеризується деякою хаотичністю, напругою пов'язаною з економічною нестабільністю.

Час від часу в інформаційному просторі з'являється твердження про неминучу «загибель» друкованої газети як виду ЗМІ. Деякі експерти відзначають, що газета майбутнього – це електронна газета, адже читач в умовах «технічного перевороту» та «інформаційного вибуху» скоріше обере екран у ролі посередника, ніж друковану сторінку. Висувалася гіпотеза, що друковані вісники інформації відійдуть, поступившись місцем сучасним засобам передачі інформації. Як аргумент наводився той факт, що кількість друкованих газет у світі дедалі зменшується і цей процес все більше набирає обертів. Ймовірною причиною такого стану речей є різні соціально-економічні умови і закриття частини газет і журналів пояснюється їхньою нерентабельністю у порівнянні з численними телеканалами та інтернет-ресурсами. Втім, у цьому проглядається і певний позитив у тому сенсі, що преса має вирішити проблему шляхом покращення відбору і аналізу повідомлень, вибираючи з потоку новин найактуальніші, бути незаангажованою і вільною від будь-яких ідеологічних і партійних впливів.

Підбиваючи підсумок, можна зробити висновок, що подальший розвиток газетної справи все більше пов'язується з електронними технологіями: у сучасному інформаційному просторі дедалі збільшується частка електронних газетних видань, деякий час поширеними були газети на компакт-дисках. Новим явищем, що можна певною мірою співставити з багатотиражною пресою, але без ідеологічної складової в період демократичного розвитку України, є створення сайтів установ з можливостями існування не лише у просторі свого підприємства, держави, але й у світовій мережі.

Список бібліографічних посилань

1. История партийной и советской печати : учебно-метод. пособие. Вип.1 (1917–1945). М. : Мысль, 1975. С. 182.

2. Газети України 1941–1945 років у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : каталог. Київ : НБУВ, 2008. 567 с.

3. Н. Богданов, Б. Вяземский. Справочник журналиста. Л., 1961. С. 76–77.

4. Преса Української РСР. 1918–1975. Науково-статистичний довідник. Харків, 1976. С.181.

5. Газети України 1956–1960 років у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : каталог. Київ : НБУВ, 2017. С. 5.

6. Магай И. Ф. Функции советской печати : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.01.10 «Журналистика». М., 1973. С.10–11.

References

1. Istoriya partiynoy i sovetskoy pechati: uchebno-metodicheskoye posobiye. Vyp.1 (1917–1945) [History of the party and Soviet press: study guide. Issue 1 (1917–1945)] (1975). (p. 182). Moscow [in Russian].

2. Hazety Ukrayiny 1941–1945 rokiv u fondakh Natsionalnoyi biblioteki Ukrayiny imeni V. I. Vernadskoho: katalog [Newspapers of Ukraine in 1941–1945 in the funds of Vernadsky National Library of Ukraine]. (2008). Kyiv: VNLU [in Ukrainian].

3. Bogdanov, N., Viazemskiy, B. (1961) Spravochnik zhurnalista [Reference book of a journalist]. (pp. 76–77). Leningrad [in Russian].

4. Presa Ukrayinskoyi RSR. 1918–1975. Naukovo-statystychnyy dovidnyk [Press of the Ukrainian SSR. 1918–1975. Scientific and statistical reference book]. (1976). Kharkiv [in Ukrainian].

5. Hazety Ukrayiny 1956–1960 rokiv u fondakh Natsionalnoyi biblioteki Ukrayiny imeni V. I. Vernadskoho : katalog [Newspapers of Ukraine in 1956–1960 in the funds of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine: catalogue]. (p. 5). (2017). Kyiv: VNLU [in Ukrainian].

6. Magai, I. F. (1973). Funktsii sovetskoy pechati. [Functions of the Soviet press]. *Candidate's thesis*. Moscow [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 10.11.2020.

Olha Vakulchuk,

PhD (History), Head of Department,
V. I. Vernadsky National Library of Ukraine
3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine
e-mail: o-vakulchuk@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-4171-3886>

**Mass-Circulation Newspapers in the Funds
of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine**

This article deals with a specific type of newspaper periodicals - a mass-circulation press published on the territory of modern Ukraine from 1917 to 1997. It is characterized as a phenomenon of the Soviet era as the period of its existence coincides with the Soviet period of Ukrainian history. The mass-circulation press likewise the entire Soviet press properly performed its main functions, in particular agitational, propagandistic, organizational, as well as informative, instructional, educational, entertaining, regulatory. V. I. Vernadsky National Library of Ukraine has a large collection of mass-circulation newspapers of plants, factories, mines, transport institutions, educational establishments of various levels, foundations, collective farms, state farms, machine and tractor stations, etc. This array of periodicals needs to be studied, processed and introduced into the media scene.

Keywords: mass-circulation press, newspaper periodicals, library and information resource, press studies, bibliography, catalogue.

Наукове видання

**НАУКОВІ ПРАЦІ
НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ
імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Випуск 60

Редактор-перекладач англійського тексту
М. Кушнарьова

Редактори: *Т. Дубас, Є. Кабаренкова,
Л. Сісіна, Ю. Шлапак*

Комп'ютерне верстання: *Г. Булахова*

Підп. до друку 24.12.2020. Формат 60x84/16.

Ум. друк. арк. 20,23. Обл.-вид. арк. 19,86.

Наклад 200 пр. Зам. № 22.

Видавець і виготовлювач

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна

Свідоцтво про державну реєстрацію

КВ № 16085-4557Р від 16.12.2009 р.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції

ДК № 1390 від 11.06.2003 р.